

# RIYAZIYYAT

## METODİK VƏSAİT



10 000

348

550

30 000

45 000

7890

4

Nayma Qəhrəmanova  
Cəmilə Əsgərova

Ümumtəhsil məktəblərinin **4** -cü sinfi üçün

# RİYAZİYYAT

fənni üzrə dərsləyin

## METODİK VƏSAİTİ

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi  
[radius\\_n@hotmail.com](mailto:radius_n@hotmail.com) və [derslik@edu.gov.az](mailto:derslik@edu.gov.az)  
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.  
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!



RADIUS

# MÜNDƏRİCAT

## 1-ci bölmə

Giriş.....	3
4-cü sinif Riyaziyyat fənni üzrə məzmun xətləri, əsas və alt-standartlar.....	6
1-ci bölmə üzrə dərs bölgüsü cədvəli.....	8
Yoxlama və möhkəmləndirmə tapşırıqları.....	9
1 000 000 dairəsində ədədlər.....	9
Ədədlərin müqayisəsi.....	12
Yuvarlaqlaşdırma.....	13
Bir milyon -1 000 000 nə qədər böyük ədəddir?.....	14
Cəvəl qurmaqla məsələ həlli.....	14
Ümumiləşdirici tapşırıqlar.....	15
1 000 000 dairəsində ədədlər üzərində toplama və çıxma.....	16
Məsələ həlli. Tam-hissə modeli. Cəm və fərqi görə məchulların tapılması.....	20
Ümumiləşdirici tapşırıqlar.....	22
Məsələ həlli. Məntiqi seçmə ilə.....	23
1- ci bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə.....	26

## 2-ci bölmə

2-ci bölmə üzrə dərs bölgüsü cədvəli.....	29
Vurma əməlinin xassələri.....	30
İkirəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə.....	32
Məsələ həlli. Tam-hissə modeli qurmaqla ... dəfə azdır, ... dəfə çoxdur...müqayisəsinə görə.....	35
Üçrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə.....	35
Vurma və bölmə əməlləri. Tənliklər.....	40
Məsələ həlli.....	41
Çoxrəqəmli yuvarlaq ədədləri vurma və bölmə.....	43
Hasili və qisməti təqribi hesablama.....	45
Tez hesablama bacarıqları.....	46
Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə vurma.....	48
Seçib yoxlamaqla məsələ həlli.....	50
Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə	
<i>Bölməni əlverişli toplananlara ayırmaqla</i> .....	51
Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə.....	52
<i>Sütunla bölmə</i>	
<i>Qismət neçə rəqəmlidir?</i>	
<i>Qismətə nə zaman sifir yazılır?</i>	
Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə.....	56
<i>Qalıqlı bölmə</i>	
Ümumiləşdirici tapşırıqlar.....	58
2-ci bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə.....	60

## 3-cü bölmə

3-cü bölmə üzrə dərs bölgüsü cədvəli.....	61
Hissələr, kəsrlər.....	62
Kəsrlərin müqayisəsi.....	65
Ədədin (tamın) hissəsinin tapılması.....	67
Hissəsinə görə ədədin (tamın) tapılması.....	69
Uzunluğun ölçülməsi.....	74
Kütlənin ölçülməsi.....	78
Tutumun ölçülməsi.....	84
Ümumiləşdirici tapşırıqlar.....	87
3-cü bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə.....	89

## 4-cü bölmə

4-cü bölmə üzrə dərs bölgüsü cədvəli.....	90
Busaqlar. Bucaqların ölçülməsi və qurulması.....	91
Dördbucaqlılar.....	95
Üçbucaqlar.....	97
Çevrə, dairə.....	100
Hərəkətlər - dönmə, əksetmə, sürüşmə.....	101
Ümumiləşdirici tapşırıqlar.....	104
Düzbucaqlıların perimetri.....	105
Sahə təsəvvürləri.....	107
Həqiqi ölçü, şəkildəki ölçü.....	109
Fəza fiqurları və açılış şəkilləri.....	110
Ümumiləşdirici tapşırıqlar.....	113
4-cü bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə.....	115

## 5-ci bölmə

5-ci bölmə üzrə dərs bölgüsü cədvəli.....	116
İkirəqəmli ədədə vurma.....	117
<i>Yuvarlaq ədədləri vurma</i>	
<i>Hasili təqribi hesablama</i>	
İkirəqəmli ədədi ikirəqəmli ədədə vurma.....	119
<i>Düzbucaqlı modeli</i>	
<i>Sütunla vurma</i>	
Üçrəqəmli ədədi ikirəqəmli ədədə vurma.....	123
Çoxrəqəmli ədədi ikirəqəmli ədədə vurma.....	126
Ümumiləşdirici tapşırıqlar.....	128
Çoxrəqəmli ədədlərə bölmə	
Yuvarlaq ədədlərlə bölmə.....	129
İkirəqəmli ədədə bölmə.	
Qisməti təqribi hesablama.....	130
Qisməti dəqiq hesablama.....	131
Ümumiləşdirici tapşırıqlar.....	133
Üçrəqəmli ədədə vurma.....	134
Üçrəqəmli ədədə bölmə.....	136
Hərəkətə aid məsələlər.....	137
Məsələ həlli. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.....	139
5-ci bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə.....	146

## 6-cı bölmə

6-cı bölmə üzrə dərs bölgüsü cədvəli.....	147
Ədədi orta.....	148
Məlumatı araşdırın və təqdim edin.....	150
Düşünün, fikir yürüdün.....	154
Koordinat şəbəkəsi.....	157
Saat, dəqiqə.....	158
Pulun hesablanması.....	159
6-cı bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə.....	160
Ümumiləşdirici tapşırıqlar.....	161
İllik summativ qiymətləndirmə tapşırıqları.....	165

## Giriş

Dərslik komplekti Dərslik, Müəllim üçün metodik vəsaitdən ibarət olmaqla Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün riyaziyyat kurikulumunda qəbul edilmiş 5 məzmun xəttini əhatə edir. Bu məzmun xətləri üzrə müəyyən olunmuş alt məzmun xətləri və məzmun standartları dərslik komplektində öz əksini tapmışdır.

Hər bir dərs konkret məzmun standartına görə müəyyənləşdirilmiş təlim məqsədləri, şagird bacarıqları üzərində qurulmuşdur. Bu bacarıqları formalaşdırmaq üçün Dərslik, İş dəftəri və Müəllim üçün vəsaitdə uyğun çalışmalar, qruplarla, cütlərlə işlər, oyunlar, izahlar, metodiki göstərişlər, tövsiyələr, qiymətləndirmə tapşırıqları verilmişdir.

Dərslik komplektində 136 dərs saatını əhatə edən mövzular 6 bölməyə ayrılmışdır. Hər bölmə üzrə formativ və summativ qiymətləndirmələri əks etdirən meyarlar cədvəli verilmişdir. Qəbul edilmiş rəsmi qiymətləndirmə qaydalarına uyğun olaraq 6 həftədən gec olmayaraq aparılması nəzərdə tutulmuş summativ qiymətləndirmə tapşırıqları verilmişdir.

Məşğələ və tapşırıqlar kurikulumda müəyyən edilmiş fəaliyyət standartlarının tətbiqini əhatə edir. Bu fəaliyyət standartları problem həlli, mühakiməyürütmə, isbatetmə, əlaqələndirmə, təqdimetmə və ünsiyyətqurma fəaliyyətləridir. Məhz məzmun standartlarının bu fəaliyyətlərlə həyata keçirilməsi sayəsində kurikulumun nəzərdə tutduğu nəticəyönümlü, şəxsiyyətyönümlü təlimə nail olmaq mümkündür.

4-cü sinif riyaziyyat fənni üzrə təlim materiallarını seçərkən hər bir məzmun xətti üzrə aşağıdakı bacarıqların formalaşdırılmasına üstünlük verilmişdir.

1-ci bölmədə Ədədlər və əməllər məzmun xətti üzrə:

1 000 000 dairəsində ədədləri yazma, oxuma, eyni ədədi ekvivalent formalarda ifadə etmə, ədədləri konkret əşyaların, şəkillərin köməyiylə modelləşdirmə, ədədləri müqayisəetmə, yuvarlaqlaşdırma, şifahi və yazılı toplama, çıxma, toplamanın qruplaşdırma, yerdəyişmə qanunundan hesablamalarda istifadəetmə, nəticəni əvvəlcədən təxminetmə bacarıqları ilə yanaşı məsələ həlli bacarıqlarına da geniş yer verilmişdir. Həmçinin şagirdlərdə cəbr və funksiyalar məzmun xətti üzrə dəyişənli ifadələrin qiymətini hesablama, sadə tənlikləri həlletmə, sadə bərabərsizliklər üzərində mühakiməyürütmə, ardıcılıqların dəyişmə qanunauyğunluqlarını müəyyənətmə, qrafik və cədvəllə verilmiş məlumatlara görə məsələ həlletmə və ardıcılıqları davamətdirmə, ədədi ifadələrdə əməllər sırasını müəyyənətmə və qiymətini tapma bacarıqlarını inkişaf etdirən materiallara yer verilmişdir.

2-ci bölmə əsasən Ədədlər və əməllər, Cəbr və funksiyalar məzmun xəttini əhatə edir. Reallaşdırılması nəzərdə tutulan şagird bacarıqları aşağıdakılardır: çoxrəqəmli ədədləri birrəqəmli ədədlərə vurma və bölmə, hasili və qisməti təxmini və dəqiq hesablama, vurma əməlinin xassələrindən, həmçinin vurma və bölmə əməllərinin qarşılıqlı əlaqələrindən, 2-yə, 3-ə, 4-ə, 5-ə bölünmə əlamətlərindən hesablamalarda istifadəetmə, qalıqlı bölməni yerinə yetirmə, qalığı təqdimetmə, məsələ həllində vurma və bölmə əməllərinin tətbiqini tələb edən halları müəyyənətmə, məsələlərin şərtini diaqram və sxemlərin köməyiylə canlandırma, vurma və bölmə əməllərini ifadə edən ardıcılıqlar, cədvəllər qurma, verilən

cədvəl, diaqram və riyazi ifadələrə görə məsələ qurma, sözlərlə verilmiş fikrə uyğun dəyişənli ifadələr yazma, verilmiş qaydaya görə cədvəl qurma.

3-cü bölmədə kəsrlər və onların müqayisəsi, həmçinin Ölçmə məzmun xətti üzrə bacarıqları formalaşdırma tapşırıqları, məşğələlər, metodik tövsiyələr yer almışdır. Bu bölmədə əsas diqqət şagirdin təxmin etmə, eyniadlı kəmiyyətlər üzərində qarşılıqlı çevirmələr aparma, ölçmələri yerinə yetirmə, real situasiyalara uyğun məsələ həll etmə bacarıqlarına yönəldilmişdir.

4-cü bölmədə Həndəsə məzmun xətti üzrə seçilmiş mövzular - çoxbucaqlıları bucaqlarına və tərəflərinə görə qruplaşdırma, bucaqları növlərinə ayırma, bucaqları ölçmə, həndəsi fiqurların dönmə, əks etmə, sürüşmə kimi hərəkətlərini müəyyən etmə və bunları təkrar etməklə yeni fiqurlar yaratma, çoxbucaqlıların perimetrini və sahəsini hesablama, fəza fiqurlarını tanıma və açılış şəkillərini müəyyən etmə, açılış şəkillərindən fəza fiqurlarını quraşdırma bacarıqlarını əhatə edən tapşırıqlar verilmişdir. Dərslik komplektində həmçinin müxtəlif yerlərin (ünvanların) planını oxuma və çəkmə, plan və sxemlərin çəkilməsində miqyasdan istifadə etmə və miqyasa görə verilmiş plan üzərində lazımi hesablamalar aparma bacarıqlarını da əhatə edən tapşırıqlar yer almışdır. Bu bacarıqlar üzrə tapşırıqlar həyati situasiyalardan götürülməklə şagirdlərin mühakimə yürütmə, araşdırma, ümumiləşdirmə və təqdim etmə kimi fəaliyyətlərini əhatə edir.

5-ci bölmədə Ədədlər və əməllər məzmun xətti üzrə ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə vurma və bölmə əməlləri üzərində qurulmuş məşğələlər, çalışmalar verilmişdir. Bu məşğələ və çalışmalar qismətin rəqəmləri sayını müəyyən etmə, qisməti təxmini müəyyən etmə, hasilin və ya qismətin qiymətini təxmini müəyyən etmə, müxtəlif üsulları tətbiq etməklə tez hesablama, həmçinin müxtəlif növ məsələləri həll etmə vərdişlərini möhkəmləndirməyə və inkişaf etdirməyə şərait yaradır.

6-cı bölmə Statistika və Ehtimal məzmun xətləri üzrə şagirdlərdə məlumat mənbələrini müəyyənləşdirmə, məlumatı toplama üsullarını müəyyənləşdirmə, məlumatı təhlil etmə, təqdim etmə formalarını seçmə kimi ümumi bacarıqlarla yanaşı, qrafik şəkildə (cədvəl, barqraf, telqraf, piktoqram, zamana görə dəyişən xətti qrafiklər) verilmiş məlumatı oxuma və təqdim etmə, həmçinin toplanmış məlumatı müxtəlif qrafik formalarda təqdim etmə bacarıqlarını formalaşdırır. Həmçinin statistik məlumatın ən mühüm göstəriciləri - ən böyük fərq, orta nəticə, ən çox rast gələn (təkrarlanan) nəticə kimi göstəricilərinə görə şagirdlərin ilkin təhlil etmə bacarıqlarını formalaşdırmaq nəzərdə tutulmuşdur. Statistika və Ehtimal ibtidai siniflər üçün yeni sahədir. Bu məzmun xətti üzrə nəzərdə tutulan bacarıqlar riyaziyyat fənni vasitəsilə öyrədilən ən mühüm həyati bacarıqlar sırasındadır. Məlumatı təhlil etmə və proqnoz vermə kimi bacarıqlar liderlik (karyera yaratma), məsuliyyəti üzərinə götürmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Odur ki, bu məzmun xətti üzrə dərslər saatlarının ildən-ilə çoxalması praktikasını xarici ölkə dərslərində də müşahidə edilir.

Dərslik komplektində məsələlər tiplərinə görə qruplaşdırılmış və hər növ məsələnin öyrədilməsinə 1 saat xüsusi dərslər saati ayrılmış, daha sonra bu məsələ növləri yeri gəldikcə verilmişdir. Məsələni cədvəl qurma, seçib yoxlama, sadə hala gətirmə kimi üsullardan istifadə etməklə həll etmə bacarıqlarına geniş yer verilir. Həmçinin məchulların cəminə

və fərqinə, cəminə və nisbətinə görə məsələlərin həlli tam-hissə modeli tətbiq etməklə öyrədilir.

Məsələni tam-hissə modeli qurmaqla məsələlərin izahı həm Dərslərdə, həm də Müəllim üçün metodik vəsaitdə əlavə məsələlər üzərində izah edilmişdir. Tam-hissə modeli ilə məsələ həlli PISA və TIMSS beynəlxalq qiymətləndirmə təşkilatlarının apardığı qiymətləndirmələrin nəticələrinin təhlilindən sonra daha geniş yayılmışdır. Belə ki, PISA “Yaşamaq üçün öyrən” devizi ilə apardığı qiymətləndirmələrdə 15 yaşlı şagirdlərə daha çox həyatı, real situasiyaların riyazi modelini əhatə edən tapşırıqları həll etməyi təklif edir. Bu isə şagirdlərdən tapşırıqların mətnini düzgün təhlil etmə bacarıqları tələb edir. Qiymətləndirmənin nəticələrinə qiymətləndirmədə iştirak etmiş ölkələr çox ciddi yanaşır və nəticələr çıxarır. Yüksək nəticələr göstərmiş ölkələrin təlim təcrübəsi öyrənilir və yayılır, yeni yanaşmalar tətbiq olunur. Bu yanaşmalardan biri də məsələnin tənlik qurmaqla həllinə deyil, hesab üsulu ilə həllinə daha çox yer verilməsidir. Belə ki, şagird məsələnin şərtinə uyğun olaraq addım-addım suallar qoymaqla uyğun hesab əməlini tətbiq edir. Paralel olaraq məsələnin şərtinə uyğun tam-hissə modeli çəkilməsi isə situasiyanı bütün təfəsilatı ilə təsvir etməyə və məsələni asanlıqla həll etməyə imkan verir. Məsələnin bu cür həlli şagirdin məlumatı araşdırma, ümumiləşdirmə və təqdim etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Tam-hissə modeli hesab üsulu ilə tənlik qurmaqla məsələ həlli arasında bir körpüdür. Tam-hissə modelində şagird məsələnin həllinin hər bir addımının real situasiyada nəyi təsvir etdiyini görür. Müəllim üçün metodik vəsaitdə bəzi məsələlərin həlli həm tənlik qurmaqla, həm də tam-hissə modeli ilə müqayisəli şəkildə verilmişdir. Ümid edirik ki, məsələ həllinin bu cür öyrədilməsi və bütünlükdə kurikulumun tətbiqi ilə təlimdə baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri Yaponiya, Kanada, Sinqapur və s. kimi ölkələrin uğurlarını azərbaycanlı məktəblilərinin də təkrar edəcəklərinə şərait yaradacaqdır.

Bir çox tapşırıqların izahı və həlli Müəllim üçün metodik vəsaitdə verilmişdir.

Müəllim üçün metodik vəsaitdə summativ qiymətləndirmə tapşırıqları ilə yanaşı, əlavə tapşırıqlar, işçi vərəqlər, işçi vərəqləri hazırlamaq üçün internet ünvanları verilmişdir.

#### 4- cü sinif Riyaziyyat fənni üzrə məzmun xətləri, əsas və alt-standartlar

- ✓ ədəd anlayışını, ədədin strukturunu, ədədlər arasındakı münasibətləri başa düşdüyünü nümayiş etdirir, sadə kəsrləri tanıyır və şərhlər verir;
- ✓ hesab əməllərinin mənasını, xassələrini və onlar arasındakı əlaqəni başa düşdüyünü nümayiş etdirir və onlardan istifadə edir;
- ✓ ədədlər üzərində hesab əməllərini yerinə yetirərkən və məsələ həlli zamanı təxmin etmə bacarıqları nümayiş etdirir;
- ✓ riyazi ifadələrdən istifadə edir və şərhlər verir;
- ✓ ədədi ifadələrin müqayisəsini aparır və sadə tənlikləri həll edir;
- ✓ sadə funksional asılılıqları riyazi ifadə edir və şərhlər verir;
- ✓ istiqamət və məsafə anlayışları ilə bağlı sadə məsələləri sxematik təsvir əsasında həll edir və şərhlər verir;
- ✓ sadə həndəsi fiqurların bəzi xassələrini bilir və onlardan çalışmaların həllində istifadə edir;
- ✓ eyni adlı kəmiyyətlərin müqayisəsini aparır və müqayisənin nəticəsini şərh edir;
- ✓ ölçü vahidlərindən və alətlərindən istifadə edərək kəmiyyətləri ölçür və nəticəni qiymətləndirir;
- ✓ məlumatların təhlili üçün müvafiq metod seçir və tətbiq edir;
- ✓ toplanmış məlumatlara əsasən proqnozlar verir, sadə ehtimal anlayışını başa düşür və tətbiq edir.

#### 1. Ədədlər və əməllər Şagird:

- 1.1. Ədəd anlayışını, ədədin strukturunu, ədədlər arasındakı münasibətləri başa düşdüyünü və sadə kəsrləri tanıdığını nümayiş etdirir.
  - 1.1.1. 1000000 dairəsində ədədləri oxuyur və yazır.
  - 1.1.2. Mərtəbə və sinif anlayışlarına əsasən ədədin yazılışında rəqəmin qiymətini müəyyənləşdirir.
  - 1.1.3. 1000000 dairəsində ədədlərin müqayisəsinin nəticəsini ">", "<", "=" işarələrinin köməyi ilə yazır.
  - 1.1.4. 1000000 dairəsində ədədləri mərtəbə toplananlarının cəmi şəklində göstərir.
  - 1.1.5. 1000000 dairəsində ədədləri müxtəlif ekvivalent formalarda təsvir edir.
  - 1.1.6. Sadə kəsrləri modelləşdirir.
  - 1.1.7. Məxrəcləri eyni olan kəsrləri müqayisə edir.
  - 1.1.8. Kəmiyyətin hissələrini kəsrlərin köməyi ilə təsvir edir.
- 1.2. Hesab əməllərinin xassələrini və onlar arasındakı əlaqəni başa düşdüyünü nümayiş etdirir.
  - 1.2.1. Hesab əməllərinin xassələrindən hesablamalarda istifadə edir.
  - 1.2.2. Məsələlərin həllində hesab əməlləri arasındakı əlaqələrdən istifadə edir.
  - 1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.
  - 1.2.4. Qalıqlı bölməni yerinə yetirir.
- 1.3. Hesab əməllərini yerinə yetirərkən təxmin etmə bacarıqları nümayiş etdirir.
  - 1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.
  - 1.3.2. Hesablamaların nəticəsinin yoxlanılmasında əməllər arasındakı qarşılıqlı əlaqədən istifadə edir.
  - 1.3.3. Ədədin hissəsini və hissəsinə görə ədədi tapır.
  - 1.3.4. Sadə və ən çoxu dördəməlli mürəkkəb məsələləri həll edir.
  - 1.3.5. 1000000 dairəsində ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır.
  - 1.3.6. Hesab əməllərinin nəticələrini təxmini müəyyən edir.

- 2. Cəbr və funksiyalar Şagird:**
- 2.1. Hesablamalarda riyazi ifadələrdən istifadə edir.
    - 2.1.1. Riyazi ifadələrin qiymətinin hesablanmasında əməllər sırasından istifadə edir.
    - 2.1.2. Münasibətlərin doğruluğunu təmin edən simvolları müəyyənləşdirir.
    - 2.1.3. Ədədlərdən, dəyişənlərdən və simvollardan istifadə edərək hesab əməllərinin köməyi ilə müxtəlif riyazi ifadələr tərtib edir.
  - 2.2. Ədədi ifadələrin müqayisəsini aparır və sadə tənlikləri həll edir.
    - 2.2.1. Ədədi ifadələrin müqayisənin nəticəsini ">", "<", "=" işarələrin köməyi ilə yazır.
    - 2.2.2. Sadə tənlikləri həll edir.
    - 2.2.3. Məsələni riyazi modelləşdirərkən tənliklərdən istifadə edir.
    - 2.2.4. Kəmiyyətlərin müqayisəsi zamanı bərabərsizliklərdən istifadə edir.
  - 2.3. Sadə funksional asılılıqları riyazi ifadə edir.
    - 2.3.1. Asılı dəyişənlərdən birinin dəyişməsinin digərinə necə təsir etdiyini şərh edir.
    - 2.3.2. Sadə funksional asılılıqları həyatı məsələlərlə əlaqələndirir.
    - 2.3.3. Müxtəlif kəmiyyətlər (qiymət, miqdar, dəyər, sürət, zaman, gedilən yol, əmək məhsuldarlığı, işin müddəti, işin həcmi) arasındakı funksional asılılıqları şərh edir.
    - 2.3.4. Kəmiyyətlər arasındakı asılılıqları hərflərin köməyi ilə düstur şəklində ifadə edir.

### 3. Həndəsə

- Şagird: 3.1. İstiqamət və məsafə anlayışları ilə bağlı sadə məsələləri təsvirlər əsasında həll edir.
- 3.1.1. Əşya və fiqurların yerdəyişmələri haqqında təsəvvürlərini şərh edir.
  - 3.1.2. Kub, düzbucaqlı prizma, silindr, kürə, konusun açılış şəkillərini müəyyənləşdirir.
  - 3.1.3. Əşya və fiqurların müxtəlif tərəflərdən görünüşlərini təsvir edir.
- 3.2. Sadə həndəsi fiqurların xassələrini bildiyini nümayiş etdirir.
- 3.2.1. Çoxbucaqlının perimetri və sahəsi anlayışlarını başa düşdüyünü nümayiş etdirir.
  - 3.2.2. Sadə həndəsi fiqurların təsnifatını aparır.
  - 3.2.3. Həndəsi fiqurlardan çalışmaların həllinin modelləşdirilməsində istifadə edir.

### 4. Ölçmə Şagird:

- 4.1. Eyni adlı kəmiyyətlərin müqayisəsinin nəticəsini şərh edir.
  - 4.1.1. Kütlənin, uzunluğun, tutumun, vaxtın, perimetrin, sahənin müqayisəsinin nəticəsini şərh edir.
  - 4.1.2. Eyni sahəyə malik olan müxtəlif ölçülü fiqurlar haqqında şərhlər verir.
- 4.2. Ölçü vahidlərindən və alətlərindən istifadə edərək kəmiyyətləri ölçür.
  - 4.2.1. Uzunluğu, kütləni, tutumu, perimetri, sahəni, bucağı müvafiq vahidlər və alətlərin köməyi ilə müəyyənləşdirir.
  - 4.2.2. Eyni adlı kəmiyyətlərin vahidləri arasındakı əlaqədən hesablamalarda istifadə edir.
  - 4.2.3. Vaxtı saat, dəqiqə və saniyə dəqiqliyi ilə təyin edir.
  - 4.2.4. Pul vahidlərindən məsələ həllində istifadə edir.
  - 4.2.5. Uzunluq, kütlə, tutum, perimetr, sahə, bucaq ölçmələrinə dair məsələlər həll edir.
  - 4.2.6. Sürət anlayışını başa düşdüyünü nümayiş etdirir.

### 5. Statistika və ehtimal Şagird:

- 5.1. Məlumatların təhlili üçün müxtəlif üsul və formalardan istifadə edir.
  - 5.1.1. Müxtəlif üsullarla topladığı məlumatları şərh edir.
  - 5.1.2. Məlumatlar əsasında, mühakimə yürüdür.
- 5.2. Proqnozlar verməklə ehtimal anlayışını başa düşdüyünü nümayiş etdirir.
  - 5.2.1. Ehtimalın doğruluğuna inanmaq üçün təcrübələr aparır.
  - 5.2.2. Hadisənin baş vermə ehtimalı haqqında mühakimələr yürüdür.



## 1-ci bölmə üzrə dərslər bölgüsü cədvəli - 24 saat

Məzmun standartı	№	Dərs	Dərs. səh.	Dərs saati	
<p>1.1.1. 1000000 dairəsində ədədləri oxuyur və yazır.</p> <p>1.1.2. Mərtəbə və sinif anlayışlarına əsasən ədədin yazılışında rəqəmin qiymətini müəyyənləşdirir.</p> <p>1.1.3. 1000000 dairəsində ədədlərin müqayisəsinin nəticəsini "&gt;", "&lt;", "=" işarələrinin köməyi ilə yazır.</p> <p>1.1.4. 1000000 dairəsində ədədləri mərtəbə toplananlarının cəmi şəklində göstərir.</p> <p>1.1.5. 1000000 dairəsində ədədləri müxtəlif ekvivalent formalarda təsvir edir.</p> <p>1.2.1. Hesab əməllərinin xassələrindən hesablamalarda istifadə edir.</p> <p>1.2.2. Məsələlərin həllində hesab əməlləri arasındakı əlaqələrdən istifadə edir.</p> <p>1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.</p> <p>1.3.2. Hesablamaların nəticəsinin yoxlanılmasında əməllər arasındakı qarşılıqlı əlaqədən istifadə edir.</p> <p>1.3.5. 1000000 dairəsində ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır.</p> <p>1.3.6. Hesab əməllərinin nəticələrini təxmini müəyyən edir.</p> <p>2.1.1. Riyazi ifadələrin qiymətinin hesablanması əməllər sırasından istifadə edir.</p> <p>2.1.2. Münasibətlərin doğruluğunu təmin edən simvolları müəyyənləşdirir.</p> <p>2.1.3. Ədədlərdən, dəyişənlərdən və simvolları istifadə edərək hesab əməllərinin köməyi ilə müxtəlif riyazi ifadələr tərtib edir.</p> <p>2.2.1. Ədədi ifadələrin müqayisəsinin nəticəsini "&gt;", "&lt;", "=" işarələrin köməyi ilə yazır.</p>	Dərs 1-4	3-cü sinifdə keçilənlərin təkrarı Yoxlama və möhkəmləndirmə tapşırıqları	7-12	4	
	Dərs 5-6	1 000 000 dairəsində ədədlər	13-15	2	
	Dərs 7	1 000 000 dairəsində ədədlər. Ədədlərin müqayisəsi	16	1	
	Dərs 8	1 000 000 dairəsində ədədlər. Yuvarlaqlaşdırma	17	1	
	Dərs 9	1 000 000 dairəsində ədədlər. Bir milyon nə qədər böyük ədəddir?	18	1	
	Dərs 10	Cədvəl qurmaqla məsələ həlli	19	1	
	Dərs 11	Ümumiləşdirici tapşırıqlar	20	1	
	Dərs 12	1 000 000 dairəsində toplama və çıxma. Yuvarlaq ədədlər üzərində toplama və çıxma	21	1	
	Dərs 13-17	1 000 000 dairəsində toplama və çıxma. Çoxrəqəmli ədədləri toplama və çıxma	22-26	5	
	Dərs 18	Məsələ həlli. Tam-hissə modeli. Cəm və fərqə görə məchulların tapılması	27	1	
	Dərs 19-20	Ümumiləşdirici tapşırıqlar	28-29	2	
	Dərs 21	Məsələ həlli. Məntiqi seçimlə həll	30	1	
	Dərs 22-24	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Summativ qiymətləndirmə	31-32	3	
		<b>Cəmi</b>			24

## **Dərs 1-4. Yoxlama və möhkəmləndirmə tapşırıqları. 4 saat** **Dərslik səh. 7-12 (əlavə resurs İş dəftəri səh.3-7)**

Bu dərslərdə 5 məzmun xətti üzrə yoxlama tapşırıqları verilmişdir. Bu tapşırıqlar diaqnostik qiymətləndirmə aparılması üçün də əlverişlidir.

11-ci səhifədə verilmiş məsələ həlli addımlarının sinifdə müzakirələrlə yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir. Bu addımların hər birinin məsələ həlli zamanı vacib olduğu vurğulanır: məsələ həllinə sistemli yanaşma sizə real həyatda işlərinizi planlı qurmağa, problemlərin həlli üçün mövcud alternativ çıxış yollarını müəyyən etməyə, daha əhəmiyyətli olanını seçməyə kömək edəcəkdir. Ən asan hesab etdiyiniz məsələnin həll addımlarını da sistemli şəkildə təqdim etməyə vərdis edin.

## **Dərs 5-6. 1 000 000 dairəsində ədədlər. 2 saat** **Dərslik səh. 13-15 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 8-10)**

### **Məzmun standartı:**

- 1.1.1. 1 000 000 dairəsində ədədləri oxuyur və yazır.
- 1.1.2. Mərtəbə və sinif anlayışlarına əsasən ədədin yazılışında rəqəmin qiymətini müəyyənləşdirir.
- 1.1.4. 1 000 000 dairəsində ədədləri mərtəbə toplananlarının cəmi şəklində göstərir.
- 1.1.5. 1 000 000 dairəsində ədədləri müxtəlif ekvivalent formalarda təsvir edir.

### **Şagird bacarıqları:**

- 1000 000 dairəsində ədədləri rəqəmlə, sözlə yazır və oxuyur;
- 1000 000 dairəsində ədədləri sinif və mərtəbələrə ayırır;
- 1000 000 dairəsində ədədlərdə hər bir rəqəmin mərtəbə qiymətini müəyyən edir;
- 1 000 000 dairəsində ədədləri müxtəlif ekvivalent formalarda ifadə edir;

**İnteqrasiya. Ana dili.** 2.1.2. Öyrəndiyi yeni söz və terminləri təqdim edir.

**1-ci saat. Dərslik səh. 13, 14 . Motivasiya.** Üçrəqəmli ədədlər üzərində rəqəmin mərtəbə qiyməti və mərtəbə vahidlərinin sayına aid suallar verilir. Şagirdlər rəqəmlərin yerini dəyişməklə ədədin dəyişməsinə rəqəmlərin mərtəbə qiymətinin dəyişməsi ilə əlaqələndirir, bu dəyişməni modellərlə nümayiş etdirirlər.

Məsələn, bir nağılın qəhrəmanı (Əlibaba) qaranlıq mağaranın sonunda bir qapı görür. Qapının üzərində yazılmışdır: Bu qapının arxasında 6 torba qızıl var.

Birinci torbada 10, 2-ci torbada 100, 3-cü torbada 1000 qızıl olmaqla, hər sonrakı torbada əvvəlkindən 10 dəfə çox qızıl var. Sən 10 saniyə ərzində 6-cı torbada neçə qızıl olduğunu 3 dəfə ucadan söyləsən, sənə qarşıda bir qapı açılacaq, bu qapı səni işıqlı dünyaya çıxaracaq və qızılar da sənə olacaq. Söyləyə bilməsən, ömrün boyu divə qul olacaqsan.

Siz nağıl qəhrəmanının yerində olsaydınız, bu vəziyyətdən çıxma bilərdinizmi?

Şagirdlərin hesablamaları təqdim olunur.

**Öyrənmə.** Daha sonra şagirdlər 6 torbanı altı rəqəmli ədədin mərtəbələri kimi şəkil çəkməklə modelləşdirirlər, 6-cı torbada 1 000 000 qızıl var.

Epizodu bir qədər genişləndirmək olar. 6 torbada cəmi neçə qızıl var?

Şagirdlər mərtəbə blokları vasitəsilə də ədədləri modelləşdirir və 10 təkliyin bir 10-luq, 10 onluğun bir 100-lük, 10 yüzlüyün bir 1000-lik, 10 minliyin bir 10 minlik, 10 on-

minliyin bir 100 minlik, 10 yüzminliyin 1 000 000 olduğunu kubların sayına görə müəyyən edirlər. Bəzən bu cür oyun xarakterli məşğələlərin 4-cü sinif şagirdlərinin yaş səviyyəsinə uyğun olmadığı fikri irəli sürülür. Təcrübə göstərir ki, məşğələlərin manipulyativ olaraq yerinə yetirilməsi şagirdlərdə say sistemi, ədədlərin strukturu haqqında təsəvvürü daha düzgün formalaşdırır və yaradıcı təfəkkürün formalaşmasına təkan verir.

Daha sonra şagirdlərin diqqəti böyük ədədlərin oxunuşuna yönəldilir. Məsələn,

124 567 ədədinin 124 min 567 kimi oxunduğuna diqqət yetirilir. Minliklər və təkliklər sinfinin mərtəbə adları araşdırılır: təkliklər sinfində 7 təklik, 6 onluq, 5 yüzlik olduğu müəyyənləşdirilir, deməli təkliklər, onluqlar və yüzliklər mərtəbələri təkliklər sinfinə aiddir. Həmçinin 124 567 ədədinin minliklər sinfində 4 tək minlik, 2 on minlik və 1 yüz minlik olduğu müəyyənləşdirilir. Deməli, minliklər sinfinə tək minliklər, on minliklər və

Ədəd	<b>234 582 - iki yüz otuz dörd min beş yüz səksən iki</b>					
Mərtəbələr	100 minliklər	10 minliklər	Minliklər	100-lüklər	10-luqlar	Təkliklər
Rəqəmin mərtəbə qiyməti	200 000	30 000	4 000	500	80	2
Siniflər	Minliklər sinfi			Təkliklər sinfi		

Ədəd	___ 3 ___ 7 ___ - _____ (sözlə)					
Mərtəbələr	100 minliklər	10 minliklər	Minliklər	100-lüklər	10-luqlar	Təkliklər
Rəqəmin mərtəbə qiyməti	900 000	___	6 000	400	___	6
Siniflər						

yüz minliklər daxildir.

**Dərsi genişləndirmə.** Şagirdlər dəftərlərində ədədləri siniflər və mərtəbələrə görə əks etdirən cədvəllər tərtib edirlər.

Onlar mərtəbə cədvəllərini fantaziyalarına görə müxtəlif cür qura bilirlər. Bu, onların ədədin strukturunu anlama və rəsm çəkmə bacarıqlarını əlaqələndirmə fəaliyyətidir.

Bu işi cütlərlə və qruplarla da yerinə yetirmək olar. Bir qrupun hazırladığı cədvəli digər qrup üzvləri tamamlayır.

**Qruplarla iş.** Hər qrup üzvü bir mərtəbə vahidini canlandırır. Qrup üzvləri öz mərtəbə adlarını iki dəfə təkrarlamaqla özlərini digər qrupa təqdim edirlər. Digər qrupun üzvləri bu adları yadda saxlayırlar. Yazılı qeyd aparmaq olmaz. Oyun başlayır. Bir qrupun hər bir üzvü mərtəbə adına görə vahidlərinin sayını söyləyir, digər qrupun bir üzvü rəqib komandanın üzvlərinin söylədikləri mərtəbə vahidlərinin sayına görə ədədi müəyyənləşdirir. Hər qrup 6-7 ədəd söyləyir. Təkrar suallara, dəqiqləşdirmələrə yol verilmir. Sonra rollar dəyişdirilir. Ədədləri düzgün yazmış qrup qalib sayılır. Sonra qruplar qrup üzvləri arasında ən yaxşı oyunçuları müəyyənləşdirirlər. Bu, rəqib komandanın söylədiyi ədədi daha az səhvlə yazmış oyunçudur. Oyunu mərtəbə qiymətlərinin söylənməsi ilə də keçirmək olar.

**Ümümsinif fəaliyyəti.** Şagirdlərin hər birinin qarşısında boş mərtəbə cədvəlləri qoyulur. Müəllimin oxuduğu mərtəbə qiymətlərinə görə cədvəl doldurulur.

**Tətbiq.** Şagirdlər bir-birlərinə suallar verirlər.

1) 42 562 ədədində 2 rəqəmlərinin mərtəbə qiymətlərinin cəmi neçədir?

2) 3, 2, 6, 7 rəqəmlərindən bir dəfə istifadə etməklə yazılmış ən böyük ədədin (7 632) yüzliklər mərtəbəsindəki rəqəmin mərtəbə qiyməti ilə bu mərtəbə vahidlərinin sayının fərqi neçədir? ( $600 - 6 = 594$ )

3) 1230 ədədinin yüzlik və onluq mərtəbə qiymətlərinin cəmi neçədir? (230)

4) Dörd yüz əlli min beş yüz qırx ədədinin minliklər sinfindəki mərtəbə vahidlərinin sayının cəmi neçədir? (9)

5) PR534 ədədinin mərtəbə vahidləri sayının cəmi (və ya rəqəmləri cəmi) 19-dur. P və R ədədlərini elə seçin ki, ədəd ən böyük olsun.

$P + R + 5 + 3 + 4 = 19$ ,  $P + R = 19 - (5 + 3 + 4) = 7$  olur.

Mümkün variantlar  $7 + 0 = 7$ ,  $1 + 6 = 7$ ,  $2 + 5 = 7$ ,  $3 + 4 = 7$  -dir. Burada 7 və 0 toplananlarının seçilməsi düzgündür. Ən böyük rəqəmi ən böyük mərtəbəyə yazmaq, bu ədəd 70 534-dür.

**2-ci saat. Dərslik səh. 15.** Bu dərstdə ədədlərin müxtəlif ekvivalent formalarda ifadəsinə - ədədi mərtəbə qiymətlərinin cəmi şəklində ( $4735 = 4000 + 700 + 30 + 5$ ), mərtəbə vahidi və mərtəbə vahidlərinin say ilə ( $4735 = 4 \cdot 1000 + 7 \cdot 100 + 3 \cdot 10 + 5$ ) müxtəlif formalarda ifadə etmə vərdişləri formalaşdırılır.

**Oyun.** Masanın üzərinə çoxlu sayda müxtəlif yuvarlaq ədədlər - mərtəbə qiymətləri yazılmış ədəd kartları qarışıq olaraq tökülür. Hər şagird eyni vaxtda 5 kart çəkir. Kartları ilə daha böyük ədəd yazma imkanı olan və bundan düzgün istifadə edən şagird qalib sayılır.

6000 90000 500 30 200000  
500000 200 3

Kartında mərtəbə vahidləri təkrarlanan şagirdin daha kiçik ədədi yazma imkanı olur. Məsələn 40, 400, 8000, 50, 4 kartlarını çəkmiş şagird onluq mərtəbəsinə aid iki kart çəkmişdir, lakin o yalnız birindən istifadə edə bilər. Onun yazdığı ən böyük ədəd 8 454 olacaq.

Bu oyunun şərtini bir qədər dəyişdirmək olar. Bir şagird seçdiyi ədəd kartlarını pilləvari olaraq lövhəyə bərkidir, digər şagird buna uyğun ədədi yazır.

**D.7** tapşırığını həll edərkən **36 266** sayğac göstəricisinin maqnitli rəqəmlərlə lövhədən asılması tövsiyə edilir. Şərtə uyğun hər bir dəyişməni a) 1 km; b) 10 km; c) 100 km; d) 1000 km uyğun rəqəmin dəyişməsi ilə göstərilər.

Bu tapşırıqda daha çox öyrənmə qabiliyyəti zəif olan şagirdlərin iştirakına şərait yaradılması tövsiyə edilir. Şagirdlər bu dəyişməni toplama əməli ilə də ifadə edə bilər.  $36266 + 1$ ,  $36266 + 10$ ,  $36266 + 100$

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin tapşırıqları yerinə yetirmə, məşğələ və oyunlarda iştirakına görə müşahidə yolu ilə qiymətləndirmə aparılır. Qiymətləndirmə sualları dərsin məqsədində qoyulmuş meyarlara görə seçilir.

**Qiymətləndirmə sualları:** 1) 321 yüzlüyü; 21 min onluğu rəqəmlə yazın.

2) Sözlə yazılmış ədədləri nümunədə olduğu kimi yazın. Dörd yüz əlli altı min üç yüz əlli beş - 456 min 355

3) 203176 ədədinin minliklər və on minliklər mərtəbə qiymətlərinin cəmi neçədir?

4)  $4 \times 100000 + 3 \times 1000 + 2 \times 10$  ədədi neçə rəqəmlidir? Onun hansı mərtəbələrində sifir yazılmalıdır?

5) 432569 ədədinin təklilər və minliklər sinfindəki rəqəmlərin yerini dəyişin.

6) 410703 ədədinin təklilər sinfinin mərtəbə qiymətlərini cəmini yazın.

## Dərs 7. 1 000 000 dairəsində ədədlər. Ədədlərin müqayisəsi Dərslik səh. 16 (əlavə resurs İş dəftəri səh.11 )

**Məzmun standartı:** 1.1.3. 1000000 dairəsində ədədləri müqayisə edir və müqayisənin nəticəsini ">", "<", "=" işarələrinin köməyi ilə yazır.

### Şagird bacarıqları:

- 1000 000 dairəsində ədədləri mərtəbə vahidlərinin sayına görə müqayisə edir;
- real vəziyyətlərə uyğun müqayisələr aparır və uyğun müqayisə ifadələrini yazır.

**Motivasiya.** Lövheyə 11 000, 913, 4 256 kimi ədədlər yazılır. Bu ədədlərdən hansının ən böyük olduğu araşdırılır. Fikirlər dinlənilir. Rəqəmlərinin sayı ən çox olan ədədin ən böyük olduğu fikri ümumiləşdirilir. Bəs, rəqəmlərinin sayı eyni olan ədədlərdən hansının böyük olduğunu necə müəyyən etmək olar?

345 678 və 347 123 ədədləri yazılır. Bu ədədlər ən böyük mərtəbədən başlamaqla mərtəbə vahidlərinin sayına görə müqayisə olunur. Vahidlərinin sayı eyni olan mərtəbələr eyni cür rənglənilir.

346678

347123

$346\ 678 < 347\ 123$

**Cütlərlə iş.** Şagirdlərdən biri müəyyən mərtəbələrində rəqəmləri ötürülmüş ədədlərdən müqayisə ifadələri yazır. Digər şagird isə müqayisə şərtinə görə mərtəbələrə uyğun rəqəmləri yazır. Məsələn,  $1\ \underline{\quad} 345 > \underline{\quad} 678$ .

Müqayisə tapşırıqları şagirdlərin mühakiməyürütmə və əlaqələndirmə bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün əlverişlidir.

**D.1** tapşırığında hər bir şagirdin ədədlərin müqayisəsini düzgün başa düşdüyünü kiçik ədədi düzgün təyinetmə bacarığını diqqətdə saxlamaqla qiymətləndirmək mümkündür.

**D.2** tapşırığında rəngli xanaların yerinə müxtəlif rəqəmlər yazmaqla suallara cavab vermək olar. 1)  $\_ 345 > 5\ 345$  misalında şagird müqayisənin ən yüksək mərtəbədən başlayaraq aparıldığını və rəngli xananın yerinə 5-dən böyük istənilən rəqəmin yazılmasının mümkün olduğunu qeyd edir.

**D.4** tapşırığını cədvəllə verilmiş məlumatı oxuma, statistik məlumatı təhlil etmə bacarıqlarını formalaşdırır. Şagird əhalinin sayının böyük ədədlərlə ifadə edildiyini başa düşür. Cədvələ görə rayonların adı və əhalisinin sayı yazılmış kartlar hazırlanır. Şagird bu kartlardan ikisini çəkir və xəritə üzərində uyğun hissəyə bərkidir. Sonra isə bu iki rayonun əhalisinin sayını göstərən müqayisə ifadəsini yazır.

Şagird həmçinin bu rayonların coğrafi olaraq respublikamızın hansı hissəsində yerləşdiyini təqdim edir. Məsələn, şagird Masallı və Xaçmaz rayonlarının adlarını çəkmişsə, Masallının ölkənini cənubunda, Xaçmazın isə şimalında yerləşdiyini söyləyir.

**Qiymətləndirmə.** Müşahidə yolu ilə formativ qiymətləndirmə aparılır. Qiymətləndirmə üçün aşağıdakı kimi suallardan istifadə etmək olar.

Ədədləri artan sıra ilə düzün.

1) 2 380, 23 809 3 210

2) 21, 387, 291 22, 392, 275 20, 407, 976

3) 745 764, 125 87, 990 999, 764, 125

4) 9 042, 9 204, 9 024

## Dərs 8. 1 000 000 dairəsində ədədlər. Yuvarlaqlaşdırma

### Dərslik səh. 17 (əlavə resurs İş dəftəri səh.12 )

**Məzmun standartı:** 1.3.5. 1000000 dairəsində ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır.

**Şagird bacarıqları:** - 1 000 000 dairəsində ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır;

- ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırmaqla hesablamaları şifahi yerinə yetirir;
- təqribi hesablamaların mümkün olduğu real situasiyaları müəyyən edir.

Üçrəqəmli ədədlər üzərində yuvarlaqlaşdırma qaydaları təkrar edilir.

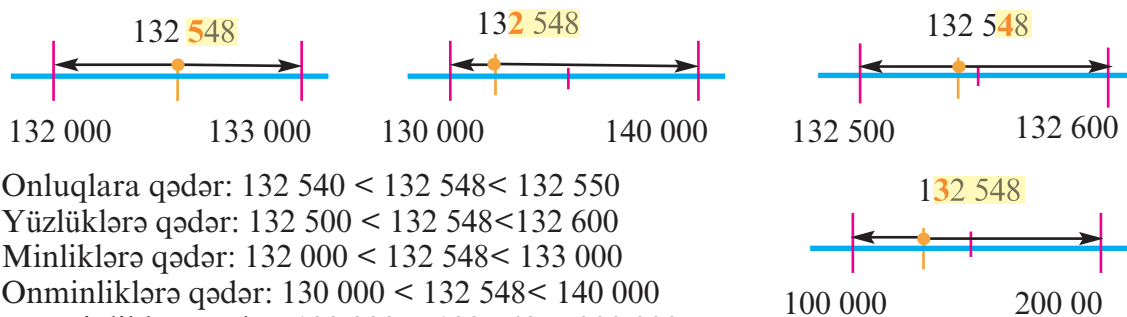
Böyük ədədlər üzərində yuvarlaqlaşdırma apararkən şagird hansı mərtəbəyə qədər yuvarlaqlaşdırma aparmalı olduğuna diqqət etməlidir. Məsələn, 132 542 ədədini yüzlüklərə qədər yuvarlaqlaşdırma tapşırığını yerinə yetirərkən onluq mərtəbəsindəki rəqəmə diqqət yetirilməlidir. Bu rəqəm 5-dən kiçik olduğu üçün ədədin yüzlük mərtəbəsindəki rəqəm dəyişmir və  $132\ 542 \approx 132\ 540$ . Şagirdlər ədəd oxu üzərində yuvarlaqlaşdırmanı modelləşdirməklə onu düzgün başa düşüklərini nümayiş etdirirlər.

1. Ədəd oxu üzərində yuvarlaqlaşdırmanın tələb olunduğu mərtəbəyə uyğun yuvarlaq ədədlər və verilən ədəd qeyd edilir.

2. Verilən ədədin hansı yuvarlaq ədədə daha yaxın olduğu müəyyənləşdirilir.

3. Bu yaxınlıq ədəd oxu üzərində sxematik olaraq göstərilir.

Həmçinin 132 548 ədədini tələb olunan mərtəbəyə qədər yuvarlaqlaşdırma fəaliyyətini müqayisə ifadələri yazma bacarığı ilə əlaqələndirməklə möhkəmləndirmək olar.



Onluqlara qədər:  $132\ 540 < 132\ 548 < 132\ 550$

Yüzlüklərə qədər:  $132\ 500 < 132\ 548 < 132\ 600$

Mİnliklərə qədər:  $132\ 000 < 132\ 548 < 133\ 000$

Onminliklərə qədər:  $130\ 000 < 132\ 548 < 140\ 000$

Yüzminliklərə qədər:  $100\ 000 < 132\ 548 < 200\ 000$

Yuvarlaqlaşdırma bacarıqları mexaniki əzbərlənmiş qaydaya görə yox, ədədin yerləşdiyi intervalı təsəvvüretmə, mühakiməyürütmə və sxematik modelləşdirmə bacarıqları ilə möhkəmləndirilməlidir.

Həmçinin şagirdlər yuvarlaqlaşdırmanın, təxmini hesablamaların tətbiq olunduğu situasiyaları müəyyən etməyi bacarmalıdırlar. Şagirdlər təxmini və dəqiq hesablamaların aparıldığı real vəziyyətləri təqdim edirlər.

Məsələn, atası Adildən stadionda nə qədər tamaşaçı olduğunu soruşur. Adilin söylədiyi ədəd təxminidir.

- Stadionda diktör tamaşaçıların sayını elan edir. Bu, dəqiq məlumatdır.

**Qiymətləndirmə.** Ədədləri yuvarlaqlaşdırma qaydasını düzgün tətbiq etmə, yuvarlaqlaşdırma mərtəbəsinə görə yuvarlaq ədədlərin intervalını müəyyənləşdirmə, sxematik olaraq təqdim etmə və s. bacarıqlara görə qiymətləndirmə aparılır.

## Dərs 9. Bir milyon -1 000 000 nə qədər böyük ədəddir?

### Dərslik səh. 18

1 000 000 təsəvvüretmə məşğələləri yerinə yetirilir. Dərslikdə verilmiş praktik məşğələni vaxta qənaət məqsədilə əvvəlcədən hazırlanmış şəbəkə üzərində də yerinə yetirmək olar.

Şagird milyon ədədini onluqlarla, yüzliklərlə, minliklərlə, on və yüz minliklərlə ifadə etmə bacarıqlarını nümayiş etdirir.

$$1 \cdot 1\,000\,000 = 1\,000\,000 \text{ təklik}$$

$$10 \cdot 100\,000 = 1\,000\,000 \text{ onluq}$$

$$100 \cdot 10\,000 = 1\,000\,000 \text{ yüzlik}$$

$$1\,000 \cdot 1\,000 = 1\,000\,000 \text{ minlik}$$

$$10\,000 \cdot 100 = 1\,000\,000 \text{ onminlik}$$

$$100\,000 \cdot 10 = 1\,000\,000 \text{ yüzminlik}$$

$$1\,000\,000 \cdot 1 = 1\,000\,000 \text{ birmilyonluq}$$

Böyük ədədlərin əhatə etdiyi situasiyalar haqqında müzakirələr aparılır.

Sual verilir: Siz gündə 10 manata qənaət etsəniz, 1 milyon manatı neçə günə yığa bilərsiniz? 1 milyon günə. Bu neçə aydır? Bu neçə ildir?

Bir ayı 30 gün götürək və hesablayaq.

$$100000 : 30 \text{ təxminən } 3\,333 \text{ ay. } 3\,333 : 12 = 277 \text{ il.}$$

Göründüyü kimi bu çox böyük bir zamandır.

Leyla 2 gündə 100 səhifə oxuyur. Leyla 1000, 10000, 100000, 1 milyon səhifəni neçə günə oxuyar?

Stadion 5 000 nəfər tutur, 10 000 nəfər, 100 000 nəfər, 1 milyon nəfər üçün neçə belə stadion lazımdır? Şagirdlər bu fikirlər ətrafında fikir yürüdürlər və özləri də bu cür məsələlər qururlar.

**Cütlərlə oyun. Milyonçu oyunu.** Cütlərdən biri hər dəfə 3 zər olmaqla iki dəfə zər atır. Digəri bu ədədləri yazır. Birinci dəfə atılan zərlər minliklər sinfinin, 2-ci dəfə atılanlar isə təkliklər sinfinin vahidlərini göstərir. Şagirdlər hər bir sinfə uyğun zərin göstərişlərini mərtəbələrə elə yazmalıdırlar ki, mümkün qədər böyük ədəd alınsın. Ədədlər alt-alta cüt-cüt yazılır və ən böyük mərtəbəyə qədər yuvarlaqlaşdırılaraq toplanır. Hər dəfə bu iki ədədin cəminin 1 000 000 və daha böyük olmasına cəhd edilir. Daha çox sayda milyon yığmış şagird “milyonçu” hesab olunur.

## Dərs 10. Cədvəl qurmaqla məsələ həlli

### Dərslik səh. 19 (əlavə resurs İş dəftəri səh.13)

Şagirdlərlə məsələ tipləri haqqında söhbət aparılır. Cədvəl qurmaqla həll edilən məsələ növlərinə aid şifahi olaraq nümunələr söylənilir. Bu tip məsələlərdə ritmik sayma situasiyasının olduğuna diqqət çəkilir. Bir obyektin, əşyanın sayının dəyişməsinə aid məsələləri hesab əməllərinin tətbiqi ilə həll etmək asan olur. Lakin məsələdə iki və daha çox obyektə aid məlumatın qarşılıqlı asılı dəyişməsindən söhbət gedirsə, bu halda məsələni cədvəl qurmaqla həll etmək əlverişli olur. Uyğun məlumatların dəyişmə dinamikasını cədvəldən əyani olaraq izləmək mümkün olur. Məsələn, nümunə məsələdə 1 yaşıl kuba qarşı, 3 qırmızı kubun işləndiyi qeyd edilir. Cədvəldə yaşıl kubların sayının dəyişməsi ilə qırmızı kubların sayının dəyişməsini və əksinə, həmçinin hər bir “anda” ümumi kubların sayının dəyişməsini görmək olar.

Müşahidə altında olan şagirdlərin məsələ həlli mərhələlərini şifahi olaraq təqdim etmələri tövsiyə edilir. Bu məsələ həlli bacarıqlarını formativ qiymətləndirməyə imkan verir.

Məsələ düzgün həll edilib edilmədiyini məsələnin şərtində verilmiş məlumatın yoxlanılması ilə yerinə yetirilir. Məsələnin D.1-də cədvəl qurma müzakirə edilir. Cədvəlin 1-ci sətirində badminton, 2-ci sətirində isə tennis toplarının, 3-cü sətirində isə onların ümumi sayı qeyd edilir. Məsələdə ümumi sayın 28 olduğu göstərilir. 28 ədədinin yerləşdiyi sütundakı badminton və tennis topları haqqındakı məlumat məsələnin həllinə uyğundur. Deməli, məsələ düzgün həll edilmişdir.

**D.2. Dərs ləvazimatları üçün ayrılmış 640 manat pulun sentyabr ayında yarısı, hər sonrakı ayda isə qalan pulun yarısının xərclənməsi nəzərdə tutulmuşdur. Hansı ay üçün cəmi 10 manat pul qalacaq?**

**Oxuyub anlama: Nə məlumdur?** Dərs ləvazimatları üçün 640 manat pul ayrılmışdır. Sentyabr ayında yarısı, hər sonrakı ayda qalan pulun yarısı xərclənməlidir.

**Nəyi tapmalıyam?** Hansı ayda cəmi 10 manat xərcləməli olacaqlar?

**Plan.** Ayların adlarını və hər aya düşən pulu cədvəldə yazsam, hansı aya 10 manat xərc düşdüyü ayın görünür. 1-ci sətirdə ayların adını, 2-ci sətirdə xərcin miqdarını yazma bilərəm

**Həlli:**

Aylar	Sentyabr	Oktyabr	Noyabr	Dekabr	Yanvar	Fevral	Mart
Xərc	640	320	160	80	40	20	10

**Cavab:** Mart ayında xərclər üçün cəmi 10 manat pul qalacaq.

**Yoxlama:** Hər ay qalan pulun yarısı xərclənməlidir.

Xərclərin 640, 320, 160, 80, 40, 20, 10 ardıcılığı həllin düzgün olduğunu göstərir.

Nümunə məsələnin, həmçinin D.1 və D.2 tapşırıqlarının sinifdə müzakirələrlə şifahi olaraq, həmçinin yazılı yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir. Xüsusilə şagirdlərin plan mərhələsində fikiryurutma bacarıqlarına diqqət edilir. Bu mərhələnin ötrülməməsi çox vacibdir. Şagird cədvəldə xərclərin aylar üzrə paylandığını aydın görür, bu səbəbdən də oxşar məsələlərin cədvəl qurmaqla həllinin əlverişli olduğunu başa düşür.

## **Dərs 11. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.** **Dərslik səh. 20 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 14)**

Şagirdlər ümumiləşdirici dərstdə mərtəbə qiymətləri yazılmış kartlarla, zərhlərlə müxtəlif ədədləri yazma və oxuma məşğələləri yerinə yetirə bilərlər. Məsələn, şəkildə göstərilmiş kartlardakı ədədləri mərtəbə qiyməti kimi qəbul edərək müxtəlif ədədlər yazırlar.

**70 000    3 000    500    8**

Bunlar 70 008, 70 500, 73 000, 73 500, 73 508, 3 500, 3 008, 508, 8 və s. ola bilər. Şagird seçmə və qruplaşdırma fəaliyyəti ilə yanaşı yuvarlaq ədədləri toplama, mərtəbə qiymətini müəyyən etmə, mərtəbə qiyməti ilə mərtəbə vahidləri arasında əlaqə yaratma kimi vərdişlərini də möhkəmləndirir. Bu məşğələ ətrafında sualları genişləndirmək olar.

- Bu ədəd kartları vasitəsi ilə yazıla bilən ən böyük ədəd neçədir? Bu ədədin hansı mərtəbəsinin qiyməti sıfırdır?

- Ən kiçik ədəd hansı ədəddir?

- İki mümkün ən böyük ədədin fərqi neçə olacaq? Şagirdlər iki ən böyük ədədin birinin bütün mərtəbə qiymətlərinin olduğu ədəd - 73 508, 2-cinin isə ən kiçik mərtəbə qiymətinin nəzərə alınmadığı ədəd, yəni təklidlərin nəzərə alınmadığı ədədin - 73 500 olduğunu müəyyən edirlər. Onlar yazılı çıxma yolu ilə deyil, mərtəbələrin müqayisəsinə görə fərqi 8 olduğunu söyləyirlər.



## 1 000 000 dairəsində ədədlər üzərində toplama və çıxma.

### Dərs 12. Yuvarlaq ədədləri toplama və çıxma.

#### Dərslik səh. 21 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 15-16)

**Məzmun standartı:** 1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.  
1.3.5. 1000000 dairəsində ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır.  
1.3.6. Hesab əməllərinin nəticələrini təxmini müəyyən edir  
2.1.2. Münasibətlərin doğruluğunu təmin edən simvolları müəyyənləşdirir.

#### **Şagird bacarıqları:**

- toplama və çıxmanın qarşılıqlı tərs əməllər olduğunu başa düşür;
- toplama əməlinin yerdəyişmə xassəsini başa düşür və hesablamalarda istifadə edir;
- toplama əməlinin qruplaşdırma xassəsini başa düşür və hesablamalarda istifadə edir;
- ədədləri ən böyük mərtəbəyə qədər yuvarlaqlaşdırmaqla hesablamaları şifahi yerinə yetirir.

**İnteqrasiya. Ana dili.** 1.2.2. Müşahidə etdikləri, eşitdikləri, oxuduqları hadisələr haqqında mühakimə xarakterli fikirlər irəli sürür.

Bu dərsdə toplama və çıxma əməllərinin qarşılıqlı əlaqəsi, toplama əməlinin yerdəyişmə və qruplaşdırma xassələri təkrar edilməklə yuvarlaq ədədlər üzərində toplama və çıxmaya aid tapşırıqlar həll edilir.

1. Toplananların yerini dəyişdikdə cəm dəyişmir (yerdəyişmə xassəsi).

$$45 + 64 = 64 + 45$$

2. İki qonşu toplananı onların cəmi ilə əvəz etmək olar (qruplaşdırma xassəsi).

$$82 + 23 + 18 = (82 + 23) + 18 = 105 + 18 = 123$$

$$82 + 23 + 18 = 82 + (23 + 18) = 82 + 41 = 123$$

Həm yerdəyişmə, həm də qruplaşdırma xassəsindən istifadə etməklə tez hesablama vərdişləri formalaşdırılır.  $82 + 18 + 23 = (82 + 18) + 23 = 100 + 23 = 123$

Çoxrəqəmli ədədlərlə birrəqəmli, ikirəqəmli ədədləri şifahi toplayarkən bu ədədlərin çoxrəqəmli ədədin hansı mərtəbə vahidinə əlavə olunmasına diqqət yetirmək lazımdır.

Məsələn, şagird  $4\ 000 + 7$  əməlinə 7-nin  $4\ 000$  ədədinin yalnız təkliklər mərtəbəsinin vahidlərinin sayını dəyişəcəyinə diqqət yetirir.  $40\ 000 + 40$  əməlinə isə yalnız onluqlar mərtəbəsinin vahidlərinin sayının dəyişəcəyinə,  $40\ 000 + 140$  misalında isə yüzliklər və onluqlar mərtəbəsinin dəyişməsinə diqqət yetirilir. Bu cür vərdişlər ədədin mərtəbə qiymətini və mərtəbə vahidlərini fikirdə canlandırmaqla tez hesablama vərdişini möhkəmləndirməyə xidmət edir.

**Qruplarla iş.** Qruplara aşağıdakı şərtlərlə tapşırıqlar verilir. 1 435-dən 10 000-ə 4 addımda çatmağın yollarını yazın.

$1435 + \blacksquare = 10\ 000$  tipli misalların həllində əvvəlcə təkliklər mərtəbəsini onluqlara, sonra onluqları yüzliklərə, yüzlikləri minliklərə və s. ardıcıl tamamlamaqla tapşırığı tez yerinə yetirmək olar. Bu cür hesablamalar şifahi hesablama vərdişlərini sürətləndirir.

1)  $1435 + 5 = 1440$

3)  $1500 + 500 = 2000$

2)  $1440 + 60 = 1500$

4)  $2000 + 8000 = 10000$

Şagirdlərin şifahi hesablama bacarıqlarına diqqət edilir. **D.3** tapşırığını yerinə yetirərəkən şagird hər bir misalda hansı mərtəbə vahidlərinin sayının dəyişdiyinə diqqət edir. **D.4** tapşırığında şagird  $7\ 200 + 1\ 800$  cəmini 72 yüzliklə 18 yüzlüyün cəmi kimi başa düşür və şifahi həll edir. Həlli yazılı olaraq yerinə yetirmək ev tapşırığı olaraq verilə bilər.

**D.6** tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə daha çox diqqət yetirmək, daha çox vaxt

ayırmaq olar. Bu hesablamaların yazılı deyil, şifahi olaraq aparılması tövsiyə edilir.

**Əlavə resurs İş dəftəri 3.** Cəmi şifahi hesablamaların əlverişli üsulları nəzərdən keçirilir.  $2\,475 + 999$  cəmini şagird  $2\,475$ -i  $1\,000$  artırırsa  $3\,475$  edər. Deməli  $1$  çıxmalıyam, onda nəticə  $3\,474$  olar. Yaxud da  $2\,475$ -in üzərindən  $1$  çıxıb,  $999$ -a əlavə etsəm, cəmi hesablaşmaq daha asan olar:  $2\,474 + 1\,000 = 3\,474$

Ədəd oxu üzərində qurulmuş müxtəlif tapşırıqlar yerinə yetirmək olar.

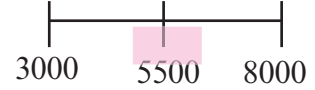
**Yolun yarısı oyunu.** Məsələn, ədəd oxu üzərində eyni aralıqlı  $3$  bölgü ayrılmaqla  $3$  ardıcıl ədəd qeyd edilir. Orta bölgüyə uyğun ədəd və ya yolun yarısı tələb edilir.

1. Dəyişmə, artım tapılır.  $1$ -ci və  $3$ -cü ədədin fərqi tapılır:  $8\,000 - 3\,000 = 5\,000$

2. Artım yarıya bölünür.  $5\,000 : 2 = 2\,500$

3.  $1$ -ci ədədin üzərinə artımın yarısı əlavə edilir.

$$3\,000 + 2\,500 = 5\,500\text{-dür.}$$



**Qiymətləndirmə.** Şagirdlərin tapşırıqları müstəqil yerinə yetirmə, oyun və məşğələlərdə iştirakına görə qiymətləndirmə aparılır.

## **Dərs 13-17. 1 000 000 dairəsində ədədlər üzərində toplama və çıxma. 5 saat** **Dərslik səh. 22-26 (əlavə resurs İş dəftəri səh.17-20 )**

**Məzmun standartı:** 1.2.1. Hesab əməllərinin xassələrindən hesablamalarda istifadə edir.

1.2.2. Məsələlərin həllində hesab əməlləri arasındakı əlaqələrdən istifadə edir.

1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.

1.3.2. Hesablamaların nəticəsinin yoxlanılmasında əməllər arasındakı qarşılıqlı əlaqədən istifadə edir.

1.3.6. Hesab əməllərinin nəticələrini təxmini müəyyən edir.

2.1.3. Ədədlərdən, dəyişənlərdən və simvollardan istifadə edərək hesab əməllərinin köməyi ilə müxtəlif riyazi ifadələr tərtib edir.

2.2.1. Ədədi ifadələrin müqayisənin nəticəsini ">", "<", "=" işarələrin köməyi ilə yazır.

### **Şagird bacarıqları:**

- $1\,000\,000$  dairəsində ədədləri şifahi və yazılı olaraq müxtəlif üsullarla toplayır və çıxır;
- hesablamalar zamanı toplama əməlinin xassələrindən istifadə edir;
- toplama və çıxmanın qarşılıqlı əlaqəsindən hesablamalarda istifadə edir;
- şifahi hesablamalar zamanı nəticəni təxmin edir;
- ədədi ifadələrin qiymətini şifahi hesablamalarla müqayisə edir
- ədədi ifadələrin müqayisəsini yerinə yetirir
- dəyişənin verilən qiymətində ifadənin qiymətini tapır;
- verilən fikrə, sxematik təsvirə görə ədədi ifadələr tərtib edir;
- verilən riyazi yazılışı doğru edən buraxılmış ədədi, riyazi simvolu bərpa edir
- məsələ həllində toplama və çıxma əməllərinin yerinə yetirilməsini tələb edən situasiyaları müəyyənləşdirir.
- məsələ həllinin  $4$  mərhələsini təqdim edir

**1-ci saat. Dərslik səh. 22. Çoxrəqəmli ədədləri toplama. D.1 və D.2** tapşırığında situasiyalar araşdırılır. Toplama əməlinin xassələrinə əməl etməklə toplananların yuvarlaq ədədlərə gətirilməsinin həmişə əlverişli olduğu qeyd edilir. **D.3.** tapşırığında rəqəmləri sayı müxtəlif olan ədədləri sütunla toplamaq üçün hansı məqamlara diqqət edildiyi şagirdlərlə birlikdə araşdırılır.

Sütunla toplamada diqqət edilməli məqamlar ümumiləşdirilir. Lövheyə  $34\ 567 + 18 + 307$  misal yazılır. Şagirdlərin fikirləri dinlənilir və hər doğru fikir qeyd edilir.

1-ci şagird: Mərtəbələrə uyğun rəqəmlər alt-alta düzgün yazılmalıdır.

2-ci şagird: Ədədləri rəqəmlərinin sayına görə alt-alta artan sıra ilə yazmaq daha əlverişlidir.

3-cü şagird: Ədədləri rəqəmlərinin sayına görə alt-alta azalan sıra ilə yazmaq daha əlverişlidir.

$$\begin{array}{r} \square 3 \square 3 \\ + 2 \square 4 8 \\ \hline 5 2 3 \square \end{array}$$

4-cü şagird: Cəmi əvvəlcə təxmini hesablamaq lazımdır.

5-ci şagird: Mərtəbə vahidlərinin sayını göstərən ədədləri düzgün toplamaq lazımdır.

6-cı şagird: Hər bir mərtəbəyə uyğun cəmin 10-u aşıb-aşmadığı halı araşdırmaq və yeni yaranan onluqları uyğun mərtəbədə nəzərə almaq lazımdır.

Kəmiyyətlərin toplanması zamanı (D.4) diqqət edilməli məqamlar vurğulanır. Əlavə olaraq rəqəmləri gizlədilmiş ədədləri toplama tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir. Bu tip tapşırıqlar şagirdin şifahi hesablama, tənlik həllətmə bacarıqlarının formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Şagird: “Hansı ədədin üzərinə 4 gəlsəm, 3 alınar? 4 ədədi 3-dən böyükdür. Deməli, bu elə bir ədəddir ki, üzərinə 4 əlavə etdikdə 13 alınır. Bu ədəd 9-dur. Ancaq təkliklər mərtəbəsindən alınan onluq da nəzərə alınmalıdır.

Ona görə də bu ədəd 9 deyil, 8 olmalıdır, 1 onluq da təkliklər mərtəbəsindən alındığından  $8 + 4 + 1 = 13$  onluq olur.

## 2-cü saat. Dərslik səh 23. Çoxrəqəmli ədədləri çıxma.

Fərqi şifahi hesablamaların əlverişli üsulları nəzərdən keçirilir. D.1 və D.2 tapşırıqları şifahi olaraq yerinə yetirilir.

D.5-də azalan və çıxılanın dəyişməsi ilə fərqi dəyişməsinin araşdırılmasına aid tapşırıqlar verilmişdir. Şagird çıxma əməlinə azalanın artdığı, çıxılanın isə dəyişmədiyi halda fərqi artdığını, əksinə çıxılan artan halda fərqi azaldığını başa düşür.

$40 - 20 = 20$  azalanı 15 vahid artırıq,  $55 - 20 = 35$ , deməli fərqi də 15 vahid artdı.

**Sual:** Bir çıxma əməlinə azalan 30 vahid artar, çıxılan isə 30 vahid azalarsa, fərqi necə dəyişər? Şagirdlər fikirləri sadə nümunələr üzərində yoxlayırlar.

$50 - 40 = 10$   $80 - 10 = 70$  göründüyü kimi fərqi 60 vahid artdı. Çünki, həm azalanın artması, həm də çıxılanın azalması fərqi daha çox artmasına gətirib çıxarır. Şagirdlərin başqa nümunələr üzərində də komponentlərin dəyişməsi ilə nəticənin necə dəyişdiyini araşdırmaları tövsiyə edilir.

**Sual:** Azalanı və çıxılanı necə dəyişsək, fərqi daha çox azalar? Bu halda azalan azalmalı, çıxılan isə artmalıdır. Məsələn,  $80 - 20 = 60$  misalında azalanı 20 vahid azaldıb, çıxılanı 20 vahid artırıqsa, fərqi necə dəyişər?  $60 - 40 = 20$  fərqi 40 vahid azaldı, çünki hər iki şərt fərqi azalmasına xidmət edir.

**Əlavə resurs İş.d.3** tapşırığında quşların uçuş məsafəsi haqqında məlumat verilmişdir. Şagirdlər müstəqil olaraq bu quşların qışda hansı ölkələrə uçub getdiklərini araşdırmağa bilirlər.

1. Kiçik oxçüllüt (лат. Sterna albifrons) Finlandiyadan Amerikaya uçurlar.
2. Kürən kolibri (лат. Patagona gigas) Alyaskadan Meksikaya uçur.
3. Fırtınaquşular (lat. Procellariidae) qışlama üçün Yeni Zelandiyadan ABŞ-in Kaliforniya ştatına uçurlar.
4. Албатрос (лат. Diomedidae) - Amerikadan Hind okeanının cənub-şərqinə uçur.

**3-cü saat. Dərslik səh 24. D.1** tapşırığında verilməyən komponent fikir yürütməklə şifahi olaraq tapılır. Məsələn,  $440\ 000 - \underline{\hspace{2cm}} = 230\ 000$  misalında 220 minin ikiqatının 440 min olduğuna görə şagird çıxılanı tapa bilər. fərqi 220000-dən 10 000 çoxdur. Deməli,

440 mindən 10 min az, yəni 210 000 çıxılmışdır.  $230\,000 + 210\,000 = 440\,000$ .

Verilən məsələlərin məsələ həllinin 4 mərhələsi göstərilməklə həll edilməsi tövsiyə edilir. Məsələ həllinə bu cür yanaşma şagirdin sorgulama, analiz etmə bacarıqlarının formalaşmasında müstəsna rol oynayır. Şagirdlər komponentlərin cüt və ya tək ədəd olmasına görə nəticənin cüt yaxud tək olacağı haqqında fikirlərini söyləyirlər. Əvvəlcə “iki ədədin cəmi (və ya fərqi) nə zaman cüt ədəd olur, nə zaman tək ədəd olur?” sualları ətrafında fikirlər dinlənir, sonra isə müvafiq fikirlər çıxma əməli üzərində araşdırılır: - toplananların hər ikisi cüt ədəd olarsa, cəm cüt ədəddir;

- toplananlardan biri cüt, digəri tək ədədirsə, cəm tək ədəddir;

- həm azalan, həm də çıxılan cüt ədədirsə, fərq cüt ədəddir;

- həm azalan, həm də çıxılan tək ədədirsə, fərq cüt ədəddir;

- azalan və çıxılıandan biri tək ədəd olarsa, fərq tək ədəddir kimi fikirlərin şagirdlər tərəfindən ümumiləşdirilməsi sual-cavab yolu ilə həyata keçirilir.

Şagirdlər fikirlərini nümunələr üzərində izah edirlər. Bu fikirlərin ümumsinif fəaliyyətinin nəticəsi olaraq aşkar edilməsi çox mühümdür.

#### 4-5-ci saat. Dərslik səh. 25-26.

**D.1 və 2** tapşırıqları fərqi təxmin edilməsi üzərində qurulmuşdur. Hər bir misal konkret şagirddən soruşulmaqla sinifdə şifahi olaraq yerinə yetirilir. Şagird verilən cavabın doğru olub-olmadığı haqqında fikrini məntiqi mühakimələrlə təqdim edir.

Yazılı olaraq ev tapşırığı kimi verilə bilər.

**D.4** tapşırığı şagirdlərin riyazi mühakimə bacarıqlarını formalaşdırma baxımından əhəmiyyətlidir. - “iki üçrəqəmli ədədin cəmi həmişə üçrəqəmlidir” fikrinin həmişə doğru olmadığı nümunələrlə əsaslandırılır.  $123 + 456 = 569$  üçrəqəmlidir,

$562 + 495 = 1057$  dörd rəqəmlidir. Fikirlər ümumiləşdirilir: əgər 100-lüklər mərtəbisinin vahidləri cəmi 10-u aşarsa, cəm dörd rəqəmli olacaq. Bu cür riyazi araşdırmaların aparılması idraki bacarıqların formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

**D. 6. Küçənin hər iki tərəfində eyni sayda ağac var. Küçənin bir tərəfindəki ağacları həm sağdan sola, həm də soldan sağa saydıqda bir ağac həmişə 107-ci olur. Bu küçədə cəmi neçə ağac var?**

Məsələni daha sadə vəziyyətlər üzərində araşdırmaq tövsiyə edilir. Bu məsələni şagird sayma vasitələri (az sayda) üzərində modelləşdirməklə həll etsə, daha yaxşı başa düşər. Rəngli fiqurlar parta üzərinə düzülür. Fiqurlar həm soldan sağa, həm də sağdan sola nömrələnir. Hansı fiqurun sıra nömrəsi dəyişmiş?

Soldan sağa					
	1.	2.	3.	4.	5.
Sağdan sola	5.	4.	3.	2.	1.

Şəkildən görüldüyü kimi nömrələmədən asılı olmayaraq yalnız dairənin sıra nömrəsi soldan sağa və ya sağdan sola dəyişmiş, həmişə 3-cüdür. Bu, ortadakı fiqurdur. Dairədən həm sağda, həm də solda 2 fiqur var. Cəmi  $2+2+1$  fiqur.

Məsələdə isə 107-ci ağacın nömrəsinin dəyişmədiyini bildirilir. Deməli, 107-ci ağacdan həm solda, həm də sağda 106 ağac var.

$106 + 106 + 1$  (107-ci ağac) =  $212 + 1 = 213$ . (küçənin bir tərəfindəki ağacların sayı)

Bu küçədəki ağacların ümumi sayı:  $213 + 213 = 426$  (ağac)

Şagirdlərlə nömrənin cüt olduğu halı nəzərdən keçirmək olar. Bu halda bu şərt ödənmirmi? Şagirdlər sayın cüt olduğu halda bunun mümkün olmadığı qərarını verirlər.

Bu ancaq ədədin ikiqatı üstəgəl bir ifadəsi ilə, yəni əşyalar tək sayda olduqda bir əşya eyni nömrəyə uyğun gəlir. Bu, ortadakı əşyadır, onun sağında və solunda eyni sayda, yəni nömrəsinə uyğun ədəddən 1 vahid az sayda əşya olur.

## Əlavə resurs. İş dəftəri 20-2.

$$\triangle + \blacktriangle + \triangle = 5$$

$$\blacksquare + \blacktriangle + \blacksquare = 7 \text{ olduğuna görə}$$

$$\begin{array}{c} \triangle \quad \blacktriangle \quad \blacksquare \\ + \quad \blacksquare \quad \triangle \quad \blacktriangle \\ \hline \end{array} \text{ tapın.}$$

$\triangle + \blacktriangle + \triangle = 5$  tipli tapşırıqları yerinə yetirərkən şagirdin aşağıdakı kimi fikirlər yürütməsinə diqqət edilir. Yuxarıdakı cəmdə  $\blacktriangle$  yerindəki ədəd 1 və ya 3 ola bilər, çünki yalnız bu halda 2 və 4-ü iki eyni ədədin cəmi ilə əvəz etmək olar. Hər iki variantı ikinci ifadədə

$\blacksquare + \blacktriangle + \blacksquare = 7$  nəzərə almaqla, yəni  $\blacktriangle = 1$  olarsa, mavi kvadrat  $\blacksquare = 7 - 1 = 6$  ədədinin yarısına bərabər olur, yəni  $\blacktriangle = 1$  olarsa,  $\triangle = 2$  olar,  $\blacksquare = 3$  olar. Şagird əvvəlcə  $\triangle = 2$ ,  $\blacksquare = 3$  və  $\blacktriangle = 1$  ədədlərini uyğun mərtəbələrə yazmaqla cəmi hesablayır. Sonra isə  $\blacktriangle = 3$ ,  $\triangle = 1$ ,  $\blacksquare = 2$  ədədlərini uyğun mərtəbələrə yazmaqla cəmi hesablayır. Hər iki halda eyni cəm alınır,  $213 + 321 + 132$  və  $132 + 213 + 321$  cəmləri eynidir. Şagird bunun səbəblərini izah edir.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin tapşırıqları yerinə yetirmə və məşğələlərdə iştirakına görə qiymətləndirmə aparılır. Mühakiməyürütmə, mülahizə, təxminətmə, seçmə və qruplaşdırma, qərarvermə fəaliyyətlərinə zəif şagirdlər daha çox cəlb olunmalı, sadə situasiyalar üzərində bu bacarıqlar formalaşdırılmalı və inkişaf etdirilməlidir.

## Dərs 18. Məsələ həlli. Tam-hissə modeli. Cəm və fərqə görə

### Dərslik səh. 27 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 21)

**Məsələ.** İki qutuda 18 karandaş var. İkinci qutudakı karandaşların sayı birinci qutudakı karandaşların sayından 4 dənə çoxdur. Hər qutuda neçə karandaş var?

Biz indiyə qədər bu tipli məsələləri ədədləri seçib iki şərti yoxlamaqla həll edirdik. 1-ci şərt - iki ədədin cəmi 18-dir (iki qutudakı karandaşların sayı), 2-ci şərt - iki ədədin fərqi 4-dür. Cəmi 18, fərqi 4 olan iki ədəd:  $11 + 7 = 18$   $11 - 7 = 4$  -dür.

Lakin məsələnin şərtindəki ədədlər böyüdükcə seçmə və yoxlama yolu ilə bu tipli məsələləri həll etmək çətinləşir.

Dərslikdə həll edilmiş məsələ nəzərdən keçirilir. Bu məsələlərdə cəm (tam) və toplananların (hissələrin) bir-birilə müqayisəsi verilir. Bu müqayisədən istifadə edərək, hissələri bərabərləşdirmək, başqa sözlə eyni saylı qruplara gətirmək olur. Bununla məchullardan biri tapılır, digərini isə müqayisə şərtinə görə tapmaq olur. Məsələnin tam-hissə modeli çəkməklə həlli məsələnin şərtini daha əyani təsvir etməyə imkan verir. Məsələnin cəbri yolla, tənliklərlə formal həlli əvəzinə, modellərlə real canlandırma yolu ilə həlli şagirdin analitik təfəkkürünün inkişafına daha müsbət təsir edir.

### D.1. Gün ərzində mağazada satılan televizor və kompüter detallarının ümumi sayı

**56 ədəd oldu. Kompüter detallarının sayı televizor detallarından 12 ədəd çox idi.**

**Neçə kompüter detalı satıldı?**

**Tam:** satılan detalların ümumi sayı: - 56.

**Hissələr:** televizor və kompüter detallarının ayrılıqda sayı.

Tam-hissə modelini müəllim lövhədə, şagirdlər isə dəftərlərində addım-addım çəkməklə müzakirə edirlər.

1. Televizor detallarına uyğun bir hissə - bir düzbucaqlı çəkilir.

2. Kompüter detalları televizor detallarını göstərən düzbucaqlı kimi bir düzbucaqlı (bir hissə) və 12 detal artıq şərtinə görə daha bir düzbucaqlı ilə ifadə edilir.

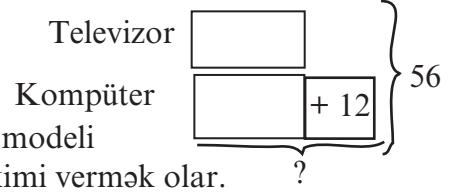
Məsələnin şərtinə uyğun tam-hissə modeli:

1)  $56 - 12 = 44$

2)  $44 : 2 = 22$  (Televizor detalları)

3)  $22 + 12 = 34$  (Kompüter detalları)

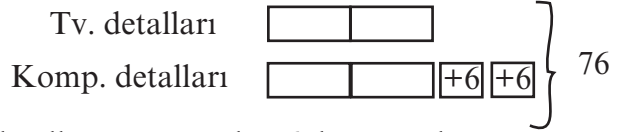
Bu məsələni bir qədər mürəkkəbləşdirərək tam-hissə modeli ilə həllini şagirdlərə (uyğun səviyyəli) əlavə tapşırıq kimi vermək olar.



**Mağazada bir həftə ərzində 2 qutu televizor detalı, 2 qutu kompüter detalı satıldı. Hər qutudakı kompüter detallarının sayı televizor detallarının sayından 6 dənə çoxdur. Mağazada cəmi 76 dənə detal satıldı. Neçə kompüter detalı satıldı?**

**Tam:** 4 qutudakı detalların sayı - 76

**Hissələr:** 2 qutu televizor detalı,  
2 qutu kompüter detalı.



Müqayisə şərti: hər qutudakı

kompüter detallarının sayı televizor detallarının sayından 6 dənə çoxdur.

1) 76-dan 2 qutudakı artıq detalların (kompüter) sayını çıxsaq, 4 eyni qutudakı detalların sayını alarıq. Hər qutuda 1 qutudakı televizor detallarının sayı qədər detal var.

$76 - 12 = 64$  ( 4 qutudakı detal)

2) 1 qutudakı televizor detallarının sayını tapa bilərik.

$64 : 4 = 16$  (1 qutudakı tv. detallarının sayı).

3) Bir qutudakı kompüter detallarının sayı  $16 + 6 = 22$

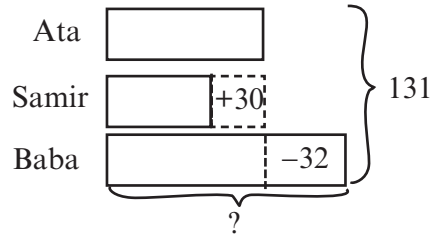
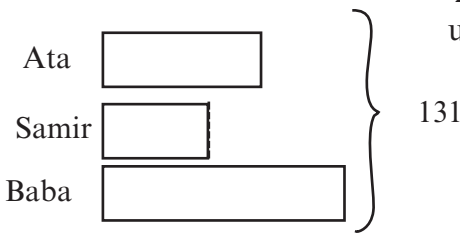
4) Cəmi  $22 \times 2 = 44$  kompüter detalı satılmışdır.

**D.27-2-2) Samirin, atasının və babasının yaşlarının cəmi 131-dir. Samirin atası babasından 32 yaş kiçik, Samirdən isə 30 yaş böyükdür. Samirin babasının neçə yaşı var?**

Bu məsələ ilə D.1 məsələsinin şərtləri arasındakı fərq araşdırılır. Burada 3 məlumata (hissələr) uyğun cəmdən (tamdan) söhbət gedir. Yəni 3 toplananın cəmindən və onların müqayisəsindən istifadə etməklə məsələni həll etməliyik. Tam hissə modelini müxtəlif cür çəkmək olar. Dərslikdə model Samirin yaşına görə müqayisə ilə tərtib edilmişdir. Lakin modeli atanın yaşına (və ya babanın yaşı ilə) görə də qurmaq olar.

1) Məsələnin şərtində verilmiş hər məlumata uyğun hissələr çəkək. Oğulun yaşı atanın yaşını göstərən hissədən qısa, babanın yaşını göstərən hissə isə atanın yaşını göstərən hissədən uzun olacaq. Onların yaşlarının cəmini böyük mötərizə ilə göstərək.

2) Baba və oğulun yaşlarını göstərən hissələri şərtə uyğun olaraq atanın yaşı ilə bərabərləşdirək.



Samirin və babasının yaşını atasının yaşına bərabərləşdirmək üçün Samirin yaşına 30 əlavə etməli, babasının yaşından 32 çıxmalıyıq. Bu dəyişmələri cəmdə də etməliyik, yəni cəmin üzərinə 30 əlavə edib 32 çıxsaq, nəticə atanın yaşının üç qatını göstərəcək. Hesablamalar: 1.  $131 + 30 - 32 = 129$  ( atasının yaşının 3 misli)

2. Atasının yaşı:  $129 : 3 = 43$

3. Samirin yaşı:  $43 - 30 = 13$

4. Babasının yaşı:  $43 + 32 = 75$  **Yoxlama:**  $43 + 13 + 75 = 131$ .

**Qiymətləndirmə.** Məsələnin şərtində tamı və hissələri ayırma, hissələri düzbucaqlılarla ifadə etmə, müqayisə şərtini nəzərə alma, axtarılanı müəyyən etmə və modeldə sual işarəsi ilə qeyd etmə bacarıqları diqqətdə saxlanılır.

**Dərs 19-20. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. 2 saat.**  
**Dərslik səh. 28-29, (əlavə resurs İş dəftəri səh.22-23)**

**1-ci saat.** Çoxrəqəmli ədədləri oxuma, yazma, toplama, çıxma, məsələ həll etmə bacarıqlarına görə formativ qiymətləndirmə aparılır. Qiymətləndirmənin yalnız test tapşırıqları ilə aparılması şagird bacarıqlarını tam yoxlamağa imkan vermir. Odur ki, qiymətləndirməni oyun və məşğələlər, mühakimə və təqdim etmə bacarıqlarını əks etdirən yazılı və şifahi tapşırıqlar üzərində də aparmaq tövsiyə olunur. **D.7** tapşırığını yerinə yetirərkən şagirdlər ədədin daha böyük mərtəbəyə yuvarlaqlaşdırılması ilə nəticənin dəqiq nəticədən daha çox fərqləndiyini müşahidə edirlər.

**2-ci saat.** Toplama və çıxma əməllərini yerinə yetirərkən şagirdlər nəticəni müxtəlif yanaşmalarla qiymətləndirə bilirlər. Məsələn,  $9\ 563 + 835$  misalı lövhəyə yazılır.

Şagirdlərin fikirləri dinlənilir:

- cəm cüt ədəddir, çünki iki tək ədədin cəmi cüt ədəddir.

- cəm beşrəqəmlidir, çünki verilən ədədlərin cəmi 10 000-dən çoxdur. Şagird cəmin 10 000 -dən çox olduğunu mühakimələri ilə əsaslandırır. Məsələn, 5 yüzlüklə 8 yüzlüyü topladıqda 13 yüzlük alınır. 10-yüzlük, 1 minliyi 9 minliklə topladıqda cəm 10 000 olur. Yaxud da toplananları ən böyük mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırmaqla cəmi təxmini hesablayır.  $10\ 000 + 800 = 10\ 800$

**D.1.** Şagirdlər 3 və ya daha çox ədədi topladıqda nəticənin tək və ya cüt ədəd olması haqqında fikir yürüdürlər. Bunun cüt və tək toplananların sayı ilə bağlı olduğunu araşdırırlar. Şagirdlər cəmin rəqəmləri sayı haqqında böyük mərtəbələrdəki ədədləri toplamaqla da fikir yürüdə bilirlər. Məsələn,  $12\ 496 + 84\ 500 + 30\ 000$  misalında on minliklər toplanır: 1 on minlik + 8 on minlik + 3 on minlik = 12 on minlik = 120 000

Deməli, cəm altı rəqəmlidir. Hər üç toplanan cüt ədəddir, deməli cəm cüt ədəddir.

**D.3**-da şagirdlər əvvəlcə misalları diqqətlə nəzərdən keçirir və bərabərliyin doğru olub-olmadığı haqqında fikirlərini əsaslandırmaqla təqdim edirlər.

Məsələn,  $4\ 235 - 3\ 475 = 4\ 335 - 3\ 575$  bərabərliyi doğrudur, çünki bərabərliyin sağ tərəfində həm azalan, həm də çıxılan sol tərəfdəki uyğun komponentlərdən 100 vahid artırılmışdır. Deməli, fərq dəyişməyəcək.

Həmçinin bərabərliyin sağ və sol tərəflərində toplananların, vuruqların, bölünən və bölən dəyişməsinə görə bərabərlik haqqında fikirlər yürüdürlər.

**D.5**-də Görkəmli Azərbaycan şairləri M.Ə.Sabir (1862-1911), Səməd Vurğun (1906-1956) və Abdulla Şaiqin (1881-1959) doğum tarixləri üzərində qurulmuş məsələlər verilmişdir. Məsələnin həllinə keçməzdən əvvəl şagirdlərlə hansı Azərbaycan şairlərinin adlarını və şeirlərini bildikləri haqqında sual-cavab aparılır. Şairlərin yaşadıkları tarix barədə şagirdlərin təsəvvürləri yoxlanılır. Məsələn, Nizami Gəncəvinin və ya Bəxtiyar Vahabzadənin adları lövhəyə yazılır. Şagirdlər onların bugünkü tarixdən neçə il əvvəl yaşadıkları haqqında fikirlərini söyləyirlər. Söylənilən ədədlər lövhədə qeyd olunur, sonda həqiqi tarix yazılır və kimin nə qədər səhv etdiyi araşdırılır (təbii ki, şagirdlərin cavabları səhv ola bilər). Burada əsas məqsəd şagirdlərdə şairlərin doğum və ya ölüm tarixi haqqında biliklərini aşkara çıxarmaq deyil, onların ədəbiyyata, şeirə olan maraqlarını artırmaqdır. Tapşırığın 4-cü bəndinin yerinə yetirilməsi şagirdin statistik məlumatı toplama və təqdim etmə bacarıqlarının formalaşdırılması baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Bir çox hallarda şairin əsərlərinin əbədiyaşar olduğunu vurğulamaq üçün onların ölüm tarixləri  $\infty$  işarəsi ilə qeyd edilir: "Səməd Vurğun (1906- $\infty$ )"

Ümumiləşdirici tapşırıqlar bölmələr üzrə keçilən müəyyən mövzuları formativ qiymətləndirmə üçün əlverişlidir. Aşağıdakı meyarları əsas götürməklə dərslikdə verilən tapşırıqlarla və ya internet saytlarından işçi vərəqlər hazırlamaqla formativ qiymətləndirməni aparmaq tövsiyə edilir.

**Formativ qiymətləndirilmə cədvəli**  
**Çoxrəqəmli ədədləri toplama və çıxma bacarıqları**

№	Meyarlar <b>Qiymətləndirmə meyarları qeydi</b>	Müəllimin
1.	1 000 000 dairəsində ədədləri rəqəmlə və sözlə yazır, oxuyur.	
2.	1 000 000 dairəsində ədədləri müxtəlif ekvivalent formalarda ifadə edir.	
3.	1000 000 dairəsində ədədləri müqayisə edir.	
4.	Ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır, hesablamaları təqribi olaraq yerinə yetirir.	
6.	Toplama əməlinin yerdəyişmə və qruplaşdırma xassəsindən hesablamalar üçün istifadə edir.	
7.	1 000 000 dairəsində ədədləri sətunla yazmaqla toplayır və çıxır.	
	Toplama və çıxmanın qarşılıqlı əlaqəsindən məchul komponenti tapmaq üçün istifadə edir.	
	Məsələ həllində toplama və çıxma əməllərinin yerinə yetirilməsini tələb edən situasiyaları müəyyənləşdirir.	

**Dərs 21. Məsələ həlli. Məntiqi seçmə ilə**  
**Dərslik səh. 30 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 24)**

Məntiqi seçimlə həll edilən məsələlər pəzl tipli məsələlərdir. Məsələ həllinin plan mərhələsində şərtə verilən məlumatlar arasından açar rolunu oynayan ilk məlumat seçilir və bu məlumata görə ardıcıl olaraq digər məlumatlar müəyyən edilir və cədvəldə yerləşdirilir.

Həll mərhələsində cədvəllə təqdim edilmiş məlumat sözlə təqdim edilir. Burada plan və həll mərhələsinin dəqiq sərhədlərini qoymaq bir qədər çətinidir. Plan mərhələsi yalnız fikir yürütmə, həll mərhələsi isə cədvəlpurmanı və cədvəlin təqdimi mərhələsini də əhatə edə bilər.

**D.1.** Bəşir, Sevinc, Rəşid və Mahir futbol, basketbol, voleybol, həndbol oyunlarından birini seçmişlər. Onlardan heç biri digəri ilə eyni oyunu seçməmişdir. Sevinc nə futbolu, nə də voleybolu seçmişdir. Rəşid voleybolu xoşlamır. Bəşir basketbolu seçmişdir. Kimin hansı oyunu xoşladığını müəyyən edin.

**Oxuyub anlama. Nə məlumdur?**

Bəşir, Sevinc, Rəşid və Mahir futbol, basketbol, voleybol, həndbol oyunlarından birini seçmişlər. 1. Onlardan heç biri digəri ilə eyni oyunu seçməmişdir. 2. Sevinc nə futbolu, nə də voleybolu seçmişdir. 3. Rəşid voleybolu xoşlamır. 4. Bəşir basketbolu seçmişdir.



**Nəyi tapmalıyam?** Kimin hansı oyunu seçdiyini

**Plan:** Məsələdə verilən “Bəşir basketbolu seçmişdir” açar məlumatdan başlayaraq verilənləri uyğun olaraq “Hə”, “Yox” işarələmələri ilə cədvəldə yerləşdirək.

	Futbol	Basketbol	Voleybol	Həndbol
Bəşir	yox	hə	yox	yox
Sevinc	yox	yox	yox	hə
Rəşid	hə	yox	yox	yox
Mahir	yox	yox	hə	yox

**Həll:** Cədvəldən görüldüyü kimi Rəşid futbolu, Bəşir basketbolu, Mahir voleybolu, Sevinc həndbolu seçmişdir.

**Yoxlama:** Heç biri eyni oyunu seçməmişdir. Həll doğrudur.

**D.2.** Yaşar, Günel, Cəfər və İlqar cərgədə dayanmışlar. Cəfər 1-ci deyil. Günel İlqarın arxasında dayanmışdır. Yaşar 4-cüdür. Uşaqlar cərgədə hansı ardıcılıqla dayanmışlar?

Məsələ analoji qaydada həll edilir. Məsələyə uyğun cədvəl aşağıdakı kimi ola bilər.

	1-ci	2-ci	3-cü	4-cü
Yaşar	yox	yox	yox	hə
Günel	yox	hə	yox	yox
Cəfər	yox	yox	hə	yox
İlqar	hə	yox	yox	yox

Cədvəldən görüldüyü kimi uşaqlar sırada İlqar, Günel, Cəfər, Yaşar ardıcılığı ilə dayanmışlar.

## **Dərs 22-24. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Summativ qiymətləndirmə. 3 saat** **Dərslik səh. 31-32 (əlavə resurs İş dəftəri səh.26-28 )**

Çoxrəqəmli ədədləri oxuma, yazma, toplama, çıxma, tam-hissə modeli qurmaqla, mühakimə yolu ilə məsələ həll etmə bacarıqlarına görə summativ qiymətləndirmə aparılır. **D 32-5.** məsələsi oxunur. Hansı sinifdə ən az şagird olduğu müəyyənləşdirilir. 4<sup>a</sup> sinifdə ən az sayda şagird var. Bu sayə uyğun bir blok çəkilir. Daha sonra müqayisələr nəzərə alınmaqla digər siniflərdəki şagirdlərin sayına uyğun bloklar çəkilir.

Hər sinifdəki 4<sup>a</sup> sinifdəki şagirdlərin sayından artıq olan şagirdlərin sayını çıxsaq, 3 sinfin hər birində 4<sup>a</sup> sinifdəki qədər şagird olar.

$$95 - (4 + 4 + 6) = 95 - 14 = 81$$

$$81 : 3 = 27 \text{ (4}^a \text{ sinifdəki şagirdlərin sayı)}$$

Cədvəldə verilmiş meyarlar əsasında bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə aparılır.

$$\left. \begin{array}{l} 4^a \\ 4^b \left[ \begin{array}{l} 4^a \\ 4^a \end{array} \right] +4 \\ 4^c \left[ \begin{array}{l} 4^a \\ 4^a \end{array} \right] +4 +6 \end{array} \right\} 95$$

**1-ci bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə cədvəli**

№	Meyarlar	Müəllimin qeydi
1.	1 000 000 dairəsində ədədləri rəqəmlə və sözlə yazır, oxuyur.	
2.	1 000 000 dairəsində ədədləri siniflərə və mərtəbələrə ayırır.	
3.	1 000 000 dairəsində ədədləri müxtəlif ekvivalent formalarda ifadə edir.	
4.	1000 000 dairəsində ədədləri müqayisə edir.	
5.	Ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır.	
6.	Ədədin mərtəbə vahidlərinin sayı, mərtəbə qiymətləri üzərində qurulmuş müxtəlif məsələləri həll edir.	
7.	Təxmini hesablamaların mümkün olduğu həyati situasiyaları müəyyən edir.	
8.	Toplama əməlinin qruplaşdırma və yerdəyişmə xassəsini başa düşür.	
9.	Toplama əməlinin yerdəyişmə və qruplaşdırma xassəsindən tez hesablamalar zamanı istifadə edir.	
10.	1000 000 dairəsində ədədləri sütunla yazmaqla toplayır və çıxır.	
11.	Toplama və çıxmanın qarşılıqlı əlaqəsindən hesablamalarda istifadə edir.	
12.	Məsələ həllində toplama və çıxma əməllərinin yerinə yetirilməsini tələb edən situasiyaları müəyyənləşdirir.	
13.	Məsələni məsələ həllinin 4 mərhələsini göstərməklə yerinə yetirir	
14.	Müxtəlif növ məsələləri həll edir: - məntiqi seçimlə; - tam-hissə modeli çəkməklə; - hesab əməllərinə görə; - cədvəl qurmaqla.	

## 1-ci bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə tapşırıqları

1) Üç yüz iyirmi beş min on altı ədədini rəqəmlə yazın.

2) Minliklərə qədər yuvarlaqlaşdırdıqda 53000 alınan iki ədəd yazın.

3)  $800\ 000 + 90\ 000 + 4\ 000 + 600 + 50 + 2$  ədədini sözlə yazın.

4) 1, 0, 4, 2 rəqəmlərinin hər birindən bir dəfə istifadə etməklə ən böyük və ən kiçik dörd rəqəmli ədədi yazın.

5) 520 yüzliklə 410 onluğun cəmini tapın.

6)  $287 + 395 + 407$  cəmini təqribi tapın.

7) Kür çayının uzunluğu min beş yüz on beş kilometrdir. Bu ədədin yüzliklər və minliklər mərtəbəsindəki rəqəmlərin mərtəbə qiymətləri cəmi neçədir?

a) 150

b) 1500

c) 10

8)  $\square + 29\ 986 = 30\ 000$  olduğuna görə verilməyən toplananı tapın.

9) İclas salonunda 1 980 nəfərlik yer var. İclasda 1275 nəfər iştirak edirsə, salonda neçə yer boşdur?

10)  $956\ 275 - b = 50\ 207$  olarsa,  $b$  -nin yerindəki ədədi tapın.

11) Ən kiçik altı rəqəmli ədədlə ən böyük dörd rəqəmli ədədin cəmindən 100 909 çıxsanız, neçə alınar?

a) 9 090

b) 8 080

c) 9 091

12)  $120304 < A < 120306$  müqayisəsində  $A$ -nın yerinə hansı ədəd uyğundur?

a) 120 311

b) 120 300

c) 120 305

13) 1-ci misalın həllinə görə digərlərini şifahi hesablayın.

$$8912 - 719 = 8193,$$

$$8912 - 720 =$$

$$, 8912 - 718 =$$

$$, 8912 - 819 =$$

14) Şənliyə 872 nəfər şagird gəldi. Şənliyə gələn qızların sayı oğlanların sayından 32 nəfər çox idi. Şənliyə neçə qız gəlmişdi? Məsələni tam hissə modeli qurmaqla həll edin.

15) İlk konsert Cümə günü olmaqla stadionda 3 gün bayram konserti veriləcək. Fərhad, Dilbər və Ayselın biletləri müxtəlif günlərdir. Aysel konsertin son günü getmək istədi.

Fərhadın bileti Dilbərdən sonrakı gündür. Hər birinin konsertə hansı gün gedəcəyini “Hə”, “Yox” cavabları ilə cədvəli doldurmaqla müəyyən edin.

	Cümə	Şənbə	Bazar
Fərhad			
Dilbər			
Aysel			

## Riyaziyyatçılar necə düşünür?

**Riyaziyyatçı deyir:** mənə maraqlı bir məsələ verin.

Əgər məsələ riyaziyyatçıya maraqlı gəlsə, o işə başlayır:

əvvəlcə məsələ ilə sanki oynayır və oynaya-oynaya məlumatları toplamağa başlayır:

- əvvəllər bu məsələyə bənzər məsələ həll etmişəmmi?
- mülahizələr yürüdür, qeydlər edir, diaqramlar çəkir;
- topladığı məlumatlar arasında əlaqələr, qanunauyğunluqlar axtarır;
- əlaqələr və qanunauyğunluqlar, ardıcılıqlar üzərində ümumiləşdirmələr aparır;
- “məsələ həlli sandığı” təftiş edərək verilən məsələnin həll üsullarını axtarır;
- hansı **riyazi bacarıqların** bu məsələnin həllinə kömək etdiyini qeyd edir;
- cavabı araşdırır və bu məsələnin həllindən daha nələri öyrəndiyini qeyd edir;
- nəticələri ümumiləşdirərək məsələnin həllini təqdim edir.

## Riyaziyyatçı kimi düşünə bilərsinizmi?

### Qruplarla, cütlərlə işləmək üçün araşdırma məsələləri

#### Üçrəqəmli toplananlar, üçrəqəmli cəm

1-dən 9-a qədər rəqəmləri təkrarlamadan hər iki toplananın və cəmin üçrəqəmli olması şərtilə neçə toplama əməli yazmaq mümkündür?

**Məqsəd:**

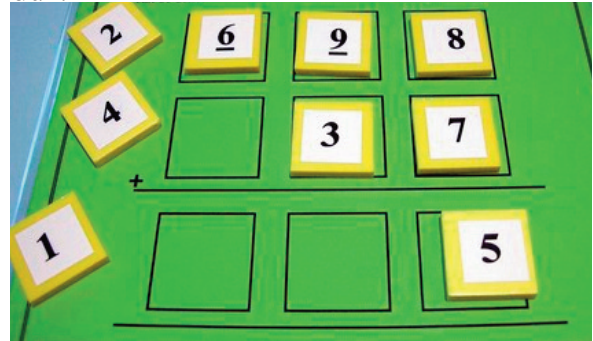
**Sadə hesablama bacarıqları**

**Problem həlli**

**Ədədlər ardıcılığı**

**Toplama və çıxmanın qarşılıqlı əlaqəsi**

**Mühakiməyürütmə və isbatetmə**



Əvvəlcə şagirdlərə 10-15 dəqiqə müstəqil işləmək tapşırılır. Sonra onlar qruplara bölünürlər. Müstəqil araşdırdıqları nümunələri qruplarda müzakirə edərək ümumiləşdirir, variantları bir vərəqə köçürür, qrup üzvləri daha çox variant tapmağın yolunu araşdırırlar. Şagirdlərə cəmdə alınan ədəd üzərində araşdırma aparmaq tapşırılır.

Aşağıda göstərilən bir neçə variantdan da görünür ki, cəmdə alınan ədədin rəqəmləri cəmi həmişə 18-dir. Bu əlaməti bildikdən sonra şagirdlər cəmdən çıxış edərək toplananları daha rahat tapa bilirlər. Bu əlamət müəyyən edildikdən sonra qruplara müəyyən vaxt verilir və ən çox misal yazan qrup qalib hesab edilir.

248	654	573	397	596
+319	+327	+246	+251	+142
567	981	819	648	738

□□□	□□□	□□□	□□□
□□□	□□□	□□□	□□□
945	819	648	738

Məsələ, cəmin rəqəmləri  $9 + 4 + 5 = 18$ , deməli cəm 945 olarsa, toplananları axtarmaq lazımdır. Toplananların rəqəmləri 1, 2, 3, 6, 7, 8 olmalıdır.

945 ədədinin təklilər mərtəbəsi 5-dir və  $5 = 2 + 3$  və ya  $15 = 7 + 8$  ola bilər,

1-ci variantı yoxlayaq: 
$$\begin{array}{r} + 182 \\ 763 \\ \hline 945 \end{array}$$
 2-ci variantı yoxlayaq: 
$$\begin{array}{r} + 617 \\ 328 \\ \hline 945 \end{array}$$

Verilmiş şərtləri ödəyən 168 müxtəlif variant yazmaq mümkündür.

## 31 oyunu

1	2	3	4	5	6
1	2	3	4	5	6
1	2	3	4	5	6
1	2	3	4	5	6

Oyunda iki nəfər iştirak edir.

1. Masanın üzərinə 1-dən 6-ya qədər rəqəmlərin yazıldığı kartlar (cəmi 24 kart) üzü açıq olaraq 4 cərgə düzülür.

2. Oyunçulardan biri məsələn, “iki” deyir və bu kartı üzü üstə çevirir. İkinci oyunçu 3 ədədi yazılmış kartı çevirir və “beş” deyir. Digər oyunçu 5 ədədi yazılmış kartı çevirir və “on” deyir. Oyun cəmdə 31 alınana qədər davam edir. Oyunda 31 ədədini ilk səsləndirən oyunçu qalib sayılır.

**Bu oyunda şagirdlər hansı suallar üzərində düşünürlər?**

1) Oyunu başlamaq üçün əlverişli ədəd varmı?

2) Oyun gedişində aralıq cəmlərdə alınan ədədləri 31-ə yönləndirmək üçün ədədləri necə seçmək lazımdır?

3) Oyunun müəyyən mərhələsində artıq kimin qalib gələcəyini demək olarmı? Oyunu iki şagird oynayır. Qalan şagirdlər isə onlarla birlikdə araşdırmalar aparır və yuxarıdakı suallara cavab axtarırlar. Şagirdlər oyunun müəyyən mərhələsində “24” söyləyən şagirdin oyunu mütləq udacağını başa düşməlidirlər. Əgər şagirdlər bunu tapmaqda çətinlik çəkərlərsə, sifə sualla müraciət etmək olar? Sizcə, oyunun sonuna doğru hansı ədədi səsləndirmiş oyunçunun mütləq qalib gələcəyini demək olar? Rəqiblərin seçdiyi ədədlər 7-dən kiçik olduğu üçün onun söylədiyi ədədi digər rəqibin asanlıqla 31-ə tamamlaya biləcəyini başa düşür.

31-dən geriye 3, 10, 17, 24, 31 ədədlərini araşdırsaq, bu ədədlərin sirli ədədlər olduğunu və bu ədədləri söyləmiş oyunçunun oyunu idarə etdiyini söyləmək olar. Deməli, ilk gedişi 3 ədədi ilə başlamış oyunçu oyunun gedişini idarə edə və oyunu uda bilər. Bu sirri şagirdlər oyun zamanı özləri tapmalıdırlar. Lakin yuxarıdakı suallar sifə ünvanlanmalı və şagirdlər bu suallar üzərində düşünməlidirlər.

Sonda aşağıdakı suallar üzərində araşdırmalar aparılır.

1) 31 ədədinin yerinə 28 ədədi seçilsə, nə baş verər? Bu ədəd üçün sirli gediş varmı?

2) Ədəd kartlarını daha geniş diapazonda seçsək, nə baş verər?

## 2-ci bölmə üzrə dərslər bölgüsü cədvəli - 29 saat

Məzmun standartı	№	Dərs	Dərslük səh.	Dərs saati
<p>1.2.1. Hesab əməllərinin xassələrindən hesablamalarda istifadə edilir.</p> <p>1.2.2. Məsələlərin həllində hesab əməlləri arasındakı əlaqələrdən istifadə edilir.</p> <p>1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.</p> <p>1.2.4. Qalıqlı bölməni yerinə yetirir.</p> <p>1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.</p> <p>1.3.2. Hesablamaların nəticəsinin yoxlanılmasında əməllər arasındakı qarşılıqlı əlaqədən istifadə edilir.</p> <p>1.3.4. Sadə və ən çoxu dördəməlli mürəkkəb məsələləri həll edir.</p> <p>1.3.5. 1000000 dairəsində ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır.</p> <p>1.3.6. Hesab əməllərinin nəticələrini təxmini müəyyən edir.</p> <p>2.1.1. Riyazi ifadələrin qiymətinin hesablanmasında əməllər sırasından istifadə edilir.</p> <p>2.1.2. Münasibətlərin doğruluğunu təmin edən simvolları müəyyənləşdirir.</p> <p>2.1.3. Ədədlərdən, dəyişənlərdən və simvollarıdan istifadə edərək hesab əməllərinin köməyi ilə müxtəlif riyazi ifadələr tərtib edir.</p> <p>2.2.1. Ədədi ifadələrin müqayisənin nəticəsini "&gt;", "&lt;", "=" işarələrin köməyi ilə yazır.</p> <p>2.2.2. Sadə tənlikləri həll edir.</p> <p>2.2.3. Məsələni riyazi modelləşdirərkən tənliklərdən istifadə edir.</p> <p>2.3.1. Asılı dəyişənlərdən birinin dəyişməsinin digərinə necə təsir etdiyini şərh edir.</p> <p>2.3.2. Sadə funksional asılılıqları həyatı məsələlərlə əlaqələndirir.</p> <p>2.3.3. Müxtəlif kəmiyyətlər (qiymət, miqdar, dəyər, sürət, zaman, gedilən yol, əmək məhsuldarlığı, işin müddəti, işin həcmi) arasındakı funksional asılılıqları şərh edir.</p>	Dərs 25	Vurma əməlinin xassələri. Yerdəyişmə, qruplaşdırma, paylama xassəsi	34-35	1
	Dərs 26-27	İkirəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə	36-37	2
	Dərs 28	Məsələ həlli. Tam - hissə modeli qurmaqla	38	1
	Dərs 29-30	Üçrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə. Qismətin ikirəqəmli olduğu hal	39-40	2
	Dərs 31-32	Üçrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə. Qismətə nə zaman sıfır yazılır?	41-42	2
	Dərs 33-34	Vurma və bölmə əməlləri. Tənliklər	43-44	2
	Dərs 35	Məsələ həlli	45	1
	Dərs 36	Ümumiləşdirici tapşırıqlar.	46	1
	Dərs 37	Çoxrəqəmli yuvarlaq ədədləri vurma və bölmə	47-48	1
	Dərs 38	Hasili və qisməti təqribi hesablama	49	1
	Dərs 39	Tez hesablama bacarıqları	50	1
	Dərs 40-41	Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə vurma	51-52	2
	Dərs 42	Seçib yoxlamaqla məsələ həlli	53	1
	Dərs 43-44	Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə. Bölünəni əlverişli toplananlara ayırmaqla.	54-55	2
	Dərs 45-47	Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə. Qismət neçə rəqəmlidir? Qismətə nə zaman sıfır yazılır?	56-58	3
	Dərs 48-49	Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə. Qalıqlı bölmə	59-60	2
	Dərs 50	Məsələ həlli	61	1
	Dərs 51-53	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Summativ qiymətləndirmə	62-63	3
	Cəmi			

## Dərs 25. Vurma əməlinin xassələri

### Dərslik səh. 34-35 (əlavə resurs İş dəftəri səh.28-29 )

#### Məzmun standartı:

- 1.2.1. Hesab əməllərinin xassələrindən hesablamalarda istifadə edir.  
 1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.  
 2.1.1. Riyazi ifadələrin qiymətinin hesablanmasında əməllər sırasından istifadə edir.

#### Dərsin məqsədi. Şagird:

- vurma əməlinin yerdəyişmə, qruplaşdırma, paylama xassələrini əyani vəsaitlərin, şəkillərin köməyiylə modelləşdirir;
- vurma əməlinin yerdəyişmə, qruplaşdırma, paylama xassələrini ifadə edən model-ləri riyazi şəkildə ifadə edir;
- yerdəyişmə, qruplaşdırma, paylama xassələrindən hesablamalar zamanı istifadə edir.

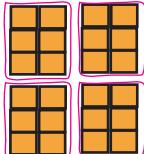
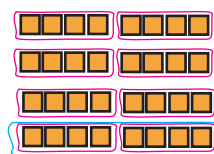
Vurma cədvəli üzərində müxtəlif suallar verməklə vurmanın yerdəyişmə xassəsi yada salınır. Məsələn,  $5 \cdot 7$  hasili neçəyə bərabərdir, bəs  $7 \cdot 5$  hasili neçə edər? Vurmanın yerdəyişmə xassəsinin istifadəsinə aid şagirdlər müxtəlif situasiyalar fikirləşirlər. Cərgələrlə düzülmiş əşyaların sayını hesablayarkən vurmanın yerdəyişmə xassəsindən istifadə etmək olar. **Vurmanın yerdəyişmə xassəsi:  $a \cdot b = b \cdot a$ , vuruqların yerini dəyişdikdə hasil dəyişmir.** Şagirdlər  $a$   $b$ -yə müxtəlif qiymətlər verməklə vurmanın yerdəyişmə xassəsinə aid misallar yazırlar.

Vurmanın qruplaşdırma xassəsi real məsələlər üzərində izah edilir. Şəkildəki kvadratların sayını necə tapmaq olar? Kvadratlar necə qruplaşdırılmışdır? Kvadratların müxtəlif cür qruplaşdırılması onların ümumi sayını dəyişirmi?

Şagirdlər hər bir vuruğu cərgələrin sayı, hər cərgədəki əşya sayı və qrupların sayı kimi təqdim edirlər. Birinci qruplaşmada hər cərgədə 2 kvadrat olmaqla 3 cərgə kvadrat 4 qrupa ayrılmışdır. 2-ci qruplaşmada isə hər birində 4 kvadrat olmaqla 2 cərgə kvadrat 4 qrupa düzülmüşdür. **Vurmanın qruplaşdırma xassəsi:**

$$a \cdot b \cdot c = (a \cdot b) \cdot c = a \cdot (b \cdot c).$$

**Qonşu vuruqları onların hasilləri ilə əvəz etmək olar.**

a)  $(3 \cdot 2) \cdot 4 = 6 \cdot 4 = 24$   b)  $3 \cdot (2 \cdot 4) = 3 \cdot 8 = 24$  

**D. 2** tapşırığında verilmiş  $6 \cdot 47$  hasilini  $3 \cdot 47$  hasilindən istifadə etməklə hesablamaq olar:  $2 \cdot 3 \cdot 47 = 2 \cdot (3 \cdot 47) = 2 \cdot 141 = 282$ . Şagirdlər vurmanın qruplaşdırma xassəsini hasillərin hesablanmasına tətbiq etməklə həm tez hesablama vərdişlərinə yiyələnir, həm də vurma əməlinin mahiyyətini düzgün anlayırlar.

Şagirdlər müxtəlif ədədləri vuruqlara ayırmaqla, həmçinin verilən hasilləri müxtəlif cür hesablamaqla vurma əməlinin qruplaşdırma xassələrini başa düşdüklerini nümayiş etdirirlər. Məsələn, 24 ədədini ən kiçik vuruqların hasili ilə ifadə edirlər:

$$24 = 8 \cdot 3 = 2 \cdot 4 \cdot 3$$

$12 \cdot 15$  hasilini birrəqəmli ədədə vurma kimi ifadə edin.  $2 \cdot 6 \cdot 15 = 2 \cdot 90$ . Bu tipli misallar şagirdlərdə riyazi təfəkkürü inkişaf etdirir.

Şagirdlər vurmanın qruplaşdırma xassəsini ifadə edən məsələlər fikirləşirlər.

Məsələn, Rasim məktəb kitabxanasında bir divar üzrə yerləşdirilmiş rəflərdəki kitabların sayını tapmaq istəyir. O, divar boyu hər cərgədə 9 rəf və hər rəfdə 8 kitab olmaqla 10 cərgə rəf saydı. Rasim cəmi neçə kitab saydı?

Məsələlər əşyaların qablaşdırılması, cərgələrdə düzülüşü üzərində qurula bilər.

**Paylama xassəsi.** Şagirdlər vurma əməlinin paylama xassəsi ilə 3-cü sinifdən tanışdırlar. Bu xassə ədədin cəmə və fərqə vurulması kimi nəzərdən keçirilmişdi. Şəkildəki kvadratların sayını necə tapa bilərik? Cərgələrin sayını hər cərgədəki kvadratların sayına vurmalyıq:  $5 \cdot 12$

Hər cərgədə 10 mavi, 2 yaşıl kvadrat olduğuna görə, kvadratların ümumi sayını  $5 \cdot (10 + 2)$  və ya  $5 \cdot 10 + 5 \cdot 2$  kimi tapmaq olar. Deməli,

$$5 \cdot 12 = 5 \cdot (10 + 2) = 5 \cdot 10 + 5 \cdot 2.$$

**Məsələ. Nəbi dünən biri 3 manatdan 7, bu gün isə 9 CD aldı. Nəbi CD-lərə cəmi nə qədər pul verdi?**

Məsələni iki üsulla həll etmək olar:

1-ci üsul: 1) Nəbinin dünən CD-lərə verdiyi pul:  $3 \cdot 7 = 21$  (manat)

2) Nəbinin bu gün CD-lərə verdiyi pul:  $3 \cdot 9 = 27$  (manat)

3) Nəbinin iki gündə CD-lərə verdiyi pul:  $21 + 27 = 48$  (manat)

**Əməlləri sıra ilə bir ifadə şəklində yazmaq:**  $3 \cdot 7 + 3 \cdot 9 = 21 + 27 = 48$  (manat)

2-ci üsul. 1) Nəbinin 2 gündə aldığı CD-lərin sayı  $7 + 9 = 16$  ədəd CD

2) Nəbinin bütün CD-lərə verdiyi pul:  $3 \cdot 16 = 48$  (manat.)

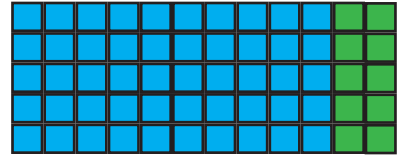
**Əməlləri sıra ilə bir ifadə şəklində yazmaq:**  $3 \cdot (7 + 9)$  Hər iki nəticənin eyni olduğunu gördük. Yəni  $3 \cdot (7 + 9) = 3 \cdot 7 + 3 \cdot 9 = 48$ , burada 3 vuruğu (CD-nin qiyməti) həm dünənki (7), həm də bugünkü (9) CD-lərin sayına paylanmışdır.

Mötərizə daxilində toplananların sayı 2-dən çox da ola bilər. Məsələn,  $4 \cdot (3 + 8 + 7)$ . Bu zaman ümumi vuruq mötərizə daxilində bütün vuruqlara paylanır. Bu xassənin adındakı paylama sözü də bu fikri ifadə edir.

İkirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərin hasilini də vurmanın paylama xassəsindən istifadə etməklə tapmaq olar. Məsələn,  $28 \cdot 24 = (20 + 8) \cdot 24$  hasilində 28 ədədi  $(20 + 8)$ -lə əvəz edilmişdir. Bu hasili hesablamaq üçün 24 vuruğu 28 ədədinin hissələrinin hər birinə paylanmalı, yəni  $24 \cdot 8$  və  $24 \cdot 20$  hasilləri toplanmalıdır. Şagird vurmanın paylama xassəsindən hesablamaları tez yerinə yetirmək üçün istifadə etməlidir. Məsələn,  $4 \cdot 199$  hasilində 199 vuruğunu  $200 - 1$  fərqi ilə əvəz etməklə. Həmçinin şagird  $7 \cdot 17 - 5 \cdot 17$  ifadəsinin qiymətinin  $2 \cdot 17$  hasilinin qiymətinə, yəni 34-ə bərabər olduğunu başa düşməlidir.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdlər vurmanın paylama xassəsinə uyğun olaraq  $2 \cdot 35 + 7 \cdot 35$ ,  $15 \cdot 25 - 11 \cdot 25$  tipli ifadələrin qiymətinin  $9 \cdot 35$  və  $4 \cdot 25$  hasillərinin qiyməti ilə eyni olduğunu başa düşürlər. Bu tipli tapşırıqlar qiymətləndirmə tapşırıqları kimi istifadə oluna bilər.

Vurma əməlinin paylama xassəsinin tətbiqi ilə hesablamaları yerinə yetirmə, modelləşdirmə, həmçinin bu xassələri əks etdirən məsələqurma bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.





## Dərs 26-27. İkirəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə. 2 saat Dərslik səh. 36-37 (əlavə resurs İş dəftəri səh.30-31 )

### Məzmun standartı:

1.3.5. 1 000 000 dairəsində ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır.

1.3.6. Hesab əməllərinin nəticələrini təxmini müəyyən edir.

1.2.4. Qalıqlı bölməni yerinə yetirir və şərhlər verir.

2.1.1. Riyazi ifadələrin qiymətinin hesablanmasında əməllər sırasından istifadə edir.

2.1.3. Ədədlərdən, dəyişənlərdən və simvollardan istifadə edərək hesab əməllərinin köməyi ilə müxtəlif riyazi ifadələr tərtib edir

### Şagird bacarıqları:

- vurma cədvəli biliklərindən istifadə etməklə qisməti təxmin edir;
- qalıqlı bölmə əməlini yazılı şəkildə yerinə yetirir;
- məsələ həllində qalıqlı situasiyaya uyğun şərh edir;
- riyazi ifadənin qiymətini hesablayarkən əməllər sırasından istifadə edir;
- dəyişənin verilən qiymətində ifadənin qiymətini tapır.

### İntegrasiya. Həyat bilgisi

**1-ci saat. Dərslik səh. 36** 2-yə, 3-ə, 5-ə, 10-a bölünmə əlamətləri təkrar etdirilir. Bölmə əlamətlərini ifadə edərək bir sıra hallarda “mərtəbə vahidlərinin sayı” ifadəsi yerinə sadəcə olaraq “rəqəmləri cəmi” ifadəsi işlədilmişdir.

- cüt ədədlər 2-yə qalıqsız bölünür;
- rəqəmləri cəmi 3-ə qalıqsız bölünən ədəd 3-ə qalıqsız bölünür;
- sonu 0 və 5 ilə bitən bütün ədədlər 5-ə qalıqsız bölünür;
- sonu 0-la bitən bütün ədədlər 10-a qalıqsız bölünür.

Bu əlamətlərə görə bölmə əməlinin qalıqlı və ya qalıqsız olduğunu müəyyənləşdirmək olar. Məsələn,  $53 : 3$ ,  $24 : 2$ ,  $36 : 5$ ,  $48 : 10$  bölmə əməllərindən hansı qalıqlı, hansı qalıqsızdır? Hər bir qalıqlı bölmə əməlinə qalıqlın ən çox neçə ola biləcəyi haqqında və ya qalıqda hansı ədədlərin alına biləcəyi haqda fikirlər yürüdürlər. Məsələn,  $36 : 5$  qalıqlı bölmədir, çünki yalnız sonu 5 və 0-la bitən ədədlər 5-ə qalıqsız bölünürlər. Bu bölmə əməlinə ən böyük qalıq 4 olmaqla, qalıqda alınan ədədlər 1, 2, 3 və 4 ola bilər.

İkirəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə sütunla bölmə alqoritmi nəzərdən keçirilir. Həllin yoxlanılması qaydası təkrar etdirilir. Qalıqlı bölmədə qisməti təxmini müəyyən etmək bacarıqları üzərində sual-cavab aparılır:  $67 : 8$  bölmə əməlinə qismət neçə ola bilər?

$67$  ədədinə ən yaxın olan 8-ə qalıqsız bölünən 2 ədəd müəyyən edilir.

$64 : 8 = 8$  və  $72 : 8 = 9$ . Deməli,  $67 : 8$  qisməti 8-dən böyük, 9-dan kiçikdir:  $67 : 8 = 8 Q3$

Şagirdlər qalıqlı bölməyə aid sadə məsələlər həll etməklə qismətin və qalıqlın mahiyyətini başa düşdüklerini nümayiş etdirirlər.

**Məsələ 1. Bir masanın arxasında 4 nəfər əyləşə bilər. 23 qonağı yerləşdirmək üçün neçə masa lazımdır?** Məsələnin həlli:  $23 : 4 = 5Q3$ . Cavab: 6 masa.

**Məsələ 2. Bir qutu şokoladın qiyməti 4 manatdır. 23 manata neçə qutu şokolad almaq olar?**  $23 : 4 = 5 Q3$ . Cavab: 5 qutu şokolad. Bu iki məsələ arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər araşdırılır. Nə üçün birinci məsələnin cavabı qismətə 1 vahid əlavə edilmiş ədəd, 2-ci məsələnin cavabı isə qismətdəki ədəd götürüldü? Şagirdlər qismətin 1 vahid artırılmasını və ya qismətin özünün (qalıqsız) götürülməsini məsələnin məzmunundan asılı olduğunu və bunun real həyatı situasiyalarla izah olunduğunu başa düşürlər.

**Qruplarla iş.** 3 dənə onmanatlıq və 8 dənə bir manatlıq 3 nəfər arasında bölmə fəaliyyəti sütunla bölmə əməlinin mahiyyətini başa düşməyə kömək edir. Müəyyən məbləğdəki pulun bərabər bölünməsi misalı üzərində sütunlu bölmə izah edilir. “Biz onluqlar bölünür deyirik. Buna misal onmanatlıqları bölməni göstərmək olar.” kimi fikirlərlə əlaqə yaratmaq olar:

- 3 onmanatlıq 3 nəfər arasında bölsək  $3 : 3$  hərəyə 1 onmanatlıq düşür. Birmanatlıqları bölmək bu 8 təkliyi bölmək deməkdir, model manatlıqlar şagirdlərə paylanır.  $8 : 3 = 2$  q2.

Bu işi  $38 : 3$  bölmə əməli ilə ifadə etmək olar. Qalan pulu qəpiklərə çevirərək bölməni daha ədalətli yerinə yetirmək olar. Şagirdlər bu işi də model pullarla yerinə yetirirlər. Həmçinin yazılı olaraq 2 manat : 3 hesablamasının da yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir.

200 qəp. : 3 = 66 q 2, ədalətli bölgüdə hər nəfərə 12 manat 66 qəpik düşür, 2 qəp. artıq qalır. 200 qəpiyi də sayı ən az olmaqla hansı qəpiklərlə yığmaq olar? kimi suallar da şagirdləri düşündürməlidir.

**Əlavə məsələ 1 (İ.d. 31-3).** Heyvanxanadakı şir gündə 3 kq, pələng isə 4 kq ət yeyir. Heyvanxanaya gətirilən 100 kq əti şir və pələngin arasında bərabər bölsələr, ət onların hər birinə neçə günə çatar?

1) 100 kq əti şir və pələng arasında bərabər bölsələr, hər birinə düşən ət:

$100 \text{ kq} : 2 = 50 \text{ kq}$  olar.

2)  $50 : 3 = 16$  q2; 50 kq ət şirə 16 günə çatar,

3)  $50 : 4 = 12$  q2; 50 kq ət pələngə 12 günə çatar.

**Əlavə məsələ 2.** 61-dən böyük, 100-dən kiçik olan elə ədəd tapın ki, bu ədədi 4-ə böldükdə qalıq sıfır, 5-ə böldükdə qalıq 2, 8-ə böldükdə qalıq 4 olsun.

Həllə başlamaq üçün açar şərt axtarılır: 61-dən böyük, 100-dən kiçik 4-ə qalıqsız bölünən ədədlər. 61-dən böyük və 4-ə qalıqsız bölünən ən kiçik ədəd 64-dür. 64-dən dörd-dörd irəliyə saysaq, bu ədədlərin ardıcılığını alarıq: 64, 68, 72, 76, 80, 84, 88, 92, 96.

İkinci əlverişli şərt 5-ə bölmə şərtidir. Təklilər mərtəbəsi 2 və 7 olan ədədləri 5-ə böldükdə qalıqda 2 ola bilər. Yuxarıdakı ədədlər arasında bu ədədlər 72 və 92 ola bilər.

İndi isə 3-cü şərti yoxlamaq lazımdır. 72 ədədi 8-ə qalıqsız bölünür. Deməli, cavab 92-olmalıdır. Məsələnin şərti 92 ədədi üzərində addım-addım yoxlanılır:

1)  $92 : 4 = 23$

2)  $92 : 5 = 18$ q2

3)  $92 : 8 = 11$ q4

**2-ci saat. Dərslük səh.37.** Qalıqlı bölməyə aid məşğələlər davam etdirilir.

**D.4-1** tapşırığında şagirdlər əvvəlcə qalıqın ən çoxu nə qədər ola biləcəyi haqqında fikir yürüdürlər: bölən 7-dir, qalıq ən çoxu 6 ola bilər. Deməli, bölünən ən çoxu:

$$\square = 23 \cdot 7 + 6 = 167 \text{ ola bilər.}$$

**D.4-2-də** ən kiçik bölünən soruşulur. Bu halda qalıq ən kiçik olmalıdır.

$$\square = 12 \cdot 6 + 1 = 73 \text{ ola bilər.}$$

Məchul komponentin tapılmasına aid tapşırıqların müxtəlif yazılış formalarında, hərflərlə, fiqurlarla, şəkillərlə ifadə etməklə verilməsi, şagirdin biliklərini əlaqələndirmə və tətbiq etmə bacarıqlarının inkişafına xidmət edir

**D.5** qalıqlı bölməyə aid məsələlərdir. Məsələnin məzmunundan asılı olaraq qalığa görə cavab qisməti göstərən ədəddən ya 1 vahid çox olur, ya da qisməti göstərən ədədə bərabər olur. İlk iki məsələnin həlli  $38 : 8 = 4$ q6 kimidir, lakin real həyati situasiyaya uyğun olaraq cavablar fərqlidir. 1-ci məsələdə qalan 6 sərnişin üçün də 1 avtobus ayrılmalıdır, baxmayaraq ki, boş yerlər qalacaqdır. Deməli, 5 avtobus lazımdır,

2-ci məsələdə isə 38 manata 4 bilet almaq olar. Müştərinin 2 manatı çatmırsa, kassada ona bilet verməzlər. Bu halda cavab qismətdəki ədədə 4-ə bərabər olacaq.

**Əlavə məsələ.** İclas iştirakçıları hər masa arxasında 6 nəfər olmaqla əyləşsələr, 3 nəfər ayaqüstə qalar, hər masa arxasında 9 nəfər əyləşərsə, 2 masa boş qalar. İclasda neçə nəfər iştirak edir?

Məsələnin həllinə 3 nəfərin ayaqüstə qalması və 2 masanın boş qalması şərtlərindən başlamaq lazımdır. Əvvəldən 6 nəfərin oturduğu və indi boş qalan 2 masadakı yerlərdəki adamlar - 12 nəfər və ayaqüstə qalmış 3 nəfər, 15 nəfər hər masaya 3 əlavə stul qoyulmaqla 9 nəfərlik masalar hazırlanaraq yerləşdirilmişdir. 15 nəfərin 3 nəfərdən oturması üçün  $15 : 3 = 5$  masa olmalıdır. Deməli, iclasda  $9 \times 5 = 45$  nəfər iştirakçı var. Lakin 2 masa boş qalmışdır. Salonda 7 masa var.

6 nəfərlik masa sayı ilə hesablasaq,  $6 \times 7 + 3 = 45$

Şagird məsələnin həllini dəftərinə yazarkən, mülahizələrini təqdim etməsi çox vacibdir. Yalnız hesablamaların yazılması məsələ həlli bacarıqlarını tam əhatə etmir.

Beynəlxalq qiymətləndirmə təşkilatlarının apardığı qiymətləndirmələrə nəzər salsaq, tam balın həlli mülahizələrlə əsaslandırılan şagirdlərə verildiyini görürük.

Şagirdlər aşağıdakı kimi tapşırıqları da qruplarla iş kimi yerinə yetirə bilərlər. Qruplarda şagirdlərin fərdi olaraq hazırladıqları tapşırıqlar nəzərdən keçirilir və rəqib komandaya təqdim edilir. Burada əsas şərt qalıqlı bölmənin olmasıdır.

**Əlavə məsələ 1 (İ.d. 31-4).** 50-dən kiçik elə bir ədəd tapın ki, 7-yə və 2-yə bölündükdə qalıq sıfır, 5-ə bölündükdə isə qalıq 3 olsun. Göstəriş: 50-dən kiçik və 7-yə qalıqsız bölünən cüt ədədləri (2-yə bölünmə əlamətinə görə) ardıcıl yazın, sonra isə digər şərti ödəyən ədədi seçin.

7-yə bölünən və 50-dən kiçik olan cüt ədədlər - 14, 28, 42 ədədləridir. Bu ədədlər 2-yə qalıqsız bölünür. 5-ə bölündükdə qalıqda 3 alınan ədədin təklilər mərtəbəsi ya 3, ya da 8 olmalıdır. Bu ədəd 28 ola bilər. Həqiqətən 28 ədədi 2-yə və 7-yə qalıqsız bölünür, 5-ə bölündükdə isə qalıqda 3 alınır.

**Əlavə məsələ 2.** 50-dən böyük elə ikirəqəmli ədəd tapın ki, 2-yə böldükdə qalıq 1, 9-a böldükdə qalıq 2, 8-ə böldükdə isə qalıq 3 olsun.

Burada ən əlverişli şərt 9-a bölünmə şərtidir. Çünki bu ədədlərin sayı digər şərtləri ayrılıqda ödəyən ədədlərdən azdır və onların arasından digər iki şərti ödəyən ədədləri seçmək daha asandır.

1) 9-a böldükdə qalıqda 2 alınan 50-dən böyük ədədlər:

$54 + 2, 63 + 2, 72 + 2, 81 + 2, 90 + 2$ , yəni 56, 65, 74, 83, 92

2) Bu ədədlər arasından 8-ə böldükdə qalıqda 3 alınan ədədi seçək: 83

3) 83 ədədi tək ədəd olduğundan 2-yə böldükdə qalıq 1 olacaq.

Mülahizələr əsasında seçilmiş cavab hesablamalarla yoxlanılır:

1)  $83 : 9 = 9 \text{ q}2$       2)  $83 : 8 = 10 \text{ q}3$       3)  $83 : 2 = 41 \text{ q}1$

Şagirdlərin 10-a, 11-ə, 12-yə vurma cədvəli tərtib etmə tapşırığını yerinə yetirmələri tövsiyə edilir. Gündəlik həyatda hesablamalar zamanı bu ədədlərdən geniş istifadə edilir. Bu səbəbdən bu cədvəlin əzbər öyrənilməsi tövsiyə edilir. 11-ə və 12-yə vurma cədvəlini vurma qanunundan və 10-a vurmadan istifadə etməklə yazmaları tövsiyə edilir. Bu cədvəli qurmaq üçün onlara vaxt məhdudiyəti qoyulur (məsələn, 5 dəqiqə).

$7 \cdot 12 = 7 \cdot (10 + 2) = 70 + 14 = 84$

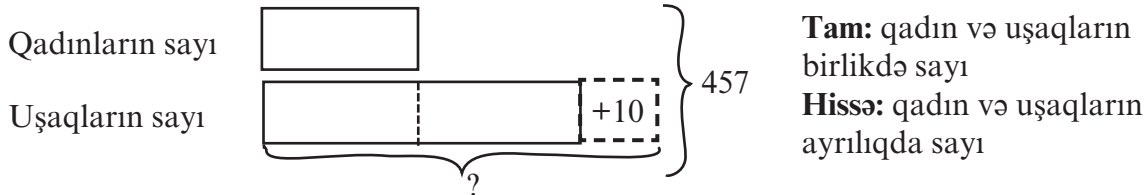
**Qiymətləndirmə.** İkirəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə 3-cü sinifdə də keçilmişdir. Bu dərslərdə birrəqəmli ədədə bölmə bacarıqları ilə yanaşı vurma-bölmə əməlinin mahiyyəti, vurma-bölmə əməlləri arasında qarşılıqlı əlaqə, vurma və bölmə əməlləri ilə həll edilən sadə tipik məsələlərin həllinə bir daha təkrar olaraq diqqət yetirilir.

**Dərs 28. Məsələ həlli. Tam -hissə modeli qurmaqla  
... dəfə çoxdur , ... dəfə azdır müqayisəsinə görə  
Dərslik səh. 38 (əlavə resurs İş dəftəri səh.32)**

Şagirdlər əşyanın ümumi sayı, bərabər hissələrin sayı və bir qrupdakı əşya sayı üzərində qurulmuş suallara cavab verirlər. Məsələn, Əsmər və Aynur aldıkları dəftərləri 3 bərabər hissəyə böldülər. Əsmər dəftərlərin 1 hissəsini, Aynur isə 2 hissəsini götürdü. Əsmər 6 dəftər götürmüşsə, Aynur neçə dəftər götürmüşdür? Şagird dəftərlərin 3 bərabər hissədən ibarət olduğunu və bir hissədə 6 dəftər, 2 hissədə 12 dəftər, 3 hissədə isə 18 dəftər olduğunu başa düşür. Bu tip məsələlər şagirdlərə tam-hissə modeli ilə dəfə çox şərtinə görə məsələni daha yaxşı başa düşməyə kömək edir.

Dərslikdə həlli verilmiş məsələ nəzərdən keçirilir. Şagirdlərdən bu tipli məsələləri həll edib-etmədikləri soruşulur. Şagirdlər bu məsələnin iki ədədin cəmi və “qədər çox, qədər az” şərtinə görə məsələləri ilə oxşarlığı fikrinə yönləndirilirlər. Burada sadəcə olaraq müqayisə “dəfə çox” şərtinə görədir. Məsələ yenə də eynisaylı qruplara gətirilməklə həll olunur.

**D.2. Teatrda tamaşaçılardan 457 nəfəri qadın və uşaqlardır. Qadınların sayını 2 dəfə artırıb, alınan ədədə 10 əlavə etsəniz, uşaqların sayını taparsınız. Teatrda neçə uşaq var?**

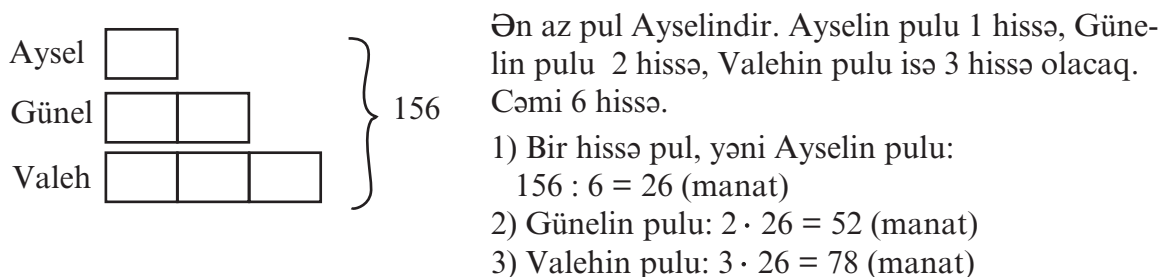


Tam 3 bərabər hissədən və 10 nəfər artıq tamaşaçıdan ibarətdir. 457-dən 10 artıq tamaşaçının sayını çıxsaq, alınan ədəd hər birində qadınların sayı qədər tamaşaçı olmaqla 3 eyni qrupdakı tamaşaçıların sayına bərabər olar. Bunlardan 1 qrupu (hissəsi) qadınlar, 2 qrupu (hissəsi) isə uşaqlardır.

- 1)  $457 - 10 = 447$
- 2)  $447 : 3 = 149$  (qadınların sayı).
- 3)  $457 - 149 = 308$  (uşaqların sayı).

Şagirdlərə sual verilir: Məsələnin şərtindəki “...10 nəfər əlavə etsən” şərti əvəzinə “...10 nəfər azaltsan” şərti olsaydı, məsələ necə həll edilməli idi? Şagirdlər hissələri bərabərləşdirmək üçün bu halda cəmə 10 əlavə edilməli olduğunu başa düşürlər.

**Əlavə məsələ 1 (İ.d. 28-4). Ayselın, Günelin və Valehin birlikdə 156 manat pulu var. Günelin pulu Ayselın pulundan 2 dəfə çox, Valehin pulu isə Ayselın pulundan 3 dəfə çoxdur. Onların hər birinin nə qədər pulu var?**



Şagirdlər tam-hissə modeli çəkməklə məsələni həll etmə vərdişlərinə gec alışa bilərlər. Lakin məlumatı mətn formasından qrafik formaya keçirmə bacarıqları onların sonralar daha çətin məsələləri həll etmələrinə kömək edir. Odur ki, məsələlərin bu üsulla həll edilməsinə vaxtaşırı qayıdaraq uzunmüddətli vərdişlərin yaradılması zəruridir.

## Dərs 29-32. Üçrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə. 4 saat

### Dərslik səh. 39-42 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 33-36)

**Məzmun standartı:** 1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.

1.2.4. Qalıqlı bölməni yerinə yetirir və şərtlər verir.

2.1.1. Riyazi ifadələrin qiymətinin hesablanmasında əməllər sırasından istifadə edir.

2.1.3. Ədədlərdən, dəyişənlərdən və simvollarından istifadə edərək hesab əməllərinin köməyi ilə müxtəlif riyazi ifadələr tərtib edir

#### **Şagird bacarıqları:**

- qisməti təxmini müəyyən edir;

- üçrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölərkən qismətin rəqəmlərinin sayını əvvəlcədən müəyyən edir;

- üçrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə qalıqsız və qalıqlı bölmə əməllərini yazılı yerinə yetirir;

- məsələ həllində vurma və bölmə əməllərinin yerinə yetirilməsini tələb edən situasiyaları müəyyənləşdirir.

**İntegrasiya. Ana dili. 1.2.2. Müşahidə etdiyi, eşitdiyi, oxuduğu hadisələr haqqında mühakimə xarakterli fikirlər irəli sürür.**

**1-ci saat. Dərslik səh. 39. Motivasiya.** Üçrəqəmli ədədin birrəqəmli ədədə bölünməsinə aid müxtəlif nümunələr yazılır.

$$1) 636 : 3$$

$$2) 543 : 3$$

$$3) 144 : 3$$

Bu bölmə əməllərini yerinə yetirmədən qismət haqqında hansı fikirləri yürütmək olar? Qisməti təxmini necə təyin etmək olar? Qismətin rəqəmlərinin sayını əvvəlcədən müəyyən etmək mümkündürmü? Qismətin ilk rəqəmi onun hansı mərtəbəsinə aiddir? Bölünənin hansı mərtəbəsidəki ədədi bölənlə müqayisə etməklə qismətin rəqəmlərinin sayı haqqında fikir yürüdə bilirik? Bu suallar ətrafında fikir mübadiləsi aparılır. Bölmə əməlləri yerinə yetirilir və fikirlər yoxlanılır.

**Öyrənmə.** Öyrənmə tapşırığı araşdırılır.  $144 : 6$  bölmə əməlinə 1 yüzlik 6-ya bölünmədiyi üçün 14 onluq 6-ya bölünür. Yəni qismətin ilk rəqəmi onluqların bölünməsindən alınır. Bu isə, qismətin ikirəqəmli ədəd olduğunu göstərir. Şagirdlər misalı kağız pullar üzərində modelləşdirirlər. 144 ədədini 1 yüzmanatlıq, 4 onmanatlıq, 4 birmanatlıq kimi modelləşdirirlər. Biz bu pulu 6 nəfər arasında bərabər bölməliyik. 1 yüzlüyü 6 yerə elə bölmək olarmı ki, hər birimizə yüzmanatlıq düşsün. Bu mümkün deyil, ona görə də biz 1 yüzmanatlığı 10 manatlıqlara xırdalamalıyıq, daha 4 onmanatlığımız var. Bu onmanatlıqları birlikdə bölməliyik:  $14 : 6 = 2$  onmanatlıq. 2 onmanatlıq da artıq qalır. 2 onmanatlığı birmanatlıqlara xırdalamaqla və 4 birmanatlığı da nəzərə almaqla 6 yerə bərabər bölək:  $24 : 6 = 4$

Deməli, hər birimizə 2 onmanatlıq və 4 birmanatlıq, yəni 24 manat pul düşdü.

Daha sonra qisməti təxmini müəyyən etmə məşğələləri yerinə yetirilir.

Bölünənə ən yaxın və qalıqsız bölünən iki yuvarlaq ədəd müəyyən edilir.  $144 : 6$  bölmə əməlinə 144-ə ən yaxın olan və 6-ya qalıqsız bölünən ədədlər: 120 və 180-dir.

$120 : 6 = 20$ ,  $180 : 6 = 30$ . Deməli, qismət 20 ilə 30 arasındadır.

Bölmə əməlini yazılı yerinə yetirərək qismətin 24 olduğunu tapdıq. Bu həqiqətən 20-dən böyük, 30-dan kiçikdir.

Üçrəqəmli ədədlər üzərində bölmə əməllərini yerinə yetirərkən bölmə əməlinin qalıqlı və ya qalıqsız olması barədə əvvəlcədən məlumat verməyə ehtiyac yoxdur.

Şagird həm bölmə əlamətlərinə görə əvvəlcədən, həm də bölmə əməlini yerinə yetirdikdən sonra bunu müəyyən edə bilər.

**Tətbiq 1.** Qismətin təxmini tapılmasına aid müxtəlif tapşırıqlar yerinə yetirilir. Şagirdlər burada söhbətin bölünənin yuvarlaqlaşdırılmasından getmədiyini nəzərə alırlar. Bildiyimiz yuvarlaqlaşdırma qaydasına görə, bölmə əməlini yerinə yetirmək üçün  $140 : 6$  bölmə əməlini yerinə yetirməliydik, lakin bu qalıqlı bölmə əməlidir və şifahi yerinə yetirilməsi bir qədər çətindir.

**Tapşırıq.** Aşağıdakı bölmə əməllərində təxmini qisməti tapmaq üçün hansı bölmə əməllərindən istifadə etmək əlverişlidir?

- 1)  $148 : 3$       2)  $345 : 5$       3)  $456 : 6$       4)  $525 : 7$

Şagirdlər bölünənə ən yaxın qalıqsız bölünən 2 yuvarlaq ədədi (biri bu ədəddən böyük, digəri isə kiçik) müəyyən edirlər. 1-ci bölmə əməli üçün  $120 : 3$  və  $150 : 3$  bölmə əməllərini təqdim etməlidirlər. Deməli,  $148 : 3$  qisməti 40-dan böyük, 50-dən kiçikdir. Analoji olaraq digər misallar da həll edilir.

**2.** Əvvəlcə qisməti üçrəqəmli, sonra isə ikirəqəmli olan bölmə əməllərini yerinə yetirin.

- 1)  $624 : 4$       2)  $125 : 5$       3)  $283 : 7$       4)  $428 : 6$       5)  $342 : 3$

Şagird ən böyük mərtəbədəki (yüzlük mərtəbəsindəki) ədədlə böləni müqayisə etməklə qismətin rəqəmlərinin sayını tapa bilər.

**2-ci saat. Dərslük səh. 40**

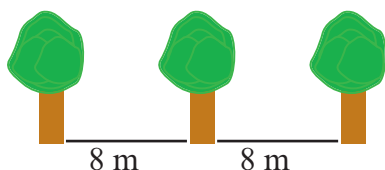
**D.4. Hərflərin yerində ən böyük ədəd neçə ola bilər?**

- 1)  $287 : 7 > A$       2)  $285 : 3 > B$       3)  $C < 658 : 7$

$$287 : 7 = 41$$

$41 > A$  müqayisəsində A-nın yerindəki ən böyük ədəd 40 ola bilər. Analoji olaraq digər misallar da həll edilir. Burada əsas diqqət müqayisə şərtinin düzgün başa düşülməsinə yönəldilməlidir. 41 ədədi özündən kiçik bütün ədədlərdən böyükdür. Bunlar arasında ən böyük ədəd isə 40-dır.

**D. 5-a. Magistral yolun qəsəbədən keçən hissəsinin hər iki tərəfində 8 m ara ilə ağaclar əkildi. Uzunluğu 456 m olan bu yolda cəmi neçə ağac əkildi?**



Şagirdlər məsələni əvvəlcə ən sadə hal üçün kiçik ədədlər üzərində araşdırırlar. Məsələn, 8 m aralıqla 16 m məsafədə əkmək üçün neçə ağac lazımdır?  $16 : 8 = 2$ , lakin burada birinci ağac nəzərə alınmır. Ona görə də alınan cavaba 1 əlavə etmək lazımdır.

Verilmiş məsələnin həlli uyğun olaraq:  $456 : 8 = 57$  (ağac)

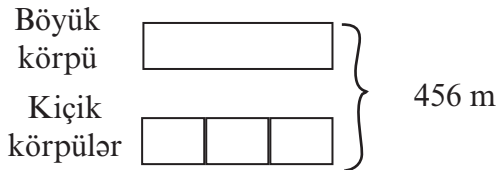
Yolun bir tərəfi boyu əkilən ağacların sayı:  $57 + 1 = 58$  (ağac)

Yolun iki tərəfi boyu əkilən ağacların sayı:  $58 + 58 = 116$

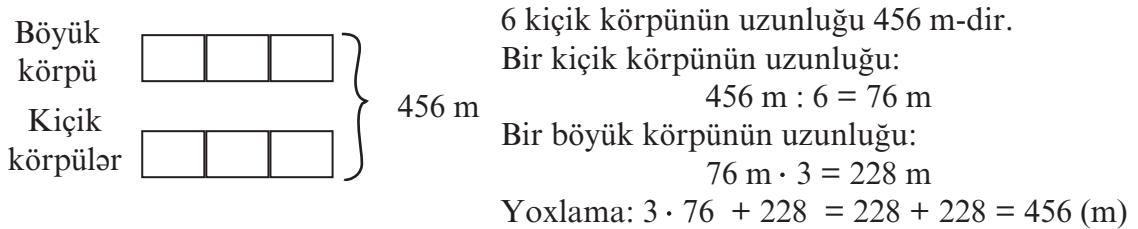
**D.5-b. Şəhərdə 1 böyük və eyni uzunluqlu 3 kiçik körpü tikildi. Böyük körpünün uzunluğu 3 kiçik körpünün uzunluğu qədərdir. Körpülərin uzunluğu birlikdə 456 m-dir. Böyük körpünün və bir kiçik körpünün uzunluğu neçə metrdir? Məsələni müxtəlif üsullarla həll edin.**

Məsələyə uyğun tam-hissə modeli çəkək.

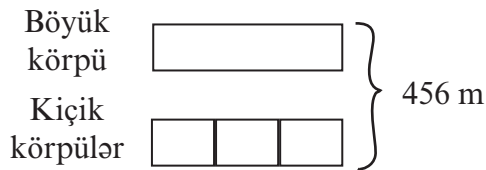
**1-ci model:**



Bir böyük körpünün uzunluğunu kiçik körpülərlə ifadə edək.



**2-ci model.**

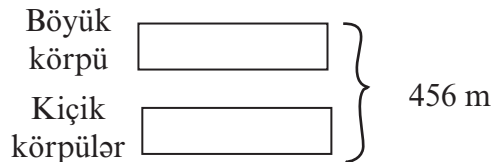


3 kiçik körpünü bir böyük körpü ilə əvəz edək:

2 böyük körpünün uzunluğu 456 m olur.

Bir böyük körpünün uzunluğu:  $456 : 2 = 228 \text{ (m)}$

Bir kiçik körpünün uzunluğu:  $228 : 3 = 76 \text{ (m)}$



**3-cü saat. Dərslik səh. 41. Qismətə nə zaman sıfır yazılır? Lövheyə qalıqlı və qalıqsız bölmə əməllərinə aid misallar yazılır.**

1)  $484 : 4$    2)  $112 : 4$    3)  $548 : 4$    4)  $426 : 4$    Şagirdlər bu misalların oxşar və fərqli cəhətləri ilə bağlı fikirlərini söyləyirlər.

2-yə, 3-ə, 5-ə bölünmə əlamətləri təkrar edilir. 4-ə bölünmə əlaməti öyrədilir. Əgər ədədin son iki mərtəbəsindəki rəqəmlərə uyğun ədəd 4-ə qalıqsız bölünürsə, həmin ədəd 4-ə qalıqsız bölünür. Məsələn, 412 ədədi 4-ə qalıqsız bölünür. Bölünmə əlamətlərinə görə bölmə əməllərinin yerinə yetirilməsi şagirdlərin şifahi hesablama bacarıqları ilə yanaşı, vəziyyətə uyğun məlumat toplama bacarıqlarını da inkişaf etdirir.

Misallar üzərində suallar: 1) Hansı misalda qismət üçrəqəmli-dir?

2) Ən kiçik qismət hansı misaldadır? Bunu sən necə müəyyən edirsən?

Öyrənmə tapşırığında verilmiş  $426 : 4$  misalı üzərində qismətə nə zaman sıfır yazıldığı araşdırılır. Şagirdlər çoxrəqəmli ədədlər üzərində bölmə əməli alqoritmini ən böyük mərtəbədən başlamaqla hər bir mərtəbə vahidlərinin sayının addım-addım, ardıcıl olaraq eyni ədədə (bölünənə) bölünməsi kimi başa düşürlər. Hər bir bölmə addımına uyğun olaraq qismətə bir rəqəm yazılmalıdır.

Əgər hər hansı bölmə addımında bölünən (əgər varsa, əvvəlki mərtəbədən alınan

qalıq nəzərə alınmaqla) böləndən kiçikdirsə, o zaman qismətə sıfır yazılır. (Bu qayda yalnız birinci bölmə addımında yerinə yetirilmir).

Sual vermək olar:  $112 : 4$  misalında  $1 < 4$ . Bəs nə üçün qismətə sıfır yazılmır? Bu halda qismətdə yüzlüklər mərtəbəsinə yazılan sıfırın mənası varmı?

Göründüyü kimi, qismət ikirəqəmlidir və yüzlüklər mərtəbəsinə yazılan sıfır bu ədədin qiymətini dəyişmir. Bölmə əməllərini yerinə yetirərkən qismətə yazılan rəqəmlərin addım-addım mərtəbə adlarına müvafiq şəkildə yazılması bölmənin mahiyyətini daha yaxşı başa düşməyə imkan verir. Bölmə əməllərinin həmçinin mərtəbə bloklarının, pulun üzərində əyani surətdə yerinə yetirilməsi vacibdir. Şagirdlər  $136 : 4$  bölmə əməlini kağızdan kəsilmiş pullar üzərində yerinə yetirərkən, “1 yüzlük 3-ə bölünmür” ifadəsinin mahiyyətini 1 yüzlük əskinazın yüzlüklər şəklində 3 yerə bölünmədiyini, 100-lük pulu xırdalamaq lazım olduğunu və 10-luqlar şəklində bölündüyünü aydın görürlər.

$$\begin{array}{r|l} 112 & 4 \\ \hline 0 & \boxed{0} \boxed{2} \boxed{8} \\ 11 & \text{Y O T} \\ \hline 8 & \\ \hline 32 & \\ \hline 32 & \\ \hline 0 & \end{array}$$

#### 4-cü saat. at. Dərslik səh. 42.

**D.2** tapşırığında bölmə əməli modellə verilmişdir. Şagird qrupların sayına və hər qrupdakı kubların, həmçinin artıq qalan kubların sayına görə böləni, qisməti və qalığı müəyyən edir və bölünəni tapır. Modeli riyazi yazılışla ifadə edir. Məsələn, a) bəndində verilən modelə görə qrupların sayı 2, qrupdakı əşya sayı 108-dir.

Deməli, bölünən  $2 \cdot 108 = 216$ -dır.

Modelə uyğun bölmə əməli  $216 : 2 = 108$  kimidir.

Düzgün həlli modeldəki kubları saymaqla yoxlamaq olar.

**D.4.** Düyü mağazada 1 kq-lıq və 5 kq-lıq torbalarda satılır. Anbardakı 508 kq düyünün daha az torba işlətməklə qablaşdırılması qərara alındı. Düyünün qablaşdırılması üçün hər torbadan neçə dənə lazımdır?

Məsələ həllinin 4 mərhələsi təqdim edilir.

Plan hissəsində şagird, “ən az torba işlədilməsi üçün 5 kq-lıq torbalardan mümkün qədər çox istifadə edilməlidir, 508 - i 5-ə bölüb, böyük torbaların sayını tapdıqdan sonra, qalan düyü üçün neçə 1 kq-lıq torbalar lazım olduğunu asanlıqla tapa bilərəm” kimi fikirləri təqdim edir.

**Qiymətləndirmə.** Üçrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə əməlinə qisməti təxmini tapma, qismətin rəqəmlərinin sayını müəyyən etmə, qismətə sıfırın yazıldığı situasiyaları nəzərə alma, qalıqlı və qalıqsız bölmə əməllərini sütun şəklində yazaraq yerinə yetirmə, məsələ həlli bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.



## Dərs 33-34. Vurma və bölmə əməlləri. Tənliklər. 2 saat

### Dərslik səh. 43-44 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 37-38)

#### Məzmun standartı:

- 1.2.1. Hesab əməllərinin xassələrindən hesablamalarda istifadə edir.
- 1.2.2. Məsələlərin həllində hesab əməlləri arasındakı əlaqələrdən istifadə edir.
- 2.2.2. Sadə tənlikləri həll edir.
- 2.2.3. Məsələni riyazi modelləşdirərkən tənliklərdən istifadə edir.

#### Şagird bacarıqları:

- vurma və bölmə əməllərinə aid tənlikləri bu əməllərin qarşılıqlı əlaqəsindən istifadə etməklə həll edir;
- sadə məsələlərin şərtinə uyğun olaraq məlum və məchulu müəyyən edir, uyğun tənliyi yazır və həll edir.

Vurma və bölmə əməllərinin qarşılıqlı əlaqəsinə aid nümunələr lövhəyə yazılır.

$7 \cdot 8 = 56$   $56 : 7 = 8$ ,  $56 : 8 = 7$ . Əgər vurma və bölmənin ədədlər ailəsinə aid olan 7,8,56 ədədlərindən biri məchul olarsa, biz onu necə tapa bilərik?

$56 : n = 8$ , burada  $n$ , 56, 8 ədədlər ailəsindəki  $n$ -i tapmalıyıq. Uyğun vurma bölmə əməllərini yazmaq:  $8 \cdot n = 56$  və  $56 : 8 = 7$

Ədədlər kiçik, yəni vurma cədvəli hesablamalarına uyğun olduqda məchul böləni, bölünəni və ya vuruğu fikir yürütməklə tapmaq olar. Məsələn,  $56 : n = 8$  tənliyini 56-nı neçəyə bölsəm, 8 olar və ya 8-i neçəyə vursam, 56 edər mühakimələri ilə şifahi tapmaq olar. Lakin ədədlər böyük olduqda uyğun qarşılıqlı əlaqəli əməlləri yazmaq əlverişlidir.

“Rasim deyir ki, vurma əməlinə aid istənilən tənliyi bölmə əməli ilə, bölmə əməlinə aid istənilən tənliyi isə həmişə vurma əməlinə aid istifadə etməklə həll etmək olar.” Siz bu fikirlə razısınız mı? Uyğun nümunələr yazmaq şagirdlər fikrin 1-ci hissəsinin doğru olduğunu, 2-ci hissəsinin isə həmişə doğru olmadığını təqdim edirlər.

Məsələn:  $42 : x = 6$  tənliyini  $6 \cdot x = 42$  yazılışına görə həll edə bilmirik. Bu yazılış da başqa bir tənlikdir. Hər iki tənliyi  $42 : 6 = x$  yazılışı ilə həll edə bilərik.

**2-ci saat.** Sadə məsələlərin tənlik qurmaqla həllinə diqqət edilir. Bəzən bu çox sadə məsələdir. Onun tənlik qurmaqla həllinə ehtiyac varmı? sualı ortaya çıxır. Tənlik qurmaqla məsələ həllinin ilkin bacarıqları məlum və məchulu düzgün müəyyən etməkdir. Məsələni şagird asanlıqla şifahi həll edə bilər, lakin uyğun tənliyi yazmaq bir o qədər də asan olmaya bilər.

**D.2.** 1) 224 kitab hər bir şagirdə 4 dəfə olmaqla paylandı. Neçə şagird kitab aldı?

**Oxuyub anlama.** Nə məlumdur? 224 kitab var, hər şagirdə 4 kitab verilmişdir.

Nəyi tapmalıyam? Neçə şagirdin kitab aldığını tənlik qurmaqla tapmalıyam.

**Plan: 1-ci tənlik.** Hər şagirdə verilən kitabın sayını şagirdlərin sayına vursam, kitabların sayını 224-ü almalıyam. Hər şagirdə verilən kitabların sayı məlumdur (4), uşaqların sayı məchuldur ( $x$ ).

Uyğun tənlik:  $4 \cdot x = 224$

**2-ci tənlik.** Bütün kitabların sayını (224) uşaqların sayına ( $x$ ) bölsəm, hər birinə verilən kitabın sayını taparam.  $224 : x = 4$ .

Deməli məsələni iki müxtəlif tənlik qurmaqla həll edə bilərəm.

**Həll:** 1. Tənlik  $4 \cdot x = 224$   $224 : 4 = x$   $x = 56$

2.  $224 : x = 4$   $x = 224 : 4 = 56$

Göründüyü kimi hər iki tənlik  $224 : 4$  bölmə əməli ilə həll edilir.

**Cavab:** 56 uşağa kitab verilmişdir.

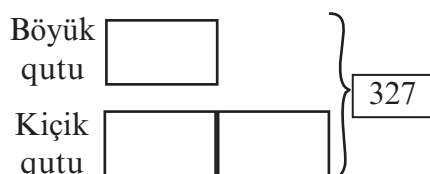
**Yoxlama:** 56 uşağın hər birinə 4 kitab verilmişdir  $56 \cdot 4 = 224$ , cəmi 224 kitab verilmişdir.

Məsələnin şərti ödənilir.

### Dərs 35. Məsələ həlli. Dərslik səh. 45 (əlavə resurs İş dəftəri səh.39)

**D.2. Mağazada gün ərzində böyük və kiçik qutularda olmaqla cəmi 327 qutu meyvə şirəsi satıldı. Kiçik qutuların sayı böyük qutuların sayından 2 dəfə çox idi. Böyük və kiçik qutuların sayını tapın.**

Məsələnin şərtinə uyğun tam-hissə modeli çəkilir. Modeli şagirdlərdən biri lövhədə, qalanları isə dəftərlərində addım-addım çəkirlər:



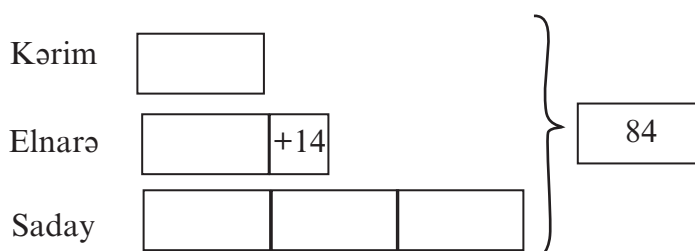
- 1) böyük qutu 1 hissə - bir blok çəkilir.
- 2) kiçik qutular böyük qutulardan 2 dəfə çoxdur, eyni böyüklükdə iki blok çəkilir.
- 3) Onların ümumi sayı 327-dir. Qutuları göstərən hissələr böyük mətərizəyə alınır və qarşısında 327 ədədi yazılır.

- 1) böyük qutuların sayı:  $327 : 3 = 109$  (qutu)
- 2) kiçik qutuların sayı:  $109 \cdot 2 = 218$  (qutu)

**D.3. Moda evində gənc modelyer-dizaynerlərdən Elnarə, Kərim və Sadayın hazırladığı 84 yeni geyim nümayiş etdirildi. Elnarənin geyimlərinin sayı Kərimin geyimlərindən 14 dənə çox, Sadayın geyimlərinin sayı isə Kərimin geyimlərindən 3 dəfə çox idi. Hər modelyerin neçə geyimi nümayiş olundu?**

Məsələnin şərtinə görə ən az sayda geyim Kərimə məxusdur. Kərimin geyimlərini 1 hissə ilə göstərək. Elnarənin geyimləri Kərimin geyimləri qədər, yəni 1 hissə və üstəgəl 14 geyim, Sadayın geyimləri isə 3 hissə olacaq (3 dəfə çox şərtinə uyğun olaraq).

- 1) Geyimlərin ümumi sayından 14-ü çıxsaq, bir qrupda hazırlanan geyimlərin sayı Kərimin geyimləri qədər olmaqla geyimlərin ümumi sayı 5 hissəyə - qrupa bərabər olar.  
 $84 - 14 = 70$  (5 qrup geyim)



- 2) 1 qrupdakı - 1 hissədəki geyimlərin sayını tapmaq üçün 70-i qrupların sayına 5-ə bölməliyik. 1 hissə geyim:  $70 : 5 = 14$  (Kərimin geyimlərinin sayı)
- 3) Elnarənin geyimlərinin sayı:  $14 + 14 = 28$
- 4) Sadayın geyimlərinin sayı:  $3 \cdot 14 = 42$ . Yoxlama:  $14 + 28 + 42 = 84$

### Dərs 36. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Dərslik səh. 46

Ümumiləşdirici tapşırıqlar qisməti təxmin etmə və dəqiq hesablama, hesab əməllərinin qarşılıqlı əlaqəsini, tənlik qurmaqla məsələ həlli, verilən məlumatı cədvəldə yerləşdirmə, cədvəl qurmaqla məsələ həlli kimi bacarıqları əhatə edir.

Tapşırıqlar qiymətləndirmə üçün də istifadə edilə bilər.

**D.2** tapşırığında son məlumatdan - 428-dən başlayaraq əməlləri tərsinə çevirib yerinə yetirməklə sual işarəsinin yerindəki ədədi tapmaq olar. Vurma və bölmə, toplama və çıxma əməllərinin qarşılıqlı tərs əməllər olduğu fikri təkrar edilir, həmçinin vurma və bölmə, toplama və çıxma əməlləri ailəsi yaradan 3 ədədin iştirakı ilə bu əməllərin qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirən nümunələr yazılır.

Cədvəldə verilmiş meyarlarla şagird bacarıqlarının formativ qiymətləndirilməsi tövsiyə edilir. Bunun üçün tapşırıq nümunələri verilmişdir.

Nö	Meyarlar	Qeyd
1.	Hasili təqribi olaraq qiymətləndirir.	
2.	Vurma əməlinin paylama xassəsini başa düşür.	
3.	Vurmanın yerdəyişmə, qruplaşdırma və paylama xassəsindən hesablamalar zamanı istifadə edir.	
4.	Qisməti təxmini müəyyən edir.	
5.	Qalıqlı bölmə əməlini yerinə yetirir.	
6.	Qalıqın böləndən kiçik olduğunu başa düşür.	
7.	Məsələ həllində qalıqın nəyi ifadə etdiyini başa düşür.	
8.	Üçrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölərkən qismətin rəqəmləri sayını əvvəlcədən müəyyən edir.	
9.	Üçrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə (qalıqsız və qalıqlı) bölmə əməlini yerinə yetirir.	
10.	Vurma və bölmə əməllərinin tətbiqi ilə məsələləri həll edir.	

1) Hasili təqribi hesablayın.

1)  $8 \cdot 458$     2)  $2 \cdot 399$     3)  $7 \cdot 998$     4)  $9 \cdot 5,064$     5)  $8 \cdot 949$


2) Hasili verilən ədədlər arasında olan iki ədəd yazın.

1) 1200 və 1500    2) 600 və 800    3) 5 000 və 10 000

3) İki əlverişli toplananın cəmi şəklində yazmaqla hasili şifahi hesablayın.

1)  $32 \cdot 6$     2)  $7 \cdot 19$     3)  $8 \cdot 61$     4)  $59 \cdot 5$     5)  $4 \cdot 15$

4)  $a \cdot c = 128$   $a$  birrəqəmli,  $c$  isə ikirəqəmli ədəddir.  $a$  və  $c$  hansı qiymətlər ala bilər?

5)   $18 \cdot 6$  hasilini tapmaq üçün vurmanın paylama xassəsindən istifadə edin. Həllinizi şəkillə əlaqələndirin.

6) Əşyaları verilən qutularda bərabər sayda olmaqla yerləşdirsəniz, neçə dənəsi artıq qalar? 1) 57 qələmi 4 qutuda    2) 98 şəkli 6 qutuda    3) 71 CD-ni 2 qutuda

7)  $137 : 5$  qismətini təxmin etmək üçün 5-ə qalıqsız bölünən hansı iki ədəddən istifadə etmək əlverişlidir?

8) 40 ədədinin  $238 : 6$  qismətindən böyük və ya kiçik olduğunu necə müəyyən etdiyinizi yazın.

9)  $32 : 8 = 4$  bərabərliyindən  $320 : 4$  qismətini tapmaq üçün necə istifadə etmək olar?

10) Qisməti tapın.

$936 : 9$

$620 : 3$

$518 : 5$

$624 : 4$

## Dərs. 37. Çoxrəqəmli yuvarlaq ədədləri vurma və bölmə Dərslik səh. 47-48 (əlavə resurs İş dəftəri səh.40-41)

### Məzmun standartı:

1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.

1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.

2.1.3. Ədədlərdən, dəyişənlərdən və simvoldan istifadə edərək hesab əməllərinin köməyi ilə müxtəlif riyazi ifadələr tərtib edir.

2.3.1. Asılı dəyişənlərdən birinin dəyişməsinin digərinə necə təsir etdiyini şərh edir.

2.3.2. Sadə funksional asılılıqları həyati məsələlərlə əlaqələndirir.

2.3.3. Müxtəlif kəmiyyətlər (qiymət, miqdar, dəyər, sürət, zaman, gedilən yol, əmək məhsuldarlığı, işin müddəti, işin həcmi) arasındakı funksional asılılıqları şərh edir.

### Şagird bacarıqları:

- yuvarlaq ədədlər üzərində vurma və bölmə əməlini mərtəbə vahidlərinin sayı ( onduqlar, yüzliklər, minliklər və s.) üzərində yerinə yetirir;
- hasildə və qismətdə sıfırların sayını düzgün nəzərə alır.
- yuvarlaq ədədlər üzərində qurulmuş tənlikləri həll edir;
- dəyişənin verilən qiymətində ifadənin qiymətini tapır;
- yuvarlaq ədədlər üzərində qurulmuş məsələləri həll edir.

**Motivasiya.**  $3 \cdot 4000$  vurma əməlini yerinə yetirməyə hansı biliklər kömək edir?

Şagirdlərin fikirləri dinlənilir:

- vurma cədvəlini bilməliyik;
- 10-a, 100-ə, 1000-ə vurma qaydalarını bilməliyik;
- vurmanın qruplaşdırma qaydasını bilməliyik;

Məsələn,  $3 \cdot 4000$  hasilini  $3 \cdot 4 \cdot 1000$  hasili şəklində yazmaq olar, bu isə aşağıdakı hasillərin hesablanması deməkdir.

$3 \cdot 4 = 12$ ,  $12 \cdot 1000 = 12\,000$ . Şagirdlər hasildəki sıfırların sayı haqqında fikirlərini söyləyirlər, vurma-bölmə cədvəli üzərində sual-cavab aparılır:

- Mən 4-ə (və ya 3-ə) vurma cədvəlini bilirəm, bundan istifadə edərək 8-ə (və ya 9-a) vurmanı yerinə yetirmək olarmı?

-  $3 \cdot 400$ ,  $5 \cdot 400$  hasillərinin qiymətlərindən istifadə edərək  $8 \cdot 400$  hasilini hesablamaq olarmı? Bəs,  $2 \cdot 400$  hasilini necə?

-  $7 \cdot 8 = 56$  və  $56 : 7 = 8$  olduğuna görə  $560 : 70$  neçəyə bərabərdir?

Yuvarlaq ədədlərə vurma və bölmə əməlləri asan qavranılan mövzulardır. Odur ki, bu mövzuları daha çox şagirdlərin riyazi nitqinin inkişafına və bu əməllərin qarşılıqlı əlaqəsi və mahiyyəti üzərində qurulmuş məntiqi məşğələlərin yerinə yetirilməsinə, həmçinin zəif şagirdlərlə məşğələlərə həsr etmək olar. Bunlar ardıcılıqlar üzərində qurulmuş məsələlər ola bilərmi?

1) 1 kitabın qiyməti 5 manatdır. 10, 100, 1000, 10 000 kitabın satışından mağazaya neçə manat daxil olmalıdır?

Şagirdlər kitabların sayını və qiymətini əks etdirən cədvəllər qururlar.

2) 1 kiçik yeşikdə 5 qutu çay var. Bir böyük yeşikdə 6 kiçik yeşik var.

a) Bir böyük yeşikdə neçə qutu çay var?

b) 2; 3; 8 böyük yeşikdə neçə qutu çay var?

Bu tipli məsələləri həll edərkən şagirdlər hesablamada vərdişlərini artırmaqla yanaşı ardıcılıqlar, cədvəl qurma bacarıqlarını da inkişaf etdirirlər.

**Qruplarla iş.** Şagirdlər nəbzlərini saymağa çalışırlar. Saniyə göstəricisi olan saatla 15 saniyə, 30 saniyə və bir dəqiqə ərzində nəbzlərini sayırlar. 15 saniyə ərzindəki ürək döyüntülərinin sayını 4-ə vurmaqla və yaxud da 30 saniyə ərzindəki ürək döyüntülərinin sayını 2-yə vurmaqla 1 dəqiqədəki ürək döyüntülərinin sayını hesablayırlar. Sonra isə 1 dəqiqə ərzində saydıqları ilə müqayisə edirlər. Bu işi cütlərlə də yerinə yetirmək olar. Cütlər bir-birinin nəbzini vurmağını sayır.

Həmçinin şagird 1 dəqiqə ərzində nəbzini 5 dəfə ölçə və ürək döyüntüsünün orta hesabla sayını ədədi ortanı tapmaqla müəyyən edə bilər. Məsələn, əgər nəticələr 58, 62, 61, 64, 60 olmuşsa, nəbzini 1 dəqiqədəki orta sayı  $(58 + 62 + 61 + 64 + 60) : 5 = 61$  olar. Nəbzini 1 dəqiqədəki sayını 60 və ya 61 qəbul etmək olar.

Qalıqlı bölmə alınarsa, qalıqdakı ədəd 3 və 4 olduqda qismətə bir əlavə etmək, 1,2 olduqda isə qismətdəki ədədi nəbzini orta sayı kimi qəbul etmək olar. Qalıqla bağlı qeyd edilən fikirlər heç bir tibbi norma ilə bağlı deyil, sadəcə məntiqi yuvarlaqlaşdırma qaydasından çıxış edərək qeyd olunmuşdur.

Sual:  $63\ 000 : 9$  bölmə əməlini yerinə yetirərkən hansı biliklərinizdən istifadə edirsiniz? Şagirdlərin fikirləri dinlənilir:

- vurma cədvəli;

- qismətdə sıfırların sayını düzgün müəyyən etmə bacarığı;

$63$  minlik :  $9 = 7$  minlik =  $7000$

Şagirdlər böyük yuvarlaq ədədləri birrəqəmli ədədlərə bölməyə aid müxtəlif misallar fikirləşirlər.

**Qruplarla iş.** Hər qrup öz ədədlərini müəyyənləşdirir və digər qrupun üzvlərinə təqdim edir. Qrup bu ədədlər üzərində məsələ tərtib edir. Əgər müraciət olunan qrup məsələni tərtib edə bilməsə, ədədləri təqdim edən qrup özü məsələ tərtib etməlidir. Əgər qrup məsələ tərtib edə bilməsə, onun xallarından çıxılır.

Nümunə ədədlər və məsələlər: 3000, 5000, 4000, 3

**Məsələ 1.** Üç gün ərzində sirkin kassasına daxil olan pul ardıcıl olaraq 3000, 4000, 5000 manat olmuşdur. Bir biletin qiyməti 5 manat olarsa, sirkə 3 gün ərzində neçə tamaşaçı gəlmişdir? Məsələlər kəmiyyətlər üzərində, qarşılaşdırma üzərində qurula bilər. Şagirdlər indiyə qədər öyrəndikləri məsələ tiplərinə uyğun məsələlər qururlar. Şagirdlərin məsələləri tiplərinə görə ayıra bilmək və həll etmək bacarıqları daha mürəkkəb məsələləri həll etməyə kömək edir.

**Əlavə məsələ.** Suvenir əşyalar fabrikində istehsal olunan bir mücrü və bir gəlinciyin bəzəyinə eyni sayda muncuq işlədilir. Gün ərzində istehsal olunan mücrülərə 200, gəlinciklərə isə 240 muncuq işlədildi. Hazırlanan gəlinciklərin sayı isə mücrülərin sayından 4 dənə çox oldu. Fabrikdə bir gündə istehsal olunan mücrülərin və gəlinciklərin sayını tapın.

1) Mücrü və gəlinciklərə eyni sayda muncuq işlədilir.

2)  $240 - 200 = 40$  dənə muncuğun hesabına 4 gəlincik çox hazırlanmışdır.

3) 4 gəlinciyə 40 muncuq sərf edilmişdir. 1 gəlinciyə sərf olunan muncuqların sayı:  
 $40 : 4 = 10$  (muncuq.)

4) Gəlinciklərin sayı:  $200 : 10 = 20$ ; mücrülərin sayı:  $240 : 10 = 24$

**Cütlərlə iş.** “Fikrimdə bir ədəd tutmuşam” oyunu. Cütlərdən biri çoxrəqəmli ədədin mərtəbələrindən birinin qiymətini hasil kimi təqdim edir. Məsələn, fikrimdə bir ədəd tutmuşam, bu ədədin mərtəbələrindən biri  $4 \cdot 10\ 000$  hasilinə, minliklər mərtəbəsinin qiyməti  $12\ 000 : 3$

qismətinə bərabərdir. Bu ədədin təklilər sinfinin bütün mərtəbələrindəki rəqəmlər eyni olmaqla, ən kiçik cüt ədədə bərabərdir. Fikrimdə tutduğum ədəd neçədir?

**Qiymətləndirmə.** Sonu sıfırla bitən ədədlər üzərində vurma və bölmə bacarıqlarına aid müşahidə yolu ilə qiymətləndirmə aparılır. Qiymətləndirmə şagirdin vurma cədvəlini bilmə, qismətdə və hasildə sıfırların sayını düzgün nəzərə alma, böyük ədədlər üzərində məsələ qurma və həll etmə bacarıqlarına görə aparılır.

## **Dərs 38. Hasili və qisməti təqribi hesablama** **Dərslik səh. 49 (əlavə resurs İş dəftəri səh.42 )**

### **Məzmun standartı:**

1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.

1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.

1.3.5. 1000000 dairəsində ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır.

1.3.6. Hesab əməllərinin nəticələrini təxmini müəyyən edir.

### **Şagird bacarıqları:**

- ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır;
- vurma və bölmə cədvəllərindən istifadə edir;
- hasili və qisməti təxmini hesablayır;
- məlumatın təxmini və ya dəqiq tələb olunduğu situasiyaları ayırır.

Hasili və qisməti təxmini hesablama bacarıqları əsasən şifahi məşğələlər üzərində yerinə yetirilir. Şagird ən böyük mərtəbəyə qədər yuvarlaqlaşdırmaqla vurma və ya bölmə əməlini yerinə yetirir. Məsələn,  $4978 \cdot 5$  hasilini ən böyük mərtəbəyə qədər yuvarlaqlaşdırmaqla hesablayarkən şagird minliklər mərtəbəsindəki ədədə görə birinci vuruğun təxminən 5 000 olduğunu başa düşür və hasili şifahi söyləyir:  $5\ 000 \cdot 5 = 25\ 000$

**D.2. İkirəqəmli ədədin onluqlar mərtəbəsindəki rəqəm təklilər mərtəbəsindəki rəqəmdən 2 vahid kiçikdir. Bu ədədi 4-ə vurduqda hasil təqribən 300 olur. Bu hansı ədəddir? Mümkün variantları müəyyən edin.**

Şagirdlər məsələnin həllini öz mülahizələri ilə təqdim etməyi bacarmalıdırlar. Onlar məsələnin həllinə hansı məlumatdan başlamalı olduqlarını müəyyənləşdirməlidirlər. Hansı ədədi 4-ə vurduqda 300-ə yaxın ədəd alınır? Bu  $70 \cdot 4 = 280$  və  $80 \cdot 4 = 320$ -dir. Hər iki ədədi yüzliklərə qədər yuvarlaqlaşdırdıqda 300 alınır.

İkirəqəmli ədədin onluqlar mərtəbəsindəki rəqəmi ya 7, ya da 8-dir. Digər şərtlərə görə bu iki rəqəmdən birini seçməliyik. 7 onluqlar mərtəbəsi kimi qəbul etsək, şərtə görə təklilər mərtəbəsində 9 olmalıdır  $79 \cdot 4 = 316 \approx 300$  şərti ödəyir. Deməli bu ədəd 79 ola bilər. Onluqlar mərtəbəsində 8 olan şərti də yoxlayaq. 8-in 2 vahid böyük olduğu rəqəm yoxdur. Ən böyük rəqəm 9-dur ki, bu da 8-dən 1 vahid böyükdür. Deməli, bu şərti ödəyən ədəd 79-dur.

**Qruplarla iş .** Qruplar verilmiş ədədləri qismət kimi qəbul etməklə müxtəlif misallar yazırlar. Qrupun hər bir üzvü verilən ədədlər arasından bir ədəd seçir və ayrılan zaman müddətində daha çox misal yazmağa çalışır. Məsələn, 200, 800, 4000, 20 000 ədədləri arasından 4 000 ədədini seçmiş qrup üzvü  $8000 : 2$ ,  $12\ 000 : 3$ ,  $24\ 000 : 6$  və s. kimi misallar yazır.

## Dərs 39. Tez hesablama bacarıqları

### Dərslik səh. 50 (əlavə resurs İş dəftəri səh.43 )

#### **Məzmun standartı:**

1.2.1. Hesab əməllərinin xassələrindən hesablamalarda istifadə edir.

1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.

#### **Şagird bacarıqları:**

- vurma əməlinin xassələrindən istifadə etməklə hasili tez hesablayır
- vuruqlardan birini yuvarlaq ədədə gətirməklə hasili tez hesablayır

Tez hesablama vərdişləri daha çox şifahi məşğələlər üzərində qurulmalıdır. Sınıfdə “Tez hesablama bacarıqları” adlı yarış keçirmək olar. Eyni zaman müddətində daha çox hesablama yerinə yetirən şagird günün lideri olur. Yaxud da qruplar arasında yarış keçirmək olar. 4-5 nəfərlik iki qrup öz misallarını digər qrupa təqdim edir. Hər qrupdan təqdim edən və cavab verən rolunda bir şagird çıxış edir. Daha çox suala düzgün cavab verən qrup qalib sayılır.

$599 + 347 = 600 + 347 - 1$  tipli misalları şagirdlərin yazılı yerinə yetirməsinə ehtiyac yoxdur. Müəllim bir misalın həllini lövhədə yazsa bilər, digər misalları isə şagirdlər fikirlərində, şifahi yerinə yetirməlidirlər. Təəssüf ki, bir çox hallarda müəllim bu tipli misalların həllinin yazılı yerinə yetirilməsini tələb edir. Bu isə tələb olunan bacarığın inkişafına deyil, əksinə zəifləməsinə gətirir. Şagirdlər  $599 + 347 = 600 + 347 = 947$  hesablama addımlarını fikirlərində canlandırmaqla cəmin 947-dən bir vahid kiçik, yəni 946 olduğunu tapırlar. Şagirdlər bu cür məşğələləri şifahi olaraq nə qədər çox yerinə yetirsələr, bir-birilə nə qədər çox yarışsalar, həmçinin yarışanlara nə qədər çox azarkeşlik etsələr, bu vərdişlərə bir o qədər tez yiyələnərlər.

**D.2** misallarını şagirdlər yazılı olaraq yerinə yetirdikdən sonra belə misalları şifahi həll etməyə çalışırlar. Məsələn,  $4 \cdot 5030$  hasilini hesablayarkən şagird bu hasilin  $4 \cdot 5000$  və  $4 \cdot 30$  hasilərinin cəmi olaraq şifahi hesablayır.

**Qruplarla iş.** 1) 1000-dən kiçik ədədlər arasından rəqəmləri cəmi 3 olan ədədləri seçin. Bu ədədləri 3-ə bölün və alınan qismətləri toplayın.

Bu ədədlər 3, 12, 21, 30, 102, 111, 120, 201, 210, 300.

2) 1000-dən 2000-ə qədər ədədlər arasından rəqəmləri cəmi 6 olan ədədləri seçin.

(Ədədlər: 1023, 1032, 1113, 1131, 1203, 1230, 1311, 1302, 1320, 1401, 1410). Bu ədədləri 3-ə bölün.

**“Kim daha tez hesablayır” məşğələsi:** Bu məşğələ həm qruplarla iş formasında, həm də fərdi olaraq aparıla bilər. Aşağıdakı kimi sualları müəllim bir şagirdə və yaxud bir qrupun üzvləri digər qrupun üzvlərinə ünvanlaya bilər:

12 000 ədədi üzərində elə 4 əməli yerinə yetirin ki, cavab 9000 olsun. Tapşırığı qısa şəkildə də ifadə etmək olar:

- 12 000-dən 4 əməllə 9000 al:  $12000 \div 3 = 4000$  çıx 200 üstəgəl 700 vur 2.

- 5000-dən 2 addıma 800 al:  $(5000-1000) : 50 = 80$  və s.

**D.3. Yükləyən hər birində eyni sayda olmaqla 8 yeşik avtomobil detalı, 5 yeşik traktor detalı yükləndi. Avtomobil detallarının sayı traktor detallarının sayından 1500-dən çox idi.**

**Vaqona hər növ detaldan neçə dənə yükləndi? Məsələni modeli tamamlamaqla həll edin.**

Tam-hissə modeli şagirdlərlə birgə müzakirə edilməklə addım-addım çəkilir.

Hər yeşikdə eyni sayda detal olduğundan

1500 artıq yüklənmiş detal 3 ədəd artıq yüklənmiş yeşikdədir.

1) Bir yeşikdəki detalların sayı:

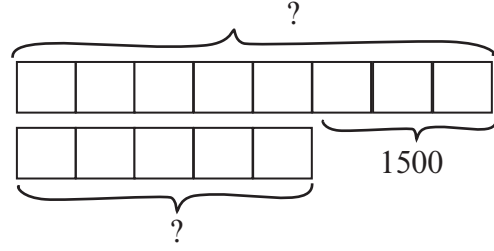
$$1500 : 3 = 500 \text{ (detal)}$$

2) Avtomobil detallarının sayı:

$$8 \cdot 500 = 4000 \text{ (detal)}$$

3) Traktor detallarının sayı:

$$5 \cdot 500 = 2500 \text{ (detal)}$$



**Əlavə məsələ.** Mən mərtəbə vahidlərinin sayı müxtəlif və tək ədədlər olan dörd-rəqəmli ədədəm. Təklilər mərtəbədəki vahidlərin sayı 9-dur. Yüzlüklər mərtəbədəki vahidlərin sayı isə onluqlar mərtəbədəki vahidlərin sayından 4 vahid çoxdur. Məni minliklərə qədər yuvarlaqlaşdırıb 5 dəfə artırırsan, təxmini hasil 20 000 olar. Mən neçə-yəm?

Bu məsələ sonuncu məlumatdan başlanılmaqla həll olunan məsələ növünə aiddir.

5 dəfə artırıldıqda 20000 olan ədədi,  $20000 : 5 = 4000$  kimi tapmaq olar.

Yuvarlaqlaşdırdıqda 4000 alınan ədədi məsələnin şərtinə uyğun seçək:

Əvvəlcə təklilər mərtəbəsində 9, yüzlüklər mərtəbəsində vahidlərinin sayı onluqlar mərtəbəsində vahidlərinin sayından 4 vahid çox olan ədədlərin siyahısını yazaq:

\_\_959, \_\_849, \_\_739, \_\_629, \_\_519

İndi isə yuvarlaqlaşdırma şərtini yoxlayaq. Bu ədədlərin minliklər mərtəbəsinə 3 yazaq: 3959, 3849, 3739, 3629. Bu ədədlərin hər birini 1000-liklərə qədər yuvarlaqlaşdırdıqda 4000 alınır. Lakin daha bir şərt var. Ədədin bütün mərtəbə vahidlərinin sayı tək və müxtəlifdir. Bu şərti yalnız 3519 ədədi ödəyir. Cavab: 3519. Məsələ ilk baxışdan mürəkkəb görünür. Lakin məsələnin şərtini fraqmentlərə bölmə və hər bir fraqmentə uyğun nəticəni müəyyən etmə və fraqmentlər arasındakı əlaqə yaratma bacarıqlarına malik şagird bu cür məsələləri həvəslə və asanlıqla yerinə yetirə bilər. Məsələnin izahı zamanı müəllim şərti sadələşdirə bilər, sonra isə digər şərtləri addım-addım əlavə edə bilər.

**Qiymətləndirmə.** Sonu sifirli bitən ədədlər üzərində vurma və bölmə əməllərini yerinə yetirmə, tez və təxmini hesablama bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır. Qiymətləndirmə şifahi sorğu, Dərslikdə verilmiş tapşırıqları yerinə yetirmə bacarığına, qruplarla və cütlərlə işlərdə iştirak fəallığına görə aparılır. Zəif hesab olunan şagirdlərə uyğun tapşırıqlar seçilərək təkrar verilir və onlara daha çox şifahi hesablama tapşırıqlarını yerinə yetirmək tövsiyə olunur.

**Əlavə tapşırıqlar.** Şagirdlər verilən ədədə ən yaxın böyük və kiçik onluqları, yüzlükləri və minlikləri yazırlar. Başqa sözlə, verilmiş ədədin yerləşdiyi intervalı onun onluqlarına, yüzlüklərinə, minliklərinə görə ifadə edirlər. Bunlar işçi vərəqləri şəklində paylana bilər və ya şagirdlər özləri cütlərlə işləyərək bu cür müqayisələri tərtib edə bilərlər.

4000	4300	4370	4375	4380	4400	5000
			5312			
			2709			



**Dərs 40-41. Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə vurma. 2 saat.**  
**Dərslik səh. 51-52 (əlavə resurs İş dəftəri səh.44-45)**

**Məzmun standartı:**

- 1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.
- 1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.
- 2.1.3. Ədədlərdən, dəyişənlərdən və simvollarından istifadə edərək hesab əməllərinin köməyi ilə müxtəlif riyazi ifadələr tərtib edir
- 2.3.1. Asılı dəyişənlərdən birinin dəyişməsinin digərinə necə təsir etdiyini şərh edir.
- 2.3.2. Sadə funksional asılılıqları həyati məsələlərlə əlaqələndirir.
- 2.3.3. Müxtəlif kəmiyyətlər (qiymət, miqdar, dəyər, sürət, zaman, gedilən yol, əmək məhsuldarlığı, işin müddəti, işin həcmi) arasındakı funksional asılılıqları şərh edir.

**Şagird bacarıqları:**

- yuvarlaq çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə vurma əməlinə aid misalları şifahi yerinə yetirir;
- çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə vurma əməlini yazılı olaraq yerinə yetirir;
- hasilin qiymətini əvvəlcədən təxmin edir;
- vuruqlardan birinə və hasilin intervalına uyğun olaraq digər vuruğu seçir;
- məchul vuruğu müəyyən edir;
- vurma əməlinin xassələrindən hesablamalar zamanı istifadə edir;
- ifadənin qiymətini hesablayarkən əməllər sırasını müəyyən edir.

**1-ci saat. Dərslik səh. 51.** Üçrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə yazılı vurma qaydası təkrar etdirilir. Yazılı vurmanı düzgün yerinə yetirmək üçün şagirdlər öz fikirlərini beyin fırtınası şəklində söyləyirlər. Fikirlər ümumiləşdirilir:

- vurma cədvəlini bilmək lazımdır;
- birrəqəmli ədəd çoxrəqəmli ədədin hər bir mərtəbəsindəki ədədə vurulur;
- hər bir mərtəbədə alınan onluqların vahidləri sonrakı mərtəbədə nəzərə alınmalıdır.

**D.5. Fazil 35467 ədədinin 4 ilə hasilini kalkulyatorla hesablayır. Lakin o, 35467 ədədini daxil edərkən 5 düyməsinin əvəzinə 2 düyməsini basmışdır. Alınan nəticə düzgün nəticədən nə qədər fərqlənəcək? Bu fərqi göstərən ifadəni yazın.**

Məsələnin həllinə aid şagirdlərin fikirləri dinlənilir: Fazil minlikləri daxil edərkən səhv etmişdir. O, 5 minlik yerinə 2 minlik daxil etmişdir. Bununla o, 35467 ədədini 3 min azaldaraq daxil etmişdir. Bu nəticəyə necə təsir edəcək?

Hasildə bu mərtəbədəki ədədə vurmadan alınan nəticə  $5 \text{ minlik} \cdot 4 = 20 \text{ minlik}$  əvəzinə,  $4 \cdot 2 \text{ minlik} = 8 \text{ minlik}$  olacaq, yəni hasil  $20\,000 - 8\,000 = 12\,000$  azaldılmış olacaq. Alınan hasilin üzərinə 12 000 əlavə etsək, səhvi düzəltmiş olarıq.

Şagirdlər verilən ədədi və yanlış daxil edilən ədədi 4-ə vurub onların fərfini kalkulyatorla hesablamaqla bu fikrə gələ bilirlər. Ancaq onlar hesablama da olan xətanın yuxarıda verildiyi kimi riyazi təqdimatını da yerinə yetirməyi bacarmalıdırlar.

**Əlavə məsələ (İ.d. 44-2).** Elə ədəd seçin ki, 7 ilə hasil ədəd oxu üzərində verilmiş intervalda olsun.



Şagirdlər verilən məlumatları araşdırırlar. Vuruqlardan birinin 7, hasilin isə

2000-3000 intervalında olduğu məlumdur. İkinci vuruq elə seçilməlidir ki, hasil həmin intervala düşsün. Şagirdlər bu vuruğu necə seçdikləri haqqında fikirlərini təqdim edirlər. Məsələn, birinci misalda hasil 2000-dən böyük, 3000-dən kiçik olmalıdır. Fikirlər ümumiləşdirilir:

1) Vurma cədvəlindən istifadə etdim:  $3 \cdot 7 = 21$ ,  $4 \cdot 7 = 28$ , deməli, ikinci vuruq 300 ilə 400 arasında olmalıdır. Bu cavab doğrudur, yalnız mümkün variantları tam əhatə etmir.

2) Yuvarlaqlaşdırdıqda 300 və 400 alınan ədədləri 7-yə vurduqda hasil verilən intervala düşür. Bu cavab daha əhatəlidir, lakin deyilən bütün ədədlərin 7 ilə hasilini verilən intervalda deyil. Dəqiqləşdirmələr aparılır. Yuvarlaqlaşdırıldıqda 300 olan ən kiçik ədədlə 7-nin hasilini yoxlanılır. Bu 250-dir;  $250 \cdot 7 = 1750$ , daha böyük ədəd seçməliyik:  $290 \cdot 7 = 2030$ . Bu doğrudur, lakin mümkün kiçik ədədi tapmaq üçün daha bir yoxlama aparılır. 285 və 286 ədədlərinin 7 ilə hasilini yoxlanılır:  $285 \cdot 7 = 1995$ ,  $286 \cdot 7 = 2002$ . Deməli, bu şərti ödəyən ən kiçik ədəd 286-dır. Analoji yoxlamalar apararaq ən böyük ədədi tapmaq olar: Bu ədəd 428-dir. Deməli, 286-dan böyük, 428-dən kiçik istənilən ədədi 7-yə vurduqda alınan nəticə ədəd oxunun verilən intervalına düşəcək. Bu tapşırığın həllində şagirdlərə kalkulyatordan istifadə etməyə icazə vermək olar.

**2-ci saat. Dərslik səh. 52. D.1 və D.2** tapşırıqlarını qruplarla iş kimi yerinə yetirmək olar. Qrup üzvlərinin hər birinin müxtəlif misallar yazması və misalların həllinə aid fikirlərini təqdim etməsi baxımından bu tapşırıqlar əlverişlidir.

**D.5. Azərbaycan rəssamı Səttar Bəhlulzadənin 4 əsərinin hər biri auksionda 123 650 manata satılarsa, cəmi neçə manat əldə edilər?**

Səttar Bəhlulzadənin Azərbaycanın görkəmli rəssamı olduğu, özünəməxsus üslubu ilə Azərbaycanın müxtəlif guşələrinin təbiət təsvirlərini əks etdirən böyük sənət əsərləri yaratdığı və onun əsərlərinin həqiqətən çox bahalı olduğu haqqında məlumat verilir. Ümumiyyətlə dünyanın görkəmli rəssamlarının yaratdığı əsərlərin çox baha qiymətə şəxsi kolleksionerlər və muzeylər tərəfindən alındığı haqqında məlumatlar verilir. Məsələn, avstriyalı rəssam Qustav Klimtin yağlı boya ilə çəkdiyi qadın portreti ən bahalı əsər hesab olunur və 135 milyon dollara satılmışdır.

Beynəlxalq qiymətləndirmə təşkilatlarının (PISA və TIMSS) tapşırıqları daha çox şagirdlərin məntiqi düşüncə bacarıqları üzərində qurulur, məsələn, 1, 2, 3, 5 rəqəmlərini boş xanalara elə yazın ki, hasil ən böyük olsun. Burada şagird vurma əməlini yazılı olaraq düzgün yerinə yetirmək bacarığı ilə yanaşı rəqəmin mərtəbə qiymətini düzgün müəyyənlətmə, nəticəni əvvəlcədən təxmin etmə kimi mühüm bacarıqlarını nümayiş etdirir.

1) 

3	2	1	
×			
		5	
-----			
1	6	0	5

 Vuruqların dəyişməsi ilə hasil necə dəyişir? Vuruqlar böyüdükcə hasil də böyüyür. Burada berrəqəmli vuruq 2, 3, 5 ədədlərindən biri olmalıdır. Üçrəqəmli vuruğu elə seçməliyik ki, hasil ən böyük olsun. Rəqəmlərdən bir dəfə istifadə olunmalıdır (1-ə vurma haqqında şagirdlər fikirlərini təqdim edirlər).

Vuruqlar  $531 \cdot 2$ ,  $521 \cdot 3$ ,  $321 \cdot 5$  kimi seçilə bilər. Hasilləri vuruqları yuvarlaqlaşdırmaqla hesablasaq,  $531 \cdot 2$  hasilinin bu hasillər arasında ən kiçik olduğu aydındır. Digər iki hasil isə təxmini olaraq bərabərdirlər, lakin hansının daha böyük olduğunu isə dəqiq hasilləri yerinə yetirməklə görmək olar.  $521 \cdot 3 = 1563$  və  $321 \cdot 5 = 1605$ -dir. Deməli,  $321 \cdot 5 = 1605$  hasilini ən böyükdür.

**Qiymətləndirmə.** Vurma əməlini yerinə yetirmə, mühakimə və mülahizələrinə əsasən ümumiləşdirmələr aparma, məlumatı təqdim etmə bacarıqlarına görə müşahidə yolu ilə qiymətləndirmə aparılır.

## Dərs 42. Seçib yoxlamaqla məsələ həlli. Dərslik səh. 53 (əlavə resurs İş dəftəri səh.46)

### Məzmun standartı:

- 1.3.4. Sadə və ən çoxu dördməlli mürəkkəb məsələləri həll edir.
- 2.1.2. Münasibətlərin doğruluğunu təmin edən simvolları müəyyənləşdirir.
- 5.1.2. Məlumatlar əsasında, mühakimə yürüdür.

### Şagird bacarıqları:

- məsələnin mətninə görə onun “seçib yoxlama üsulu” ilə həllinin mümkünlüyünü edilmədiyini müəyyən edir;
- yoxlama üçün məntiqli seçimlər edir
- ən çoxu 3 seçimdə məsələnin düzgün həllini müəyyən edir
- hesablamalarını cədvəllə və ya sistemli yazılışla təqdim edir

Seçib yoxlamaqla həll edilən məsələlər əslində yuxarı siniflərdə sistem tənliklərin köməyi ilə həll edilən məsələ tipləridir. Verilən bir məlumata görə seçmələr aparıb digər məlumatın ödənilib-ödənilmədiyini yoxlamaqla da bu tip məsələləri həll etmək olar. İbtidai siniflərdə bu həll üsulu öyrədilir. Bu tip məsələlər şagirdin mühakiməyürütmə, əlaqələndirmə kimi idraki bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Nümunə məsələnin həll mərhələləri araşdırılır. Burada seçmə şərti 5 qəpikliyin 10 qəpiklikdən 4 dənə çox olması kimi verilmişdir. Yoxlama şərti isə cəmi pulun 1 manat 45 qəpik olmasıdır. Şagirdin ilk seçimi hansı ədədlərlə başladığına diqqət edilir. Burada şifahi hesablama, təxmin etmə bacarıqları ilə yanaşı məntiqi mühakimə qabiliyyətləri də önə çıxır.

### D.1. Mağazada un 6 və 8 kq-lıq torbalarda satılır. Gün ərzində 24 torba olmaqla cəmi 176 kq un satıldı. Hər növ torbadan neçə dənə satılmışdır?

Məsələ həllinin 4 mərhələsinə əməl etməklə məsələlər həll edilir. Plan mərhələsində şagird hansı şərtlərə görə seçim etməli olduğunu, hansı şərtə görə yoxlama apardığını müəyyənləşdirir. Torbaların sayı şərtinə görə seçim aparılır, kütlələri cəminə görə yoxlama aparılır.

Seçimlər	6kq-lıq torbalar	8kq-lıq torbalar	Cəmi kütləsi (kq)
1-ci seçim	12	12	$12 \cdot 6 + 12 \cdot 8 = 72 + 96 = 168$ (azdır)
2-ci seçim	10	14	$10 \cdot 6 + 14 \cdot 8 = 60 + 112 = 172$ kq (azdır)
3-cü seçim	8	16	$8 \cdot 6 + 16 \cdot 8 = 48 + 128 = 176$ kq (doğrudur)

### D.2. Alıcı qiyməti 55 manat olan çantanın pulunu beşmanatlıq və onmanatlıqlarla olmaqla 7 dənə kağız pulla ödədi. Bunların hansı kağız pullarla olduğunu müəyyən edin.

Məsələ qruplarla iş kimi maket pullar üzərində yerinə yetirilə bilər. 55 manat pul - 7 kağız puldur. Bu kağız pulların sayını tapmaq üçün iş hansı seçimdən başlamaq olar? Bu məsələdə əvvəlki məsələdən fərqli olaraq seçim şərti birmənalı təyin olunmamışdır. Lakin biz kağız pulların məhdud dəyərlərdə olduğunu bilirik. Sual verilir: “Bütün pullar 10 manatlıqdır və ya 5 manatlıqdır” fikirləri doğrudurmu? Bəs, “20 manatlıqdır” fikri necə? Bu kağız pulların 7 dənəsinin dəyərləri hesablanır: 70, 35, 140 manatlıq məbləğlərin şərtə uyğun olmadığı aşkar edilir.

$55 \text{ manat} = 5 \cdot 5 + 1 \cdot 20 + 1 \cdot 10$  kimi ifadə etmək olar. Bu 7 kağız pul deməkdir. Şagirdlər başqa variantların mümkün olub-olmadığını da araşdırırlar.

**Dərs 43-44. Çoxrəqəmli ədədi berrəqəmli ədədə bölmə.**  
**Bölünəni əlverişli toplananlara ayırmaqla. 2 saat**  
**Dərslik səh. 54-55 (əlavə resurs İş dəftəri səh.47-48)**

**Məzmun standartı:**

1.2.3. Berrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.

1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.

2.3.1. Asılı dəyişənlərdən birinin dəyişməsinin digərinə necə təsir etdiyini şərh edir.

2.1.3. Ədədlərdən, dəyişənlərdən və simvollarından istifadə edərək hesab əməllərinin köməyi ilə müxtəlif riyazi ifadələr tərtib edir.

**Şagird bacarıqları:**

- yuvarlaq çoxrəqəmli ədədi berrəqəmli ədədə bölmə əməlini şifahi yerinə yetirir;
- çoxrəqəmli ədədi əlverişli toplananlara ayırmaqla bölmə əməlini yerinə yetirir;
- vurma və bölmənin qarşılıqlı əlaqəsindən istifadə etməklə məchul həddi hesablayır.
- məsələ həlli zamanı vurma və bölmə əməllərinin yerinə yetirilməsini tələb edən situasiyaları seçir.

**1-ci saat. Dərslik səh. 54.** Şagird bölünəni əlverişli toplananın cəmi ilə əvəz etməyə dair fikirlərini söyləyir. Məsələn,  $1850 : 5$  misalında 1850 ədədi hər biri 5-ə qalıqsız bölünən bir neçə toplananın cəmi ilə əvəz edilməlidir:  $1500 + 300 + 50 = 1500 + 350$ . Ədədi əlverişli toplananlara ayırma bacarığına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Şagirdlər bölünəni toplananlara ayırarkən vurma cədvəlini fikrində canlandırmalıdırlar. **D.2** tapşırığında verilmiş nümunə şagirdlərlə birgə araşdırılır. Qismətdə alınan yuvarlaq ədədin ən böyük mərtəbəsindəki rəqəm sıra ilə təkliklər mərtəbəsindən başlayaraq yerini dəyişməklə artan ardıcılıq təşkil edir. 1-ci misallar qrupunda bunu nəzərdən keçirək:

$$15\ 000 : 3 = 5\ 000$$

$$15\ 015 : 3 = (15000 + 15) : 3 = 5005$$

$$15\ 150 : 3 = (15\ 000 + 150) : 3 = 5050$$

$$16\ 500 : 3 = (15\ 000 + 1500) : 3 = 5\ 500$$

Şagirdlər misallar ardıcılığını qismətin uyğun olaraq 5505, 5555-ə bərabər olan halları ilə davam etdirə bilirlər. Bu ədədlər  $5505 \cdot 3 = 16515$  və  $5555 \cdot 3 = 16665$  ədədləridir.  $16515 : 3$  və  $16665 : 3$  misalları da bölünəni əlverişli toplananlara ayırmaqla yerinə yetirilir. İlk baxışdan bu bölmə əməlləri mürəkkəb görünə bilər. Lakin misalların qanunauyğun ardıcılığı həlli asanlaşdırır, şagirdlərin hər bir misala uyğun həll alqoritmini yaratması onlarda şifahi hesablama bacarıqları ilə yanaşı məlumatı təhlil etmək və əlaqələndirmək bacarıqlarını da inkişaf etdirir.

**Əlavə məsələ (İ.d.-3).** Şagirdlər üst-üstə qoyulmuş bir neçə eyni qəpik pulun hündürlüyünü ölçməklə, daha çox sayda üst-üstə qoyulmuş qəpik pulların məbləğlərini təxmin edirlər (hündürlüyünə görə). Məsələn, 5 ədəd 20 qəpikliyin hündürlüyünü ölçməklə, hündürlüyü 10 sm olan qəpik-qaladakı pulu təxmin edirlər.

**2-ci saat. Dərslik səh. 55. Tez hesablama vərdişləri.** Dərslikdə verilmiş tapşırıqlar şifahi hesablama bacarıqlarını inkişaf etdirir. Şagird  $7992 : 8$  bölmə əməlinə qisməti tapmaq üçün  $8000 : 8 = 1000$  qismətindən istifadə edilir. 8000 ədədi 7992-dən bir 8 çoxdur. Deməli, axtarılan qismət 1000 dənə səkkizdən bir 8 qədər az, yəni 999 olacaq. Şagird qismətin bölənə bölünəndə neçə dəfə yerləşdiyini göstərdiyini, başqa sözlə 8000-nin 1000 dənə 8-dən ibarət olduğunu başa düşür.

**D.3.** tapşırığında şagirdlər mötərizənin yerini mühakimələrlə müəyyən edirlər.

Məsələn,  $2 \cdot 7000 - 2000$  ifadəsinin qiymətinin 10 000 olması üçün  $2 \cdot 5$  hasilindən istifadə edilir.  $7000 - 2000$  fərqi mötərizəyə almaq lazımdır.  $5000 \cdot 2$  hasilini 10 000-ə bərabərdir.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin tez hesablama bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

## Dərs 45-47. Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə. 3 saat Dərslik səh. 56-58 (əlavə resurs İş dəftəri səh.49-51 )

### Məzmun standartı:

1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.

1.3.1.Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır və nəticəni qiymətləndirir.

1.3.2. Hesablamaların nəticəsinin yoxlanılmasında əməllər arasındakı qarşılıqlı əlaqədən istifadə edir.

2.3.2. Sadə funksional asılılıqları həyati məsələlərlə əlaqələndirir və şərhlər verir.

### Şagird bacarıqları:

- yuvarlaq ədədlər üzərində çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə əməlini yerinə yetirir;

- ən yaxın yuvarlaq bölünəni müəyyən etməklə təxmini qiymətini tapır;

- bölmə alqoritmini yazılı yerinə yetirməklə çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölür;

- vurma və bölmənin qarşılıqlı əlaqəsindən istifadə etməklə məchul həddi hesablayır;

- məsələ həlli zamanı vurma və bölmə əməllərinin yerinə yetirilməsi tələb olunan situasiyaları seçir.

**1-ci saat. Dərslik səh. 56. Sütunla bölmə.** Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə yazılı bölmə alqoritmı araşdırılır.

Üçrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə qaydaları yada salınır. Bölmə əməlinin bölünənə hər mərtəbəsindəki ədəd üzərində yerinə yetirildiyi və buna uyğun olaraq qiymətə hər dəfə bir ədəd yazıldığı bir daha təkrar edilir. Bölmə əlamətləri yada salınır:

Bölmə əməlinin həm də ardıcıl çıxma olduğu **D.6** tapşırığı üzərində bir daha yada salınır: 45-dən neçə dəfə ardıcıl olaraq 9 çıxsaq, 0 alınar.

$$45 - 9 = 36, 36 - 9 = 27, 27 - 9 = 18, 18 - 9 = 9, 9 - 9 = 0$$

45-dən 5 dəfə ardıcıl olaraq 9 çıxsaq, 0 alınar. Yəni 45 əşyanı doqquz-doqquz qruplara bölsək, 5 qrup alınar.  $(45 - 9) : 4 = 45 : 5$ . Əslində  $(45 - 9) : 4$  elə 45-i 5-ə bölmək deməkdir.

Sadəcə 45-i 5-ə bölmə əməlinin 5 ardıcıl çıxma addımlarından biri çıxma ilə ifadə olunmuş, 4-ü isə bölmə əməli ilə yazılmışdır. Əməlləri icra etməklə də bunun doğruluğunu təsdiq etmək olar.

**D.5-a.  $2836 : 4 = 709$  olduğuna görə  $(2836 - 4) : 4 = 2836 : 4$  ifadəsinin qiymətini şifahi hesablayın.**

$2836 : 4 = 709$  olması 2836-dan 4-ün ardıcıl olaraq 709 dəfə çıxılması və ya başqa sözlə, 2836-da 709 dənə 4 yerləşir deməkdir. Biz 2836-dan bir dənə 4 çıxdıqdan sonra 4-lərin sayı 708 olar. Tapşırığı əvvəlcə kiçik ədədlər üzərində izah etmək məqsədə uyğundur. Məsələn,  $16 : 4 = 4$  olarsa,  $(16 - 4) : 4 = 3$ .

Çoxrəqəmli ədədi bölmə bacarıqlarının formalaşdırılması üçün aşağıdakı kimi cədvələ gətirilə bilən yuvarlaq ədədlər üzərində misalların verilməsi tövsiyə edilir.

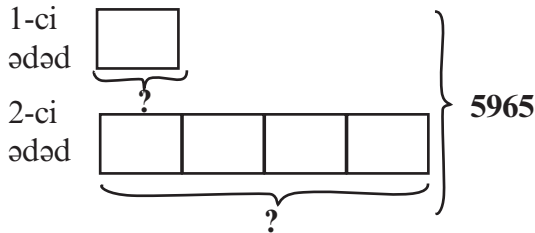
12000 : 2	24000 : 3	36000 : 4
12000 : 3	24000 : 4	36000 : 6
12000 : 4	24000 : 6	36000 : 9
12000 : 6	24000 : 8	

Həmçinin bölünən sabit qaldığı halda bölünən 2 dəfə, 4 dəfə artması ilə qiymətin də-

yişməsinə təqdimməyə aid tapşırıqların mütəmadi olaraq yerinə yetirilməsi vacibdir. Bölmə əməlinin mahiyyəti üzərində qurulmuş  $900 : 3 = 300$  -dən istifadə etməklə  $906 : 3$ ,  $894 : 3$  qismətlərini tapma tapşırıqları verilir. Şagird 900-ün 300 dənə 3 olduğunu başa düşürsə, 894-də 900-dən 2 dənə əksik, yəni 298, 906-da isə 2 dənə artıq, yəni 302 dənə 3 olduğunu başa düşür.

**Əlavə məsələ (İ.d. 49-2).** Biri digərindən 4 dəfə böyük olan iki ədədin cəmi 5 965-dir.

Bunlar hansı ədədlərdir?

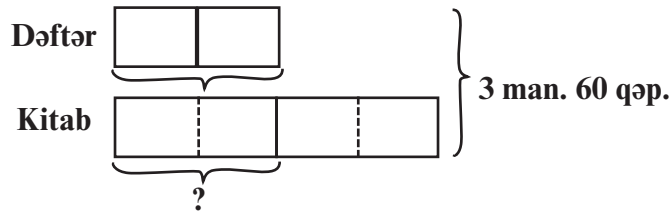


- 1) Ədədlərdən ən kiçiyi 1 hissə, digəri isə 4 hissədir. Cəmi 5 hissə. 1 hissə-1-ci ədəd:  
 $5\,965 : 5 = 1\,193$
  - 2) 2-ci ədəd (böyük ədəd)- 4 hissə:  
 $1\,193 \cdot 4 = 4\,772$  və ya  $5\,965 - 1\,193 = 4\,772$
- Yoxlama:  $4\,772 + 1\,193 = 5\,965$

**Əlavə məsələ (İ.d. 49-3).** 2 kitab, 2 dəftər alan müştəri satıcıya 3 manat 60 qəpik verdi. Bir kitabın qiyməti bir dəftərin qiymətindən 2 dəfə bahadırsa, bir kitab neçəyədir?

**Tam-hissə modeli:**

- 1) Hər dəftərin qiymətinə uyğun bir blok çəkək.
- 2) Hər kitabın qiymətinə uyğun bloku dəftərə uyğun blokdan iki dəfə böyük çəkək.
- 3) Kitabın qiymətini göstərən blokları 2 bərabər yerə, dəftərin qiymətinə uyğun bloklara ayıraq.
- 4) Ümumi məbləği böyük mötərizə ilə göstərək. 2 kitab və 2 dəftərin qiyməti 3 manat 60 qəpikdir.



Tam-hissə modelindən göründüyü kimi, 3 manat 60 qəpik 6 dəftərin qiymətinə bərabərdir:

- 1) Bir dəftərin qiyməti:  $3\text{ man. }60\text{ qəp.} : 6 = 360\text{ qəp.} : 6 = 60\text{ qəp.}$
- 2) Bir kitabın qiyməti:  $60\text{ qəp.} \cdot 2 = 120\text{ qəp.} = 1\text{ man. }20\text{ qəp.}$

**Qruplarla iş.** Şagirdlər qruplara bölünür. Qruplara vurma və bölmə əməllərinə aid misallar həm ayrı-ayrı, həm də qarışıq olaraq verilir. Qruplar bu misallar arasından verilmiş intervala uyğun tapşırıqları seçməlidirlər. Müəyyən müddət ərzində ən çox düzgün misal seçmiş qrup qalib hesab edilir. Qruplara eyni misallar, eyni seçim intervalları verilə bilər. Misallar qruplara qarışıq olaraq verilmişsə, qrup üzvləri iş bölgüsü aparırlar. Vurmaya aid misalları bir qrup, bölməyə aid misalları isə digər qrup araşdırır. İnterval həm vurma, həm də bölmə əməli üçün eyni verilir. Məsələn, aşağıdakı misallar arasından nəticəsi 2000-dən böyük, 5000-dən kiçik olan misalları seçin.

$4\,256 : 4$ ,  $14345 : 7$ ,  $8265 : 5$ ,  $18\,524 : 4$

Şagird təxmini hesablama və seçib qruplaşdırma bacarıqlarına əsasən verilən tapşırıqın öhdəsindən gəlir. Əsas riyazi mühakimələr:

- 1) ən yaxın qalıqsız bölünənləri seçmək;
- 2) qismətin birinci rəqəmini müəyyən etmək;
- 3) qismətin neçə rəqəmli olduğunu müəyyən etmək;
- 4) hasilin rəqəmlərinin sayını və ən böyük mərtəbəsindəki rəqəmi müəyyən etmək.

**Əlavə məsələ (İ.d. 50-3).** Tofiq dayı topdansatış qiyməti ilə 9-nu 1 manata aldığı limonun 3-nü 1 manata satır. Tofiq dayı 900 limon satışından neçə manat gəlir əldə edər?

1) Tofiq dayının 900 limona neçə manat xərclədiyini tapmalıyıq. O, hər 9 limona 1 manat pul verib. 900 limonu hər birində 9 limon olmaqla neçə qrupa bölmək olar?

$$900 : 9 = 100 \text{ qrup. Hər 9 limona verilən pul 1 manatdır.}$$

Hər qrup limona 1 manat xərclənmişdir. Limonlara xərclənən pul 100 manat olur.

$$100 \cdot 1 = 100 \text{ manat}$$

2) 900 limondan qazanılan pul isə 3-ü bir manata satıldığı üçün

$$900 : 3 = 300 \text{ və } 300 \cdot 1 = 300 \text{ manat olur.}$$

3) Gəlir 900 limona verilən pulun məbləği ilə limonların satışından əldə edilən pul məbləğinin fərqi.  $300 \text{ manat} - 100 \text{ manat} = 200 \text{ manat}$

## 2-ci saat. Dərslik səh. 57. Qismət neçə rəqəmlidir?

Lövhəyə misallar yazılır. Şagirdlər qismətin rəqəmlərinin sayı haqqında fikir yürüdürlər.

Qisməti təxmini müəyyən etməyin yollarını araşdırırlar.

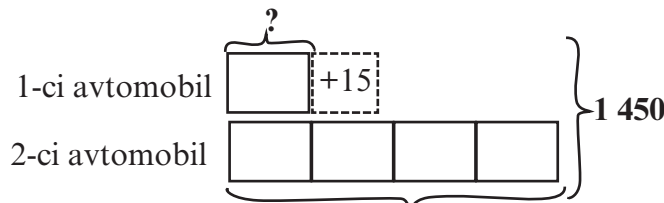
Məsələn, hansı üsullarla  $1464 : 4$  qismətini təxmini müəyyən etmək olar? Bunun üçün  $1400 : 4$  qisməti əlverişlidirmi? Nə üçün?  $1200 : 3$  və  $1600 : 4$  bölmə əməlləri ilə  $1424 : 4$  bölmə əməlinin əlaqələrini izah edin.

Qismətin rəqəmlərinin sayını və onun ilk rəqəmini müəyyən etməklə də təxmini qisməti hesablamaq olar.  $1464 : 4$  misalında qismət 3 rəqəmlidir, onun birinci rəqəmi 3-dür və yüzliklərin bölünməsindən alınmışdır. Deməli, qismət 300-dən böyük 400-dən kiçikdir. Qismətin ilk rəqəminin hansı mərtəbə vahidlərinin bölünməsindən alındığına həmişə diqqət yetirmək lazımdır. Qismətin ilk rəqəminin mərtəbə yeri qismətin rəqəmləri sayını müəyyən etməyə imkan verir.

Qismətin təxmin edilməsi məşğələsini yarış formasında da təşkil etmək olar. Məsələn, 3 şagird lövhəyə çıxarılır. Misallar proyektorla göstərilir və ya lövhəyə yazılır. Şagird qismətin intervalını söyləyir.

Məsələn, şagird  $12456 : 3$  misalında qismətin dörd rəqəmli olduğunu və onun birinci rəqəminin 4 olduğunu fikrində müəyyən etməklə “4000-dən çox, 5000-dən az” cavabını verir. 1 dəqiqə ərzində daha çox düzgün cavab verən şagird günün lideri olur. Misalların ayanılığı (lövhədə, kağızda yazılı, proyektorla nümayişi) əsas şərtidir.

**Məsələ 1.** İki avtomobilə 1 450 kq alma yükləndi. Avtomobillərdən birinə yüklənən almanın kütləsi digərinə yükləndəndən 4 dəfə çox idi. Lakin sonra 1-ci avtomobilə daha 15 kq alma yükləndi. Hər avtomobilə neçə kiloqram alma yükləndi?



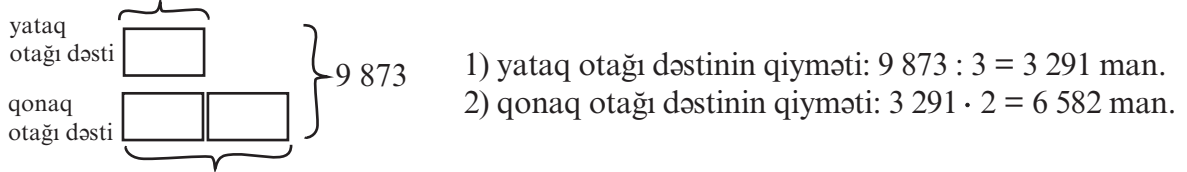
Tam-hissə modelinə görə 1450-dən 15 çıxsaq, hər birində kütləsi eyni olmaqla 5 qrup alarıq:  $1450 - 15 = 1435$ . Bir qrupdakı almanın kütləsi:  $1435 : 5 = 287$  kq

1-ci avtomobildəki almanın kütləsi:  $287 + 15 = 302$  kq.

2-ci avtomobildəki almanın kütləsi:  $287 \cdot 4 = 1148$  kq. Yoxlama:  $1148 + 302 = 1450$

**Məsələ 2.** Fabrik qonaq və yataq otağı üçün hazırladığı yeni mebel dəstini 9 873 manata satmağı nəzərdə tutmuşdu. Qonaq otağı dəsti yataq otağı dəstindən 2 dəfə baha idi. Lakin fabrik istifadə olunan materiallarda bir sıra dəyişikliklər etməklə hər mebel dəstinin qiymətini 3 dəfə ucuzlaşdırdı. Hər bir mebel dəstinin qiyməti neçə manat oldu?

Bu tip məsələlər istedadlı şagirdlərlə iş üçün istifadə edilə bilər. Məsələ 2 hissəyə bölünür. Birinci hissəyə aid tam-hissə modeli çəkilir və həll edilir.



Məsələnin ikinci hissəsində mebellərin qiymətinin 3 dəfə ucuzlaşması haqqında məlumat verilir və mebellərin satış qiyməti soruşulur.

Yataq dəstinin ilkin qiyməti 3291 manatdır. Onun 3 dəfə ucuzlaşdıqdan sonrakı qiyməti  $3291 \text{ manat} : 3 = 1097$  manat olur.

Analoji olaraq qonaq otağı dəstinin satış qiyməti  $6582 \text{ manat} : 3 = 2194$  manat olar.

### 3-cü saat. Dərslük səh. 58. Qismətə nə zaman sıfır yazılır?

Bu məqam üçrəqəmli ədədlərin bölünməsi misalları üzərində nəzərdən keçirilir.

Bölünmə əlamətləri təkrar etdirilir:

- Həm 2-yə, həm də 3-ə qalıqsız bölünən ədədlər 6-ya qalıqsız bölünür.

- Rəqəmlərinin cəmi 9-a qalıqsız bölünən ədədlər 9-a qalıqsız bölünür.

6-ya və 9-a bölünmə əlamətləri üzərində misallar həll edilir.

**D.4.** Turistlər dağdakı düşərgəyə çatmaq üçün kəndarası yollarla 2 km 50 m məsafə qət etdilər. Bu məsafə onların gedəcəkləri ümumi yolun yarısının yarısı qədər idi. a) Turistlər daha nə qədər yol getməlidirlər?

b) Turistlərin keçdikləri yolu 8 bərabər hissəyə bölsək, hər hissənin uzunluğu neçə metr olar? Həlli: Məsələyə uyğun sxem çəkilir.

**Yolun yarısının yarısı:**

**Yolun yarısı:**

**Tam yol:**



**Tam yol:**  $4 \cdot 2 \text{ km } 50 \text{ m} = 8 \text{ km } 200 \text{ m} = 8 \text{ km } 200 \text{ m}$ , onlar yolun 2 km 50 m-ni getmişlər. **Qalan yol:**  $8 \text{ km } 200 \text{ m} - 2 \text{ km } 50 \text{ m} = 6 \text{ km } 150 \text{ m}$

Şagird ümumi yolun 4 bərabər hissəsinin hər birinin 2 km 50 m olduğunu başa düşür.

Hər hansı ədədi 2-yə bölüb daha sonra yenidən 2-yə bölsək, bu 4-ə bölmək deməkdir. Yəni yarısının yarısı ifadəsi yolun dörd bərabər hissəsindən birinin uzunluğunu göstərir.

b) Yolun 8 bərabər hissəyə bölünməsinə hər birinin uzunluğu 2 km 50 m olan 4 hissənin hər birini 2 hissəyə bölməklə də tapa bilərik.  $2 \text{ km } 50 \text{ m} = 2050 \text{ m} : 2 = 1025 \text{ m}$

**Əlavə məsələ (İ.d. 51-2).** Düzbucaqlı formada olan istixananın uzunluğu 840 m-dir. İstixananın uzunluğu boyu hər iki tərəfdən 8 m məsafə ilə limon tingləri əkilmişdir. İstixanada neçə limon tingi əkilmişdir?

1) Bir tərəfi boyu əkilən ağacların sayı:  $(840 : 8) + 1 = 105 + 1 = 106$  (ağac).

2) İki divar boyu əkilən ağacların sayı  $2 \cdot 106 = 212$  (ağac).

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin qisməti təxmini müəyyənətmə, bölmə əməlini yazılı yerinə yetirmə, məsələ həllətmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.



**Dərs 48-49. Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə. 2 saat**  
**Dərslik səh. 59-60, (əlavə resurs İş dəftəri səh.52-53)**

**Məzmun standartı:**

1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.

1.2.4. Qalıqlı bölməni yerinə yetirir və şərtlər verir.

**Şagird bacarıqları:**

- çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə qalıqlı bölmə əməlini yerinə yetirir;
- qalıqlı bölməni uyğun qalıqsız bölmə ilə əlaqələndirir;
- qalıqın qiymətini bölənə görə müəyyən edir;
- qalıqlı bölməyə aid misalların həllini yoxlayır;
- məsələ həlli zamanı qalıqın mahiyyətini şərh edir.

**1-ci saat. Qalıqlı bölmə. Dərslik səh. 59.**

**Sual:** Sadə misallar üzərində qalıqlı bölməyə aid sual-cavab aparılır.

$$15 : 5 = 3, 16 : 5 = 3q1, 17 : 5 = 3q2, 18 : 5 = 3q3, 19 : 5 = 3q4$$

Bu ardıcılıqda hansı qanunauyğunluqlar var? Şagirdlərin fikirləri dinlənilir:

- bölən həmişə 5-dir;
- bölünən bir vahid artan sıra ilə dəyişir;
- qalıq bir vahid artan sıra ilə dəyişir;
- birinci bölmə əməmindən başqa hamısı qalıqlı bölmədir.

**Sual:**  $15 : 5 = 3$  bölmə əməlinə əsasən  $18 : 5$  bölmə əməmində qalıq necə müəyyən edə bilərik? ( $18 - 15 = 3$  fərqi qalıqı göstərir). Çoxrəqəmli ədədlər üzərində sual-cavabı davam etdirmək olar:

$144 : 4 = 36$  olduğuna görə  $147 : 4$  bölmə əməli haqqında nə söyləyə bilərsiniz? Şagird burada qismətin 36, qalıqın isə 3 olduğunu  $147$  və  $144$  ədədlərini müqayisə etməklə müəyyən edir. Bəs,  $148 : 4$  bölmə əməlinin qalıqlı və ya qalıqsız olması haqqında nə söyləmək olar? 4-ə bölünmə əlamətinə görə, həm də  $144 + 4 = 148$ , yəni 148-ə bir 4-ün əlavə edilməsi qismətin də 1 vahid artması deməkdir, yəni 148-də 37 dörd var.

Eyni ədədin ardıcıl bölünməsi və ya eyni ədədə bölməyə aid misallar üzərində şifahi sual-cavab aparmaqla qalıqlı bölmə əməlini yerinə yetirmə vərdişlərini zəif şagirdlərdə də inkişaf etdirmək olar. Məsələn,  $30 : 6$ ,  $31 : 6$ ,  $32 : 6$ ,  $33 : 6$  və s. misallarla bərabər zəif şagirdlərdən  $30 : 3$ ,  $30 : 4$ ,  $30 : 5$ ,  $30 : 6$ ,  $30 : 7$ ,  $30 : 8$ ,  $30 : 9$  kimi misallar ardıcıl olaraq soruşulur. Daha sonra şagird bu cür misalları dəftərində özü tərtib edərək həll edir. Şagirdlərin özlərinin misal və məsələ tərtib etmə məşğələləri daha səmərəli öyrətmə

**2-ci saat. Dərslik səh. 60.**

**D.4. Bir bölmə əməmində qismət bütün rəqəmləri eyni olan üçrəqəmli ədəd, qalıq ən böyük birrəqəmli cüt ədəd, bölən isə ən böyük birrəqəmli ədəddir. a) Bölünən ən çoxu neçə ola bilər? b) Bölünən ən azı neçə ola bilər?**

Rəqəmləri eyni olan üçrəqəmli ədədlər: 111, 222, 333, 444, 555, 666, 777, 888, 999.

a) Ən böyük qismət olaraq 999 qəbul edilir və bölünənə ən böyük qiyməti tapılır:

$$999 \cdot 9 + 8 = 8999 \text{ -dur.}$$

$8999 : 9$  bölmə əməli yerinə yetirilməklə həllin doğruluğu yoxlanılır.

b) Ən kiçik qismət olaraq 111 qəbul edilir:  $111 \cdot 9 + 8 = 1007$  -dir.  $1007 : 9$  bölmə əməli yerinə yetirilməklə həllin doğruluğu yoxlanılır. Bölünən ən azı 1007 ola bilər.

**D.6. Elə ədədlər tapın ki, 5-ə böldükdə qalıq 4 olsun.  $b = 5 \cdot a + 4$  bərabərliyi bu ədədləri tapmaqda sizə necə kömək edə bilər?  $a$  və  $b$  nəyi ifadə edir?**

Şagird  $b = 5 \cdot a + 4$  bərabərliyində  $a$ -nın qiyməti,  $b$ -nin bölünəni, 5-in böləni, 4-ün isə qalığı ifadə etdiyini başa düşür. Biz  $a$ -ya qiymətlər verməklə  $b$ -yə uyğun qiymətləri hesablaya bilərik.  $a = 1$  olduqda  $b = 9$  olur, deməli  $9 : 5 = 1$  (q4)

$a$ -nın yerinə elə ədədlər seçin ki, bölünən 3 rəqəmli ədəd olsun:  $a = 75$

$$b = 5 \cdot 75 + 4 = 379 \quad 379 : 5 = 75 \text{ (q4)}$$

Yaxud da  $a$ -nın yerinə elə ədədlər seçin ki, bölünən dörd rəqəmli olsun. Bu ədədi necə seçdiklərini şagirdlər izah edirlər: həm üç rəqəmli ədədi, həm də dörd rəqəmli ədədi 5-ə vurduqda dörd rəqəmli ədəd alına bilər. Mən üç rəqəmli ədədi seçirəm. Bu ədədin yüzliklər mərtəbəsindəki ədədi 5-ə vururam, hasil 10-dan böyükdürsə, ümumi hasil dörd rəqəmli ədəd olacaq. Məsələn, 200 və 200-dən böyük istənilən ədədi 5-ə vurduqda hasil dörd rəqəmli olur.  $a = 245$  olarsa,  $b = 5 \cdot 245 + 4 = 1229$ ,  $1229 : 5 = 245$  (q4)

Həmçinin şagird sonu 0 və 5-lə bitən istənilən ədədin üzərinə 4 gəlib və alınan ədədi 5-ə bölsə, qalıq 4 olacaq.

Məsələnin həllinə bu cür yanaşmalar şagirdlərdə hesablama bacarıqlarını formalaşdırmaqla yanaşı, onların dinamik fikirləşmə, müqayisə etmə, qərar vermə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

**Əlavə məsələ (İ.d. 53-3). Yalnız 2 və 4 rəqəmlərinin iştirakı ilə yazılmış dörd rəqəmli ədədlərin neçəsi 4-ə qalıqsız bölünür? Bu dörd rəqəmli ədədlərin hər birinin 3-ə qalıqsız bölünməsi fikri doğrudurmu?**

Bu rəqəmlərin iştirakı ilə yazılan ədədlərin siyahısını çıxaraq:

$$2\ 224, 2\ 242, 2\ 422, 4\ 222$$

$$2\ 244, 2\ 442, 2\ 424, 4\ 422, 4\ 224, 4\ 242$$

$$2\ 444, 4\ 244, 4\ 424, 4\ 442$$

4-ə qalıqsız bölünmə əlamətinə görə son iki mərtəbəsində 24 və 44 olan ədədlər 4-ə qalıqsız bölünür. Bu ədədlər: 2 224, 2 424, 4 224, 4 424, 2 444, 4 244.

Şagirdlər çoxlu sayda bu cür tapşırıqlar yerinə yetirməklə bu cür siyahılar tutmaq bacarıqlarına yiyələnə bilərlər. Bir parametr sabit saxlanılır, digər parametrlər dəyişdirilməklə mümkün variantlar tapılır. Məsələn, ilk olaraq yazılacaq ədədlərdə 3 sayda 2 rəqəminin olması (2 224) fikri sabit saxlanılır və rəqəmlərin yeri dəyişdirilməklə digər mümkün variantlar yazılır.

3-ə bölünmə əlamətinə görə (rəqəmləri cəmi 3-ə qalıqsız bölünən ədədlərin özləri də 3-ə qalıqsız bölünür) bu ədədlər arasından 3-ə qalıqsız bölünən ədədlər seçilir.

İkinci seçmədə verilən bütün ədədlərin, yəni 2244, 2442, 2424, 4422, 4242 ədədlərinin rəqəmləri cəmi ("mərtəbə vahidlərinin sayının cəmi ifadəsi" yerinə şərti olaraq "rəqəmləri cəmi" ifadəsi işlədirik. Bu ifadə daha çox işlənən, yazılı ədəbiyyatda və şifahi danışığ di-lində qəbul edilmiş ifadədir.) 12 olduğundan bu ədədlər 3-ə qalıqsız bölünür.

## Dərs 50. Məsələ həlli

### Dərslik səh. 61

Müxtəlif üsullarla həll edilən məsələ növləri verilmişdir. Məsələlər bir-bir oxunur və hansı üsulla həll edilməli olduğu müzakirələrlə müəyyən edilir.

Verilən məsələlər əməli seçməklə, ardıcılıq qurmaqla, seçib yoxlamaqla, cədvəl qurmaqla həll üsullarından birinin tətbiqi ilə həll edilir.

**D.1, D.2** əməli seçməklə, **D.3** ardıcılıq qurmaqla, **D.4** seçib yoxlamaqla, **D.5** cədvəl qurmaqla həll edilir.

**Dərs. 51-52. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. 2 saat**  
**Dərslik səh. 62-63 (əlavə resurs İş dəftəri səh.54)**

**D.3. Kamil iki qurbağanın tullanıqlarını müşahidə edir. Qurbağalardan birincisi hər dəfə 12 sm tullandığında, digəri iki dəfə tullanır və hər dəfə 8 sm məsafəyə atılır. İkinci qurbağa 80 sm tullandığında birinci qurbağadan nə qədər irəlidi olacaq? Məsələni cədvəl qurmaqla həll edin.**

Tullanışlar	1-ci tullanıq	2-ci tullanıq	3-cü tullanıq	4-cü tullanıq	5-ci tullanıq
1-ci qurbağa	12	24	36	48	60
2-ci qurbağa	16	32	48	64	80
Fərq	4	8	12	16	20

**Əlavə məsələ (İ.d. 54-2).** Topdansatış şirkəti boşqabları iki növ qutuda satır. İçində 8 boşqab olan qutu 6 manata, 6 boşqab olan qutu isə 5 manatadır. Pərakəndə satışla məşğul olan dükən sahibi 480 boşqabı hansı qutularda alsın, onun üçün sərfəli olsun?

480 boşqab içində 8 boşqab olan qutularla alınsa, nə qədər pul xərclənər?

1) 480 boşqab neçə qutudadır?  $480 : 8 = 60$  (qutu)

2) 60 qutu boşqaba verilən pul:  $60 \cdot 6 = 360$  (manat)

480 boşqab içində 6 boşqab olan qutularla alınsa, nə qədər pul xərclənməlidir?

3)  $480 : 6 = 80$  (qutu)

4) 80 qutu boşqaba verilən pul:  $80 \cdot 5 = 400$  (manat)

480 boşqabı içində 8 boşqab olan qutularla almaq daha əlverişlidir. 40 manata qənaət etmək olar.

**Formativ qiymətləndirmə cədvəli.**

Nö	Meyarlar	Müəllimin qeydi
1.	Çoxrəqəmli yuvarlaq ədədlər üzərində vurma və bölmə əməllərini yerinə yetirir.	
2.	Hasili və qisməti təxmini hesablayır.	
3.	Məlumatın təxmini və ya dəqiq tələb olunduğu situasiyaları ayırır.	
4.	Vurma və bölmə əməllərinə aid hesablamaları müxtəlif üsullardan istifadə etməklə tez hesablama bacarıqlarını nümayiş etdirir.	
5.	İfadənin qiymətini hesablayarkən əməllər sırasını müəyyən edir.	
6.	Yuvarlaq çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə əməlini şifahi yerinə yetirir.	
7.	Çoxrəqəmli ədədi əlverişli toplananlara ayırmaqla bölmə əməlini yerinə yetirir.	
8.	Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə vurma və bölmə əməlini yazılı olaraq yerinə yetirir.	
9.	Vurma və bölmə əməlləri üzərində qurulmuş sadə tənlikləri həll edir.	
10.	Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə bölmə əməlini (qalıqsız və ya qalıqlı) yerinə yetirir.	
11.	Müxtəlif tip məsələləri uyğun həll üsulunu seçməklə həll edir.	

## Dərs 53. Summativ qiymətləndirmə

Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə vurma və bölmə, qisməti və hasili təxmin etmə, müxtəlif növ məsələləri həll etmə bacarıqları üzərində summativ qiymətləndirmə aparılır. Summativ qiymətləndirməni yerinə yetirərkən əvvəlcə ümumiləşdirici tapşırıqlar üzərində yoxlamalar aparmaq olar. Müəllim üçün vəsaitdə verilmiş test tapşırıqları ilə summativ qiymətləndirmə aparıla bilər.

Summativ qiymətləndirmə cədvəli 2S.

№	Meyarlar	Müəllimin qeydi
1.	Vurma və bölmə əməllərinin xassələrindən istifadə etməklə hesablamaları yerinə yetirir.	
2.	Hasili və qisməti təxmini hesablayır.	
3.	Çoxrəqəmli yuvarlaq ədədlər üzərində vurma və bölmə əməllərini yerinə yetirir.	
4.	Vurma və bölmə əməllərinə aid hesablamalarda tez hesablama bacarıqlarını nümayiş etdirir.	
5.	İfadənin qiymətini hesablayarkən əməllər sırasını müəyyən edir.	
6.	Çoxrəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə vurma və bölmə əməlini yazılı olaraq yerinə yetirir.	
7.	Vurma və bölmə əməllərinin qarşılıqlı əlaqəsindən istifadə etməklə məchul həddi hesablayır.	
8.	Vurma və bölmə əməllərinə aid müxtəlif məsələləri həll edir.	
9.	Məsələləri tam-hissə modeli qurmaqla həll edir.	



### 3-cü bölmə üzrə dərslər bölgüsü cədvəli - 23 saat

	№	Dərs	Dərs. səh.	Dərs saati
<p>1.1.6. Sadə kəsrləri modelləşdirir.</p> <p>1.1.7. Məxrəcləri eyni olan kəsrləri müqayisə edir.</p> <p>1.1.8. Kəmiyyətin hissələrini kəsrlərin köməyi ilə təsvir edir.</p> <p>1.3.3. Ədədin hissəsini və hissəsinə görə ədədi tapır.</p> <p>1.3.4. Sadə və ən çoxu dördməlli mürəkkəb məsələləri həll edir.</p> <p>4.1.1. Kütlənin, uzunluğun, tutumun, vaxtın, perimetrin, sahənin müqayisəsinin nəticəsini şərh edir.</p> <p>4.2.1. Uzunluğu, kütləni, tutumu, perimetri, sahəni, bucağı müvafiq vahidlər və alətlərin köməyi ilə müəyyənləşdirir.</p> <p>4.2.2. Eyni adlı kəmiyyətlərin vahidləri arasındakı əlaqədən hesablamalarda istifadə edir.</p> <p>4.2.5. Uzunluq, kütlə, tutum, perimetr, sahə, bucaq ölçmələrinə dair məsələlər həll edir.</p>	Dərs 54-56	Hissələr, kəsrlər	65-67	3
	Dərs 57-58	Kəsrlərin müqayisəsi	68-69	2
	Dərs 59	Ümumiləşdirici tapşırıqlar	70	1
	Dərs 60-61	Ədədin (tamın) hissəsinin tapılması	71-72	2
	Dərs 62-63	Hissəsinə görə ədədin (tamın) tapılması	73-74	2
	Dərs 64-65	Ümumiləşdirici tapşırıqlar	75-76	2
	Dərs 66-69	Uzunluğun ölçülməsi	77-81	4
	Dərs 70-72	Kütlənin ölçülməsi	82-85	3
	Dərs 73-74	Tutumun ölçülməsi	86-88	2
	Dərs 75-76	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Summativ qiymətləndirmə	89	2
	Cəmi			

**Dərs 54-56. Hissələr, kəsrlər. 3 saat.**  
**Dərslik səh. 65-67. (əlavə resurs İş dəftəri səh.55-57)**

**Məzmun standartı:**

1.1.6. Sadə kəsrləri modelləşdirir.

**Şagird bacarıqları:**

- kəsri tamın (bütövün) bərabər hissələri kimi konkret əşyalarla modelləşdirir;
- kəsri müəyyən saylı əşya qrupunun bərabər saylı hissələri kimi konkret əşyalar üzərində modelləşdirir;
- sadə kəsrləri yazır və oxuyur;
- surət və məxrəcin mahiyyətini kəsrlər və şəkillər üzərində düzgün izah edir;
- sadə kəsrlərə uyğun şəkillər çəkir;
- sadə kəsri kəsir kartları və ədəd oxu üzərində modelləşdirir;

**Motivasiya.** Lövhədə bərabər və qeyri-bərabər hissələrə bölünmüş şəkillər çəkilir. Sual: “Düzbucaqlının üçdə bir hissəsi rənglidir” fikrini hansı düzbucaqlıya aid etmək olar?



Şagirdlərin fikirləri dinlənilir. A şəklinin rəngli hissəsini  $\frac{1}{3}$  kəsri ilə ifadə etmək olar. B şəklindəki düzbucaqlı isə bərabər hissələrə bölünməmişdir və ona görə də “B düzbucaqlısının üçdə bir hissəsi rənglidir” fikri doğru deyil. Şagirdlər kəsirin bərabər hissələri ifadə etdiyini başa düşürlər. Düzbucaqlı üç bərabər hissəyə bölünmüşdür, rəngli hissə  $\frac{1}{3}$  kəsri ilə yazılır. Öyrənmə tapşırığı müzakirə olunur. Kəsirin **surəti və məxrəci** anlayışları kəsrlər, modellər, şəkillər, məsələlər üzərində qurulmuş nümunələrlə möhkəmləndirilir.

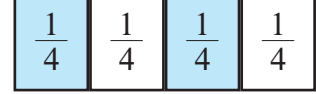
Tapşırıqlar yerinə yetirilərkən şagirdlər tərəfindən tapşırıqların kəsir kartları, ədəd oxu və şəkil çəkilməklə modelləşdirilməsini təmin etmək lazımdır. Bu məşğələlər onların kəsri fikrində canlandırması və hissə anlayışını şüurlu surətdə dərk etməsi üçün vacibdir.

**Məşğələ.** A4 formatlı 4 vərəq üzərində piroq şəkilləri çəkilir. Şəkillər qayçı ilə müvafiq olaraq 3, 4, 8, 10 bərabər hissələrə bölünür. Hissələrin dağılmaması üçün dilimlər arxadan yapışqanlı lentlərlə (skoçla) bərkidilir. Piroqlar müəllimin masası üzərinə qoyulur. Müraçit olunan şagird tələb olunan hissəni piroqdan ayıraraq götürür. Məsələn, “Adil, piroqun səkkizdə bir hissəsini götür”. Adil səkkiz hissəyə bölünmüş piroqun bir hissəsini götürməlidir. Şagirdlərin hələlik kəsrlərin ixtisarı və ekvivalent kəsrlər haqqında məlumatı yoxdur. Bu səbəbdən şagirdə “Piroqun səkkizdə iki hissəsini ayır” əvəzinə “Dördüdə bir hissəsini ayır” demək hələ tezdir. Şagird ayırdığı hissəyə uyğun kəsri yazır. Surət və məxrəcin nəyi ifadə etdiyini izah edir, ayırdığı hissəni özündə saxlayır. Daha sonra müraçit olunan digər şagirdlər tələb olunan hissəni ayırır və uyğun kəsri yazırlar. Sonda 8 bərabər hissəyə bölünmüş piroqu bölən şagirdlər öz hissələrini birlikdə sayırlar. Həqiqətən 8 hissə olduğunu təsdiq edirlər. Bu, tamın neçə bərabər hissəyə bölündüyünü göstərir. Bu hissələri səliqə ilə yerinə qoyaraq yenidən tamamı bərpa edirlər. Bu məşğələdə sorğular daha çox zəif şagirdlərə yönəldilməlidir. Kəsrlər çətin mövzu deyil, zəif şagirdin şəkillər üzərində kəsrlər mövzusunun başa düşməsi onun riyaziyyatı öyrənmə bilmək həvəsini artırır, özünə inamını gücləndirir.

Məşğələnin xarakterini dəyişərək əşya qrupunun müəyyən hissəsini ayırma bacarığı üzərində davam etdirmək olar. Masa üzərinə 6 ədəd sayma vasitəsi (kub, qələm, dəftər

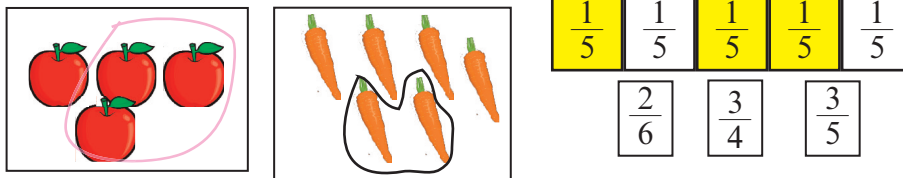
və s.) qoyulur. Müəllim şagirdə “Kublarnın altıda bir hissəsi sənindir, götürə bilərsən” və ya “Altıda iki hissəsini ayır” deyir. Daha sonra əşyaların sayı dəyişdirilərək 8-ə və ya 12-yə çatdırıla bilər. Şagird əşyanın ümumi sayından deyilmiş hissəyə uyğun sayda əşya ayırır.

Şagirdlər Dərsləkdə və İş dəftərində verilmiş tapşırıqları yerinə yetirərkən bir hissənin üzərində uyğun kəsri yazırlar. Məsələn, şəkildəki fiqur 4 bərabər hissəyə bölünmüşsə, hər bir hissənin üzərində dördüdə bir kəsri yazılır. Kəsrlərin həm ardıcıl rənglənmiş hissələr, həm də istənilən cür rənglənmiş hissələr şəklində modeləşdirilməsi daha məqsədəuyğundur. Şagird hər bir hissənin ümumi hissənin bir hissəsi olduğunu və dördüdə iki hissə dedikdə 4 bərabər hissəyə bölünmüş tamın 2 hissəsinin ayrıldığını başa düşür.



**Məşğələ.** Fəza fiqurlarının şəkilləri məsələn, 3 silindr, 2 konus, 2 dördbucaqlı prizma sıra ilə düzülür. Şagird əşya qrupunun ümumi sayına görə silindrin, konusun, prizmanın sayını kəsrlə ifadə edir. Bu zaman o, fiqurların ümumi sayının məxrəcdə və hər bir fiqurun sayının isə surətdə göstərildiyini izah edir, silindrlərin sayının həndəsi fiqurların ümumi sayının  $\frac{3}{7}$  hissəsini təşkil etdiyini söyləyir və kəsri yazır. Bununla şagird kəsrin yalnız tamın və eynicinsli əşyaların bərabər hissəsini deyil, həm də müxtəlifcinsli əşya qruplarının bərabər hissələrini ifadə etdiyini başa düşür. Şagirdlər bu məşğələni fərdi olaraq partaları üzərində müxtəlif əşyaları düzmək və müxtəlif kəsrlər yazmaqla modeləşdirirlər.

**Cütlərlə iş.** Əvvəlcədən hazırlanmış hissələrə uyğun şəkil və kəsir kartları qarışıq şəkildə masanın üzərinə üzəaşağı düzülür. Oyuna ilk başlayan şagird iki kart açır. Əgər bu kartlardan birində şəkil və digərində isə bu şəkllə uyğun kəsir təsvir olunubsa, kartların üzü açıq qalır. Həmin şagird 2-ci gedişi oynayır. Əgər açılan iki kartda uyğun şəkil və kəsir təsvir olunmayıbsa, kartlar yenidən üzəaşağı qoyulur və oyun digər şagirdə keçir. Şagirdlər bir-birinin açdığı kartlardakı kəsrləri və şəkilləri, həmçinin onların yerini yadda saxlayırlar. Bu şagirdlərə növbəti gedişdə düzgün seçim etməyə kömək edir. Bütövün (tamın) hissəsi ilə yanaşı, müəyyən sayda əşya qrupunun hissəsini ifadə edən şəkillər də kartlarda təsvir oluna bilər. Belə kart nümunələri aşağıdakı kimi ola bilər:



Kəsir anlayışına ayrılmış 3 saat dərslərin 1-ci saati bütövün-tamın, ikinci saati müəyyən saylı əşya qrupunun bərabər hissələrinin kəsrlə ifadə edilməsinə, 3-cü saati isə kəsrlərin ədəd oxu üzərində yerləşdirilməsinə ayrılmışdır. Kəsrlərin ədəd oxu üzərində göstərmə bacarıqları kəsrləri müqayisə etmə dərslərinə hazırlıq rolunu da oynayır.

İşçi vərəqlərdən diaqnostik qiymətləndirmə məqsədilə istifadə etmək olar.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin kəsri yazma və oxuma, surət və məxrəci izah etmə, modeləşdirmə, real situasiyada hissələrə düzgün ayırma və kəsrlə ifadə etmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.



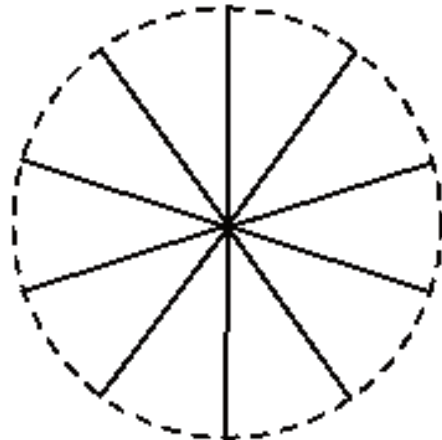
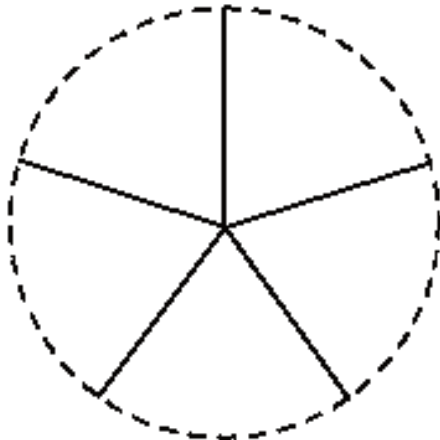
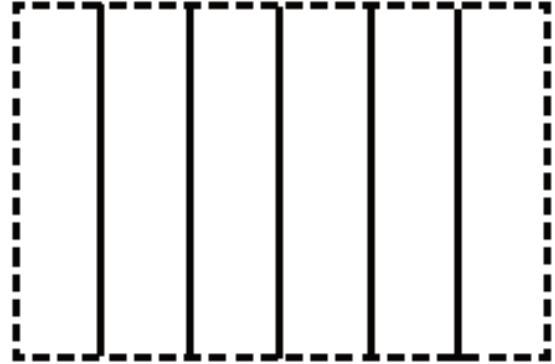
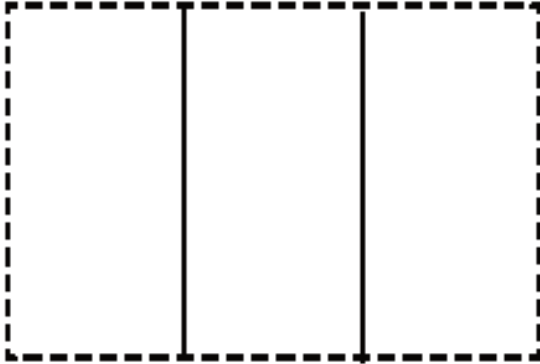
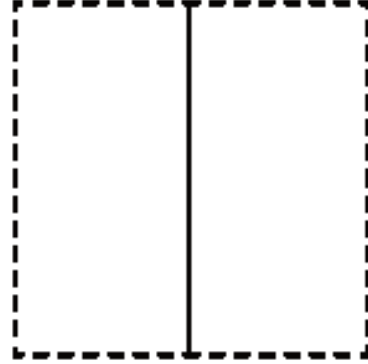
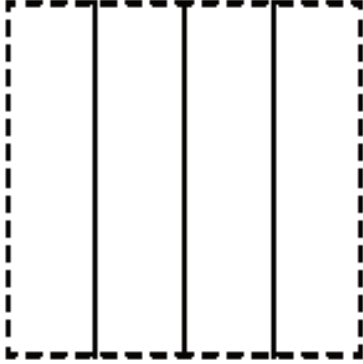
## İşçi vərəq

### Hissələr, kəsrlər

Şagirdin adı \_\_\_\_\_

Tarix \_\_\_\_\_

1) 2 bərabər hissəyə bölünmüş düzbucaqlının yarısını qırmızı; 2) 4 bərabər hissəyə bölünmüş düzbucaqlının dördü üçünü mavi; 3) 3 bərabər hissəyə bölünmüş düzbucaqlının üçdə ikisini narıncı; 4) 6 bərabər hissəyə bölünmüş düzbucaqlının altıda dörd hissəsini yaşıl; 5) 5 bərabər hissəyə bölünmüş dairənin beşdə dörd hissəsini sarı; 6) 10 bərabər hissəyə bölünmüş dairənin onda üç hissəsini qəhvəyi rəngləyin.



**Dərs 57-59. Hissələr, kəsrlər. Kəsrlərin müqayisəsi.**  
**Ümumiləşdirici tapşırıqlar. 3 saat**  
**Dərslik səh. 68-70. (əlavə resurs İş dəftəri səh.58)**

**Məzmun standartı:**

1.1.6. Sadə kəsrləri modelləşdirir.

1.1.7. Məxrəcləri eyni olan kəsrləri müqayisə edir.

**Şagird bacarıqları:**

- sadə kəsrləri yazır və oxuyur;
- məxrəcləri eyni olan kəsrləri müqayisə edir;
- surətləri eyni olan kəsrləri müqayisə edir;
- kəsrləri artan və azalan sıra ilə düzür;
- kəsrlərin müqayisəsini kəsr kartları və ədəd oxu üzərində modelləşdirir.

**Əyani vəsaitlər:** hissələri ifadə edən şəkil və kəsr kartları

**1-ci saat. Dərslik səh. 68.** Yalnız düzgün kəsrlərin (surəti məxrəcindən kiçik olan) tədrisinin nəzərdə tutulduğuna baxmayaraq şagirdlərə düzgün olmayan  $\frac{9}{5}$ , qarışıq kəsrlər  $1\frac{1}{3}$  haqqında da məlumat vermək olar. Şagirdlər kəsrlərin ədədlərin bir növü olduğunu başa düşür və kəsrlərin sadəcə olaraq vahidin daha kiçik hissələrini də ifadə etməklə tam ədədlərdən fərqləndiyini dərk edirlər. Onlar indiyə qədər istifadə etdikləri ədədlərin natural ədədlər olduğunu, kəsrlərin isə “kəsr ədədlər” kimi adlandırıldığını başa düşürlər. Buna görə də kəsrlər də natural ədədlər kimi müqayisə olunur, artır, azalır, hesablamalarda istifadə olunur.

Lövhdə bərabər hissələrə bölünmüş fiqurların müxtəlif sayda hissələrinin rəngləndiyi şəkillər çəkilir.

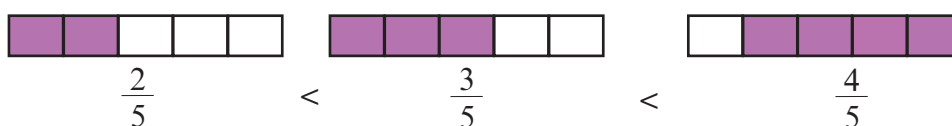


Hansı şəkildə rənglənmiş hissə daha çoxdur? Hər bir şəkildə uyğun kəsr necə yazılır? Bu kəsrlərin müqayisəsi necə yazılmalıdır?

**Öyrənmə.** Məşğələ. Qarışıq şəkildə masaya səpələnmiş hissələri ifadə edən kəsr kartları və kəsrlər şagirdə verilir. Şagird qısa müddətdə kəsr kartlarını və buna uyğun olaraq kəsrləri azalan sıra ilə (və ya əksinə) düzür. Modelləri və ədədləri ən az vaxtda düzgün sıralamış şagird qalib hesab olunur. Məşğələ həm bərabər hissələrə bölünmüş bütövün müxtəlif hissələrini (məxrəcləri bərabər olan), həm də müxtəlif saylı bərabər hissələrə bölünmüş bütövün eyni hissələrini (surətləri bərabər olan kəsrləri) əks etdirən kəsrlər üzərində aparılır. Bu məşğələdən sonra kəsrlərin müqayisəsi üzərində ümumiləşdirmələr aparılır.

**Rəngli hissələri ifadə edən kəsrləri artan sıra ilə düzün.**

**Məxrəcləri eyni olan kəsrlərdən surəti böyük olan kəsr böyükdür.**



Şagirdlər məxrəcləri eyni olan kəsrlərin müqayisəsini həyati situasiya ilə əlaqələndirməklə təqdim edirlər.

Məsələn,  $\frac{3}{5} > \frac{2}{5}$  müqayisəsini şagird aşağıdakı fikirlərlə təqdim edə bilər:

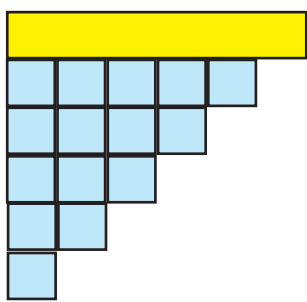
1) “Bir alma 5 bərabər dilimə bölündü. Almanın 2 dilimini Lalə, 3 dilimini isə qardaşı yedi. Almanın çox hissəsini Lalənin qardaşı yeyib.” Fikri konfetlərin, dəftərlərin sayı ilə də ifadə etmək olar.

Məşğələni məxrəcləri müxtəlif, surətləri eyni olan kəsrlər üzərində genişləndirmək olar. Bu halların şəkillər və real həyati situasiyalar üzərində araşdırılması vacibdir.

$$\frac{1}{4} > \frac{1}{8}$$

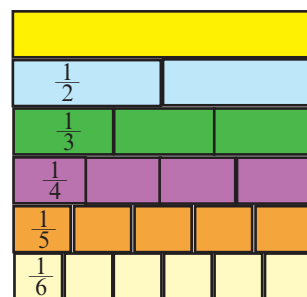
2) Mağazada satılan eyni böyüklükdə iki tortdan biri qozlu, digəri isə meyvəlidir. Qozlu tort 4 hissəyə, meyvəli tort isə 8 hissəyə bölünmüşdür. Hər tortdan bir dilim satılmışdır. Qozlu tortdan daha çox satılmışdır. Bu fikri şəkillə təqdim edirlər.

Şagirdlər müxtəlif kəsrlərin müqayisəsini kəsr kartlarını alt-alta, böyükdən kiçiyə doğru yığmaqla da modelləşdirə bilərlər.



$$\frac{5}{6} > \frac{4}{6} > \frac{3}{6} > \frac{2}{6} > \frac{1}{6}$$

$$\frac{1}{2} > \frac{1}{3} > \frac{1}{4} > \frac{1}{5} > \frac{1}{6}$$



Şagirdlərin hər birinin bu cür kəsr kartları olmalıdır. Bu kartlar əvvəlcədən valideynlərin köməyi ilə evdə və ya texnologiya, informatika dərslərində kompüterdə hazırlana bilər.

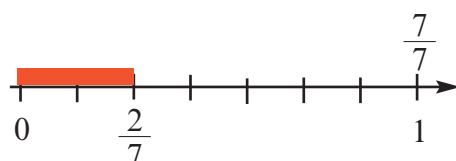
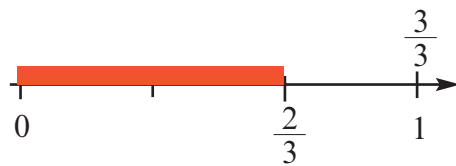
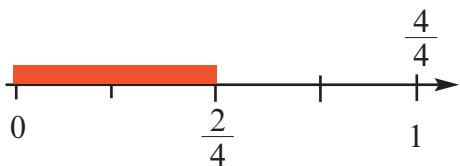
**Qiymətləndirmə.** Şagirdlərin surətləri və məxrəcləri eyni olan kəsrləri müqayisə etmə, müqayisəni şəkillər və modellər üzərində göstərmə, kəsrləri azalan sıra ilə ardıcıl düzmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

**2-ci saat. Dərslük səh. 69-70.** Bu dərstdə kəsrləri ədəd oxu üzərində qeyd etmə, onları artma və ya azalma sırasına görə düzmə tapşırıqları yerinə yetirilir.

Şagirdlər qarışıq verilmiş məxrəcləri eyni olan kəsrləri artan və ya azalan sıra ilə vergüllə ayırmaqla və ya müqayisə işarələrinin köməyi ilə düzülür.

Şagirdlər kəsrin vahidin kiçik hissələri olduğunu, həmçinin surəti və məxrəci bir-birinə bərabər olan kəsrin vahidi ifadə etdiyini başa düşürlər.

Ədəd oxu üzərində vahidin hissələrini göstərən kəsrlər yazılır. Şagird ədəd oxu üzərində hissələrin vahidə yaxınlığına və uzaqlığına görə müqayisələr aparır.



**Dərs 60-61. Hissələr, kəsrlər.**  
**Ədədin (tamın) hissəsinin tapılması. 2 saat**  
**Dərslik səh. 71-72 (əlavə resurs İş dəftəri səh.59-60)**

**Məzmun standartı:**

1.3.3. Ədədin hissəsini və hissəsinə görə ədədi tapır.

1.1.8. Kəmiyyətin hissələrini kəsrlərin köməyi ilə təsvir edir.

**Şagird bacarıqları:**

- müəyyən saylı əşya qrupunun verilmiş hissəsinə uyğun əşya sayını manipulyativ olaraq, həmçinin şəkillər üzərində təqdim edir.

- ədədin hissəsini hesablama alqoritmini başa düşür və tətbiq edir;

- ədədin hissəsini tam-hissə modeli ilə təsvir edir və hesablayır;

- ədədin hissəsini tapma üzərində qurulmuş məsələləri müxtəlif üsullarla həll edir

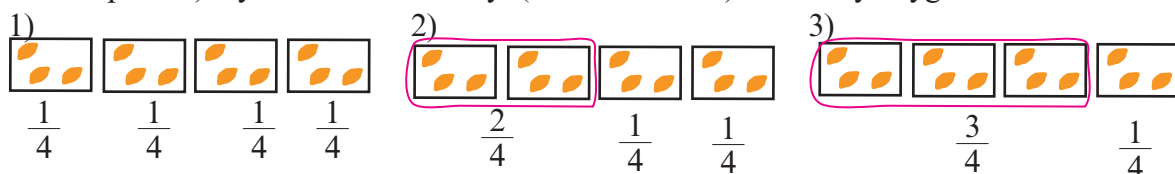
✓ tam-hissə modeli şurmaqla

✓ hesablama alqoritmini tətbiq etməklə

**1-ci saat. Dərslik səh.71.** Ədədin hissəsini tapmaq bacarıqlarının aşılmasına bir hissənin tapılmasına aid məsələlər üzərində araşdırma aparmaqla başlamaq olar.

**Motivasiya. Araşdırma 1.** 12 sayma vasitəsi, məsələn, lobyə dənələri (karandaş, kub, çöp və s.) 4 şagird arasında bərabər paylanır. Şagirdlər hər birinə 12 lobyənin dördüdə bir hissəsinin düşdüyünü başa düşürlər. Müəllim: Hər birinizə neçə lobyə düşdü? 3 lobyə. Müəllim: Hər birinizə düşən hissəni hansı kəsrlə ifadə etmək olar?  $\frac{1}{4}$  kəsri ilə. 12 lobyə 4 bərabər qrupa bölünmüş və hərəyə bir qrup (hissə) verilmişdir. 4 burada məxrəci, yəni bərabər hissələrin sayını, surət isə hər şagirdə verilən 1 hissəni göstərir. Deməli, 12 lobyənin  $\frac{1}{4}$  hissəsi 3 lobyədir.

Məsələ üzərində araşdırmalar davam etdirilir. Şagirdlərdən biri öz lobyalarını A. adlı şagirdə verir. Sual: İndi biz lobyaların 4 hissəyə bölündüyünü və hər şagirdə bərabər hissələrin düşdüyünü deyə bilərikmi? Şagirdlərin fikirləri dinlənilir. Yəni lobyaların 4 hissəyə bölündüyünü deyə bilərik, lakin A.-da bərabər payların 2 hissəsi var, yəni  $\frac{2}{4}$  hissəsi var. Bu neçə lobyadır? A. lobyalarını sayır və 6 lobyə olduğu məlum olur. Yəni 12 lobyənin  $\frac{2}{4}$  hissəsi 6 lobyədir. Daha sonra başqa bir şagird də öz hissəsini A-ya verir. İndi bütün lobyaların  $\frac{3}{4}$  hissəsi A.-dadır və onun lobyalarının sayı 9-dur. Müzakirələr kəsir modeli üzərində ümumiləşdirilir. Ədədə görə hissəni tapmaq üçün: 1) Əvvəlcə bir hissə tapılır. 2) Ayrılan hissələrin sayı (surətdəki ədəd) bir hissəyə uyğun ədədə vurulur.

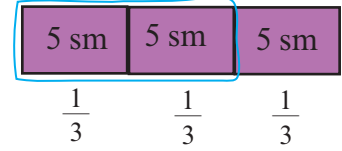


Yəni lobyaların dördüdə üç hissəsini tapmaq üçün əvvəlcə onun dördüdə bir hissəsi tapılır:  $12 : 4 = 3$ . Daha sonra bir hissəni göstərən ədəd (3) ayrılan hissələrin sayına, yəni surətdəki ədədə (3) vurulur.  $3 \cdot 3 = 9$  (lobyə)

Kəsre aid tapşırıqların, məsələlərin ədədin hissəsini tapma qaydasının tətbiqi ilə deyil, tam-hissə modeli çəkilməsi ilə həll edilməsi tövsiyə edilir. Model şagirdə bərabər hissələrin ölçüsünü, sayını, tamı əyani olaraq görməyə imkan verir.

**Araşdırma 2.** Uzunluğu 15 sm olan lentin  $\frac{2}{3}$  hissəsi neçə santimetrdir?  
15 sm uzunluğunda ip 3 hissəyə bölünür. Şagirdlər hər bir hissənin uzunluğunun 5 sm olduğunu və hər bir hissənin 15 sm-lik ipin üçdə bir hissəsi olduğunu başa düşürlər. Lentin üçdə bir hissəsi:  $15 : 3 = 5$  hissələrin sayını göstərən ədədə, yəni 2-yə vurulur:

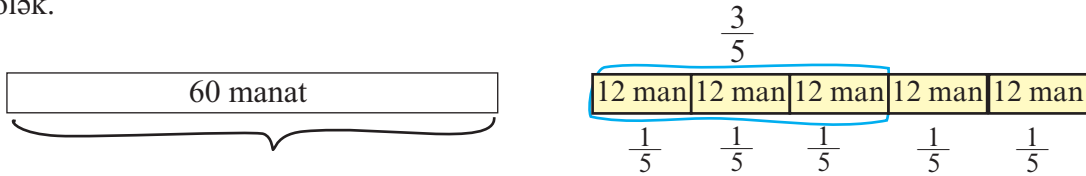
$$2 \cdot 5 = 10 \text{ (sm)}$$



**Məsələ.** Nailə xanım 60 manat pulun  $\frac{3}{5}$  hissəsini meyvə-tərəvəz almaq üçün xərclədi. Nailə xanım meyvə-tərəvəzə neçə manat pul xərclədi?

**Həlli:** Pulun 5 bərabər hissəyə bölündüyü məlum olur.

60 manat tama uyğundur. Tama uyğun bir düzbucaqlı çəkək və onu 5 bərabər hissəyə bölək.



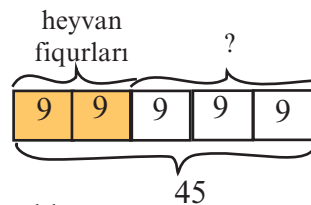
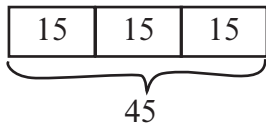
Modeldən göründüyü kimi 60 manatın hər beşdə bir hissəsi 12 manatdır. 3 hissə  $12+12+12$  və ya  $3 \times 12 = 36$  manat olacaq.

**D.4** və **D.5** məsələləri də analogi qayda ilə tam hissə modeli qurulmaqla həll edilir.

## 2-ci saat. Dərslik səh. 72.

Məsələləri həll edərkən şagirdlər tamın bir hissəsini məsələdə verilmiş hansı məlumata görə tapdıqlarını və bu zaman hansı əməlin yerinə yetirildiyini (kəmiyyətin neçə bərabər hissəyə bölündüyünü), ayrılan hissəni hansı məlumata görə tapdıqlarını və bu zaman hansı əməlin yerinə yetirildiyini izah edirlər.

**D.6. Qəmər oriqami (kağızı kəsmədən qatlayıb yapışdırmaqla düzəldilmiş fiqurlar) düzəltmək üçün qırmızı, yaşıl, sarı rəngli vərəqlərin hər birindən 15 dənə aldı. O, rəngli kağızların  $\frac{2}{5}$  hissəsindən heyvan fiqurları düzəltmək üçün istifadə etdi. Qəmər neçə rəngli vərəqi qaldı?**



- 1) Əvvəlcə Qəmər cəmi neçə vərəq rəngli kağız aldığını müəyyən etməliyik:  $3 \cdot 15 = 45$
- 2) Qəmər heyvan fiqurları düzəltmək üçün bütün vərəqlərin  $\frac{2}{5}$  hissəsini işlətmişdir.  $\frac{1}{5}$  hissənin neçə vərəq olduğunu tapaq.  $45 : 5 = 9$  (vərəq). Vərəqlərin  $\frac{2}{5}$  hissəsini tapmaq üçün bir hissəyə düşən rəngli vərəqlərin sayını, yəni 9-u 2-yə vurmalıyıq:  $2 \cdot 9 = 18$  (vərəq).

- 3) Qəmər neçə rəngli vərəqi qaldı?  $45 - 18 = 27$  vərəq.

Məsələdə bir hissəyə düşən vərəqlərin sayını tapdıqdan sonra tələb olunanları tam-hissə modelinə görə də tapmaq olar.

Oriqami sənəti haqqında söhbət aparılır. Oriqami sənəti yaponlara məxsusdur. Şagirdlərə internetdən oriqami nümunələri tapmaq, boş vaxtlarında müstəqil olaraq belə nümunələr düzəltmək tövsiyə olunur.

Bu məşğələlər şagirdin fəza təsəvvürlərini, quraşdırma və əl işi bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün çox əlverişli bir vasitədir.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin dərslər boyu tapşırıqları müstəqil yerinə yetirməsinə, ümumi müzakirələrdə fəallığına görə müşahidə yolu ilə qiymətləndirmə aparılır. Zəif şagirdlərə ev tapşırığı olaraq keçilmiş dərslərdən seçilmiş tapşırıqlar verilə bilər.

## Dərs 62-63. Hissələr, kəsrlər.

### Hissəsinə görə ədədin (tamın) tapılması. 2 saat

#### Dərslik səh. 73-74 (əlavə resurs İş dəftəri səh.61)

#### Məzmun standartı:

1.3.3. Ədədin hissəsini və hissəsinə görə ədədi tapır.

1.1.8. Kəmiyyətin hissələrini kəsrlərin köməyi ilə təsvir edir.

#### Şagird bacarıqları:

- hissəsinə görə əşya qrupunun ümumi sayını manipulyativ olaraq, həmçinin şəkillər üzərində təqdim edir.

- hissəsinə görə ədədi hesablama alqoritmini başa düşür və tətbiq edirə görə

- hissəsinə görə ədədi tam-hissə modeli ilə təsvir edir və hesablayır;

- hissəsinə görə ədədi tapma üzərində qurulmuş məsələləri müxtəlif üsullarla həll edir

✓ tam-hissə modeli şurmaqla

✓ hesablama alqoritmini tətbiq etməklə.

**Əyani vəsaitlər.** Hissələri ifadə edən şəkil və kəsr kartları

**1-ci saat. Dərslik səh. 73.** Öyrənmə tapşırığı araşdırılır. Tapşırığın real əşyalar üzərində izah edilməsi tövsiyə edilir. Sual verilir: mənim əlimdəki qələmlər (3) qutudakı qələmlərin üçdə bir hissəsidir. Sizcə qutuda neçə qələm var?

Bir hissə 3 qələmdirsə, bütün qələmlər 3 hissədir, deməli 9 qələm var.

Verilən hissələrin sayını birdən çox söyləməklə sualı bir qədər mürəkkəbləşdirilir. Mənim əlimdəki qələmlər (4) qutudakı qələmlərin beşdə iki hissəsi qəddərdir. Qutudakı qələmlərin sayını tapın. Şagirdlər verilən- 4 qələmin iki hissə olduğunu, başa düşərək bir hissə qələmin 2 qələm, bütün qələmlərin beşdə beş hissə qələmin 5 vur 2 qələm 10 qələm olduğu fikrini təqdim edirlər. **D.1** tapşırığı bu tip tapşırıqlar olmaqla şərt şəkillə verilmişdir.

Öyrənmə məsələsində verilənlər və axtarılanlar üzərində tam-hissə modeli çəkilir və həll addımları bir daha təkrarlanır:

1) məsələdə müəyyən hissəni göstərən kəsr və bu hissəyə uyğun ədəd verilir.

Verilən hissəyə görə biz hansı mühakimələri irəli sürə bilərik:

- ümumi əşya miqdarı neçə bərabər hissəyə bölünmüşdür? (verilən  $\frac{3}{7}$  kəsrinin məxrəci tamın 7 bərabər hissəyə bölündüyünü göstərir). Bu hissələrin sayına uyğun hissələr-düzbucaqlılar çəkilir (7 düzbucaqlı).



12

2) verilən 12 ədədi şagirdlərin ümumi sayının hansı hissəsini təşkil edir (kəsrin surətinə görə - 3 hissəsini)? Bu hissələr rənglənir və bu hissəyə uyğun ədəd qeyd olunur.

Modelə görə məsələdə tələb olunan suallara cavab vermək daha asandır. 3 hissə 12 nəfərdir. Bir hissə  $12 : 3 = 4$  nəfər. Şagirdlərin ümumi sayı isə  $7 \cdot 4 = 28$  nəfər.

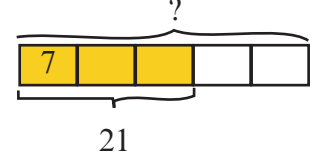
Blok-sxemə görə şagirdlər aşağıdakı kimi də mülahizə yürüdə bilirlər: Modeldən göründüyü kimi, şagirdlərin  $\frac{3}{7}$  hissəsi oğlan,  $\frac{4}{7}$  hissəsi qızdır.

Qızların sayı:  $4 \cdot 4 = 16$  olar. Şagirdlərin ümumi sayı:  $16 + 12 = 28$  (nəfər) olar.

Bu, məsələ həllinə alternativ yanaşmadır.

**2-ci saat. Dərslik səh. 74. D.5-I. Əhmədginin bağında 21 alma ağacı var. Bu bütün ağacların  $\frac{3}{5}$  hissəsini təşkil edir. Əhmədginin bağında cəmi neçə ağac var?**

Bir hissəni tapaq:  $21 : 3 = 7$  ağac. Bir hissədəki ağacların sayını hissələrin ümumi sayına vursaq, yəni 7-ni 5-ə vursaq, ağacların ümumi sayını taparıq:  $7 \cdot 5 = 35$  (ağac). Şagirdlər bu mülahizələri tam-hissə modelinə görə yürüdə bilirlər:

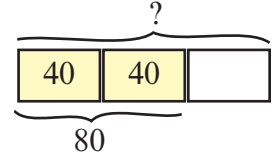


**Dərs. 64-65. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. 2 saat**  
**Dərslik səh. 75-76 (əlavə resurs İş dəftəri səh.62-63)**

Ümumiləşdirici dərs kəslər üzərində müxtəlif məsələləri əhatə edir.

**1-ci saat. Dərslik səh. 75. D.2. “Açıq qapı” günü məktəbə 80 valideyn gəldi. Bu, gözlənilən qonaqların  $\frac{2}{3}$  hissəsi qədər idi. “Açıq qapı” günü məktəbə neçə valideynin gəlişi gözlənilirdi?**

1) 80 valideyn gözlənilən qonaqların  $\frac{2}{3}$  hissəsi qədərdir. Şərtə uyğun olaraq tam və hissəni əks etdirən model çəkək: hissələrin ümumi sayı 3, rəngli hissə isə məsələdə verilən ədədə uyğun hissədir. Yəni 2 hissə məlumdur və 80 nəfərdir.



Bir hissəyə düşən valideynlərin sayı:  $80 : 2 = 40$

Gözlənilən valideynlərin sayı:  $3 \cdot 40 = 120$  (nəfər).

Şagirdlər bu məsələnin şərtini elə dəyişirlər ki, məsələ ədədə görə hissənin tapılması ilə həll edilir.

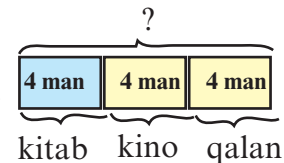
**$\frac{2}{3}$  “Açıq qapı” günü məktəbə 120 valideyn dəvət edilmişdi. Lakin məktəbə onların yalnız  $\frac{1}{3}$  hissəsi gəldi. “Açıq qapı” günü məktəbə neçə valideyn gəldi?**

Məsələnin şərtini dəyişdirmə, fikrini səlissə ifadə etmə bacarıqlarına görə müşahidə yolu ilə qiymətləndirmə aparılır.

**D.3. Nərgiz pulunun  $\frac{1}{3}$  hissəsinə kitab, qalan pulun yarısına isə kinoya bilet aldıqdan sonra, Onun 4 manat pulu qaldı. Nərgizin nə qədər pulu var idi?**

Şagird hər bir adi kəsrin tamın bərabər hissələri olduğunu, surəti və məxrəci eyni olan kəsrin isə  $\frac{3}{3}$  tamı ifadə etdiyini başa düşməlidir. Yəni hər hansı əşya qrupunun  $\frac{2}{3}$  hissəsinin ayrılması  $\frac{1}{3}$  hissənin qalması deməkdir. Nərgizin tam pulunu  $\frac{3}{3}$  kəsrifadə edir. Nərgizin pulunun üçdə iki hissəsinin yarısı onun üçdə bir hissəsi deməkdir. Yəni Nərgiz pulunu üç bərabər yerə ayırmışdır.

Bir hissəsi (4 man.) cibində qalmış, bir hissəsinə kitab (4 man.), bir hissəsinə isə kinoya bilet (4 man.) almışdır. Deməli, Nərgizin 12 manat pulu var idi. Bu tipli məsələlərin həllində

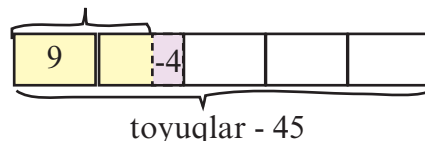


qaydaların tətbiqinə deyil, şagirdin modelqurma və ya verilən modeli oxuma, təqdim etmə bacarıqlarına üstünlük verilməlidir.

**D.4. Zeynəb xalanın həyatında 45 toyuq var. Qazların sayı toyuqların sayının  $\frac{2}{5}$  hissəsindən 4 dənə azdır. Zeynəb qazlar - ? xalanın neçə qazı var?**

Məsələyə uyğun tam-hissə modeli çəkilir: 45 toyuğun  $\frac{1}{5}$  hissəsi  $45 : 5 = 9$

Qazların sayı beşdə iki hissədən, yəni  $2 \cdot 9 = 18$ -dən 4 dənə azdır:  $18 - 4 = 14$  (qaz)



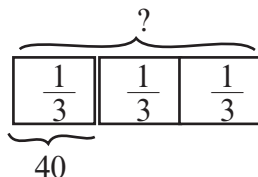
**D.6** tapşırığına görə şagirdlərin kəsrlər üzərində sadə məsələlər qurma bacarıqları diqqətdə saxlanılır.

Məsələlər “12 manatın  $\frac{3}{4}$  hissəsi neçə manatdır”, “12 şarın  $\frac{3}{4}$  hissəsi neçə şardır? kimi sadə məsələlərlə yanaşı, “Kəmalənin 12 manat pulu var idi. O, pulunun  $\frac{3}{4}$  hissəsini xərclədi. Kəmalənin nə qədər pulu qaldı?” kimi məsələlər ola bilər?

**Əlavə məsələ (İ.d. 62-2).** Palto ucuzlaşdırılaraq ilkin qiymətinin  $\frac{3}{4}$ -nə satılır. Qəmər xala deyir ki, onun 40 manatı var. Bu isə paltonun indiki qiymətinin  $\frac{1}{3}$ -i qədərdir. 1) Qəmər xalanın paltonu almağa neçə manatı çatmır? 2) Qəmər xala paltonu ucuzlaşmadan əvvəl almaq istəsəydi, nə qədər pulu çatmazdı?

Bu tip məsələlər sonuncu məlumatdan başlayaraq həll edilir. 40 manat paltonun ucuzlaşmış qiymətinin  $\frac{1}{3}$ -i qədərdir.

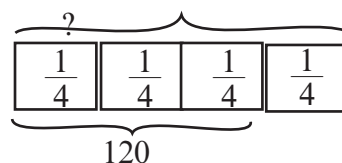
1)  $40 \cdot 3 = 120$   
paltonun ucuzlaşmış qiyməti



2) 120 manat paltonun ilkin qiymətinin  $\frac{3}{4}$ -ü qədərdir.

$$120 : 3 = 40$$

$4 \cdot 40 = 160$  (manat)  
paltonun ilkin qiyməti



**2-ci saat. Dərslik səh. 76.**

**D.1.** Elşən təyyarə modelləri hazırlamaq üçün 40 vərəq rəngli kağız aldı. O, aldığı bütün vərəqlərin  $\frac{3}{4}$  hissəsini işlətdi. 1) Elşən neçə rəngli vərəq işlətdi? 2) Qalan vərəqlər yeni modelə lazım olan vərəqlərin  $\frac{2}{5}$ -si qədər idi. Yeni təyyarə modelinə neçə vərəq kağız lazımdı?

Məsələdə həm ədədə görə hissəsini, həm də hissəsinə görə ədədi tapma fəaliyyəti var.

1) 40 vərəq rəngli kağızın  $\frac{3}{4}$  hissəsi:  $40 : 4 = 10$ ,  $10 \cdot 3 = 30$  (vərəq)

2) Qalan kağızların sayı:  $40 - 30 = 10$  (vərəq)

Qalan 10 vərəq sonuncu modelə lazım olan rəngli vərəqlərin  $\frac{2}{5}$ -si qədərdir.

$10 : 2 = 5$ ,  $5 \cdot 5 = 25$  (vərəq).

Tələb olunan vərəqlərin sayı:  $25 - 10 = 15$  (vərəq)

Cavab: 15



**D.4** tapşırığında şagirdlər suala cavab vermək üçün seçilən muncuğun piktoqramda sayını müəyyən etməlidirlər.

1) sarı muncuqların sayı  $4 \cdot 9 = 36$  dənədir, yarısı, yəni 18-i kürə,  $\frac{1}{3}$ -i isə, yəni  $36 : 3 = 12$ -si kub formalıdır.

Muncuqların qalanları silindr formalıdır, yəni  $36 - (18 + 12) = 6$

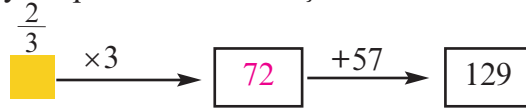
2) Piktoqrama görə  $3 \cdot 4 = 12$  qara,  $4 \cdot 4 = 16$  mavi,  $4 \cdot 5 = 20$  yaşıl rəngli muncuq var. Bu muncuqların  $\frac{2}{3}$ -dən Aliyə özünə boyunbağı düzəldib.

Üç rəng muncuqların ümumi sayı:  $12 + 16 + 20 = 48$

Muncuqların  $\frac{2}{3}$  hissəsi  $48 : 3 = 16$ ,  $16 \cdot 2 = 32$  olar. Cavab: 32

**Məsələ.** Bir ədədin  $\frac{2}{3}$  hissəsini 3 dəfə artırıb üzərinə 57 gəlsən, 129 olar. Bu ədəd neçədir?

Məsələ sondan başlayaraq əməlləri tərsinə çevirməklə həll olunur.



1)  $129 - 57 = 72$  2)  $72 : 3 = 24$ , deməli 24 ədədi 3-ə vurulmuşdur. 24 elə axtarılan ədədin  $\frac{2}{3}$  hissəsidir.

Son olaraq  $\frac{2}{3}$ -si 24 olan ədədi tapmalıyıq:  $24 : 2 = 12$ ,  $12 \cdot 3 = 36$

Yoxlama: 36-nın  $\frac{2}{3}$ -sini tapmalıyıq:  $36 : 3 = 12$ ,  $12 \cdot 2 = 24$ .

$24 \cdot 3 = 72$ ,  $72 + 57 = 129$ .

**Əlavə məsələ (İ.d. 5).**  $\frac{3}{4}$  kq qozun  $\frac{2}{3}$  hissəsi tortun xəmirinə qatıldı,  $\frac{1}{5}$  hissəsi isə tortun üzərinə səpildi. Balıq ləvəngisi bişirmək üçün daha 200 q qoz lazımdır. Ləvəngiyə qoz çatarmı?

1) Əvvəlcə  $\frac{3}{4}$  kq qozun neçə qram olduğunu tapmaq.

$$1000 \text{ q} : 4 = 250 \text{ q} \quad 250 \text{ q} \cdot 3 = 750 \text{ q}$$

2) 750 q qozun  $\frac{2}{3}$  hissəsi tortun xəmirinə qatıldı:  $750 \text{ q} : 3 = 250$ ,  $250 \text{ q} \cdot 2 = 500 \text{ q}$

3) 750 q qozun  $\frac{1}{5}$  hissəsi isə tortun üzərinə səpildi.  $750 \text{ q} : 5 = 150 \text{ q}$

4) Qalan qozun miqdarı:  $750 - (500 + 150) = 750 - 650 = 100 \text{ (q)}$

Cavab: ləvəngiyə 200 q qoz lazımdır, qalan qoz ləvəngiyə çatmaz.

**D.5.** 1) Eldarın 90 manatı var. Bu məbləğ 9 kağız puldur və  $\frac{4}{9}$  hissəsi

5 manatlıqdır. Eldarın qalan pulu hansı kağız pulladır?

4 kağız pul 5 manatlıqdır yəni, 20 manat beşmanatlıqladır.

Qalan  $90 - 20 = 70$  manat 5 kağız puldur. 20, 20, 10, 10, 10 kimi saymaqla qalan pulun 2 dənə 20 manatlıq, 3 dənə 10 manatlıq olduğu qənaətinə gəlmək olar.

2-ci məsələnin həllində şagird müxtəlif ədədlərin eyni hissələrinin müxtəlif olduğunu başa düşür. Məsələn, 120 ədədinin  $\frac{3}{4}$  hissəsi 80 ədədinin  $\frac{3}{4}$  hissəsindən böyükdür. Çünki  $120 > 80$ .

**Qiymətləndirmə.** Şagirdlər eyni tipli məsələləri həll etməklə hissələrə görə hesablamalar aparmaq vərdişinə tez yiyələnirlər. Lakin bu məsələləri bir qədər məntiqi məcraya yönəltəndikdə məsələdə verilmiş məlumatlar arasında əlaqələndirmə bacarığına diqqət yetirmək lazımdır. Bu dərstdə təklif olunan məsələlərin bir çoxu bu qəbildəndir. Bu bacarıqlar diqqət mərkəzində saxlanılır.

Cədvəldə verilmiş şagird bacarıqlarına görə (işçi vərəqlər hazırlamaq, şifahi suallarla və s.) formativ qiymətləndirmə aparmaq olar.

### Hissələr, kəsrlər. Formativ qiymətləndirmə cədvəli

Nö	Meyarlar	Müəllimin qeydi
1.	Sadə kəsrləri yazır və oxuyur.	
2.	Sürət və məxrəcin qiymətini real situasiyaya uyğun izah edir.	
3.	Məxrəcləri eyni olan kəsrləri müqayisə edir.	
4.	Surətləri eyni olan kəsrləri müqayisə edir.	
5.	Kəsrlərin müqayisəsini əşyalar, şəkillər, kəsir kartları və ədəd oxu üzərində modelləşdirir.	
6.	Ədədə görə hissəsini tapır.	
8.	Hissəsinə görə əşyanın ümumi sayını tapır.	

### Ölçmə. Formativ qiymətləndirmə cədvəli

Nö	Meyarlar	Müəllimin qeydi
1.	Uzunluq vahidləri arasındakı çevirmələri yerinə yeririr	
2.	Ölçmələri tələb olunan dəqiqliklə (sm, mm) yerinə yetirir.	
3.	Uzunluğun ölçülməsinə aid müxtəlif məsələləri həll edir.	
4.	1 km, 1 m, 1 sm-in $\frac{1}{2}$ , $\frac{1}{4}$ , $\frac{1}{5}$ hissələrini uyğun olaraq m-lə, sm-lə, mm-lə ifadə edir.	
5.	Kütlə vahidləri arasındakı əlaqələrdən istifadə edir.	
6.	1 t, 1 kq, 1 q kütlələrin $\frac{1}{2}$ , $\frac{1}{4}$ , $\frac{1}{5}$ hissələrini uyğun olaraq kq-larla, q-larla, mq-larla ifadə edir.	
7.	1 kq-a görə verilmiş məlumatı - 100 q, 200 q, 250 q, 500 q kimi çox işlənən kütlələrə uyğunlaşdırır.	
8.	Kütlələrə aid müxtəlif məsələlər həll edir.	
9.	Tutum vahidlərini tanıyır və onlar arasındakı əlaqələrdən istifadə edir.	
10.	1 l-in $\frac{1}{2}$ , $\frac{1}{4}$ , $\frac{1}{5}$ hissələrini ml-lə ifadə edir.	
11.	Tutuma aid müxtəlif məsələləri həll edir.	
12.	Uzunluq, kütlə və tutuma aid təxminlər yürüdüür	

## **Dərs 66-69. Uzunluğun ölçülməsi. 4 saat**

### **Dərslik səh. 77-81 (əlavə resurs İş dəftəri səh.64-69)**

#### **Məzmun standartı:**

- 4.1.1. Kütlənin, uzunluğun, tutumun, vaxtın, perimetrin, sahənin müqayisəsini aparır və müqayisənin nəticəsini şərh edir.
- 4.2.1. Uzunluğu, kütləni, tutumu, perimetri, sahəni müvafiq vahidlər və alətlərin köməyi ilə müəyyənləşdirir.
- 4.2.2. Eyni adlı kəmiyyətlərin vahidləri arasındakı əlaqəni bilir və onlardan çalışmaların həllində istifadə edir.
- 1.1.8. Kəmiyyətin hissələrini kəsrlərin köməyi ilə təsvir edir.

#### **Şagird bacarıqları:**

- uzunluq vahidlərini tanıyır;
- uzunluq vahidləri arasındakı əlaqələrdən düzgün istifadə edir;
- tələb olunan ölçmələri yerinə yetirir və lazımı qeydlər aparır;
- ölçmələri tələb olunan dəqiqliklə (sm, mm) yerinə yetirir;
- 1 km, 1 m, 1 sm-in  $\frac{1}{2}$ ,  $\frac{1}{4}$ ,  $\frac{1}{5}$  hissələrini uyğun olaraq m-lə, sm-lə, mm-lə ifadə edir.
- uzunluğun ölçülməsinə aid müxtəlif məsələləri həll edir;
- uzunluğun ölçülməsinə aid müxtəlif məsələlər qurur.

#### **1-ci saat. Uzunluq vahidləri. Dərslik səh.77.**

**Motivasiya.** Müxtəlif əşyalar seçilir, sinfə nümayiş etdirilir. Əşyaların adları və uzunluğun ölçü vahidləri sıra ilə lövhədə yazılır.

Müəllim əşyaların adlarını səsləndirir, müraciət olunan şagird adı çəkilən əşyaya uyğun ölçü vahidini seçir.

Yaxud da müəllim ölçü vahidini səsləndirir, şagird buna uyğun əşyanın adını lövhədən oxuyur.

Şagird əşyaların müxtəlif ölçüləri barədə fikir yürütməlidir. Məsələn, müəllim müraciət olunan şagirdə “dəftər” sözünü söyləmişsə, şagird dəftəri əlində tutmaqla eni, uzunluğu və qalınlığı haqqında fikir yürüdür. Dəftərin eni və uzunluğunun sm-lərlə (dm), qalınlığının isə mm-lərlə ölçüldüyünü söyləyir. Partanın, sinif otağının, qapının və s. eni, uzunluğu və hündürlüyü haqqında fikir yürüdür.

Şagirdlər xəritədə verilmiş ölçülərin millimetrlərlə, realıqda isə bu ölçülərin kilometrərlə ölçüldüyünü söyləyir. Sınıfda asılmış həqiqi xəritə üzərində məsafəni şagird ölçə və xəritənin kənarında verilmiş miqyasa görə real məsafəni tapa bilər.

Şagirdlər sonu sıfırlarla bitən ədədlər üzərində çevirmələr aparırlar.  $300 \text{ sm} = 3 \text{ m}$

Şagirdlər həmçinin *1 km 1 m-dən 1000 dəfə çoxdur və ya 1 m 1 km-in 1000-də biridir, 1 sm 1 m-dən 100 dəfə azdır, yəni 1 sm 1 m-in 100-də biridir* kimi müqayisələr də apara bilərlər.

**Qruplarla iş.** Şagirdlər 3-4 qrupa bölünür. Hər qrup kağızdan təyyarə modeli hazırlayır və bəzəyir. Məktəbin həyatında öz təyyarələrini eyni nöqtədən uçururlar. Təyyarəni uçurtmaq, ölçmələri yerinə yetirmək və nəticəni qeyd etmək üçün qrup üzvləri ayrılır. Qrupun digər üzvləri və müəllim prosesə nəzarət edir. Hər qrup bu hərəkəti 10 dəfə təkrar edir. Alınan nəticələr araşdırılır. Qrupların göstərdiyi orta nəticə, ən uzaq və ən yaxın məsafəyə uçuşların sayı və s. parametrlər qeyd olunur. Qrup işinin qiymətləndirilməsi

ölçmələrin düzgün yerinə yetirilməsi, düzgün qeyd üsulunun seçilməsi kimi meyarlara görə aparılır.

Praktik ölçmə işlərinin yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir.

Uzunluğun ölçülməsinə aid praktik ölçmələr: tələb olunan ölçüdə həndəsi fiqurlar çəkmək, çəkilməmiş həndəsi fiqurların ölçülərini müəyyən etmək, qruplara ayrı-ayrılıq seçdikləri əşyaları ölçmək və s. Hər bir məşğələ təqdimat vərəqinin hazırlanması ilə müşayiət olunur. Təqdimat vərəqində əşyaların, fiqurların adlarını və ölçülərini əks etdirən cədvəllər, qrafiklər (barqraf) yer alır.

Xətkeş və metrin köməyi ilə müxtəlif əşyalar üzərində real ölçmələr yerinə yetirilir. Şagirdlər qruplara bölünürərək ölçmələri yerinə yetirirlər. Hər qrupa eyni əşyalar verilir. Şagirdlər ölçmələri əşyalara görə santimetr və metr dəqiqliyi ilə ölçürlər. Məsələn, sinfin uzunluğu, qapının hündürlüyü, partanın eni, uzunluğu və hündürlüyü ölçülür (parta mürəkkəb quruluşlu olduğundan qrup üzvləri istənilən 3 ölçünü təqdim edə bilərlər). Qrup üzvləri ölçmələri yerinə yetirərək qeydlər aparırlar. Məsələn, sinfin uzunluğu 4 m 20 sm-dirsə, şagird bu ölçünü 4 m olaraq qeyd edir, əgər sinfin uzunluğu 4 m 70 sm olarsa, şagird bu ölçünü 5 m kimi qeyd edir. Qruplar işlərini təqdim edirlər. Qrupların qeydlər aparmaq bacarıqlarına (əşyanın adı, ölçünün aidiyyəti, ölçü vahidləri, təqdimatın aydınlığı və s.) görə qiymətləndirmə aparılır. Həmçinin qrupların işlərinin nəticələri müqayisə olunur. Ölçmələrin düzgünlüyü yoxlanılır.

**D.78-3** real həyati situasiyaya uyğun olaraq ölçülərin nə zaman təxmini, nə zaman dəqiq olduğunu seçmə bacarığını əhatə edir.

**1) Bir pəncərəyə işlədilmiş taxtanın pulunu hesablamaq üçün ölçmələr apararkən.**

**2) Pəncərə şüşələrini sifariş edərkən.**

Hər iki hal şagirdlər öz mülahizələri ilə təqdim edirlər. Pəncərə şüşələri sifariş edərkən şüşələr dəqiq ölçülərlə kəsilməlidir. Lakin pəncərəyə işlədilmiş taxta təxmini hesablanır və onu almaq üçün hesablanan pul məbləği də təxmini olacaq.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin ölçüləri ilkin təxmin etmə, ölçmə və ölçmələri qeyd etmə, yuvarlaqlaşdırma bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

**2-ci saat. Uzunluq ölçülərinin kəsrlə ifadəsi. Dərslik səh.79**

Bu dərstdə şagirdlər uzunluq ölçülərinin kəsrlə ifadəsinə və qədim ölçü vahidlərinə aid tapşırıqları yerinə yetirirlər. Şagirdlər kəsrlə ifadə olunmuş hissələrə uyğun ölçüləri müəyyən edirlər. Məsələn,  $\frac{1}{2}$  m = 50 sm,  $\frac{1}{4}$  m = 25 sm,  $\frac{1}{5}$  m = 20 sm olduğunu şagirdlər yadda saxlamağa çalışırlar.

Bu onlara  $\frac{3}{4}$  m,  $\frac{2}{4}$  m,  $\frac{2}{5}$  m,  $\frac{3}{5}$  m-in neçə santimetr olduğunu asanlıqla hesablamağa kömək edir. Həm də metrin ikidə bir, dördüdə bir, beşdə bir hissəsi kimi ifadə olunan ölçülər gündəlik həyatımızda işlədilmiş ölçülərdir.

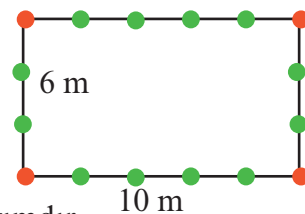
**Qruplarla iş.** Qruplar qədim ölçü vahidlərindən istifadə etməklə məsələlər qururlar. Qruplar məsələlərin şərtini və həllini təqdim edirlər.

“Arşın mal alan” filmi barədə söhbət aparılır, şagirdlərə bu filmə baxmaq tövsiyə olunur. Şagirdlər filmin niyə belə adlandırıldığı haqqında fikir yürüdürlər.

**3-cü saat. Uzunluğun ölçülməsinə aid məsələ həlli. Dərslik səh.80**

**D.2.** Bir düz xətt üzərində yerləşən obyektlərin planı ədəd oxu üzərində göstərilmişdir. Ədəd oxu üzərində verilmiş bölgülərə və ədədlərə görə digər bölgülərə uyğun ədədlər müəyyən olunarsa, məsələnin şərtində tələb olunan məsafələr asanlıqla tapılar. Plan üzərində şagirdlər müxtəlif məsələlər qura bilərlər.

**D.3. Uzunluğu 10 m, eni 6 m olan düzbucaqlı formalı sahənin kənarı boyu künclərindən başlamaqla hər 2 metrədən bir ağac əkilməlidir. Bağda cəmi neçə ağac əkiləcək?**



Məsələni şəkil çəkməklə həll edin.

Şəkildən görüldüyü kimi, bir küncdəki (təpə nöqtəsindəki) ağac iki tərəfə aid olur. Ağacları sayarkən buna fikir vermək lazımdır.

Bağın 10 metrlik tərəfində 2 m-dən bir 6 ağac əkmək olar.

Lakin təpədəki ağaclar hər iki tərəfə aiddir.

Ağacların sayı:  $6 + 6 + 2 + 2 = 16$

**D.4. Bir top parçadan birinci dəfə 4 m 50 sm uzunluğunda, sonra isə hər dəfə əvvəlkindən 80 sm uzun olmaqla 3 dəfə parça kəsildi. Əvvəlcə topda 30 m parça var idisə, neçə metr parça qaldı?**

Məsələnin həllini cədvəllə təqdim etmək olar.

Kəsilən hissələrin sayı	Kəsilən parçanın uzunluğu	30 m parçadan qalan
1	4 m 50 sm	25 m 50 sm
2	80 sm	24 m 70 sm
3	80 sm	23 m 90 sm

Şagirdlərlə cədvəli tərtib etmək qaydası, sətir və sütunların sayı, cədvəlin sətir və sütun başlıqları haqqında müzakirələr aparılır. Məsələnin şərtində hansı məlumatları cədvəldə yerləşdirmək lazım olduğu müəyyənləşdirilir. Kəsilmələrin sayı və kəsilən parçanın uzunluğu sütun və ya sətir başlıqları kimi qəbul edilir. Şagirdlərin məlumatı sətirlər və ya sütunlar üzrə yerləşdirməklə hər iki formanı necə təsəvvür etdiyi, həmçinin məsələni necə yerinə yetirə bildiyi yoxlanılmalıdır.

Kəsilən hissələrin sayı	1	2	3
Kəsilən parçanın uzunluğu	4 m 50 sm	80 sm	80 sm
Qalan	25 m 50 sm	24 m 70 sm	23 m 90 sm

#### 4-cü saat. Uzunluğun ölçülməsi. Məsələ qurma bacarıqları. Dərslik səh.81

Məsələ qurma bacarığı məsələ həll etmə bacarığının göstəricilərindəndir. Şagirdin verilmiş həllərə aid müxtəlif məsələlər qurma bacarığı həm də riyazi yazılışla real situasiya arasında əks-əlaqəni qurma bacarığını göstərir. Məsələn,  $3 \times 80 \text{ sm} = 2 \text{ m } 40 \text{ sm}$  və  $5 \text{ m} - 2 \text{ m } 40 \text{ sm} = 2 \text{ m } 60 \text{ sm}$  həlləri ilə verilmiş məsələ qurarkən məsələlərin müxtəlifliyi vurma və çıxma əməllərinin hansı real həyati situasiyalardakı hesablamalar zamanı istifadə edildiyini göstərir. Məsələnin 1-ci həll addımına görə ( $3 \times 80 \text{ sm} = 2 \text{ m } 40 \text{ sm}$ ) şagird məsələnin 1-ci hissəsini (fraqmentini) fikirləşir.

#### 1) Eyniölçülü tərkibinə və qrupların sayına görə əşyanın ümumi sayını tapma.

- 1 çay dəsmalına 80 sm parça işlədilir. 3 çay dəsmalına nə qədər parça işlədilər?
- Bir cərgədə 80 sm ara ilə 4 ağac əkilmişdir. 1-ci ağaclarla sonuncu ağac arasındakı mə-

safə hesablanır və s.

**2) ...dəfə çox və ...dəfə az müqayisəsinə görə məchulları tapma.**

- Bir süfrəyə 80 sm, bir pərdəyə bundan 3 dəfə çox parça işlədilir. Pərdəyə nə qədər parça işlədilir?

Məsələnin 2-ci fraqmenti isə çıxma əməli ilə həll edilməlidir:  $5 \text{ m} - 2 \text{ m } 40 \text{ sm}$

**1) Əşya sayının azalmasına görə.** 5 m parça alındı və hər dəsmala 80 sm işlənməklə 3 dəsmal tikildi. Nə qədər parça qaldı?

**2) Əşya sayının qruplara ayrılmasına görə.** 5 m parçanın 2 m 40 sm-i dəsmala, qalanı isə süfrəyə işlədildi. Süfrəyə neçə metr parça işlədildi?

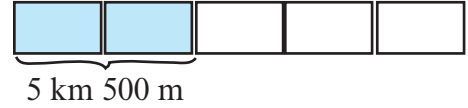
**3) Müqayisə şərtinə görə.** Bir süfrəyə 5 m parça, 3 dəsmalın hər birinə isə 80 sm parça işlədildi. Süfrəyə işlədilən parça 3 dəsmala işlədilən parçadan nə qədər çoxdur?

Toplama və bölmə əməlləri də analoji qayda ilə araşdırılır və şagirdlərin qurduğu məsələlərin həm mövzu, həm də situasiya müxtəlifliyi stimullaşdırılır.

**D.4-1. Yolun 5 km 500 m hissəsinə asfalt döşənmişdir. Bu, asfalt döşənəcək ümumi yolun  $\frac{2}{5}$  hissəsidir.**

**Məsələyə uyğun suallar:**

- 1) Neçə kilometr yola hələ asfalt döşənməmişdir?
- 2) Yolun ümumi uzunluğu neçə kilometrdir?
- 3) Asfalt döşənmiş hissə asfalt döşənəcək hissədən çoxdur yoxsa azdır? kimi ola bilər



1-ci suala görə məsələni həlli: Neçə kilometr yola hələ asfalt döşənməmişdir?

Yolun uzunluğu beş bərabər hissəyə bölünmüşdür.

İki hissəsinin uzunluğu məlum olduğundan bir hissənin uzunluğunu müəyyən etmək olar.  $5 \text{ km } 500 \text{ m} : 2 = 5500 \text{ m} : 2 = 2750 \text{ m}$

Bir hissənin uzunluğu 2750 m-dir. Yol 5 belə hissədən ibarətdir. Ümumi yolun uzunluğu:  $5 \cdot 2750 \text{ m} = 13 \text{ 750 m}$ . Asfalt döşənməmiş yolun uzunluğu:

$13750 - 5500 = 8 \text{ 250 m} = 8 \text{ km } 250 \text{ m}$  Cavab: 8 km 250 m yola asfalt döşənməlidir.

**Əlavə məsələ (İ.d. 68-4-1). Sevincin otağının eni 3 m, uzunluğu 4 m-dir. Döşəməyə salınmış xalça hər tərəfdən 50 sm olmaqla divarlardan aralıdır. Sevincin otağındakı xalçanın perimetrini tapın.**

Məsələni şagirdlər şəkil çəkməklə həll etməlidirlər.

Xalçanın uzunluğu otağın uzunluğundan

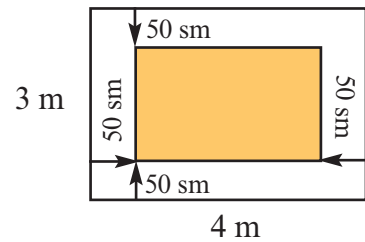
$50 \text{ sm} + 50 \text{ sm} = 1 \text{ m}$  qısadır.

Xalçanın eni də otağın enindən  $50 + 50 = 1 \text{ m}$  qısadır.

Deməli, xalçanın uzunluğu  $4 \text{ m} - 1 \text{ m} = 3 \text{ m}$ ,

eni  $3 \text{ m} - 1 \text{ m} = 2 \text{ m}$ -dir.

Xalçanın perimetri  $2 \times 3 + 2 \times 2 = 6 + 4 = 10 \text{ m}$ -dir.



Yəni xalçanın ölçüləri  $2 \times 3 \text{ m}$  olacaq. Düzbucaqlının ölçülərini “x” işarəsindən istifadə etməklə yazmağa və oxumağa şagirdlərdə vərdiş yaratmaq lazımdır. Xalçaların, süfrələrin, bir çox əşya və obyektlərin ölçülərini göstərən ədədlərin arasında “x” işarəsi yazıldığı şagirdlərin nəzərinə çatdırılır. Məsələn, alınan süfrənin qutusu üzərindəki “ $2 \text{ m } 20 \text{ sm} \times 1 \text{ m } 20 \text{ sm}$ ” yazısı onun ölçülərini göstərir.

**Qiymətləndirmə.** Dərs boyu müşahidə altında olan şagirdlərin yazılı və şifahi cavablarına görə qeydlər aparılır. Onların zəif cəhətləri aşkar olunur. Qiymətləndirmə ölçü vahidləri arasındakı əlaqəni tətbiq etmə, ölçmələri aparma və qeydetmə, həllini tədqiq etmə bacarıqlarına görə aparılır.

**Dərs 70-72. Kütlənin ölçülməsi. 3 saat.**  
**Dərslik səh.82-85 (əlavə resurs İş dəftəri səh.71-74)**

**Məzmun standartı:**

1.1.8. Kəmiyyətin hissələrini kəsrlərin köməyi ilə təsvir edir.

4.1.1. Kütlənin, uzunluğun, tutumun, vaxtın, perimetrin, sahənin müqayisəsini aparır və müqayisənin nəticəsini şərh edir.

4.2.1. Uzunluğu, kütləni, tutumu, perimetri, sahəni müvafiq vahidlər və alətlərin köməyi ilə müəyyənləşdirir.

4.2.2. Eyni adlı kəmiyyətlərin vahidləri arasındakı əlaqədən hesablamalarda istifadə edir.

**Şagird bacarıqları:**

- müxtəlif əşyaların kütlələrini müqayisə etməklə təxmin edir;
- kütlə vahidlərini tanıyır;
- kütlə vahidləri arasındakı əlaqələrdən düzgün istifadə edir;
- müxtəlif növ tərəzilərin göstəricisini oxuyur;
- kütlənin təxmini və dəqiq hesablanması lazım olan real həyati situasiyaları ayırır;
- 1 t, 1 kq, 1 q kütlələrin  $\frac{1}{2}$ ,  $\frac{1}{4}$ ,  $\frac{1}{5}$  hissələrini uyğun olaraq kq, q, mq-la ifadə edir;
- kütləyə aid müxtəlif məsələləri həll edir.

**www.YouTube - Sandy Chen Singapore Math in the Classroom.htm**

**1-ci saat. Dərslik səh. 82-83.** Bu dərstdə şagirdlər kütlə vahidləri arasında qarşılıqlı çevirmələri yerinə yetirirlər. Belə ki, kiçik ölçüləri böyük ölçülərə çevirərkən bölmə, böyük ölçüləri kiçik ölçülərə çevirərkən isə vurma əməlinin yerinə yetirildiyini başa düşürlər. Şagird qarşılıqlı əlaqəni ifadə edən vurma və bölmə əməllərini çevirmələrdə yazılı olaraq göstərməyə ehtiyac olmadığını başa düşür.

Şagirdlər Netto (xalis kütlə) və Brutto (ümumi kütlə) anlayışları üzərində qurulmuş məşğələləri yerinə yetirirlər. Şagirdlərə evlərində, mağazada ərzaqların üzərindəki yazıları oxumaq və qeydlər aparmaq tapşırılır. Kütləni təxmin etmə tapşırıqları yerinə yetirilir.

**Qruplarla iş.** Şagirdlər qruplara ayrılır. Hər qrupa üzərində əşyaların, ərzaqların adları və kütlələri yazılmış iki vərəq verilir. Qruplar adlar yazılmış vərəqdə hər bir adın qarşısında uyğun təxmini kütləni, kütlələr yazılmış vərəqdə isə hər bir kütlənin qarşısında uyğun əşya və ya ərzaq adlarını yazırlar. Hər qrup öz işini təqdim edir. Təqdimat digər qruplarla müzakirə ilə aparılır. Verilmiş əşyanın ən böyük və ən kiçik kütləsi üzərində mülahizələr söylənilir. Məsələn, 1 almanın, 1 toyuğun, 10 yaşlı bir uşağın məntiqə uyğun kütlələri müzakirə olunur.

Əşya və ərzaq adlarına dair nümunələr: 1 toyuq, 1 kitab, 6 banan, 1 vərəq kağız, 1 pozan, 1 boş məktəbli çantası, 1 dolu məktəbli çantası, 1 sancaq, 1 kəpənək, 1 fil və s.

Kütlələr: 1 kq, 300 q, 2 q, 5 q, 3 kq, 1 t, 3 t və s.

Bu vərəqlərin bir-birilə əlaqəsi yoxdur. Bunların hər biri müstəqil tapşırıqlardır. Bu tapşırıqları qruplara həm eyni vaxtda, həm də müxtəlif vaxtlarda vermək olar.

**D.2. Pomidorla dolu yeşiklərin hər birinin kütləsi 22 kq-dır. a) Bir boş yeşiyin kütləsi 2 kq olarsa, 8 belə yeşikdəki pomidorun ümumi kütləsi nə qədər olar? b) 1 kq pomidorun qiyməti 80 qəpik olarsa, bu pomidorların satışından nə qədər pul əldə edilər? c) 1 kq yükün daşınma haqqı 10 qəpik olarsa, daşınma xərci ödəndikdən sonra nə qədər pul qalar?**

Əvvəlcə məsələnin şərtinə və birinci suala görə araşdırmalar aparaq: Birinci suala cavab vermək üçün neçə kiloqram pomidor təhvil verildiyini tapmalıyıq.

a) Bir yeşikdəki pomidorun xalis kütləsi:  $22 \text{ kq} - 2 \text{ kq} = 20 \text{ kq}$

8 yeşikdəki pomidorun kütləsi:  $8 \cdot 20 \text{ kq} = 160 \text{ kq}$

- b) 8 yeşik pomidorun satışından əldə edilən pul  $160 \cdot 80 = 12800$  (qəpik) = 128 manat  
 c) Ümumi kütlə  $22 \cdot 8 = 176$  (kq) 1 kq - 10 qəpik,  $176 \cdot 10 = 1760$  qəp. = 17 man. 60 qəp.  
 $128 - 17 \text{ man } 60 \text{ qəp} = 110 \text{ man } 40 \text{ qəp}$

**Əlavə məsələ.** Avtomobilin kütləsi 920 kq-dır. Avtomobilə 2 nəfər mindikdə kütləsi 1030 kq olur. Sərnişinlərdən birinin kütləsi digərindən 14 kq çoxdur. Onların hər birinin kütləsini tapın.

Məsələyə uyğun tam-hissə modeli çəkək.

**Tam:** 1 030 kq-dır.

**Hissələr:** avtomobil, 1-ci sərnişin, 2-ci sərnişin

1) Cəmdən avtomobilin kütləsini çıxsaq,

2 sərnişinin kütləsi:

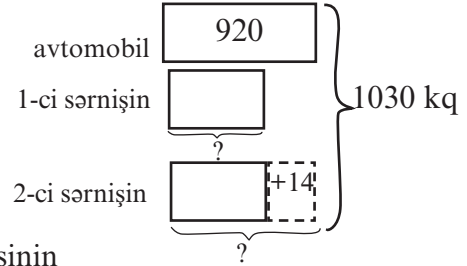
$$1030 \text{ kq} - 920 \text{ kq} = 110 \text{ kq}$$

2) Cəmdən 14 kq-ı çıxsaq, fərq 1-ci sərnişinin kütləsinin ikiqatına bərabər olar.  $110 \text{ kq} - 14 \text{ kq} = 96 \text{ kq}$

3) 1-ci sərnişinin kütləsi:  $96 : 2 = 48 \text{ kq}$ -dir.

4) 2-ci sərnişinin kütləsi:  $48 \text{ kq} + 14 \text{ kq} = 62 \text{ kq}$ -dir.

Müəllim məsələyə uyğun tam-hissə modelini lövhədə addım-addım şagirdlərlə müzakirə etməklə çəkə bilər.



**Əlavə məsələ (İ.d. 70-4).** Ağ və qırmızı rəngli qutularda cəmi 12 kq noxud var. Ağ qutudakı noxud qırmızı qutudakı noxuddan 4 kq çoxdur. Bu məlumatlara görə aşağıda deyilənlərdən hansı doğru, hansı yanlış, hansı isə həm doğru, həm də yanlış ola bilər?

1) Ağ qutudan 2 kq noxud qırmızı qaba boşaldılsa, hər iki qabda eyni miqdarda noxud olar.

2) Ağ qutuda qırmızı qutudakı noxudun  $\frac{1}{3}$ -i qədər noxud var.

3) Aşpaz pitiyə tökdüyü 6 kq noxudun yarısını ağ, yarısını qırmızı qutudan götürmüşdür.

1-ci fikir doğru, 2-ci fikir yanlış, 3-cü fikir həm doğru, həm də yanlış ola bilər. Ağ qutuda 8 kq, qırmızı qutuda 4 kq noxud olduğundan aşpaz bütün noxudları ağ qutudan və ya 4 kq noxudu qırmızı qutudan, 2 kq noxudu isə ağ qutudan götürə bilər. Bu mühakimələrə görə, 3-cü fikrə "Yanlışdır" demək olar. Lakin aşpaz həqiqətən 3 kq ağ qutudan, 3 kq qırmızı qutudan noxud götürmüş ola bilər. Bu mühakiməyə görə "Fikir doğrudur" demək olar.

Bu tip məsələləri qruplarla iş kimi yerinə yetirməklə şagirdlərin mühakiməyürütmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək olar.

Əşyanın, ərzağın kütlələrini təxmini müəyyən etmə məşğələləri yerinə yetirilir. Bu məşğələlər əvvəlcə fərdi olaraq, sonra isə qruplarla iş kimi yerinə yetirilə bilər.

Şagirdlərdə bu vərdisləri aşılamaq üçün onlara imkan yaradılır ki, kütləsi 1 kq, 2 kq olan əşyaları əllərinə götürərək kütlələrini hiss etsinlər. Daha sonra şagird bir əlində dəqiq kütləli əşyanı, digər əlində isə kütləsi məlum olmayan əşyanı qarşılaşdırmaqla onların kütlələrini müqayisə edir (1kq-dan çoxdur, 1kq-dan azdır). Məşğələni qruplarla iş üzərində davam etdirmək olar.

Hər bir qrupa kütləsi dəqiq məlum olan iki əşya - kütləsi qramlarla (məsələn, 1 qutu çay) və kütləsi kiloqramlarla ölçülən əşyalar verilir. Qrup üzvləri kütləsi məlum olmayan əşyaların kütləsini məlum kütləyə nəzərən təxmini olaraq ifadə edirlər. Kütlələr ... *azdır*, ... *çoxdur* ümumi ifadələri ilə yanaşı ... *təxminən 2 dəfə çox olar*, yəni 2 kq olar ... *təxminən 3 dəfə çox olar*, yəni 3 kq olar kimi bir qədər dəqiqləşdirilmiş fikirlərlə də ifadə edilir.

Şagirdlər kütlələrin təxmini müəyyən olunduğu situasiyaları fikirləşirlər. Analar mətbəxdə adətən gözəyari təxminlərinə görə cürbəcür şirniyyatlar, mürəbbələr bişirirlər.

**D.3** tapşırığında tərəzinin göstəricisini araşdırmazdan əvvəl şagirdlər kiçikyaşlı uşağın və kiçik itin kütləsi barədə fikirlər yürüdürlər. 1-ci şəkildəki tərəzi uşağın kütləsinin 18 kq-a daha yaxın olduğunu göstərir. Uşağın kütləsi təxminən 18 kq-dır demək olar. Eyni mülahizələrlə itin kütləsinin təxminən 21 kq olduğunu demək olar.



**D.4** tapşırığında qramları göstərən ədəd 500 və ya 500 -dən çox olarsa, təxmini nəticə kiloqramları göstərən ədədə 1 kq əlavə olunmaqla yazılır, 500 q-dan az olarsa, təxmini nəticə kiloqramları göstərən ədədə bərabər olur.

$$395 \text{ kq} \ 850 \text{ q} + 127 \text{ kq} \ 200 \text{ q} = 523 \text{ kq} \ 50 \text{ q} \approx 523 \text{ kq}$$

**Əlavə məsələ 1 (İ.d. 71-4).** Tərəvəz dükanında gün ərzində hər birinin kütləsi eyni olan 6 yeşik xiyar, 8 yeşik pomidor satıldı. Satılan pomidorun kütləsi xiyarın kütləsindən 16 kq çox olarsa, gün ərzində satılan pomidor və xiyarın kütləsi ayrılıqda neçə kiloqram olar?

Məsələnin şərtinə uyğun tam-hissə modeli çəkilir.

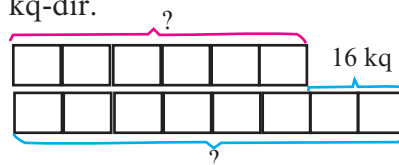
Pomidor 2 yeşik çoxdur və bunların kütləsi birlikdə 16 kq-dır.

Blok-sxemdə bu kütlə qeyd olunur.

1) 1 yeşik pomidorun kütləsi:  $16 \text{ kq} : 2 = 8 \text{ kq}$

2) 8 yeşik pomidorun kütləsi:  $8 \cdot 8 \text{ kq} = 64 \text{ kq}$

3) 6 yeşik xiyarın kütləsi:  $6 \cdot 8 \text{ kq} = 48 \text{ kq}$



**Əlavə məsələ 2 (İ.d. 71-5).** 105 kq kartofu 3 kisəyə doldurdular. Hər sonrakı kisəyə əvvəlkindən 10 kq çox kartof dolduruldu. Sonuncu kisəyə neçə kiloqram kartof dolduruldu?

**Tam-hissə modeli çəkməklə həll edin.**

Məsələyə uyğun tam-hissə modeli çəkilir.

Tam: 3 kisədəki kartof - 105 kq

Hissələr: 1-ci kisədəki kartof, 2-ci kisədəki kartof, 3-cü kisədəki kartof

Tam-hissə modelindən istifadə etməklə məsələni həll edək:

2-ci və 3-cü kisələrə yığılmış artıq kartofların kütləsini - 10 kq və 20 kq-ı ümumi kütlədən çıxsaq, alınan ədəd hər birində eyni miqdarda (1-ci kisədəki qədər) olmaqla 3 kisədəki kartofların kütləsini göstərəcək:

$$105 \text{ kq} - 30 \text{ kq} = 75 \text{ kq}$$

2) 1-ci kisədəki kartofun kütləsi:  $75 \text{ kq} : 3 = 25 \text{ kq}$

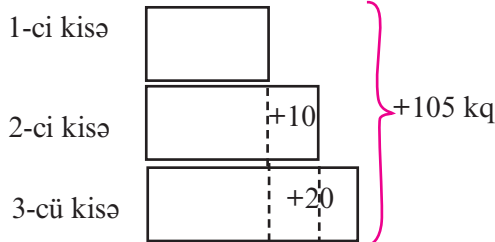
3) 2-ci kisədə:  $25 \text{ kq} + 10 \text{ kq} = 35 \text{ kq}$ ,

3-cü kisədə:  $35 \text{ kq} + 10 \text{ kq} = 45 \text{ kq}$ .

Cavab: sonuncu kisədə 45 kq kartof var.

Yoxlama:  $45 \text{ kq} + 35 \text{ kq} + 25 \text{ kq} = 105 \text{ kq}$

Məsələni başqa bir üsulla, hər üç kisədəki kartofların kütləsini 2-ci kisədəki kartofun kütləsinə bərabərləşdirməklə də həll etmək olar:  $105 \text{ kq} : 3 = 35 \text{ kq}$ .



Məsələni hər üç kisədəki kartofun miqdarını 3-cü kisənin kütləsinə bərabərləşdirməklə də həll etmək olar. Bu halda birinci kisəyə 20 kq, ikinci kisəyə 10 kq kartof əlavə etmək lazımdır. Deməli, ümumi kütlə 30 kq artacaq.

Yəni,  $105 + 30 = 135$ .  $135 : 3 = 45 \text{ (kq)}$  (3-cü kisədəki kartof) Digər kisələrdəki kartofun kütləsi şərtə görə tapılır:

1.  $45 - 20 = 25 \text{ (kq)}$

2.  $45 - 10 = 35 \text{ (kq)}$ .

Şəgird tam-hissə modelini araşdırmaqla bu mühakimələri asanlıqla apara bilər.

**2-ci saat. Kütlənin kəsrlə ifadəsi. Dərslik səh.84.** Gündəlik həyatda kəmiyyətlərin kəsrlərlə ifadəsinə aid söhbətlər aparılır. Məsələn, Azərin 12 konfeti var. Atası Azərə deyir: Konfetlərinin yarısını qardaşına ver. Lakin Azər qardaşına 4 konfet verir. Qardaşı atasına deyir: Azər mənə konfetlərin yarısını yox, üçdə birini verdi. Azər etiraz edir: Xeyr, dördünü vermişəm. Şagirdlər qardaşların fikrinə münasibət bildirirlər.

Şagirdlər gündəlik danışmaq dilində kəsrlərin işlənməsinə aid nümunələr fikirləşirlər. Gündəlik həyatımızda  $\frac{1}{2}$ ,  $\frac{1}{4}$  kimi kəsrlərdən istifadə olunduğu şagirdlərin nəzərinə çatdırılır.

Həm vahidin, həm də digər müxtəlif ədədlərin ikidə bir, dördə bir hissələrinin hesablanmasına aid şifahi məsələlər həll edilir.

Məsələn, Minayə xala deyir: “1 qutu yağın (200 qr) dördə birini xəmirə, qalanını tortun kreminə işlətdim”. Tortun kreminə nə qədər yağ işlədildi?

“Səməd dayı 60 kq-lıq kisəni asanlıqla götürüb avtomobilə qoydu. Kamil dayı gülərək: Sənə halal olsun, mən heç onun dördə birini də qaldıra bilmərəm, - dedi.” Kamil dayının fikrinə tutduğu kütlə neçə kiloqramdır və s.

Şagirdlər evdə böyüklərlə də kəsrlərlə ifadə olunan ölçülər üzərində söhbətlər qurur, bu ədədlərlə ifadə olunan ərzaqları seçirlər. Məsələn, qramlarla ifadə olunmuş kütlələri kiloqramlarla, milliqramlarla verilmiş kütlələri qramlarla ifadə edirlər. Yağ, bal, kəsmik, ədviyyatlar və s. ərzaqların kütlələrinin qramlarla ifadə olunması bunlara yaxşı nümunələrdir. Məsələn, bir qutu pendir 250 q-dır. Bu,  $\frac{1}{4}$  kq -dır.

**Qruplarla iş.** Hər qrupa kəsrlərlə, tam ədədlərlə verilmiş kütlələri ifadə edən kartlar verilir. Məsələn,  $\frac{3}{4}$  kq, 1 kq,  $\frac{1}{5}$  q, 700 q, 3500 mq və s. yazılmış kartlar qarışıq olaraq qruplara verilir. Qruplar kartlarda yazılmış kütlələri artan sıra ilə bir vərəq üzərində yazırlar.

**D.3** tapşırığında kəsrlərlə verilmiş kütlələr daha kiçik kütlələrlə ifadə olunmaqla tam ədədlərə çevrilir və toplama əməli yerinə yetirilir. Məsələn,

$$96 \text{ kq və } \frac{1}{5} \text{ t-nu toplamaq üçün əvvəlcə } \frac{1}{5} \text{ t-nun } 1000 : 5 = 200 \text{ kq olduğu tapılır.}$$

$$96 \text{ kq} + 200 \text{ kq} = 296 \text{ kq.}$$

**Əlavə məsələ.** Şüşə qab balla tam dolu olduqda onun kütləsi 850 q, yarısı dolu olduqda isə kütləsi 550 q olur. Şüşə qabın kütləsi nə qədərdir?

Dolu qabın kütləsi 850 q-dır, yarısı boşaldıldıqda isə 550 q olur.

Boşaldılan yalnız baldır, qalan kütlə balın yarısının və qabın kütləsidir.

1) Dolu qabdan götürülən bal, yəni balın yarısı:  $850 \text{ q} - 550 \text{ q} = 300 \text{ q}$ -dir.

2) Deməli, 850 q kütlənin  $300 \text{ q} + 300 \text{ q} = 600 \text{ q}$ -ı baldır.

3) Boş qabın kütləsi:  $850 \text{ q} - 600 \text{ q} = 250 \text{ q}$

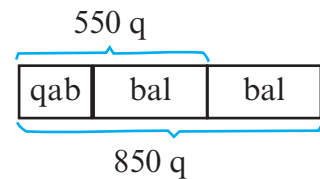
**2-ci üsul:** Balın yarısı 300 q-dır. Boş qabın kütləsi:

$$550 \text{ q} - 300 \text{ q} = 250 \text{ q.}$$

Yoxlama:  $250 \text{ q} + 300 \text{ q} + 300 \text{ q} = 850 \text{ q.}$

Məsələnin həlli tam və hissə modelindən də aydın görünür.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdlərdə 1 qramın, 1 kiloqramın, 1 tonun  $\frac{1}{2}$ ,  $\frac{1}{4}$ ,  $\frac{1}{5}$  hissələrini daha kiçik vahidlərlə və tam ədədlərlə ifadə etmə, hissəsinə görə tam kütləni və ya kütlənin verilmiş hissəsini tapmağa dair məsələləri həll etmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır. Ədəd görə hissəsinin, hissəsinə görə ədədin tapılması şagirdlər üçün böyük çətinlik yaratmır. Lakin kəsrlər üzərində qurulmuş məsələlərdə situasiyaları bir qədər çətinləşdirməklə şagirdlərin mühakiməyürütmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək olar. Şagirdlərin həll zamanı kəsrlərin mahiyyətini düzgün anlaması vacibdir.



### 3-cü saat. Dərslik səh.85.

**D.1. Bir dənəsinin kütləsi 4 q olan kubşəkili qənd parçaları kütləsi 150 q olan qutulara qablaşdırılmışdır. Hər qutuda 250 dənə qənd parçası varsa, 1 qutu qəndin qutu ilə birlikdə kütləsi nə qədərdir?**

Bir qutu qəndin qabı ilə birlikdə kütləsi:  $250 \cdot 2 \text{ q} + 150 \text{ q} = 650 \text{ q}$

**D.2. Bilqeyis xala deyir ki, əncir mürəbbəsi bişirərkən hər 3 kq əncirə 2 kq şəkər tozu qarışdırmaq və bu qarışığı bir neçə saat saxladıqdan sonra bişirmək lazımdır. Bu qayda ilə hazırlanmış 20 kq qarışığın neçə kiloqramı əncirdir?**

Bu, nisbət məsələlərinə aiddir. 1) Bir qrup qarışıq 3 kq əncir və 2 kq şəkər tozundan ibarətdir və ümumi kütləsi 5 kq-dır.

2) 20 kq-da neçə belə qrup var?  $20 : 5 = 4$  qrup.

3) Deməli, hər qrupda 3 kq əncir varsa, 4 qrupda  $4 \cdot 3 \text{ kq} = 12 \text{ kq}$  əncir var.

4) Hər qrupda 2 kq şəkər tozu varsa, 4 qrupda  $4 \cdot 2 \text{ kq} = 8 \text{ kq}$  şəkər tozu var.

Əncir	Qənd	Cəmi
3 kq	2 kq	5 kq
6 kq	4 kq	10 kq
9 kq	6 kq	15 kq
<b>12 kq</b>	<b>8 kq</b>	<b>20 kq</b>

**Yoxlama:**  $12 \text{ kq} + 8 \text{ kq} = 20 \text{ kq}$

Şagirdlərin məsələni daha yaxşı dərk etməsi üçün məsələnin həllini cədvəllə də göstərmək olar. Məsələnin həllini cədvəllə göstərərkən cədvəllərin müxtəlif növlərindən istifadə etmək olar. Şagirdlərə kompüterdə WORD və digər proqramlar vasitəsilə cədvəllərin növlərini öyrətmək olar. Məsələni, məlumatı sağdakı sadə formalı cədvəllə də göstərmək olar.

**D.3** məsələsində şagird hər bir halda 1 kq yuyucu tozun neçə manata başa gəldiyini hesablayır və ən ucuz variantı seçir. Şagirdlərlə birgə mağazaya gedərək, eyni ərzağın kiçik qutulardakı qiyməti ilə böyük qutulardakı qiymətləri arasındakı fərqlər araşdırılır. Məsələni, 2 kq-lıq torbalardakı tozun qiyməti ilə 4 kq-lıq, 5 kq-lıq qutulardakı yuyucu tozun 1 kq-nın qiyməti müqayisə olunur.

Şagirdlər ailə büdcəsinin düzgün idarə olunmasında bu cür araşdırmaların faydalı olduğunu başa düşürlər.

**D.4. 200 q yağın qiyməti 2 manatdır. 1 kq; 2 kq; 3 kq yağın qiymətini tapın.  $n$  kq yağın qiymətini göstərən dəyişənli ifadəni yazın.**

Şagirdlər 1 kq yağın neçə dənə 200 q-lıq yağa bərabər olduğunu sayma üsulu ilə müəyyən edirlər. 5 dənə 200 q-lıq yağ 1 kq-dır.  $5 \cdot 200 = 1000 \text{ q} = 1 \text{ kq}$  olar. 1 kq yağın qiyməti  $5 \cdot 2 = 10$  manat olar. 2 kq yağın qiyməti  $2 \cdot 10$ , 3 kq yağın qiyməti  $3 \cdot 10$ , 4 kq yağın qiyməti  $4 \cdot 10$  və s,  $n$  kq yağ üçün isə  $n \cdot 10$  ifadəsini yazmaq mümkündür. Tapşırıq cəbr və funksiyalar məzmun xəttinə aid olmaqla şagirdin real həyati situasiyaya uyğun dəyişənli ifadə yazma bacarıqlarını əhatə edir. Tapşırıq ilk baxışda sadə görünərsə də real həyati situasiyaya uyğun riyazi model-düstur yazma kimi daha geniş riyazi təfəkkürü əhatə edir.

Gündəlik həyatımızda 100 q, 200 q, 250 q, 500 q ölçülərindən geniş istifadə edilir. Vahid ölçülərin (1l, 1 kq) bu vahidlərlə ifadəsinə aid məsələ həllinə vaxtaşırı yer verilməsi tövsiyə edilir. 1 kq 150 q yağ alan müştəri nə qədər ödəməlidir? kimi suallarla tapşırığı genişləndirmək olar. **D.5** məsələsi də analoji məsələdir. Lakin burada şagird məlumatları şəkildəki tərəziyə görə müəyyən etməlidir. Tərəzinin bir gözündə 3 dənə 100 q-lıq daş, digər gözündə isə şəkər çörəyi və 50 q-lıq daş var. Şagird bu tarazlığı riyazi olaraq ifadə edir. şəkər çörəyi + 50 q = 300 q, şəkər çörəyinin yerinə  $x$  və ya rəngli xana yazmaq olar.  $x + 50 = 300$ ;  $x = 250 \text{ q}$

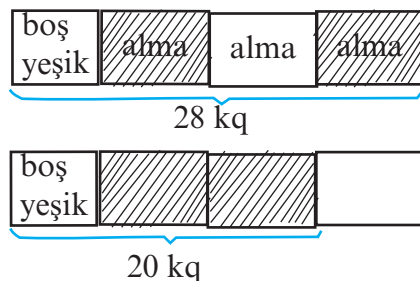
**D. 6. A** tərəzisi 8 ədəd “Cənnət alması”nın kütləsinin 240 q olduğunu göstərir. **B** tərəzisi isə 6 ədəd “Cənnət alması”nın əvəzinə tərəziyə qoyulan bir böyük və 2 kiçik almanın kütləsinin 260 q olduğunu göstərir.

1) **A** tərəzisinin göstərişinə görə 1 ədəd “Cənnət alması”  $240 \text{ q} : 8 = 30 \text{ q}$ .

2) Tərəziyə 6 ədəd “Cənnət alması”nın əvəzinə 1 böyük alma qoyduqda tərəzinin göstəricisi 260 q olur. 1 almanın kütləsi:  $260 - 2 \cdot 30 = 200 \text{ q}$ . Şagirdlər başqa hesablama üsulları da təklif edə bilərlər. 1 böyük alma:  $6 \cdot 30 + 20 = 200 \text{ (q)}$

**Əlavə məsələ. Alma ilə dolu yeşiyin kütləsi 28 kq-dır. Yeşiyin üçdə iki hissəsi alma ilə dolu olduqda onun kütləsi 20 kq olur. Boş yeşiyin kütləsini hesablayın.**

Yeşiyin 28 kq kütləsi (brutto) boş yeşiyin kütləsindən və 3 bərabər hissəyə bölünmüş almaların kütləsindən ibarətdir. Tam-hissə modelini bu hissələrdən ibarət olmaqla çəkək. Burada tamı 28 kq, hissələri isə boş yeşik və almalar təşkil edir.



1) Tam-hissə modelindən də görüldüyü kimi,

1 hissə alma  $28 - 20 = 8 \text{ kq-dır}$

2) Almaların xalis kütləsi (netto):  $3 \cdot 8 \text{ kq} = 24 \text{ kq}$

3) Yeşiyin kütləsi:  $28 \text{ kq} - 24 \text{ kq} = 4 \text{ kq}$  **Yoxlama:**  $4 \text{ kq} + 8 \text{ kq} + 8 \text{ kq} + 8 \text{ kq} = 28 \text{ kq}$

**Əlavə məsələ 1 (İ.d. 73-3). 2 kq yağ və 2 kq qaymağa 24 manat ödəndi. 1 kq yağın qiyməti 1 kq qaymağın qiymətindən 4 manat bahadır. 1 kq yağın və 1 kq qaymağın qiymətini tapın.**

Məsələnin şərtinə uyğun tam-hissə modelini çəkək. Əvvəlcə 1 kq yağın və 1 kq qaymağın qiymətinin bərabər olduğu şərtini qəbul edərək uyğun eyni hissələr çəkək. Yağın qiymətini göstərən hər bir hissəyə 4 manat baha olduğunu göstərən hissə əlavə edək. Ümumi qiymət böyük mütərizənin köməyiylə qeyd olunur.

1) Tam-hissə modelindən görüldüyü kimi,

$24 - 8 = 16$  manat 1 kq-nın qiyməti eyni

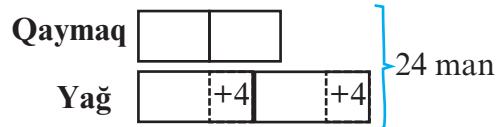
olmaqla 4 kq qaymaq və yağın qiymətini

göstərir (qiymətləri bərabərləşdirmək üçün artıq pulları çıxırıq).

2) 1 kq qaymaq:  $16 : 4 = 4$  (manat)

3) 1 kq yağ:  $4 \text{ manat} + 4 \text{ manat} = 8 \text{ manat}$ .

Yoxlama:  $2 \cdot 4 + 2 \cdot 8 = 8 + 16 = 24$  manat



**Əlavə məsələ 2 (İ.d. 73-5). Alıcı 4 kq yağ almaq istəyir. Satıcının yalnız 3 kq-lıq və 5 kq-lıq çəki daşları var. Satıcı bu çəki daşları ilə 4 kq yağ necə çəkə bilər? Fikrinizi yazın.**

Satıcı 4 kq yağ 3 kq-lıq və 5 kq-lıq daşlarla 2 mərhələdə çəkə bilər. Birinci mərhələdə hər iki daşı tərəzinin bir gözünə qoymaqla 8 kq yağ çəkir. İkinci addımda isə 8 kq-lıq yağ 2 bərabər hissəyə bölərək yarisını tərəzinin bir gözünə, yarisını isə digər gözünə qoyur. Tərəzinin gözləri tarazlaşana qədər yağ bir gözdən o biri gözə əlavə edilir.

İndi bu cür tərəzilərdən demək olar ki, istifadə olunmur. Daha çox elektron tərəzilərdən istifadə olunur. Lakin şagirdlərin mühakimə qabiliyyətlərini artırmaq üçün tərəzi üzərində verilmiş məsələlər əlverişli məsələlərdir. Şagirdlər gözlü, qollu tərəziləri sinfə gətirməklə müxtəlif məsələləri əyani olaraq həll edə bilərlər. Belə manipulyativ məşğələdə şagirdlər öz əlləri ilə tərəzinin gözündəki əşyaları və çəki daşlarını dəyişməklə nələrin dəyişdiyini aydın görür və qərar verirlər.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin müzakirələrdə iştirakına, məsələ həllətmə bacarıqlarına görə formativ qiymətləndirmə aparılır.

**Dərs 73-74. Tutumun ölçülməsi. 2 saat.**  
**Dərslik səh. 86-88 (əlavə resurs İş dəftəri səh.75-77)**

**Məzmun standartı:**

- 1.1.8. Kəmiyyətin hissələrini kəsrlərin köməyi ilə təsvir edir.
- 4.1.1. Kütlənin, uzunluğun, tutumun, vaxtın, perimetrin, sahənin müqayisəsinin nəticəsini şərh edir.
- 4.2.1. Uzunluğu, kütləni, tutumu, perimetri, sahəni müvafiq vahidlər və alətlərin köməyi ilə müəyyənləşdirir.
- 4.2.2. Eyni adlı kəmiyyətlərin vahidləri arasındakı əlaqədən hesablamalarda istifadə edir.

**Şagird bacarıqları:**

- qabın tutumunu təxmini müəyyən edir və ölçərək yoxlayır;
- qablardakı maye miqdarını baxmaqla müqayisə edir;
- tutum vahidlərini tanıyır və onlar arasındakı əlaqələrdən düzgün istifadə edir;
- tutumu təxmini və dəqiq hesablanması lazım olan real həyati situasiyalara ayırır;
- 1 l-in  $\frac{1}{2}$ ,  $\frac{1}{4}$ ,  $\frac{1}{5}$ ,  $\frac{1}{8}$  hissələrini ml-lə ifadə edir;
- tutuma aid müxtəlif məsələləri həll edir.

**1-ci saat. Dərslik səh. 86-87**

Şagirdlərin qabdakı mayenin tutumunu təxmini müəyyən etmə bacarıqları üzərində məşğələlər aparılır. 1 l-lik, yarım litrlik maye miqdarına görə 250 ml-dən çox və ya az maye miqdarı haqqında fikir yürüdülmür. Şagird həmçinin 250 ml maye miqdarını  $l$ , litrin dördüdə bir hissəsi, 500 ml maye miqdarını 1 litrin yarısı, litrin ikidə bir hissəsi kimi müxtəlif cür ifadə etməyə yönləndirilir. Bu onun ümumi nitq qabiliyyətini inkişaf etdirməklə yanaşı, gündəlik həyatında riyazi biliklərindən də istifadə etməyə inam yaradır.

Dərslik və İş dəftərində verilmiş tapşırıqlar yerinə yetirilir.

**D. 87-3-1. 1) Üç su qabının birincisində  $\frac{3}{4}$ , ikincisində 350 ml, üçüncüsündə  $\frac{1}{2}$  isə su var. Üç qabda cəmi nə qədər su var?**

Əvvəlcə kəsrlərlə ifadə olunmuş su miqdarları millilitrlərlə ifadə edilir.

1)  $\frac{3}{4} l = (1000 ml : 4) \times 3 = 250 ml \times 3 = 750 ml$

2)  $\frac{1}{2} l = 1000 ml : 2 = 500 ml$

Beləliklə, su miqdarları millilitrlərlə ifadə edildi.

3) Qablardakı suyun ümumi miqdarı:

$$750 ml + 350 ml + 500 ml = 1600 ml = 1 l 600 ml$$

Şagirdlərin hesablamaları şifahi olaraq yerinə yetirmə bacarıqlarına diqqət edilir. Kəsrlərlə ifadə edilmiş kəmiyyətlər üzərində hesablamalar bu bacarıqların formalaşdırılması üçün əlverişlidir.

**D.87-6. Üç qabda cəmi 40 l su var. Qablardan birində 12 l su var. Digər iki qabın birindəki suyun miqdarı o birindən 6 l çoxdur. Bu qabların hər birində neçə litr su var?**

Məsələni tam-hissə modeli çəkməklə həll etmək olar.

- 1) Tam-hissə modelindən göründüyü kimi, digər iki qabdakı suyun miqdarı  $40 l - 12 l = 28 l$ -dir.
- 2) Digər iki qabın birindən - artıq su olan qabdan  $6 l$  su götürülsə, hər iki qabda eyni miqdarda (az miqdarda su olan qabdakı qədər) su qalar:

$$28 l - 6 l = 22 l$$

- 3) Qablardan birindəki suyun miqdarı:  $22 l : 2 = 11 l$
- 4) Digər qabdakı suyun miqdarı:  $11 l + 6 l = 17 l$

Yoxlama:  $12 l + 11 l + 17 l = 40 l$

Praktik situasiyalar üzərində tutumun təxminlənməsinə aid tapşırıqların yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir. Məsələn, “bu qabın tutumu təxminən  $5 l$ -dir”, “Vedre 2 balon su tutar”, “dəm çayniki 3 stəkan su tutar”. Həmçinin müəyyən miqdar suyun verilmiş ölçülərdə qablara paylanması üzərində məsələlərin həll edilməsi tövsiyə edilir. Məsələn,  $17 l$  suyu ən az sayda qab işlətməklə  $3 l$ -lik və  $2 l$ -lik qablara boşaldın.

**Əlavə məsələ (İ.d. 75-3).** A qabındakı  $10 l$  suyun  $\frac{2}{5}$ -si B qabına boşaldılsa, hər iki qabda eyni miqdarda su olar.

Əvvəlcə B qabında neçə litr su var idi?

- 1)  $10 l$  suyun  $\frac{2}{5}$ -si, yəni B qabına tökülən suyun miqdarı:

$$10 l : 5 = 2 \quad 2 l \cdot 2 = 4 l$$

- 2) A qabında qalan su  $10 l - 4 l = 6 l$  olur.

- 3) B qabına  $4 l$  su töküldükdən sonra bu qabda suyun miqdarı A qabında qalan su qədər, yəni  $6 l$  olmuşdur. Deməli, B qabında əvvəlcə  $6 l - 4 l = 2 l$  su var idi.

**2-ci saat. Dərslik səh. 88.**

**D.1. Minayə nənə isti yay günlərində nəvələrinə limonad hazırlayır. O, bunun üçün hər  $2 l$  suya  $200 ml$  limon şirəsi və  $400 ml$  şərbət əlavə edir.**

- 1) Minayə nənə  $400 ml$  limon şirəsinə nə qədər su, nə qədər şərbət əlavə etməlidir?

Alınan limonadın miqdarını litr və millilitrlə ifadə edin.

- 2) Minayə nənənin 8 nəvəsinin hər biri  $300 ml$  limonad içsə,  $200 ml$ -lik limon şirəsindən hazırlanmış limonad onlara çatarmı?

Məsələnin həllini cədvəllə təqdim etmək olar. Cədvəl məsələnin həllini əyani olaraq göstərir və şagirdin şərti və həlli daha əyani dərk etməsinə kömək edir.

- 2) 8 nəfər  $8 \cdot 300 ml = 2 l 400 ml$  limonad lazımdır.

$2 l 600 ml$  limonad 8 nəfərə çatır və  $200 ml$  limonad artıq qalar.

**Əlavə məsələ.** Tutumu  $9000 l$  olan hovuz iki borudan axan su ilə  $90$  dəqiqəyə doldu.

Hovuza birinci boru vasitəsilə dəqiqədə  $30 l$  su dolarsa, ikinci boru ilə neçə litr su dolar?

Hovuzun dolması və boşalması üzərində qurulmuş maraqlı tapşırıqlar məsələ həlli bacarıqlarının formalaşdırılması üçün geniş istifadə olunur.

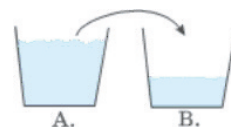
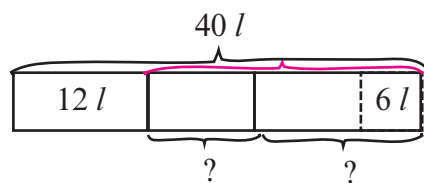
$90$  dəqiqə ərzində hovuz iki borudan axan su ilə dolmuşdur.

Hovuzun tutumu  $9000 l$ -dir. 1-ci borudan 1 dəqiqədə  $30 l$  su axır.

Əvvəlcə  $90$  dəqiqədə bu borudan axan suyun miqdarını tapmalıyıq. Sonra isə hovuzun ümumi tutumundan bu suyun miqdarını çıxsaq, yerdə qalan su miqdarı ikinci boru vasitəsilə axıdılmış olacaq.

- 1)  $30 l \cdot 90 = 2700 l$  (1-ci boru ilə doldurulan su)

- 2)  $9000 l - 2700 l = 6300 l$  (2-ci boru ilə doldurulan su)



**Əlavə məsələ.** Çən dəqiqədə 8 l və 6 l su gələn iki boru vasitəsilə dolur. Dəqiqədə 5 l su axan boru vasitəsilə boşalır. Hər üç boru eyni vaxtda işləsə, 5400 l -lik hovuz nə qədər vaxta dolar? Hovuza bir dəqiqədə dolan və boşalan suyun miqdarına görə hovuzda 1 dəqiqədə qalan suyun miqdarını tapmalıyıq. Bu su miqdarı:  $8 l + 6 l - 5 l = 9 l$  -dir.

$$5400 : 9 = 600 \text{ dəqiqə} \quad 600 \text{ dəqiqə} = 10 \text{ saat} \quad \text{Cavab: } 10 \text{ saat}$$

**D.2. 5 l qarışıq meyvə şirəsinin  $\frac{2}{5}$  -si moruq,  $\frac{1}{5}$  -i giləs, qalanı isə ərik şirəsidir. Ərik şirəsi nə qədərdir?**

Şirənin  $\frac{2}{5}$  -si nə qədərdir və ya şirənin neçə litri moruqdur? ( $5 l = 5000 ml$ )

$$5000 : 5 = 1000, 1000 \cdot 2 = 2000 ml = 2 l.$$

Şirənin  $\frac{1}{5}$  -i nə qədərdir və ya şirənin neçə litri gilədir? Şagird əvvəlki hesablamalarla şirənin  $\frac{1}{5}$  -nin 1000 ml, yəni 1 l olduğunu tapmışdı. Ona görə də şirənin 1 l-nin gilə olduğu birbaşa yazıla bilər. Gilə şirəsi: 1 l. Ərik şirəsi:  $5 l - (2 l + 1 l) = 2 l$

**D.3. 2 l qatıqdan 6 l ayran hazırlamaq olar.**

a) 4 l qatıqdan neçə litr ayran hazırlamaq olar?

b) 4 l qatıqdan hazırlanan ayranla neçə yarım litrlik qabı doldurmaq olar?

c) Yarım litrlik ayran dolu qabın biri 60 qəpikdən satılsa, 4 l qatıqdan hazırlanmış ayrandan nə qədər pul əldə edilər?

litrlər	yarım litrlər
1	2
2	4
3	6
4	8
5	10 və s.

a) 2 l qatıqdan 6 l, 4 l qatıqdan 12 l ayran hazırlanır.

b) Şagird 1 l, 2 l və s. tutumların yarım litrlərlə ifadə etmə bacarıqlarını ardıcılıq yazmaqla, cədvəl qurmaqla nümayiş etdirmələri tövsiyə edilir 10 l-dəki yarım litrlərin

sayını cədvəldə verilmiş ardıcılığın qanunauyğunluğuna görə tapmaq olar. Yarım litrlərin sayı bir litrlərin sayından 2 dəfə çoxdur, 12 l-də 24 yarım litr var.

c) 24 qab ayrandan əldə edilən pul - hər 10 qab ayranın pulu və üstəgəl 4 qab ayranın pulu kimi şifahi hesablanıla bilər. 10 qabın pulu 6 manat, 20 qabın pulu 12 manat, 4 qabın pulu isə 2 manat 40 qəpik. 24 qab ayranın satışından 14 manat 40 qəpik pul əldə edilir. Şagirdlər fərqli yollarla, məsələn hər 5 qabdan alınan pula ( $24 = 5 \cdot 5 - 1$ ),

$5 \cdot 3 \text{ man} - 60 \text{ qəp.} = 14 \text{ man } 40 \text{ qəp.}$ ) görə və s hesablaya bilərlər.

**Əlavə məsələ 1 (İ.d. 76-2).** Avtomobillərin radiatoru 4 l su və 2 l spirtdən hazırlanmış maye ilə işləyir. Radiatora 54 l maye doldurulmuşsa, bunun neçə litri spirtdir?

Hər 6 l maye qarışığının 4 l-i su, 2 l-i spirttir. 54 l maye neçə 6 l-dən ibarətdir?

$$54 l : 6 l = 9 \text{ (qrup)} \quad \text{Suyun miqdarı: } 9 \cdot 4 l = 36 l \quad \text{Spirtin miqdarı: } 9 \cdot 2 l = 18 l$$

**Əlavə məsələ 2 (İ.d. 76-3).** 4 nəfərlik meyvə salata 250 q portağal və 500 q alma qarışığının üzərinə 100 q şəkər tozu əlavə etməklə hazırlanır. 1 kq portağal, 3 kq alma və 1 kq qənddən neçə nəfərlik salat hazırlamaq olar?

Məsələnin həllini cədvəllə təqdim etmək daha əlverişlidir. Bu halda hansı ərzağın nə vaxt qurtardığı əyani olaraq görünür.

Adamların sayına görə salata sərf olunan meyvə və şəkər tozu miqdarının ardıcılığını yazsaq, 4-cü addımda, yəni 16 nəfər üçün salat hazırlandıqdan sonra

adamların sayı	portağal	alma	şəkər tozu
4	250 q	500 q	100 q
8	500 q	1 kq	200 q
12	750 q	1 kq 500 q	300 q
16	1000 q	2kq	400 q
		.....	.....

portağal qurtarır. Digər ərzaqlardan hələ qalmasına baxmayaraq, portağal qurtardığına görə daha çox adam üçün salat hazırlamağa imkan yoxdur.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin müxtəlif qablardakı su miqdarlarını ölçmə, təxmin etmə və müqayisə etmə, tutum vahidləri arasında əlaqə yaratma, məsələ həll etmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

**Dərs 75-76. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Summativ qiymətləndirmə. 2 saat**  
**Dərslik səh. 89 (əlavə resurs İş dəftəri səh.78)**

Bu dərsdə nəzərdə tutulmuş məzmun standartları üzərində qurulmuş fəaliyyətlər yerinə yetirilir.

**D.2. Pişik siçanı tutmaq istəyir. Pişik 6 m-i göstərən nöqtədən hər dəfə 3 m, siçan isə 14 m-i göstərən nöqtədən hər dəfə 1 m sağa hoppanır. Onlar eyni vaxtda hərəkətə başlasalar, neçənci sıçrayışda pişik siçanı tutacaq?**

Məsələni cədvəl qurmaqla həll edə bilərik.

Cədvəldən görüldüyü kimi, 4-cü hoppanışda pişik siçanı tutacaq.

hoppan.	pişik	siçan
0	6 m	14 m
1.	9 m	15 m
2.	12 m	16 m
3.	15 m	17 m
4.	18 m	18 m

**D.3** məsələsi qrafik məlumatlarla işləmə bacarığı üzərində qurulmuşdur. Məlumatlar müxtəlif qrafik formalarda verilə bilər. Görüldüyü kimi, üfüqi ox üzərində həftələr, şaquli ox üzərində isə kiçik itin kütləsinin hər həftənin sonundakı artımı qeyd olunmuşdur. Şagird qrafikdə verilən məlumatlarla (kütlənin artımı) məsələdə verilən məlumat arasında əlaqə yaratmaqla suallara cavab verməlidir.

1) 4-cü həftədə kütlənin artımı 250 q-a yaxın olmuşdur.

2) 4-cü həftənin sonunda balaca itin kütləsi:

$$600 \text{ q} + 150 \text{ q} + 100 \text{ q} + 180 \text{ q} + 240 \text{ q} = 1270 \text{ q} = 1 \text{ kq } 270 \text{ q} \text{ olmuşdur.}$$

Bu tipli məsələlər beynəlxalq qiymətləndirmə təşkilatlarının da istifadə etdiyi məsələ nümunələrindəndir. Şagird qrafikdə verilmiş məlumatı **D.2** məsələsində olduğu kimi cədvəllə də təqdim etsə, yaxşı olar. Bu fəaliyyət məlumatı müxtəlif formalarda təqdim etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

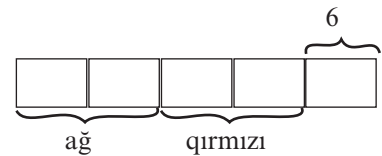
**D.4** tapşırığı zaman vahidlərinin hissələrini hesablama bacarıqlarıdır.

Şagird 2 saatın  $\frac{2}{5}$  hissəsinin neçə dəqiqə olduğunu tapmaq üçün  $2 \text{ saat} = 120 \text{ dəqiqənin}$  hissəsini hesablamalı olduğunu başa düşür.  $(120 : 5) \cdot 2 = 48 \text{ (dəqiqə)}$

**Əlavə məsələ.** Tədbirdə səhnədəki şagirdlərin  $\frac{2}{5}$  hissəsi ağ,  $\frac{2}{5}$  hissəsi qırmızı, 6 nəfər isə mavi köynək geyinmişdi. Səhnədə neçə şagird var idi?

Tam hissə modeli çəkməklə aydın olur ki, bütün şagirdlər 5 hissədir və bir hissə 6 nəfərdən ibarətdir.

Bu halda həm ağ köynəklilərin həm də qırmızı sayının 12 nəfər olduğunu asanlıqla müəyyən etmək olar.





Summativ qiymətləndirmə 3S

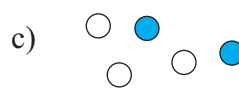
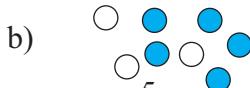
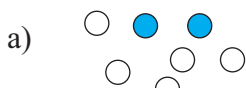
№	Meyarlar	Müəllimin qeydi
1.	Bütövün, tamın bərabər hissələrinə uyğun şəkil çəkir, kəsrlər yazır və oxuyur.	
2.	Müəyyən saylı əşyanın bərabər hissələrinə uyğun şəkil çəkir, kəsrləri yazır və oxuyur.	
3.	Kəsrləri ədəd oxu üzərində düzür.	
4.	Məxrəcləri eyni olan kəsrləri müqayisə edir.	
5.	Verilən ədədin tələb olunan hissəsini müəyyən edir.	
6.	Verilən hissəsinə görə əşyanın ümumi sayını müəyyən edir.	
7.	Uzunluq vahidləri arasındakı əlaqələrdən qarşılıqlı çevirmələrdə istifadə edir.	
8.	Ölçmələri tələb olunan dəqiqliklə (sm, mm) yerinə yetirir.	
9.	Uzunluğun ölçülməsinə aid müxtəlif məsələlər həll edir.	
10.	1 km, 1 m, 1 sm-in $\frac{1}{2}$ , $\frac{1}{4}$ , $\frac{1}{5}$ hissələrini uyğun olaraq m-lə, sm-lə, mm-lə ifadə edir.	
11.	Kütlə vahidləri arasındakı əlaqələrdən qarşılıqlı çevirmələrdə istifadə edir.	
12.	1 t, 1 kq, 1 q kütlələrin $\frac{1}{2}$ , $\frac{1}{4}$ , $\frac{1}{5}$ hissələrini uyğun olaraq kq-larla, q-larla, mq-larla ifadə edir.	
13.	1 kq-a görə verilmiş məlumatı - 100 q, 200 q, 250 q, 500 q kimi çox işlənən kütlələrə uyğunlaşdırır.	
14.	Kütləyə aid müxtəlif məsələlər həll edir.	
15.	Tutum vahidləri arasındakı əlaqələrdən istifadə edir.	
16.	1 l-in $\frac{1}{2}$ , $\frac{1}{4}$ , $\frac{1}{5}$ hissələrini ml-lə ifadə edir.	
17.	Tutuma aid müxtəlif məsələlər həll edir.	

### 3-cü bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə

1) Hansı fiqurun  $\frac{5}{8}$  hissəsi rənglidir?



2) Hansı dairə qrupunun  $\frac{2}{5}$  hissəsi rənglidir?



3) Ədəd oxu üzərində hərflərdən hansı  $\frac{5}{6}$  kəsrinə uyğundur?



a) M

b) N

c) L

4)  $\frac{3}{8} > \frac{*}{8}$  müqayisəsində ulduzun yerinə hansı ədəd ola bilər?

5) Mağazadakı 100 rəsm albomunun  $\frac{3}{5}$  hissəsinin üzərində portret, qalanlarında isə təbiət təsviri var. Təbiət təsvirli neçə albom var?

a) 40

b) 60

c) 50

6) Adil pulunun  $\frac{2}{5}$  hissəsini günorta yeməyinə xərclədi. Adil yeməyə 10 manat ödəmişsə, onun əvvəlcə nə qədər pulu var idi?

a) 20 man.

b) 25 man.

c) 50 man.

7) Kəmalə bəzək üçün qırmızı lentdən əvvəlcə  $\frac{3}{5}$  m, sonra isə 50 sm işlətdi. Kəmalənin işlətdiyi lentin ümumi uzunluğu 1 m-dən çoxdur, yoxsa az?

8) Zaurun kütləsi 45 kq-dır. Zaurun kütləsi Fidanın kütləsinin  $\frac{1}{3}$  - i qədərdir. Zaurun kütləsi nə qədərdir?

a) 25 kq

b) 35 kq

c) 15 kq

9) 1 l şirənin 200 ml-ni Səbinə, 250 ml-ni isə Sevda içdi. Nə qədər şirə qaldı?

10) Qabın  $\frac{1}{2}$  hissəsi su ilə doludur. Qaba 12 l su tökülsə, tam dolar. Qabın tutumu neçə litrdir?

a) 14 l

b) 20 l

c) 24 l

11) Cəmi nə qədərdir?

$$\frac{1}{4} \text{ kq} + 400 \text{ q} + \frac{2}{5} \text{ kq}$$

12) 4 m 50 sm + 375 sm + 30 m cəmi nə qədərdir?

a) 34 m 25 sm

b) 409 sm

c) 38 m 25 sm

13) Konfetin 200 q-nın qiyməti 4 manat 20 qəpikdir. Konfetin 1 kq-nın qiymətini tapın.

14) 1 l-lik qaba tutumu  $\frac{1}{4}$  l olan qabla neçə dəfə su töksəniz, dolar?

a) 4

b) 6

c) 8

15)  $\frac{1}{4}$  saat neçə dəqiqədir?

#### 4-cü bölmə üzrə dərs bölgüsü cədvəli - 17 saat

	№	Dərs	Dərslik səh.	Dərs saati	
<p>2.3.1. Asılı dəyişənlərdən birinin dəyişməsinin digərinə necə təsir etdiyini şərh edir.</p> <p>3.1.1. Əşya və fiqurların yerdəyişmələri haqqında təsəvvürlərini şərh edir.</p> <p>3.1.2. Kub, düzbucaqlı prizma, silindr, kürə, konusun açılış şəkillərini müəyyənləşdirir.</p> <p>3.1.3. Əşya və fiqurların müxtəlif tərəflərdən görünüşlərini təsvir edir.</p> <p>3.2.1. Çoxbucaqlının perimetri və sahəsi anlayışlarını başa düşdüyünü nümayiş etdirir.</p> <p>3.2.2. Sadə həndəsi fiqurların təsnifatını aparır.</p> <p>3.2.3. Həndəsi fiqurlardan çalışmaların həllinin modelləşdirilməsində istifadə edir.</p> <p>4.1.1. Kütlənin, uzunluğun, tutumun, vaxtın, perimetrin, sahənin müqayisəsinin nəticəsini şərh edir.</p> <p>4.1.2. Eyni sahəyə malik olan müxtəlif ölçülü fiqurlar haqqında şərhlər verir.</p> <p>4.2.1. Uzunluğu, kütləni, tutumu, perimetri, sahəni, bucağı müvafiq vahidlər və alətlərin köməyi ilə müəyyənləşdirir.</p> <p>4.2.5. Uzunluq, kütlə, tutum, perimetr, sahə, bucaq ölçmələrinə dair məsələlər həll edir.</p>	Dərs 77-79	Bucaqlar. Bucaqların ölçülməsi və qurulması	91-93	3	
	Dərs 80	Dördbucaqlılar	94	1	
	Dərs 81	Üçbucaqlar	95	1	
	Dərs 82	Çevrə, dairə	96	1	
	Dərs 83	Hərəkətlər - dönmə, əksetmə, sürüşmə	97 -98	1	
	Dərs 84	Ümumiləşdirici tapşırıqlar	99	1	
	Dərs 85	Çoxbucaqlıların perimetri	100	1	
	Dərs 86-87	Düzbucaqlının sahəsi	101-103	2	
	Dərs 88-89	Həqiqi ölçü, şəkildəki ölçü. Ümumiləşdirici tapşırıqlar	104-105	2	
	Dərs 90-91	Fəza fiqurları və açılış şəkilləri Konstruksiyalar və onların görünüşləri	106-107	2	
	Dərs 92-93	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Summativ qiymətləndirmə	108	2	
	Cəmi				17

## Dərs 77-79. Bucaqlar. Bucaqların ölçülməsi və qurulması. 3 saat Dərslik səh. 91-93 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 78-80)

**Məzmun standartı:** 4.2.1. Uzunluğu, kütləni, tutumu, perimetri, sahəni, bucağı müvafiq vahidlər və alətlərin köməyi ilə müəyyənləşdirir.

4.2.5. Uzunluq, kütlə, tutum, perimetr, sahə, bucaq ölçmələrinə dair məsələlər həll edir.

### Şagird bacarıqları:

- bucaqları növlərinə görə ayırır;
- bucaqları real vəziyyətlər və əşyalar üzərində göstərir;
- bucaqların ölçüsünü təxmin edir;
- bucaqları günyə və transportir vasitəsilə dəqiq ölçür;
- verilmiş ölçülərə uyğun bucaqlar qurur;
- bucağı hərflərlə işarələyir və adlandırır.

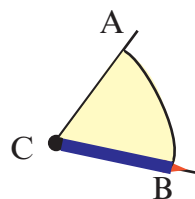
**Təchizat. Transportir, günyə**

### 1-ci saat. Dərslik səh. 91

**Motivasiya.** Şagirdlər müxtəlif bucaqları sinifdəki əşyalar üzərində əlləri ilə cızmaqla göstərirlər. Müraciət olunan şagird hər hansı əşyanı məsələn, kitabı əlinə götürür (və ya tərپənməz hər hansı bir əşya üzərində) və onun küncləri üzərində barmaqları ilə cızmaqla bucaqları göstərir (düz bucaq) və növünü söyləyir. Şagirdlər kitabı azacıq və ya daha çox açmaqla alınan bucağın növünü müəyyən edirlər.

Hər hansı bucaq üzərində karandaşın fırlanma hərəkəti ilə bucağı göstərirlər. CB tərəfi üzərində olan karandaş AC tərəfi üzərinə gələnə qədər C nöqtəsi ətrafında ACB bucağı qədər döndür.

Şagirdlər aşağıdakı kimi iti bucağın böyüdülməklə düz bucağa doğru dəyişməsi zamanı karandaşın get-gedə daha çox döndüyünü müşahidə edirlər.



Real həyatda bucaqları görmə və təsəvvüretmə bacarıqlarını formalaşdırma məşğələləri yerinə yetirilə bilər.

Şagirdlər hərəkətləri ilə bucaqları modelləşdirə bilərlər. Onlardan biri müəyyən hərəkəti icra edir, digəri isə tabaşirlə onun hərəkətinin izini (trayektoriyasını) çəkir. Alınan bucağın növü təyin edilir.

Həmçinin şagirdlər sinifdə müxtəlif əşyaların bir-birinə nəzərən hansı bucaq altında yerləşdiyini müəyyən edə bilərlər. Məsələn, qapı, orta cərgədəki 1-ci parta və lövhəni düz xətlərlə birləşdirməklə onların bir-birinə nəzərən hansı bucaq altında yerləşdiyini göstərirlər. Bu zaman hər bir əşyanı bütövlükdə bir nöqtə kimi təsəvvür edirlər. Şagirdlər əvvəlcə əşyaları xəyali xətlərlə birləşdirməklə təsəvvürlərində canlandırdıqları bucağın növünü təqdim edə bilərlər.

Şagirdlər saat üzərində əqrəblərin əmələ gətirdiyi bucaqlara (məsələn 90, 180, 270, 360 dərəcəli) uyğun vaxtı söyləyir və bu vəziyyətlərin hansı zamanlara uyğun gəldiyini müşahidə edirlər.

Şagirdlər bucağın növlərini müəyyən etmə üzrə praktik tapşırıqlar yerinə yetirirlər.

1) Qapını elə açın ki, iti bucaq əmələ gəlsin. 2) Qapını elə açın ki, 90 dərəcəli bucaq əmələ gəlsin. 3) Qapını elə açın ki, kor bucaq əmələ gəlsin.

Şagirdlər nöqtəli kağızlar üzərində müxtəlif bucaqlar çəkirlər.

Bucağın hərflərlə işarələnməsi və adlandırılması öyrənilir. Bucaq təpə nöqtəsini və tərəfləri üzərindəki hər hansı bir nöqtəni göstərən hərflərlə işarə edilir və adlandırılır.

Təpə nöqtəsindəki hərflər ortada yazılır.  $\angle ACB$  və ya  $\angle BCA$  kimi yazılır. “ $\angle$ ”- bucaq işarəsidir. Bucaq yalnız təpə nöqtəsini göstərən hərflərlə də adlandırılabilir və yazıla bilər:  $\angle C$

Şagirdlər bucağın adlandırılmasına aid müxtəlif praktik tapşırıqları yerinə yetirirlər. Məşğələni cütlərlə iş kimi yerinə yetirmək olar.

**Cütlərlə iş.** Şagirdlərdən biri ağ vərəq üzərinə 3 müxtəlif əşya (kiçik ölçülü pozan, lobyə dənəsi, kağız sancağı) qoyur və adlarını müəyyən ardıcılıqla söyləyir. Məsələn, pozan, lobyə, sancaq. Digər şagird bu sıralamaya görə uyğun bucağı çəkir və əşyaların baş hərfləri ilə işarə edir. Yəni pozanla lobyənin, lobyə ilə sancağın yerini göstərən nöqtələri birləşdirir. Bu zaman şagird “lobyə” sözü ortada səsləndirildiyi üçün bucağın təpə nöqtəsi olduğunu başa düşür. Yəni şagird  $\angle PLS$  bucağını çəkir, yanında növünü və adını müxtəlif cür yazır:  $\angle PLS$ ,  $\angle SLP$  və  $\angle L$ . Daha sonra rollar dəyişdirilir.

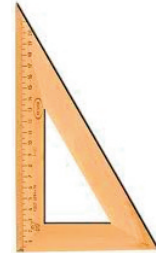
Məşğələni bir qədər dəyişmək olar. Məsələn, tutaq ki,  $\angle PLS$  kor bucaqdır. Pozanın yerini elə dəyiş ki,  $\angle PLS$  bucağı iti bucaq (və ya düz bucaq) olsun. Bu cür məşğələlər şagirdə ünvanı təsvir etmə, plançəkmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin müxtəlif bucaqları əşyalar və hərəkətlər üzərində modelləşdirmə, növünü tanıma, müxtəlif növ bucaqları çəkmə və adlandırma bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır. Dərslük və İş dəftərində verilmiş tapşırıqların praktik olaraq yerinə yetirilməsi onların şagird tərəfindən asan başa düşülməsinə və yaddaşına uzunmüddətli yazılmasına şərait yaradır. Odur ki, bucaqlar hərəkətlər və əşyalarla modelləşdirilməlidir.

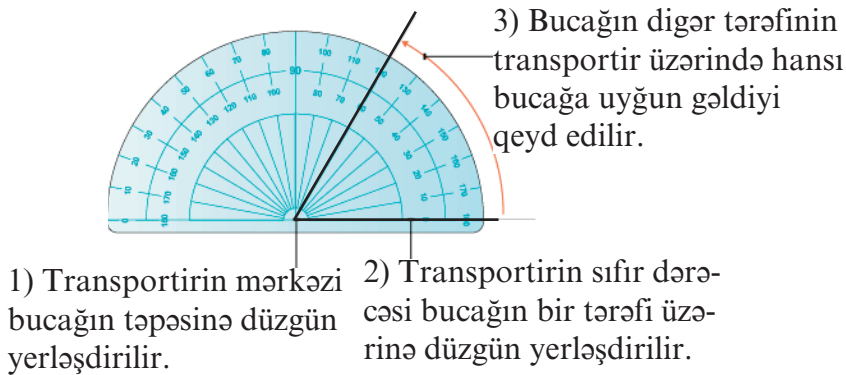
## 2-ci və 3-cü saat. Bucaqların ölçülməsi və qurulması Dərslük səh. 92-93

Transportirlə bucaqları ölçmə və çəkmə qaydaları öyrədilir.

Şagirdlər bucağın ölçü vahidinin dərəcə olduğunu başa düşür. Bucaqları ölçmək və qurmaq üçün transportir və günyədən (düzbucaqlı üçbucaq formalı xətkəş) istifadə edilir. Günyə düz bucaqları ölçmək və qurmaq üçün əlverişlidir. Transportirlə  $180^0$ -yə qədər istənilən bucaqları qurmaq və ölçmək olar. Transportirin mərkəzi bucağın təpəsində olmaqla, bucağın bir tərəfi transportirin üzərinə düzgün qoyulur. Bucağın digər tərəfinin transportir üzərindəki hansı bölgü üzərinə düşdüyü qeyd olunur. Bu bölgüyə uyğun ədəd bucağın dərəcələrlə ölçüsünü göstərir.



Günyə



Bucaqlar transportir vasitəsilə qurulur:

1. İxtiyari bir nöqtəni başlanğıc qəbul edərək bir şüa çəkin. Bu şüa bucağın bir tərəfidir.
2. Transportirin mərkəzini şüanın başlanğıc nöqtəsinə qoymaqla transportirin 0 bölgüsünün şüanın üzərində düzgün yerləşdiyinə diqqət edin.
3. İstədiyiniz bucaq ölçüsünün bərabərində bucağın digər tərəfinin keçəcəyi nöqtəni qeyd edin.
4. Transportiri qaldırın. Bu nöqtə ilə əvvəlcədən çəkilən şüanın təpə nöqtəsinə birləşdirin.

Şagirdlər 90<sup>0</sup>-li bucağın düz bucaq, 90<sup>0</sup>-dən kiçik olan bucağın iti bucaq, 90<sup>0</sup>-dən böyük olan bucağın kor bucaq olduğunu başa düşürlər.

Şagirdlər bucağın ölçüsünü təxmini müəyyən etmə və sonra dəqiq ölçmə tapşırıqlarını yerinə yetirirlər. Bu tapşırıqları qruplarla iş kimi də yerinə yetirmək olar.

**Qruplarla iş.** Hər bir qrupa müxtəlif ölçülü bucaqlar verilir. Şagirdlər bucaqların ölçülərini təxmin edirlər. Təxmini ölçülər qrup üzvlərinin razılığı ilə qeyd olunur. Sonra isə bucaqlar dəqiq ölçülür. 107-ci səhifədə bucağın ölçüsünü təxmin etməyə aid işçi vərəq nümunəsi verilmişdir. Şagirdlər işçi vərəqdə verilən bucaqları hərflərlə adlandırır və cədvəli doldururlar. Cədvələ əvvəlcə təxminlərini yazmalı olduqları onların nəzərlərinə çatdırılır.

Şagirdlər həmçinin transportirin köməyi ilə müxtəlif bucaqlar qururlar. Onların 30<sup>0</sup>, 45<sup>0</sup>, 60<sup>0</sup>, 90<sup>0</sup>-li bucaqları qurma və ölçmə tapşırıqlarını daha çox yerinə yetirmələri tövsiyə olunur. Müxtəlif bucaqların ölçülərini təxmin edərkən bu bucaqlara nəzərən müqayisələr aparılması əlverişlidir.

Müxtəlif bucaqları görmə fəaliyyəti müxtəlif formalı hərflər-şəkillər üzərində davam etdirilə bilər. Məsələn, aşağıdakı hərflərdən hansının yazılışında iti və düz bucaq var?

C hərfinin yazılışında bucaq görmək mümkündürmü?

**M**

**C**

**L**



Şəkillərdən hansının çəkilişində xətlər bucaqlar əmələ gətirir?

Təpəsi və tərəfi üzərində tələb olunan ölçüdə bucaq çəkmə tapşırıqları da bucaqları çəkmə və ölçmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün əlverişlidir.

İbtidai siniflərdə bucaqların ölçüsünü təxmin etmə şagirdlər tərəfindən ətrafda rast gəldikləri əşyalar və hərəkətlər üzərində əyani olaraq göstərilməklə yerinə yetirilməlidir. Çünki kiçikyaşlı uşaqlar yeni anlayışı manipulyativ və oyun xarakterli məşğələlər üzərində daha yaxşı öyrənirlər. Bu belə olmadıqda yuxarı siniflərdə şagirdlər həndəsə məzmun xətti üzrə mövzuları ya heç qavramırlar, ya da praktik olaraq tətbiq edə bilmirlər.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin bucaqları ölçmə, tələb olunan ölçüdə bucaqları qurma, adlandırma, müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.



## Dərs 80. Dördbucaqlılar

### Dərslik səh. 94 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 81)

#### Məzmun standartı:

3.2.2. Sadə həndəsi fiqurların təsnifatını aparır.

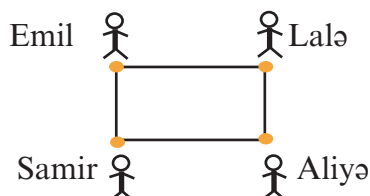
#### Şagird bacarıqları:

- müxtəlif növ dördbucaqlıları təpə nöqtələrini hərflərlə işarə etməklə adlandırır;  
- müxtəlif növ dördbucaqlıları əyani vəsaitlərin köməyi ilə modelləşdirir;  
- dördbucaqlılar üzərində müxtəlif məsələləri onların hərflərlə işarələnmiş adlarından istifadə etməklə həll edir.

**Təchizat.** Rəngli kağızlar, bir top (dolaq) ip

**Motivasiya.** Sinfə əvvəlcədən hazırlanmış bir dolaq qalın ip gətirilir. İpdən müəyyən qədər məsələn, 3 m kəsilir. İpə müxtəlif aralıqlarla düyünlər vurulur.

Məsələn, 50 sm, 1 m, 50 sm, 1 m aralıqlarla düyünlər vurulur. Şagirdlərdən 4 nəfəri ipin düyün vurulmuş nöqtələrini tarım çəkməklə (künclərin düzgün olması, yəni 90 dərəcəli bucaq əmələ gəlməsi üçün) düzbucaqlıları modelləşdirirlər. Düzbucaqlının təpələrini əlində tutmuş şagirdlərin adları lövhəyə yazılır. Lövhəyə bir düzbucaqlı çəkilir və şagirdlərin adlarının baş hərfi ilə işarələnir. Düzbucaqlıları adlarının baş hərfləri müxtəlif olan şagirdlər modelləşdirirlər. Növbə ilə rollar dəyişdirilir. Məsələn, Samir, Emil, Lalə və Aliyən modelləşdirəyi düzbucaqlı (və ya istənilən dördbucaqlı) SELA və ya, LASE, ASEL, ELAS kimi oxuna bilər.



Lövhəyə müxtəlif dördbucaqlılar - kvadrat, düzbucaqlı, romb, paraleloqram çəkilir və adlandırılır. Şagirdlər bu fiqurları müxtəlif əlamətlərinə görə təqdim edirlər.

Məsələn, rombu təqdim edərkən, KOLP fiquru rombdur. Onun 4 tərəfi, 4 təpəsi və 4 bucağı var. K, O, L, P hərfləri rombun təpə nöqtələrini göstərir. KO, OL, LP, PK parçaları rombun tərəfləridir. Rombun bütün tərəfləri bərabər, qarşı tərəfləri isə paraleldir.

PLMN dördbucaqlısı paraleloqramdır. P, L, M, N hərfləri onun 4 təpəsini göstərir. PL, LM, MN, NP paraleloqramın tərəfləridir. Paraleloqramın qarşı tərəfləri paralel və bərabərdir.

Burada rombun və paraleloqramın qarşı bucaqlarının bərabərliyi haqqında da danışmaq olar. Şagirdlər artıq düz bucaqdan fərqli bucaqları ölçüsü ilə tanıyırlar. Lakin bu vacib deyil. Bu barədə seçimi müəllim sinfin səviyyəsinə görə edə bilər.

RSTU fiquru trapesiyadır. R, S, T, U hərfləri trapesiyanın 4 təpəsini göstərir. RS, ST, TU, UR parçaları trapesiyanın tərəfləridir.  $ST \parallel RU$ , RS və TU tərəfləri paralel deyil. Trapesiyanın yalnız iki qarşı tərəfi paraleldir.

Bu qayda ilə şagirdlər fiqurları yazılı olaraq təqdim edirlər.

Bu dərsdə konqruent fiqurlar haqqında təsəvvür yaratmaq üçün praktik tapşırıqların yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir.





Kağızdan eyni ölçülü və eyni formalı (konqruyent) fiqurlar kəsmək üçün əvvəlcə bir fiqur ölçülərək kəsilir. Daha sonra isə bu fiqur üst-üstə qoyulmuş vərəqin üzərinə yerləşdirilir və qayçı ilə bu fiqurla eyni olan fiqurlar vərəqlərdən kəsilib çıxarılır. Kəsilmiş fiqurların bütün nöqtələri üst-üstə düşdüyü üçün onların həm ölçüləri, həm də formaları eyni olacaq. Fiqurların çəkilməsinə və ölçülməsinə aid tapşırıqların nöqtəli kağızda yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir. Şagird nöqtələrin sayını müqayisə etməklə fiqurların konqru-yentliyi haqqında asanlıqla fikir yürüdə bilər. Şagirdlərə xüsusi vərəqlərdə çəkilmiş fiqurlar üzərində aşağıdakı kimi tapşırıqlar verilə bilər: sırada fərqli hansıdır, nizami pozan hansıdır, eyni olanları seçin və s.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin məşğələlərdə iştirakına, praktik fəaliyyətləri düzgün icra etməsinə görə qiymətləndirmə aparılır. Həmçinin şagirdin hündəsi fiqurları işarələmə və adlandırma, hündəsi fiqurları əlamətlərinə görə təqdim etmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

## Dərs 81. Üçbucaqlar

### Dərslik səh. 95 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 82)

#### Məzmun standartı:

3.2.2. Sadə hündəsi fiqurların təsnifatını aparır.

#### Şagird bacarıqları:

- üçbucaqları bucaqlarına və tərəflərinə görə fərqləndirir
- üçbucaqların təpə nöqtələrini hərflərlə işarə etməklə adlandırır;
- müxtəlif növ üçbucaqları əyani vəsaitlərin köməyiylə modelləşdirir;
- üçbucaqlar üzərində müxtəlif məsələləri onların hərflərlə işarələnmiş adlarından istifadə etməklə həll edir.

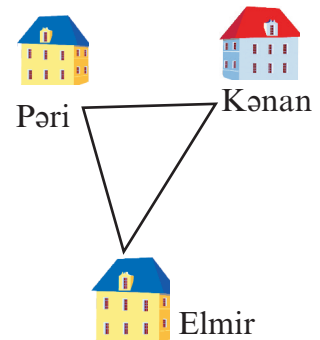
**Təchizat.** Rəngli kağızlar, bir top (dolaq) ip

**Motivasiya.** Müəllim kağızdan kəsilmiş üçbucaqları sinfə nümayiş etdirir. Müraciət olunan şagird üçbucaq haqqında bildiklərini söyləyir. Həmçinin şagird üçbucağın çoxbucaqlının bir növü olduğunu qeyd edir və tərəflərinin uzunluğuna görə növünü söyləyir.

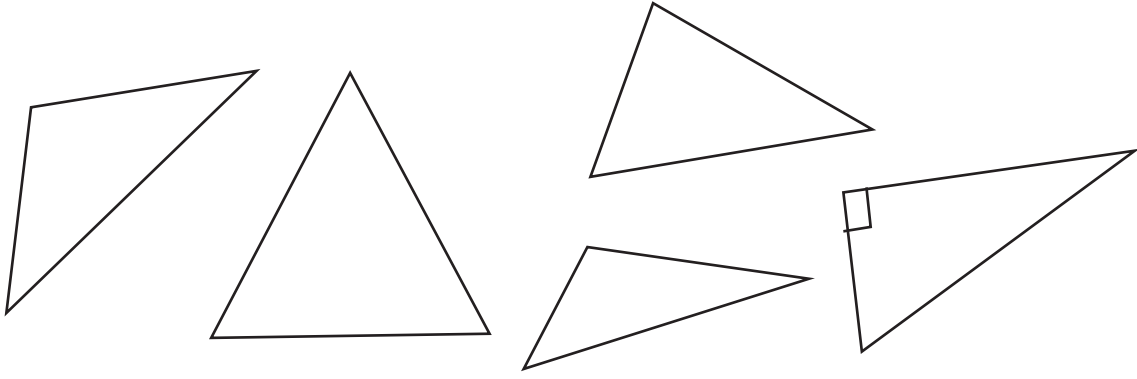
Şagird həmçinin kağızdan kəsib hazırladığı modellər arasından müəllimin lövhədə çəkdiyi və adlandırdığı üçbucaqla eyni əlamətləri daşıyan üçbucağı seçir. Məsələn, müəllim bərabəryanlı üçbucaq çəkmişsə, şagird öz fiqurları arasından bərabəryanlı üçbucağı seçir və fikirlərini təqdim edir:  $\triangle ABC$  bərabəryanlıdır. Onun AB və BC tərəfləri bərabərdir. Şagird bu üçbucağın bucaqları haqqında da fikirlərini söyləyə bilər.

Dördbucaqlıları iplə modelləşdirmə məşğələsi üçbucaqlar üçün də təkrar edilir. Üçbucağın üç tərəfinə uyğun olaraq ipə müxtəlif intervallarla düyünlər atılır. Şagirdlər üçbucağın ipini əllərində təpə nöqtələrindən tuturlar. Üçbucaq şagirdlərin adının baş hərfi ilə adlandırılır. Həmçinin şagirdlər evlərinin, müxtəlif obyektlərin yerləşmə planını çəkir və müəyyən bucaq altında yerləşən obyektləri düz xətlərlə birləşdirməklə müxtəlif növ üçbucaqlar alır və adlandırır.

Sinfin səviyyəsinə görə üçbucaqları bucaqlarına görə ayırmağı öyrətmək olar. Şagirdlər düzbucaqlı üçbucağı tanıyırlar. Bu bir bucağı düz bucaq olan üçbucaqdır.



Üçbucaqları adlandırın. Tərəflərinin uzunluğunu xətkəslə, bucaqlarını transportirlə ölçün. Tərəflərinin uzunluğuna görə növünü yazın. Cədvəli doldurun.

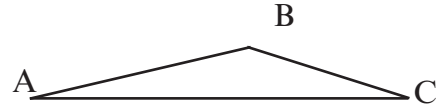
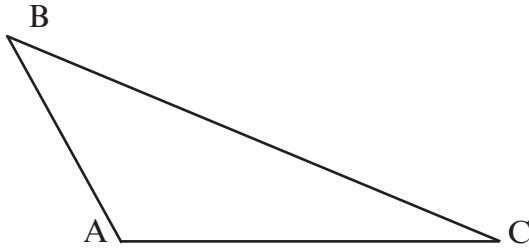
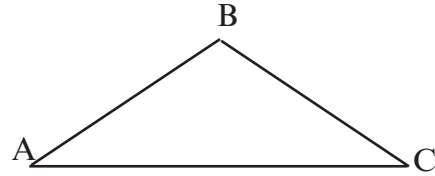
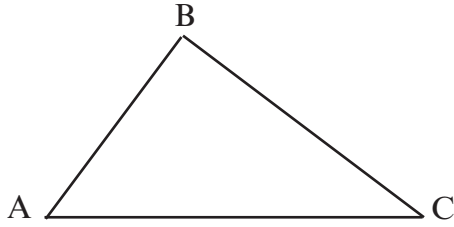


Üçbucağın adı və növü	Bucağın adı	Bucağın ölçüsü	Bucaqlarının cəmi

Bir bucağı kor bucaq olan üçbucaq korbucaqlı üçbucaq, bütün bucaqları iti bucaq olan üçbucaq itibucaqlı üçbucaqdır. Şagirdlər kağızdan kəsilmiş üçbucaqları bucaqlarına görə ayırmaqla qruplaşdırma bilərlər.

Bu dərstdə şagirdlər üçbucağın daxili bucaqlarını ölçməklə onların cəminin həmişə  $180^\circ$  olduğu qənaətinə gəlirlər. Növbəti səhifədəki işçi vərəq bu məşğələni yerinə yetirmək üçün verilmişdir. Şagirdlərə üçbucağın daxili və xarici bucaqları haqqında xüsusi məlumat verməyə ehtiyac yoxdur. Tapşırıqlar üçbucaqları işarələmə, üçbucağın adını və onun bucaqlarının adını yazma, bu bucaqları ölçmə və cəmini tapma kimi şərtlərlə verilə bilər.

**D.4**-də AB tərəfi 3 sm, AC tərəfi 5 sm olmaqla üçbucağın iki tərəfi çəkilir. Sonra isə bu tərəfləri birləşdirən BC xətti çəkilir. Şagirdlər AB və AC tərəflərinin əmələ gətirdiyi BAC bucağının dəyişməsinə görə BC tərəfinin uzunluğunun dəyişdiyini müşahidə edirlər. Bu bucaq kiçildikcə BC tərəfinin uzunluğu da kiçilir. Şagirdlər üçbucağın iki tərəfinin uzunluğunun cəminin üçüncü tərəfdən həmişə böyük olduğuna diqqət yetirirlər. Yəni,  $AB + BC > AC$  və ya  $AC + AB > BC$  və s. BAC bucağını dəyişməklə, müxtəlif üçbucaqlar çəkmək və ölçmələr aparmaqla bu şərti yoxlamaq olar.



Şagirdlər üçbucaqları nöqtəli kağızda çəkə bilərlər. Onlar müxtəlif tərəfli və günyənin köməyiylə düzbucaqlı üçbucaqlar, nöqtələri saymaqla bərabəryanlı üçbucaqlar çəkə bilərlər. Bərabərtərəfli üçbucaqlar çəkmək şagirdlər üçün çətin ola bilər. (Transportirin köməyiylə bərabərtərəfli üçbucağın  $60^\circ$  dərəcəli bucaq əmələ gətirən eyni uzunluqlu iki tərəfi çəkilir, sonra isə bu tərəfləri birləşdirməklə üçbucağın üçüncü tərəfi çəkilir. Bərabərtərəfli üçbucağın bütün bucaqları bərabər olmaqla  $60^\circ$ -dir.)

Nöqtəli kağızların olmadığı siniflərdə şagird dəftərində damalara görə təpə nöqtələrini qeyd etməklə müxtəlif üçbucaqlar çəkir və onları adlandırır.

Şagirdlər kibrit çöplərinin köməyiylə də müxtəlif üçbucaqları modelləşdirə bilərlər. Bu zaman üçbucaqların tərəflərinin uzunluğunu kibrit çöplərinin sayı ilə ifadə edirlər. Həmçinin üçbucaqların bucaqları haqqında da təxmini mühakimələr yürüdürlər.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin praktik və qrafik tapşırıqları yerinə yetirmə, bəzi üçbucaqları çəkmə və adlandırma, növünü müəyyənlətmə və s. bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

## Dərs 82. Çevrə, dairə. Dərslik səh. 96 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 83)

### Məzmun standartı:

3.2.2. Sadə həndəsi fiqurların təsnifatını aparır.

### Şagird bacarıqları:

- çevrənin müəyyən bir dairənin sərhəd xətti olduğunu başa düşür;
- çevrənin sadəcə olaraq müəyyən uzunluğa malik qapalı əyri xətt, dairənin isə müstəvi hissəsini ifadə etdiyi haqqında təsəvvürləri olduğunu nümayiş etdirir;
- pərgardan istifadə etməklə müxtəlif ölçülü çevrələr çəkir;
- radius, diametr, vətər anlayışlarını başa düşür;
- çevrənin (dairənin) radiusunu, diametrini və vətərini çəkir.

**Əyani vəsaitlər:** rəngli və ağ-qara həndəsi fiqurlar (üçbucaq, dördbucaqlı, dairə və s.), pərgar və xətkəş.

**Motivasiya.** Lövhəyə müxtəlif həndəsi fiqurlar bərkidilir.



**Sual:** Biz düzbucaqlını çəkmək üçün hansı alətdən istifadə edirik? Bir düzbucaqlı və ya üçbucaq çəkmək üçün hansı ardıcıl addımları yerinə yetiririk? Fiqurların rəngli hissələri və tərəfləri nəyi ifadə edir? Şagirdlərin fikirləri dinlənilir: düzbucaqlı və üçbucaq kimi fiqurlar xətkəşin köməyiylə çəkilir. Xətkəşin köməyiylə bu fiqurların düz xətt parçalarından ibarət olan tərəfləri çəkilir. Yaşıl düzbucaqlı müstəvidən bu tərəflərin köməyiylə ayrılır. Biz ağ kağızın səthini müstəvi kimi qəbul etsək, düzbucaqlının tərəflərini çəkərək bu tərəflər vasitəsilə vərəqin müəyyən sahəsini düzbucaqlıya ayırmış oluruq. Üçbucaq üçün də bu fikirlər təkrarlanır.

**Sual:** Bəs dairə necə çəkilir? Onu müstəvidən ayıran əyri xətt necə adlanır?

**Öyrənmə.** Çevrə müstəvi üzərində mərkəz adlanan nöqtədən eyni məsafədə olan nöqtələrin əmələ gətirdiyi qapalı əyri xətdir. Çevrə ilə əhatə olunmuş müstəvi hissə dairəni əmələ gətirir. Bu dərsdə şagirdlər çevrə və dairə ilə bağlı bir sıra anlayışlarla tanış olurlar. Bu anlayışlar üzərində qurulmuş müxtəlif məsələlərin həllinə 5-ci sinifdə daha geniş yer veriləcək. İndi isə əsas diqqət pərgardan istifadə və çevrələrin köməyiylə müxtəlif naxışlar, konstuksiyalar, ardıcılıqlar çəkmə bacarıqlarına verilir. **Radius** çevrənin mərkəzini onun istənilən nöqtəsi ilə birləşdirən düz xətt parçasıdır: MC radiusu.

**Diametr** çevrənin mərkəzindən keçən və onun istənilən iki nöqtəsini birləşdirən düz xətt parçasıdır: - DF diametri.

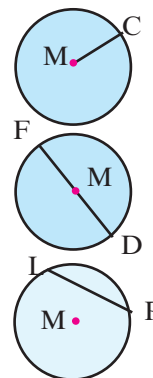
**Vətər** çevrənin iki nöqtəsini birləşdirən düz xətt parçasıdır: LP vətəri.

Başqa sözlə, **diametr çevrənin mərkəzindən keçən vətərdir.**

**Çevrənin bütün radiusları və diametrləri bərabərdir.** Çevrə pərgarın köməyiylə çəkilir. Pərgarın iti ucunu lövhədə və ya kağız üzərində mərkəz adlanan nöqtəyə qoymaqla müxtəlif ölçülü çevrələr çəkmək olar.

1. Pərgarın qolları xətkəşin üzərində tələb olunan radiusun uzunluğuna uyğun olaraq açılır.

2. Pərgarın iti ucu kağız üzərində mərkəz adlanan nöqtədə saxlanılır və karandaşlı ucu isə iz buraxacaq şəkildə kağıza sıxılmaqla həmin nöqtə ətrafında fırladılır.



Şagirdlər pərgarın qollarının açılışından asılı olaraq müxtəlif ölçülü çevrələr çəkmək mümkün olduğunu və məhz pərgarın karandaşlı ucunun cızdığı xəttin çevrə olduğunu başa düşürlər. Dairə isə çevrə ilə hüdudlanmış müstəvi hissəsidir.

Şagird çevrənin radiusunun, diametrinin, vətərinin məhz bu çevrənin müstəvidən ayırdığı dairənin radiusu, diametri, vətəri olduğunu başa düşür. Ona görə də fərdi iş olaraq şagirdlər müxtəlif çevrələrin radiusunu çəkir və ölçürlər. Bu ölçmələrlə çevrənin bütün radiuslarının bərabər olduğunu görürlər.

**Qiymətləndimə.** Şagirdin pərgarla müxtəlif ölçülü çevrələr çəkmə, çevrələrlə müxtəlif naxışlar çəkmə, çevrə, dairə, radius, diametr, vətər anlayışlarını başa düşdüyünü qrafik olaraq nümayiş etdirmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

### **Dərs 83. Hərəkətlər - dönmə, əksetmə, sürüşmə** **Dərslik səh. 97-98 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 84-85)**

#### **Məzmun standartı:**

3.1.1. Əşya və fiqurların yerdəyişmələri haqqında təsəvvürlərini şərh edir.

3.1.3. Əşya və fiqurların müxtəlif tərəflərdən görünüşlərini təsvir edir.

#### **Dərsin məqsədi: Şagird:**

- əşyalar, şəkillər üzərində dönmə, əksetmə, sürüşmə hərəkətlərini icra edir;
- icra edilmiş hərəkətə görə əşyanın əvvəlki vəziyyətini bərpa edir;
- fiqurların dönmə, əksetmə, sürüşmə hərəkətlərini əks etdirən şəkillər çəkir.

**Əyani vəsait.** maqnitli və kağızdan kəsilmiş hərflər, rəqəmlər, həndəsi fiqurlar.

**İntegrasiya.** Təsviri incəsənət. 2.2.1. Fırçadan istifadə etməklə sulu boya, quaş vasitəsilə sadə təsvirlər, dekorativ kompozisiyalar yaradır.

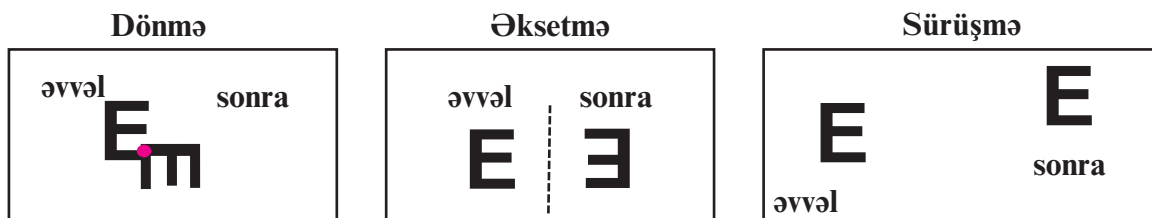
Şagirdlər dönmə, əksetmə və sürüşmə hərəkətlərinin nəticəsində əşyanın aldığı yeni vəziyyəti əşyalar, şəkillər üzərində icra etməyi bacarmalıdır.

**Dönmə** - lövhəyə bərkidilmiş maqnitli fiqurun və ya hərfin bir nöqtəsi sabit saxlanılmaqla müəyyən bucaq altında fırladılır. Şagird saatın əqrəbinin hərəkətini gözünün qabağında canlandıraraq hərfin  $90^\circ$ ,  $180^\circ$ ,  $270^\circ$  və  $360^\circ$  dönməsini nümayiş etdirə bilər.

**Əksetmə** - fiqur verilən düz xəttə nəzərən əksinə çevrilməklə vəziyyətini dəyişdirir. Bu zaman onun güzgü əksi alınır. Şagird fiqurdan xəttə qədər olan məsafənin xəttin digər tərəfində eynilə təkrarlandığını başa düşməlidir. Əksetmə hərəkəti mütləq hər hansı oxa, xəttə nəzərən (bu həm də simmetriya oxudur) baş verir.

**Sürüşmə** - şagird lövhəyə bərkidilmiş fiquru müəyyən istiqamətdə (üfüqi, şaquli xətt boyunca və ya müəyyən bucaq altında) sürüşdürür. Bu zaman fiqurun vəziyyəti dəyişdirilmədən bir yerdən başqa yerə köçürülür.

Bu məşğələni aşağıdakı kimi davam etdirmək olar. Müəllim və ya şagirdlərdən biri maqnitli hərflə tələb olunan hərəkəti nümayiş etdirir, digər şagirdlər isə əllərində tutduqları



eyni hərflə bu hərəkəti təkrar edirlər. Şagirdlər hərəkətlərə görə fiqurların aldığı vəziyyətlərin şəkillərini çəkirlər. Bu məşğələ ilkin olaraq belə aparıla bilər: şagird əlindəki fiquru

kağızın üzərinə qoyur və kənarlarını cızmaqla ilkin vəziyyətini çəkir, daha sonra müəyyən hərəkəti icra edir və kənarlarını cızmaqla onun yeni vəziyyətinə uyğun şəkli çəkir.

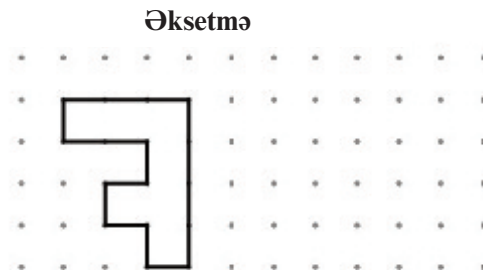
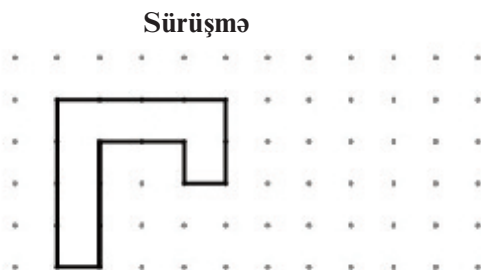
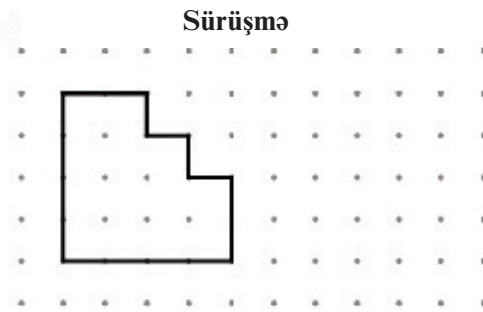
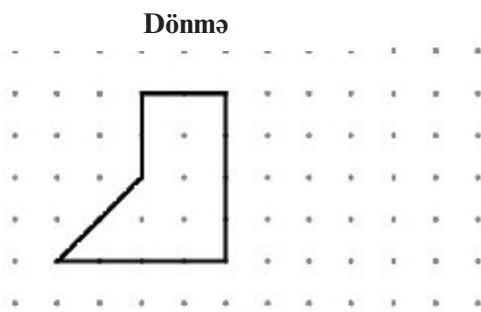
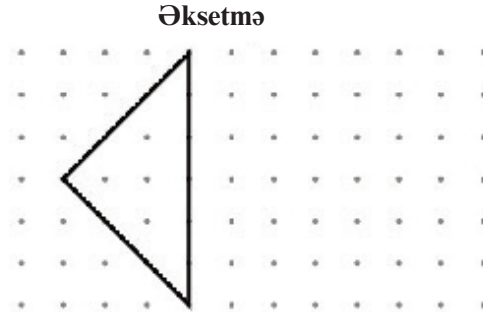
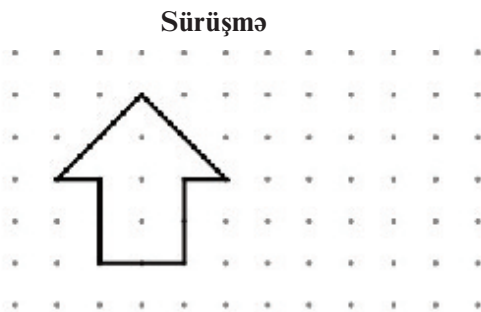
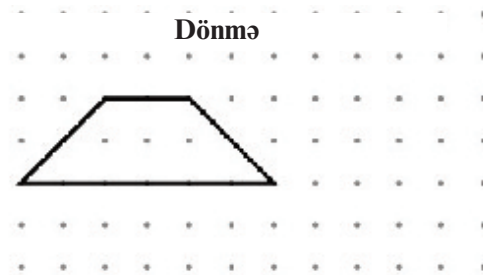
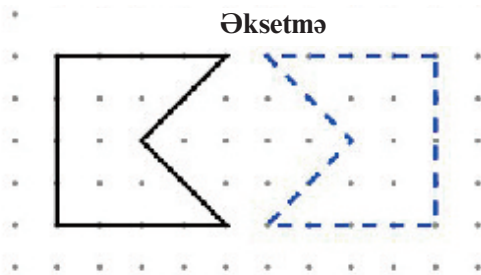
Hərflər və fiqurlar üzərində “Əvvəl və sonra” adlı məşğələ yerinə yetirmək olar. Fiqurun ilkin vəziyyəti “əvvəl”, müəyyən hərəkətin icrasının nəticəsində aldığı vəziyyət isə “sonra” olmaqla adlandırılır.

Bu məşğələləri şagirdlərin evdə, həmçinin mütəmadi olaraq boş vaxtlarında təkrar etməsi tövsiyə olunur. Bu hərəkətlərin təkrarı və ya bir-birini əvəzetməsi ilə naxışlar, məntiqi ardıcılıqlar qurma məşğələləri və tapşırıqları yerinə yetirilir. Bu fəaliyyətlər şagirdin fəza təsəvvürlərini inkişaf etdirməklə yanaşı dizayn, rəsm, yığıb-quraşdırma qabiliyyətlərini inkişaf etdirir.

Adı, soyadı \_\_\_\_\_

Tarix \_\_\_\_\_

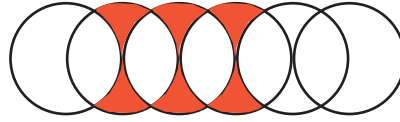
Hər bir hərəkətə uyğun olaraq fiqurun yeni vəziyyətini çəkin.



Şagirdlər eyni fiqurun hərəkətlərini müxtəlif sayda təkrar etməklə və onları növbələşdirməklə yeni fiqurlar, naxışlar yaradırlar. Bu dəyişmələrə fiqurun rənginin də dəyişməsini əlavə etdikdə daha fərqli və gözoxşayan naxışlar, konstruksiyalar alınır.

**D.98 .1**-də verilmiş tapşırıqda şagird fırlanmanı  $90^\circ$  dərəcə addımlarla davam etdirir. Fiqurun  $90^\circ$ ,  $180^\circ$ ,  $270^\circ$ ,  $360^\circ$  dönmə hərəkətlərinin bir-birinin təkrarlanması ilə naxışlar, mozaikalar qurulur.

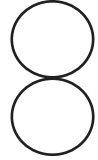
Dairələrin müxtəlif cür yerdəyişmələri ilə təkrarlanan rəsmlər dizayn zövqünü inkişaf etdirmək üçün əlverişli tapşırıqdır. Məsələn, bir ağ kağız üzərində 20 qəpikliklə bir dairə çəkilir, sonra 20 qəpikliklə çəkilən dairənin radiusu qədər onun yerini dəyişdirərək yeni dairələr çəkilir. Bu halda 20 qəpiklik yerdəyişmə hərəkəti edir və bir-birini kəsən dairələr şəklində iz buraxır. Dairələrin hissələrini müxtəlif cür rəngləməklə naxışlar yaradılır. Rəngli hissələr kəsilib çıxarılır.



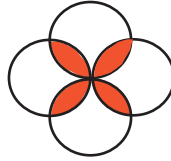
**D.2 -1.** 1. Şagird bir dairə çəkir.



2. Bu dairənin diametri qədər aşağı hərəkətini göstərən ikinci dairə çəkilir.



3. Çəkilmiş iki dairələrin  $90^\circ$  dönmüş vəziyyətini göstərən daha iki dairə çəkilir.



Dairələrin bir-birinin üzərini örtüyü hissələr rənglənir. Dairələr karandaşlarla çəkilir. Rənglənməmiş hissələr pozulur. Alınan ləçəklər kəsilib çıxarılır.

Dönmə, əksətmə, sürüşmə hərəkətləri üzərində məntiqi ardıcılıqlar qurulur, boşluq qalmamaq şərti ilə sahələr üzərində eyni fiqur müxtəlif cür hərəkət etdirilməklə düzülür. Bu məşğələyə ən yaxşı nümunələrdən biri evdə divar kağızı üzərində və ya döşənməmiş metlax və kafellər üzərində eyni fiqurun müxtəlif hərəkətləri və rəngləri qanunauyğunluğunu araşdırmaqdır. Bu hərəkətlərin mahiyyətini şagird riyaziyyat dərində riyazi dillə öyrənir və yaradıcı, analitik, məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirir. Şagird bu bacarıqları ömrü boyu tətbiq edir və harada öyrəndiyini belə unudur. Bəzən bu bacarıqları hansı fənnin öyrətməli olduğu üzərində mübahisələr aparılır. Rəsm, texnologiya, həyat bilgisi (cəhətlər, istiqamətlər), yoxsa riyaziyyatdı? Bu fənlərin hər birində bu bacarıqlardan istifadə etmək və bunları inkişaf etdirmək üzərində qurulmuş məşğələlər yerinə yetirilir. Lakin riyaziyyat dərslərində bu bacarıqların formalaşdırılması hərəkətlərin mahiyyətini dərk etmə və riyazi dillə təsvir etmə fəaliyyətləri üzərində qurulmalıdır.

Verilən işçi vərəqlərdən qruplarla, cütlərlə və daha qabiliyyətli şagirdlərlə fərdi iş zamanı istifadə etmək olar.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin dərində, məşğələ və müzakirələrdə iştirakına həmçinin söylənən hərəkəti əşyalar və şəkillər üzərində icra, fiqurların aldığı yeni vəziyyətə görə icra olunmuş hərəkətin növünü müəyyənləndirmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

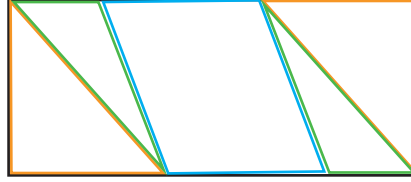


**Dərs 84. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.**  
**Dərslik səh. 99 (əlavə resurs İşdəftəri səh. 86)**

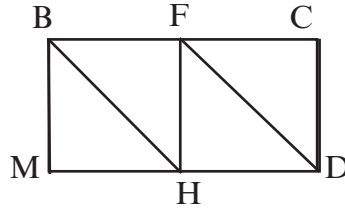
Bu dərsdə nəzərdə tutulan məzmun standartı 91-92 -ci dərslərlə eynidir.

Ümumiləşdirici tapşırıqlar çoxbucaqlılar, bucaqlar və onların ölçülməsi, fiqurların hərəkətləri üzərində qurulmuş tapşırıqlardır.

D.2 -də verilmiş hissələri düzbucaqlı üzərində şəkildə verilmiş qaydada yerləşdirmək olar.



D.6 F və H nöqtələrini birləşdirdikdə 4 düzbucaqlı üçbucaq alınır.



Formativ qiymətləndirmə cədvəli 4-1

№	Meyarlar	Müəllimin qeydi
1.	Bucaqları növlərinə görə ayırır.	
2.	Bucaqları günyə və transportir vasitəsilə dəqiq ölçür.	
3.	Verilmiş ölçüdə bucaqlar qurur.	
4.	Bucaqların ölçüsünü təxmin edir.	
5.	Bucağı hərflərlə işarələyir və adlandırır.	
6.	Müxtəlif növ dördbucaqlıları hərflərlə işarə etməklə adlandırır.	
7.	Dördbucaqlılar üzərində müxtəlif konstruksiya məsələləri həll edir.	
8.	Üçbucaqları təpə nöqtələrini hərflərlə işarə etməklə adlandırır.	
9.	Üçbucaqlar üzərində müxtəlif konstruksiya məsələləri həll edir.	
10.	Dönmə, əksətmə, sürüşmə hərəkətlərini əşyalar və şəkillər üzərində əyani olaraq icra edir.	
11.	İcra edilmiş hərəkətə görə əşyanın əvvəlki vəziyyətinin təsvirini çəkir.	

## Dərs 85. Düzbucaqlının perimetri

### Dərslik səh. 100 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 87)

#### Məzmun standartı:

- 3.2.1. Çoxbucaqlının perimetri və sahəsi anlayışlarını başa düşdüyünü nümayiş etdirir.  
4.1.1. Kütlənin, uzunluğun, tutumun, vaxtın, perimetrin, sahənin müqayisəsini aparır və müqayisənin nəticəsini şərh edir.

#### Şagird bacarıqları:

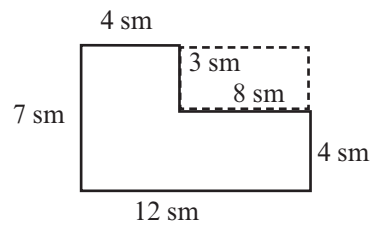
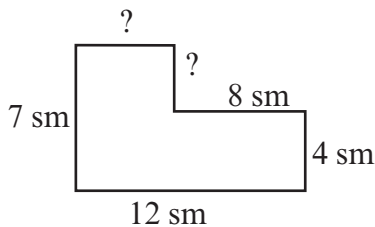
- perimetrin müstəvi fiqurun tərəflərinin uzunluqları cəmi olduğunu başa düşür;
- eyni perimetrə malik müxtəlif ölçülü düzbucaqlıların olduğunu başa düşür;
- perimetrə aid müxtəlif məsələləri həll edir;
- müxtəlif düzbucaqlıların birləşməsindən alınan fiqurların perimetrini hesablayır.

**Motivasiya.** Perimetri hesablamağı bacarmaq nə üçün vacibdir? Bu bizə harada lazım olur? Şagirdlərin fikirləri dinlənir: bağa hasar çəkərkən, evi təmir edərkən materialların hesablanması zamanı, evə yeni əşyalar alarkən, şəklə çərçivə düzəldərkən, süfrəyə bəzək vurarkən və s. Təcrübə göstərir ki, şagirdlər perimetr və sahə anlayışları üzərində qurulmuş hesablama məsələlərini asanlıqla yerinə yetirərlər də, real situasiyalarda bu biliklərindən istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Odur ki, sahə və perimetr anlayışlarının ilkin tədrisi məhz həyati situasiyaları əhatə etməklə real ölçmələr üzərində qurulmalıdır. Şagirdlər sinif otağında döşəməyə vurulmuş haşiyəyə (plintusa) və ya qapının çərçivəsinə sərf olunmuş taxtanın ümumi uzunluğunu ölçmələr aparmaqla hesablayarsa, perimetrin reallıqda nəyi ifadə etdiyini başa düşər və bu biliklər həyati bacarıqlara keçməklə uzunmüddətli yaddaşa həkk olunar.

Şagird perimetrə aid məsələləri həndəsi fiqurların əlamətləri ilə əlaqələndirməyi bacarmalıdır. Məsələn, düzgün fiqurların bütün tərəfləri bərabərdir. Tərəfi  $a$  olan düzgün beşbucaqlının perimetrini  $P = a + a + a + a + a$  əvəzinə  $P = 5a$  düsturu ilə hesablamaq olar. Analoji olaraq şagird düzgün səkkizbucaqlının  $P = 8a$ , yeddi bucaqlının ( $P = 7a$ ), altı bucaqlının ( $P = 6a$ ), bərabərtərəfli üçbucağın ( $P = 3a$ ), rombun ( $P = 4a$ ) və s. fiqurların perimetrini düstur şəklində ifadə edir.

Şagirdlər perimetrləri eyni, ölçüləri isə müxtəlif olan fiqurlar haqqında fikir yürüdürlər. Məsələn, ölçüləri 4 sm və 6 sm olan düzbucaqlının perimetri neçə santimetrdir?  $P = 2 \times 4 \text{ sm} + 2 \times 6 \text{ sm} = 20 \text{ sm}$ . Düzbucaqlının ölçülərini elə dəyişmək mümkündürmü ki, onun perimetri dəyişməsin. Tərəfləri 3 sm və 7 sm olan düzbucaqlının, eləcə də tərəfləri 2 sm və 8 sm və 1 sm 9 sm olan düzbucaqlının perimetrləri də 20 sm-dir.

Şagirdlər daha mürəkkəb fiqurlar üzərində perimetrə aid məsələlər həll edirlər. Məsələn, şəkildəki fiqurların perimetrini hesablayarkən şagird əvvəlcə hansı tərəflərin uzunluqlarını toplamalı olduğunu müəyyən edir və uzunluqları məlum olmayan hissələr üzərində sual işarəsi yazır.

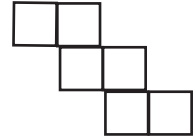


12 sm-lik tərəfin qarşısındakı sual işarəsinə uyğun uzunluq:  $12 \text{ sm} - 8 \text{ sm} = 4 \text{ sm}$

7 sm-lik tərəfin qarşısındakı sual işarəsinə uyğun uzunluq isə  $7 \text{ sm} - 4 \text{ sm} = 3 \text{ sm}$  kimi tapıla bilər. Perimetr  $P = 7 \text{ sm} + 4 \text{ sm} + 3 \text{ sm} + 8 \text{ sm} + 4 \text{ sm} + 12 \text{ sm} = 38 \text{ sm}$ . Əslində bu fiqurun perimetri tərəfləri 7 sm və 12 sm olan düzbucaqlının perimetri ilə eynidir. Bu fərqlilik sahədə özünü göstərir. Şagird bu fiquru ölçüləri  $7 \text{ sm} \times 12 \text{ sm}$  olan düzbucaqlıdan tərəfləri  $3 \text{ sm} \times 8 \text{ sm}$  olan kiçik düzbucaqlının ayrılması kimi qiymətləndirə bilər. Bu məşğələyə sahə anlayışını tədris edərkən yenidən qayıtmaq olar.

**Əlavə məsələ.** Şəkildəki fiqur perimetri 20 sm olan kvadratlardan ibarətdir. Bu kvadratların əmələ gətirdiyi böyük fiqurun perimetri neçə santimetrdir?

Bir kvadratın tərəfi 5 sm-dir. Fiqurun perimetrinin neçə kvadratın tərəfindən ibarət olduğu araşdırılır. Bu, tərəflər sayılmaqla tapılır. Fiqurun perimetri hər biri 5 sm olmaqla 14 parçadan ibarət olur.  $14 \times 5 \text{ sm} = 70 \text{ sm}$



Əlavə olaraq aşağıdakı tip məsələlərin yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir.

**Əlavə məsələ 1 (İ.d.87-3).** Şəkildə göstərilən fiqur eyni kvadratlardan ibarətdir. Ən çox kvadrat istifadə olunan cərgənin uzunluğu 25 sm-dir. Fiqurun perimetrini tapın.

Birinci qatda 5 kvadrat istifadə olunmuşdur. Bir kvadratın tərəfi  $25 : 5 = 5 \text{ sm}$ . Şəkildən görünür ki, böyük fiqurun perimetri hər biri 5 sm olmaqla 20 parçadan (kvadratın tərəfi) ibarətdir. Fiqurun perimetri  $20 \times 5 \text{ sm} = 100 \text{ sm}$ -dir. Şagirdlər perimetri hesablamaq üçün alternativ üsullar təqdim edə bilərlər. Məsələn, 2 kvadratın 3, 4 kvadratın 2 və 6 kvadratın 1 tərəfinin uzunluqları cəmi böyük fiqurun perimetrini təşkil edir.

$$2 \times 3 + 4 \times 2 + 6 \times 1 = 20 \text{ tərəfin cəmini tapmalıyıq.}$$

$$\text{Fiqurun perimetri: } 20 \times 5 = 100 \text{ sm} = 1 \text{ m olur.}$$

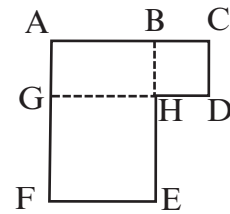
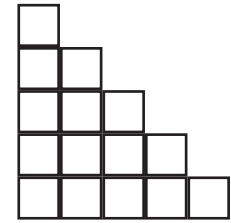
**Əlavə məsələ 2 (İ.d. 91-5).** BCDH kvadratının perimetri 48 mm, GHEF kvadratının perimetri isə 80 mm-dir. ACDHEF fiqurunun perimetrini tapın.

Burada əsas diqqət məsələnin həlli üçün lazımı ölçüləri müəyyən etmə bacarıqlarına yönəldilməlidir. Şagird bu fiqurun tərəflərinin GHEF kvadratının, ABHG düzbucaqlısının və BCDH kvadratının tərəflərindən ibarət olduğunu başa düşür və bu tərəfləri adlandırır. Şagird "Fiqurun AF tərəfi GHEF kvadratının FG tərəfindən və ABHG düzbucaqlısının AG tərəfindən ibarətdir" kimi fikirləri təqdim etməyi bacarmalıdır.

Verilən kvadratların perimetrindən istifadə edərək kvadratların bir tərəfinin uzunluğu tapılır.  $48 \text{ mm} : 4 = 12 \text{ mm}$ , BCDH kvadratının CD tərəfi və HD tərəfi böyük fiqurun tərəflərini təşkil edir. Həmçinin ABHG düzbucaqlısının AG tərəfi də böyük fiqurun tərəfinin bir hissəsidir.

GHEF kvadratının bir tərəfi  $80 \text{ mm} : 4 = 20 \text{ mm}$ -dir və bu kvadratın tərəfləri böyük fiqurun AF tərəfinin GF hissəsini və FE, EH tərəflərini təşkil edir. Həmçinin ABHG düzbucaqlısının AB tərəfi kvadratın GH tərəfi ilə bərabərdir. Bu həm də düzbucaqlının tərəfidir. Şagirdlərin bir çoxu bu məsələni müəllimin əlavə izahı olmadan həll edə bilərlər, lakin onun həllini tərəflərin və fiqurların adları ilə təqdim etməsi çox vacibdir. Bu onların mühakimə etmə və isbat etmə qabiliyyətlərini formalaşdırır, məlumat toplama və təqdim etmə bacarıqlarını möhkəmləndirir. ACDHEF fiqurunun perimetri  $32 + 32 + 12 + 12 + 20 + 20 = 128 \text{ (mm)}$

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin məşğələlərdə iştirakına və tapşırıqları yerinə yetirmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır. Şagirdlərin ev tapşırıqları onların səviyyələrindən asılı olaraq müxtəlif olmalıdır.



**Dərs 86-87. Sahə təsəvvürləri. Düzbucaqlının sahəsi. Düzbucaqlılara ayırmaqla fiqurun sahəsinin hesablanması. 2 saat**  
**Dərslik səh. 101-103 (əlavə resurs İş dəftəri səh. 88-90)**

**Məzmun standartı:**

- 3.2.1. Çoxbucaqlının perimetri və sahəsi anlayışlarını başa düşdüyünü nümayiş etdirir.  
4.1.1. Kütlənin, uzunluğun, tutumun, vaxtın, perimetrin, sahənin müqayisəsini aparır və müqayisənin nəticəsini şərh edir.  
4.1.2. Eyni sahəyə malik olan müxtəlif ölçülü fiqurlar haqqında şərhlər verir.

**Şagird bacarıqları:**

- sahənin kvadrat vahidlərlə ifadə edildiyini başa düşür;
- düzbucaqlının sahəsini düsturdan istifadə etməklə hesablayır;
- sahə vahidlərini tanıyır;
- eyni perimetrə malik müxtəlif sahəli fiqurları ölçüləri ilə müəyyən edir;
- sahə üzərində qurulmuş müxtəlif məsələləri həll edir;
- müxtəlifölçülü düzbucaqlılardan ibarət fiqurların sahələrini tapır.

**İnteqrasiya: Texnologiya.** 4.1.2. Müstəvi və həcmli fiqurların hissələrinin təsvirini çərkəkən sadə dizayn bacarıqları nümayiş etdirir.

**1-ci saat. Sahə təsəvvürləri. Düzbucaqlının sahəsi. Dərslik səh. 101 . Motivasiya.** Döşəməyə kartondan və ya kağızdan kəsilmiş nisbətən iri ölçülü bir düzbucaqlı və ya kvadrat qoyulur. Şagirdlərə bu fiqurun perimetrini və sahəsini modelləşdirmək təklif olunur. Şagirdlər perimetri düzbucaqlının kənarları boyu ip çəkməklə, sahəni isə fiqurun üzərini eyni ölçülü rəngli kağızlarla örtməklə nümayiş etdirirlər.

**Sual:** Tərəfləri 3 sm və 6 sm olan düzbucaqlının perimetri neçə santimetrdir? Müraciət olunan şagird cavab verir: - 18 sm. **Sual:** Bu düzbucaqlının sahəsinin neçə kvadrat vahid olduğunu necə tapmaq olar? Şagirdlərin fikirləri dinlənilir. Şagirdlər damalı dəftərdə eni 3 sm, uzunluğu 6 sm olan düzbucaqlı çəkirlər. Düzbucaqlının uzunluğu üzrə düzülmüş (hər sətirdəki) kvadratların sayını eni üzrə düzülmüş kvadratların sayına vurmaqla eni 3 sm, uzunluğu 6 sm olan düzbucaqlının sahəsinin neçə kvadrat vahid olduğunu tapmaq olar:  $3 \cdot 6 = 18$  kvadrat vahid. Cərgələr üzrə ritmik sayma yolu ilə kvadratların ümumi sayını müəyyən etmək olar: 6, 12, 18.

**Sual:** Perimetri 18 sm olan düzbucaqlının tərəfləri neçə santimetr ola bilər? Hər bir halda düzbucaqlının sahəsi neçə kvadrat vahid olar?

Mümkün variantları tapmaq üçün verilən perimetrə uyğun ədədi (bu halda 18-i) iki cüt ədədin cəmi kimi müxtəlif cür ifadə etmək lazımdır:  $2 + 16$ ,  $4 + 14$ ,  $6 + 12$ ,  $8 + 10$  cəmlərinə uyğun olaraq düzbucaqlının tərəfləri 1 sm və 8 sm, 2 sm və 7 sm, 3 sm və 6 sm, 4 sm və 5 sm olacaqdır. Mümkün variantların bu cür tapılması yolunu şagirdlər izah edirlər. Düzbucaqlının sahəsini hesablamaq üçün şagirdlər damalı dəftərdə bu ölçülərə uyğun düzbucaqlılar çəkir və sahələrini kvadrat vahidlərlə ifadə edir. Bu bacarıqları formalaşdırmadan sahənin düstur şəklində öyrədilməsi məqsədəuyğun deyil. Çünki şagird öyrədilmiş qayda ilə hesablamaları mexaniki aparır.



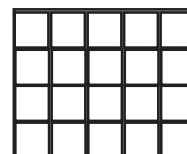
$$1 \times 8 = 8 \text{ kvadrat vahid}$$



$$2 \times 7 = 14 \text{ kvadrat vahid}$$



$$3 \times 6 = 18 \text{ kvadrat vahid}$$



$$4 \times 5 = 20 \text{ kvadrat vahid}$$

**2-ci saat. Düzbucaqlılara ayırmaqla fiqurun sahəsinin hesablanması. Dərslik səh. 102-103.** Şagirdlər sahənin uzunluğu boyu düzölmüş kvadrat vahidlərin sayının (bir cərgədəki kvadratların sayının) eni boyu düzölmüş kvadrat vahidlərin sayına (cərgələrin sayına) vurulmasından alındığını başa düşür.

Sahəsi  $6 \cdot 4$  kvadrat vahidlə ifadə olunan düzbucaqlının ölçüləri  $6 \times 4$  sm,  $6 \times 4$  m,  $6 \times 4$  dm kimi ola bilər. Burada kvadratların tərəflərinin ölçü vahidi metr, destimetr, santimetr, millimetrdir və uyğun sahə 24 kvadrat metr, 24 kvadrat santimetr, 24 kvadrat destimetr kimi ifadə edilir. Hər bir halda verilən sahənin tərəfi 1 m, 1 sm, 1 dm və ya 1 mm olan kvadratlarla ifadə olunduğu nəzərdə tutulur. Düzbucaqlıların ölçülərinin vurma işarəsinin köməylə, məsələn,  $4 \times 6$  m kimi yazıldığını şagirdlərin nəzərinə çatdırmaq lazımdır. Bu yazı düzbucaqlının eninin 4 m, uzunluğunun isə 6 m olduğunu göstərir.

**D.2-102.** tapşırığı şagirdin şəkil üzrə verilmiş məlumatı oxuma və sahəni hesablama bacarıqları üzərində qurulmuşdur.

Əlavə olaraq nöqtəli kağız üzərində fiquru təşkil edən kiçik kvadratların sayını müyyən etmə tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir.

<http://www.commoncoresheets.com/Area.php>,

[http://www.homeschoolmath.net/worksheets/area\\_perimeter\\_rectangles.php](http://www.homeschoolmath.net/worksheets/area_perimeter_rectangles.php) internet ünvanlarından işçi vərəqləri hazırlamaq olar.

**D.2-103** tapşırığını şagirdlər uzunmüddətli tapşırıq kimi yerinə yetirə bilərlər. Bu tapşırıq yerinə yetirildikdən sonra hər bir şagird yaşadığı evin və ya öz otağının təmiri üçün lazım olan “hesabatı” ayrıca vərəqlərdə hazırlayır. Bu “hesabat” şagirdin portfoliosuna tikilir. Məsələdə mənzilin planına görə onun hansı hissələrdən ibarət olduğu araşdırılır. Həmçinin şagirdlər təmir üçün lazım olan materialları hesablayarkən hansı halda perimetri, hansı halda sahəni hesablamaq lazım gəldiyini araşdırırlar. Məsələn, **D.2-1-a**-da şagirdlər nə qədər parket lazım olduğunu hesablayarkən sahəni hesablamaq lazım olduğunu başa düşürlər. Müəllim əlavə sual verə bilər: Döşmənin kənarlarına vurulan haşiyə üçün lazım olan taxtanın uzunluğunu hesablayarkən biz perimetri hesablayırıq, yoxsa sahəni? Bəs divara sərf olunan boyanı hesablamaq üçün necə? Şagird lazım olan boyanı hesablamaq üçün sahəni, taxta haşiyəni hesablamaq üçün isə perimetri hesablamağın lazım olduğunu başa düşür.

**D.3-103** tapşırığında rəngli hissənin sahəsini tapmaq üçün ölçüləri 6 m və 5 m olan düzbucaqlının sahəsindən ölçüləri 4 m və 2 m olan kiçik düzbucaqlının sahəsini çıxmaq lazımdır. Şagirdlər məsələni müstəqil nəzərdən keçirməklə rəngli hissənin sahəsini tapmaq qaydasını təqdim edirlər.

**Əlavə məsələ (İ.d. 90-1). Tərəfi 8 sm olan kvadratın perimetri uzunluğu 10 sm olan düzbucaqlının perimetrinə bərabərdir. Düzbucaqlının sahəsi nə qədərdir?**

Kvadratın perimetri  $4 \times 8 = 32$  sm, düzbucaqlı ilə kvadratın perimetri bərabər olduğundan düzbucaqlının digər iki tərəfinin cəmi  $32 \text{ sm} - 20 \text{ sm} = 12 \text{ sm}$ -dir. Düzbucaqlının eni:  $12 \text{ sm} : 2 = 6 \text{ sm}$ . Düzbucaqlının sahəsi  $6 \times 10 = 60 \text{ (sm}^2\text{)}$  olur.

Düzbucaqlılara ayırmaqla fiqurun sahəsinin hesablanmasına aid əlavə tapşırıqları yuxarıda verilən internet ünvanları vasitəsilə hazırlamaq olar.

Şagirdin şəkil üzərində verilmiş ölçüləri düzgün nəzərə alma bacarıqlarına diqqət yetirilir.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin sahəni hesablama, lazımi ölçmələr aparma, tapşırıqları yerinə yetirmə bacarıqlarına, müzakirələrdə iştirak dərəcəsinə görə qiymətləndirmə aparılır.

**Dərs 88-89. Həqiqi ölçü, şəkildəki ölçü.**  
**Ümumiləşdirici tapşırıqlar. 2 saat. Dərslik səh. 104-105**  
**(əlavə resurs İş dəftəri səh.91-92)**

**Məzmun standartı:**

3.1.1. Əşya və fiqurların yerdəyişmələri haqqında təsəvvürlərini şərh edir.

2.3.1. Asılı dəyişənlərdən birinin dəyişməsinin digərinə necə təsir etdiyini şərh edir.

**Şagird bacarıqları:**

- miqyasın şəkildə təsvir olunanların, plan və xəritələrin real ölçülərinin şəkildəki ölçülərinə nəzərən neçə dəfə kiçildildiyini və ya böyüdüldüyünü göstərdiyini başa düşür;

- miqyasa görə şəkildə, planda təsvir olunanların real ölçülərini müəyyən edir;

- sadə planları real ölçülərinə görə müəyyən miqyasla çəkir.

**İntegrasiya. Təsviri İncəsənət. 2.2.2. Üçölçülü əşyaları naturadan, habelə yaddaş əsasında nisbi dəqiqliklə təsvir edir.**

**1-ci saat. Dərslik səh. 104. Motivasiya.** Sınıfdə asılmış xəritə üzərində araşdırma aparılır. Xəritənin kənarında yazılmış müxtəlif izahedici işarələr araşdırılır. Hər bir xəritənin kənarında 1 : 100 000, 1 : 1000 000 kimi yazılar görmək olar. Bu yazı nəyi ifadə edir? Şagirdlərin fikirləri dinlənilir. Bu, xəritənin miqyasını göstərir, yəni xəritədəki hər 1 mm ölçü reallıqda 100000 mm-dir (100 m) və ya 1000000 mm -dir (1 km).

Öyrənmə tapşırığında verilmiş əkin sahəsinin planını göstərən düzbucaqlıya uyğun cədvəl araşdırılır. Düzbucaqlının  $a$  ilə işarə edilmiş tərəfinin uzunluğu 30 mm-dir. 1 mm reallıqda 10 m olduğundan, 30 mm reallıqda  $30 \times 10 = 300$  m olacaq. Deməli, əkin sahəsinin uzunluğu 300 m-dir. Analoji olaraq digər ölçülər müəyyən olunur.

Şagirdlərə sual verilir: - Real ölçü ilə şəkildəki ölçü arasındakı əlaqəni bilmək bizə nə üçün lazımdır? Şagirdlərin fikirləri dinlənilir. Yeni mənzilə mebel almaq mövzusu üzərində müzakirələr aparılır: Mənzilimizə mebel alırıq, lakin sonra məlum olur ki, onları yerləşdirmə problemi var. Evə mebel almamışdan əvvəl otaqların müəyyən miqyasla planını çəkmək, əşyaların yerini əvvəlcədən müəyyənləşdirmək, otağın ayrı-ayrı hissələrinin ölçülərini və bu hissədə yerləşdiriləcək mebellərin ölçülərini plan üzərində qeyd etmək vacibdir.

Bəzən miqyas şəklin real ölçüdə neçə dəfə kiçildildiyini yox, neçə dəfə böyüdüldüyünü göstərir. Çox kiçik ölçülü canlıların şəkli real ölçüsündən dəfələrlə böyük olur. Məsələn, qarışqanın, parabüzənin və s. həşəratların şəkilləri real ölçüsünə nisbətən böyüdülmüş olur. Filin, ayının şəkilləri isə əksinə, real ölçülərinə nisbətən dəfələrlə kiçildilmiş olur.

Dərslikdə verilmiş tapşırıqlar yerinə yetirilir. Bu tapşırıqlar şagirdlərdə ölçmə və hesablama vərdişlərini, fəza təsəvvürlərini inkişaf etdirməklə yanaşı, onların biliklərini həyati situasiyalar ilə əlaqələndirmək kimi bacarıqlarının da formalaşması baxımından çox əhəmiyyətli dir. **D.1**-də verilmiş sxemdə Bakıdan digər şəhərlərə qədər olan uçuş məsafələri müəyyən miqyasla verilmişdir. Bakı-London 3960 km, Bakı-Moskva 1930 km, Bakı-Urumçi 3100 km, Bakı-Dubay 1760 km-dir. Cavablar bu məsafələrə yaxın olmalıdır. Şagirdlərə mümkün qədər (millimetr dəqiqliyi ilə) dəqiq ölçmələr aparmaları tapşırılır.

**2-ci saat. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Dərslik səh. 105.** Verilmiş plana görə obyektin yerini müəyyən etmə və çəkmə bacarıqlarına kiçik yaşlardan alışdırılması tövsiyə edilir. Məsələn, şagirdlər siniflərinin real ölçülərinə görə planını çəkə bilər və onun üzərində sınıfdəki əşyaların yerləşməsinə qeyd edə bilərlər. Sınıf otağının, partaların, digər əşyaların yerləri müəyyənləşdirilir və düzbucaqlılarla plan üzərində təxmini olaraq qeyd edilir. Şagirdlər sinfin planını çəkərkən pəncərələrin, qapının hansı divarda olduğuna, qapıdan girdikdə sağ və sol tərəfdə hansı əşyaların yerləşdiyinə diqqət yetirirlər.

**D.3. A və B şəhərləri arasındakı məsafə 80 km-dir. Şəkildə verilən plana görə:**

a) A və C şəhərləri arasındakı məsafəni;

b) B və C şəhərləri arasındakı məsafəni tapın.



**Həlli:**

Şagird planda verilən məlumatla, məsələnin şərtində verilən məlumatı əlaqələndirir. A və C şəhərləri arasındakı məsafə planda 8 bərabər bölgü ilə qeyd edilmişdir. A və B şəhərləri arasındakı məsafə 80 km-dir və planda 5 bərabər bölgüyə uyğundur. Deməli, plandakı bir bölgünün real ölçüsü  $80 : 5 = 16$  km-dir.

A və C şəhərləri arasındakı məsafə  $8 \times 16 = 128$  km olacaq.

Anoloji qayda ilə B və C şəhərləri arasındakı məsafə tapılır.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin verilən şərtə (miqyasa) görə real ölçünü hesablama, şəkil üzərində ölçü aparma və bu ölçülərlə real (həqiqi) ölçü arasında əlaqə yarada bilmə, planı oxuma və sadə planları tərtib etmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

## **Dərs 90-91. Fəza fiqurları və açılış şəkilləri. 2 saat**

### **Konstruksiyalar və onların görünüşləri**

**Dərslik səh. 106-107 (əlavə resurs İş dəftəri səh.93-94)**

#### **Məzmun standartı:**

3.1.2. Kub, düzbucaqlı prizma, silindr, kürə, konusun açılış şəkillərini müəyyənləşdirir.

3.1.3. Əşya və fiqurların müxtəlif tərəflərdən görünüşlərini təsvir edir.

#### **Şagird bacarıqları:**

- kub, düzbucaqlı prizma, üçbucaqlı prizma, kvadrat piramida, üçbucaqlı piramida, silindr, konus, kürə kimi fəza fiqurlarını tanıyır;

- ətraf aləmdə rast gəldiyi əşyaların formalarına görə təsnifatını aparır;

- fəza fiqurlarını tillərinin, təpələrinin üzlərinin sayına görə fərqləndirir;

- açılış şəkillərinə görə fəza fiqurunu müəyyən edir;

- fəza fiqurunu quraşdırır (kartondan, çoplər və plastilinlə köməyi ilə və s.).

- kublarla quraşdırılmış konstruksiyaların planını cədvəllə təqdim edir;

- verilən plana uyğun kublarla konstruksiyaları quraşdırır;

- sadə konstruksiyaların müxtəlif tərəflərdən görünüşlərini çəkir;

**İntegrasiya. Təsviri İncəsənət . 2.2.4.** Müxtəlif əşyaların xarici səthində bəzək kompozisiyaları yaradır.

**1-ci saat. Dərslik səh. 106. Motivasiya.** Əvvəlcədən hazırlanmış həndəsi fiqurların şəkilləri və ya modelləri nümayiş etdirilir. Şagirdlər fiqurların adlarını söyləyirlər. Bu fiqurlar arasında hansının onlar üçün yeni olduğu soruşulur və bu fiqurlar ayrılır: üçbucaqlı prizma və üçbucaqlı piramida. Şagirdlər bu fiqurların indiyə qədər öyrəndikləri hansı fiqurla oxşar olduğunu araşdırırlar. Şagirdlərin fikirləri dinlənir. Üçbucaqlı prizmanın düzbucaqlı prizma ilə, üçbucaqlı piramidanın isə kvadrat piramida ilə oxşar olduğu fikri üzərində müzakirələr davam etdirilir. Biz oturacağı kvadrat olan piramidaya kvadrat piramida, oturacağı üçbucaqlı olan piramidaya isə üçbucaqlı piramida deyəcəyik.

Düzbucaqlı prizma ilə üçbucaqlı prizma müqayisə olunur. Düzbucaqlı prizmanın iki üzü (oturacaqları) üçbucaqlı formalı olduqda nə dəyişir? Şagirdlər üçbucaqlı prizmanın tillərinin və təpələrinin sayını müəyyən edirlər.

Dördbucaqlı prizmanın 6 üzü, 8 təpəsi, 12 tili, üçbucaqlı prizmanın isə 5 üzü, 6 təpə-

si, 9 tili var. Şagirdlər bu əlamətləri modellər üzərində təqdim edirlər.

Kvadrat piramidanın 5 üzü, 1 təpəsi, 8 tili, üçbucaqlı piramidanın isə 4 üzü, 1 təpəsi, 6 tili var. Şagirdlər modellər üzərində bu əlamətləri müəyyən edib göstərirlər.

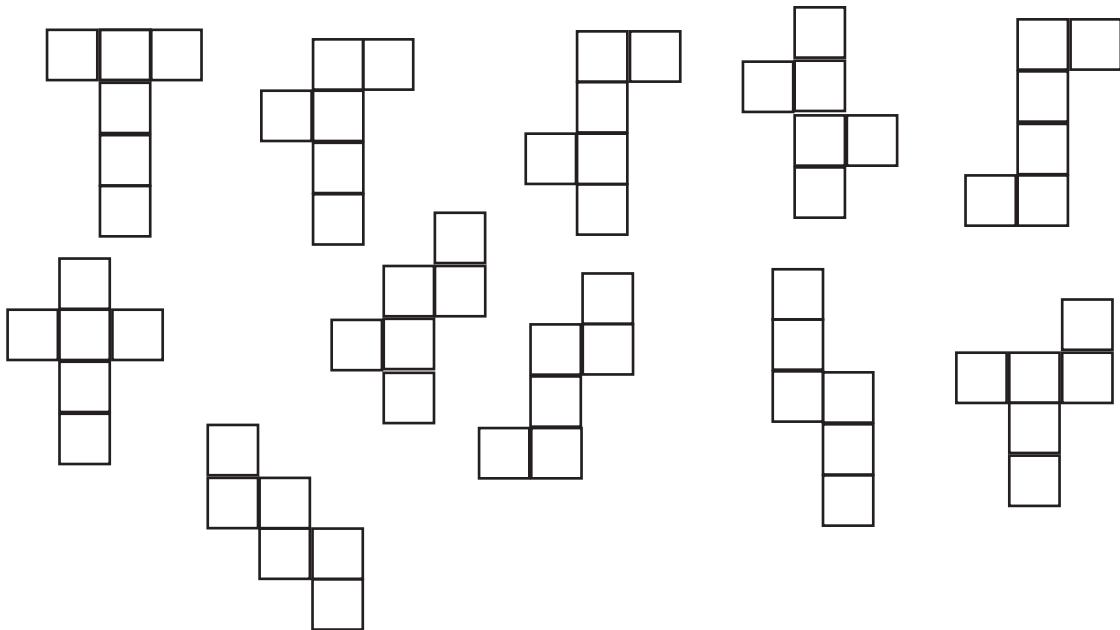
Şagirdlər bu fiqurların oturacaqlarını dördbucaqlı formadan üçbucaqlı formaya dəyişməklə nəyin dəyişdiyini araşdırır, bu dəyişmələrin nəyin hesabına baş verməsi haqqında mülahizələrini təqdim edirlər. Şagirdlər kəsib yapışdırma yolu ilə fəza fiqurlarını hazırlayırlar. Fəza fiqurlarını kağızdan kəsib yapışdırmaqla hazırlayarkən, açılış şəkli üzərində fiqurun tilləri və təpələri rəngli karandaşlarla qeyd olunur. Açılış şəkli üzərində rənglənmiş təpələrin və tillərin sayı yoxlanılır və qatlanıb yapışdırılmaqla fiqur quraşdırılır. Bu fəaliyyət şagirdin fəza fiqurunu düzgün təsəvvüretmə, quraşdırma və çəkmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

**2-ci saat. Dərslik səh. 107.** Əvvəlki dərstdə fiqurların üzləri, tilləri, təpələri üzərində yerinə yetirilən məşğələlər bir qədər genişləndirilməklə aparılır. Şagirdlər hansı 3 tilin bir təpədə kəsişdiyini fiqurun açılış şəkli üzərində bu tilləri və təpəni eyni rənglə rəngləməklə göstərirlər, həmçinin hansı iki üzün bir til üzrə kəsişdiyini uyğun üzdə rəngli işarə qoymaqla və onların kəsişdiyi tili bu rəngdə verməklə nümayiş etdirirlər.

Şagirdlər 6 kvadratın hansı formada düzülüşlərindən kub düzəltməyin mümkün olduğunu araşdırırlar. Kubları bir xətt üzərində düzülmüş 5 və ya 6 kvadratdan qatlayıb yapışdırmaqla almaq olarmı? Olmaz, çünki kubun alt və üst üzlərini bağlamaq mümkün olmayacaq.



Şagirdlər bu variantları müstəqil araşdırmağa çalışırlar. Kubun 11 müxtəlif açılış şəkli var. Mümkün variantlar aşağıdakılardır. Şagirdlər tapdıqları formaları, şəkilləri müəllimin təqdim etdiyi mümkün variantlarla yoxlayırlar. Bu məşğələni qruplarla iş kimi aparmaq olar. Qruplar ən çox variant tapmağa çalışırlar. Həmçinin bu işi uzunmüddətli tapşırıq kimi də vermək olar. Bir neçə gündən sonra şagirdlər öz variantlarını təqdim



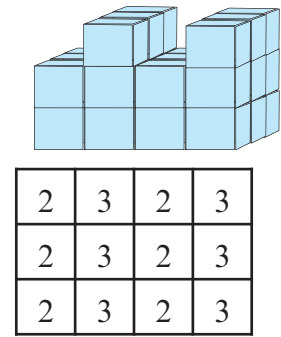
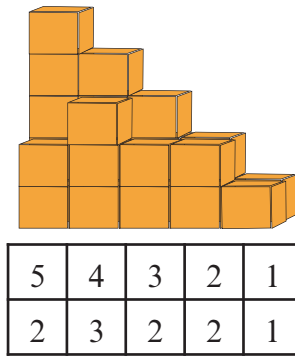
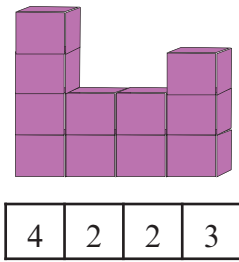


Şagirdlər ayrı-ayrı fəza fiqurlarını quraşdırmaqla bərabər, müxtəlif fəza fiqurlarının birləşməsi və ya düzülüşü ilə konstruksiyalar quraşdırırlar. Bu zaman fiqurların hansını bir-birinin üzərinə qoymaq mümkün olduğu barədə fikir yürüdürlər. Məsələn, bir ev quraşdırmaq istəsəniz, hansı fiqurlardan istifadə edərdiniz? Şagirdlər öz memarlıq və dizayn bacarıqlarını göstərməyə çalışırlar: düzbucaqlı prizmanın üzərinə kvadrat piramidanı qoymaqla, silindrin üzərinə konus qoymaqla və s.

Həmçinin şagirdlərin fiqurları quraşdırma bacarıqları üzərində məşğələ keçirmək olar. Plastilin və kibrit çöpləri vasitəsi ilə kub, düzbucaqlı prizma quraşdırılır. Plastilin yumruları təpələr, çöplər isə tillər üçün istifadə olunur. Quraşdırma üçün müəyyən vaxt verilir. Şagirdlər quraşdırma işini tez yerinə yetirməyə çalışırlar. Bunu 3-4 şagird arasında keçirmək olar. Məşğələyə daha çox psixomotor bacarıqları zəif olan şagirdlər cəlb edilir və evdə bu məşğələləri daha çox təkrar etmək tapşırılır. Şagirdlər düzbucaqlı prizmanın üç ölçüsü ilə tanış olmaqla, müxtəlif böyüklükdə qutular hazırlamağın mümkün olduğunu başa düşürlər.

**D.1** tapşırığı real rəngli qutular üzərində yerinə yetirilməlidir. Şagirdlər əvvəlcədən hazırladıqları müxtəlif ölçülü qutuları masa üzərinə düzməklə onların müxtəlif tərəflərdən görünüşlərini araşdırırlar. Şagirdlərə suallar verilir. Soldan baxdıqda hansı fiqurlar və onların hansı üzləri görünür? Hansı fiqurun üzünün bir hissəsi görünür. Sarı fiqur qırmızı fiqurun tam görünməsinə necə mane olur? Hansı tərəfdən baxdıqda sarı fiqurun ən böyük ölçülü düzbucaqlı üzünü görürük?

Fəza təsəvvürlərini inkişaf etdirmək üçün kublardan yığılmış modellərin planını tərtib etmə və əksinə plana görə kublara modellər quraşdırma tapşırıqları yerinə yetirilir. Həmçinin rəngli kublardan konstruksiyalar quraşdırmaqla onların müxtəlif tərəflərdən görüntülərini müəyyənlətmə tapşırıqları yerinə yetirilir.



Şagird konstruksiyaya görə plan tərtib edir və istifadə olunmuş kublarnın sayını qeyd edir. Həmçinin şagird verilmiş plana görə konstruksiyanın modelini yarada bilər. Plan soldan sağa ən arxada olan sütundan başlamaqla kublarnın sayını göstərir. Şagird modeldə görünməyən kublara nəzərə almağı bacarmalıdır. Modelləri Leqo uşaq oyuncaqları və qutularda komplekt halında satılan rəngli kublara yerinə yetirmək olar. Ümumiyyətlə fəza təsəvvürlərini formalaşdırmaq üçün kub modellərindən istifadə geniş yayıldığından uşaq oyuncaqları mağazalarında bu vəsaitə rast gəlinir.

**Qiymətləndirmə.** Fəza fiqurlarını tanıma, üzlərinə, tillərinə, təpələrinə görə qruplaşdırma, quraşdırma və müxtəlif tərəflərdən fiqurun və modelin görüntülərini müəyyənlətmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

**Dərs 92-93. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Summativ qiymətləndirmə  
2 saat. Dərslik səh. 108 (əlavə resurs İş dəftəri səh.95)**

Perimetr, sahə və fəza təsəvvürləri üzərində qurulmuş ümumiləşdirici tapşırıqlar yerinə yetirilir. Şagirdlər şəkillərin, konstruksiyaların müxtəlif tərəflərdən görünüşləri üzərində məşğələləri yerinə yetirirlər. Müxtəlif tərəflərdən görüntülərin müəyyən edilməsi bacarıqları real əşyalar üzərində praktik olaraq yerinə yetirilməklə formalaşdırılmalıdır. Məsələn, məktəb binasının şeklini öndən, arxadan, sağdan və soldan çəkirlər.

Bu zaman mərtəbələrdə pəncərələrin sayı, qapı və s. detallara fikir verilir.

Summativ qiymətləndirmə cədvəli 4S

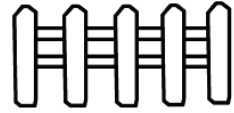
№	Meyarlar	Müəllimin qeydi
1.	Bucaqların ölçüsünü təxmin edir.	
2.	Bucaqları günyə və transportir vasitəsilə dəqiq ölçür.	
3.	Verilmiş ölçülərə uyğun bucaqlar qurur.	
4.	Çoxbucaqlıları təpə nöqtələrini hərflərlə işarə etməklə adlandırır.	
5.	Perimetərə aid müxtəlif məsələlər həll edir.	
6.	Düzbucaqlının sahəsini kvadrat vahidlərlə hesablayır.	
7.	Sahə vahidlərini tanıyır.	
8.	Sahə üzərində qurulmuş müxtəlif məsələləri həll edir.	
9.	Şəkildəki ölçüyə və verilən şərtə görə real ölçülərini müəyyən edir.	
10.	Fəza fiqurlarını tillərinin, təpələrinin, üzlərinin sayına görə fərqləndirir.	
11.	Açıqlıq şəkillərinə görə fəza fiqurunu müəyyən edir.	
12.	Dönmə, əksətmə, sürüşmə hərəkətlərini həndəsi fiqurların şəkilləri üzərində göstərir.	
13.	Kublarla quraşdırılmış konstruksiyanın planını çəkir və əksinə verilən plana uyğun kublarla konstruksiyanı quraşdırır.	
14.	Sadə konstruksiyaların müxtəlif tərəflərdən görüntülərini çəkir	

## İşçi vərəq

Adı \_\_\_\_\_ Soyadı \_\_\_\_\_

Tarix \_\_\_\_\_

Səməd dayı bağıın bir hissəsində göyərtili ağac istəyir. O, göyərtili ağaclardan qorumaq üçün sahəni hasarlaşdırmağı planlaşdırır. Səməd dayının 12 m uzunluğunda hasar üçün konstruksiya var. Səməd dayı bu konstruksiya ilə ən çoxu neçə kvadrat metr sahəni hasarlaya bilər? 3 mümkün variant çəkib göstərin.



12 m əvəzinə Səməd dayının 20 m hasar-konstruksiyası olsaydı, ən çoxu neçə metr sahəni hasara ala bilərdi?

Mənbə:

<http://www.math-salamanders.com/image-files/area-perimeter-challenge-2.gif>

#### 4-cü bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə

2) Hansı bucağın ölçüsü  $120^{\circ}$ -dən çoxdur? Əvvəlcə təxmininizə görə seçin, sonra ölçün.



2)  $30^{\circ}$  -li bucaq düz bucaqdan neçə dərəcə kiçikdir?

a)  $90^{\circ}$

b)  $120^{\circ}$

c)  $60^{\circ}$

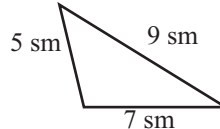
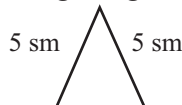
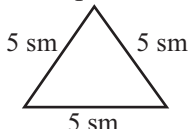
3) “Qarşı tərəfləri bərabər və paraleldir, bütün bucaqları düz bucaqdır” fikri hansı fiqura aiddir?

a) Romb

b) Paraleloqram

c) Düzbucaqlı

4) Üçbucaqların tərəflərinin uzunluğuna görə növünü yazın.



5) Şəkildəki üçbucağın tərəfləri haqqında deyilmiş fikirlərdən hansı doğrudur?



a) Çevrənin radiusu üçbucağın bir tərəfidir.

b) Üçbucağın bütün tərəfləri həm də çevrənin diametrləridir.

c) Çevrənin vətərləri üçbucağın tərəfləridir.

6) Hansı şəkil **T** hərfinin dönmə hərəkətinə uyğundur?



7) Tərəfi 7 sm olan bərabərtərəfli üçbucağın perimetrini tapın.

a) 14 sm

b) 10 sm

c) 21 sm

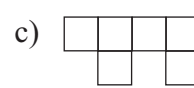
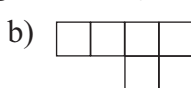
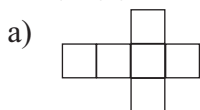
8) Düzbucaqlının eni 4 sm, uzunluğu isə enindən 2 dəfə böyükdür. Bu düzbucaqlının sahəsi nə qədərdir?

a)  $16 \text{ sm}^2$

b)  $32 \text{ sm}^2$

c)  $24 \text{ sm}^2$

9) Kubun açılış şəkli hansı bənddə doğru verilmişdir?



10) Eni 20 sm, uzunluğu 30 sm olan düzbucaqlının ölçülərini elə dəyişin ki, sahəsi dəyişməsin. \_\_\_\_\_

11) Meydança planda tərəfi 5 sm olan kvadrat kimi göstərilmişdir. Meydançanın real ölçüləri şəkildəki ölçülərindən 2000 dəfə böyükdür. Meydançanın reallıqda bir tərəfinin uzunluğu neçə metrdir?

a) 10 m

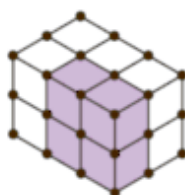
b) 100 m

c) 1000 m

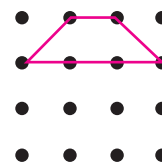
12) Hansı fəza fiqurunun bütün üzləri kvadrat formalıdır? \_\_\_\_\_

13) Talehin əlindəki fəza fiqurunun iki üzü dairədir? Bu hansı fiqurdur? \_\_\_\_\_

14) Şəkildəki fiqurun soldan, üstədən və öndən görünüşünü çəkin.



15) Fiqurun əksətməsi göstərən şəkl çəkin.



### 5-ci bölmə üzrə dərs bölgüsü cədvəli - 24 saat

Məzmun standart	№	Dərslər	Dərs. səh.	Dərs saati
1.2.1. Hesab əməllərinin xassələrindən hesablamalarda istifadə edir.	Dərs 94-95	İkirəqəmli ədədə vurma. Yuvarlaq ədədləri vurma. Hasili təxmini hesablama	110-111	2
1.2.2. Məsələlərin həllində hesab əməlləri arasındakı əlaqələrdən istifadə edir.				
1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.	Dərs 96-98	İkirəqəmli ədədi ikirəqəmli ədədə vurma	112-114	3
1.2.4. Qalıqlı bölməni yerinə yetirir.	Dərs 99-100	Üçrəqəmli ədədi ikirəqəmli ədədə vurma	115-116	2
1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.				
1.3.2. Hesablamaların nəticəsinin yoxlanılmasında əməllər arasındakı qarşılıqlı əlaqədən istifadə edir.	Dərs 101-102	Çoxrəqəmli ədədi ikirəqəmli ədədə vurma	117-118	2
1.3.4. Sadə və ən çoxu dördəməlli mürəkkəb məsələləri həll edir.	Dərs 103	Ümumiləşdirici tapşırıqlar	119	1
1.3.5. 1000000 dairəsində ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır.	Dərs 104	Çoxrəqəmli ədədlər üzərində bölmə əməli. Yuvarlaq ədədlərə bölmə	120	1
1.3.6. Hesab əməllərinin nəticələrini təxmini müəyyən edir.	Dərs 105	İkirəqəmli ədədə bölmə. Qisməti təqribi hesablama	121	1
2.1.1. Riyazi ifadələrin qiymətinin hesablanmasında əməllər sırasından istifadə edir.				
2.1.2. Münasibətlərin doğruluğunu təmin edən simvolları müəyyənləşdirir.	Dərs 106-108	İkirəqəmli ədədə bölmə. Qisməti dəqiq hesablama. Qismət neçə rəqəmlidir?	122-124	3
2.1.3. Ədədlərdən, dəyişənlərdən və simvollarından istifadə edərək hesab əməllərinin köməyi ilə müxtəlif riyazi ifadələr tərtib edir.	Dərs 109	Ümumiləşdirici tapşırıqlar	125	1
2.2.1. Ədədi ifadələrin müqayisənin nəticəsini ">", "<", "=" işarələrin köməyi ilə yazır.	Dərs 110-111	Üçrəqəmli ədədə vurma	126-127	2
2.2.2. Sadə tənlikləri həll edir.	Dərs 112-113	Üçrəqəmli ədədə bölmə	128-129	2
2.2.3. Məsələni riyazi modelləşdirərkən tənliklərdən istifadə edir.				
2.3.1. Asılı dəyişənlərdən birinin dəyişməsinin digərinə necə təsir etdiyini şərh edir.	Dərs 114-116	Hərəkətə aid məsələ həlli	130-132	3
2.3.2. Sadə funksional asılılıqları həyati məsələlərlə əlaqələndirir.	Dərs 117-119	Məsələ həll. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. Summativ qiymətləndirmə	133-136	3
2.3.3. Müxtəlif kəmiyyətlər (qiymət, miqdar, dəyər, sürət, zaman, gedilən yol, əmək məhsuldarlığı, işin müddəti, işin həcmi) arasındakı funksional asılılıqları şərh edir.				
Cəmi				26

**Dərs 94-95. İkirəqəmli ədədə vurma.**  
**Yuvarlaq ədədləri vurma. Hasili təqribi hesablama. 2 saat**  
**Dərslik səh. 110-111 (əlavə resurs İş dəftəri səh.96-97)**

**Məzmun standartı:** 1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.

1.2.1. Hesab əməllərinin xassələrindən hesablamalarda istifadə edir.

1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.

1.3.4. Sadə və ən çoxu dördəməlli mürəkkəb məsələləri həll edir.

1.3.5. 1000000 dairəsində ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır.

1.3.6. Hesab əməllərinin nəticələrini təxmini müəyyən edir.

2.2.1. Ədədi ifadələrin müqayisənin nəticəsini ">", "<", "=" işarələrin köməyi ilə yazır.

**Şagird bacarıqları:**

- yuvarlaq ədədlər üzərində ikirəqəmli ədədə vurma əməllərini yerinə yetirir;
- vuruqlardakı sıfırların sayını hasildə düzgün nəzərə alır;
- vurma əməllərini yerinə yetirərkən vurmanın qruplaşdırma və yerdəyişmə xassələrindən istifadə edir;
- hasili təxmin etmək üçün vuruqları müxtəlif cür yuvarlaqlaşdırır
- təxmini hesablamalar aparıla bilən real həyati situasiyaları fərqləndirir

**1-ci saat. səh.110.** Lövheyə vuruqları ardıcıl olaraq 10 dəfə artan sıra ilə hasillər yazılır.

$$4 \cdot 8 = 32, 4 \cdot 80 = 320, 40 \cdot 80 = 3\ 200, 40 \cdot 800 = 32\ 000, 40 \cdot 8\ 000 = 320\ 000$$

Bu ardıcılığın dəyişmə qanunauyğunluğu haqqında nə deyə bilərsiniz? Şagirdlər fikirlərini müxtəlif cür ifadə edirlər.

- hər sonrakı hasil əvvəlkindən 10 dəfə böyükdür.

- hər sonrakı misalda vuruqlardan biri əvvəlki misaldakı uyğun vuruqdan 10 dəfə çoxdur.

- ardıcılığın hər bir həddi  $4 \cdot 8$  hasilinin ardıcıl olaraq 10-a, 100-ə, 1 000-ə, 10 000-ə vurulmasından alınmışdır.

Sual: Yuvarlaq ədədlər üzərində vurma əməllərini yerinə yetirərkən hansı qaydalardan istifadə olunur?

- vurma cədvəlinə əsasən vurma əməli yerinə yetirilir;

- alınan ədədin sağına vuruqlardakı sıfırların sayı qədər sıfır yazılır.

Sual: "Alınan ədədin sağına sıfırların sayı qədər sıfır yazılır" fikrini necə izah edə bilərsiniz? - məsələn,  $40 \cdot 80 = 4 \cdot 10 \cdot 8 \cdot 10 = 32 \cdot 10 \cdot 10 = 32 \cdot 100 = 3\ 200$ . Yəni vurmanın qruplaşdırma və yerdəyişmə qanunundan istifadə edərək  $4 \cdot 8$  hasilini hesabladıq.

- 32-ni 100-ə vurduq. Hasildə alınan sıfırlar  $10 \cdot 10, 10 \cdot 100, 100 \cdot 100$  və s. hasillərinin nəticəsidir.

**Əlavə resurs (İ.d. 96-5). Uzunluğu 30 m, eni 20 m olan bağın sahəsi neçə kvadrat metrdir? Bu bağın ölçülərini elə dəyişin ki, sahəsi dəyişməsin.**

**Mümkün variantları yazın.** Məsələni şagird seçib yoxlama yolu ilə həll edir. Hasili 600-ə bərabər olan iki ədəd seçilir:  $20 \cdot 30, 30 \cdot 20, 10 \cdot 60, 60 \cdot 10, 12 \cdot 50, 50 \cdot 12, 15 \cdot 40, 40 \cdot 15$ .

Hasili təxmini hesablama yollarına aid misallar həll edilir:

$47 \cdot 52$  hasilini təxmini hesablamaq üçün vuruqları ən böyük mərtəbəyə qədər yuvarlaqlaşdırmaq lazımdır:  $50 \cdot 50 = 2500$ .

$475 \cdot 35$  hasilini hesablamaq üçün 475-i minliklərə qədər, 35-i isə onluqlara qədər yuvarlaqlaşdırmaq və hasili tapmaq lazımdır:  $500 \cdot 40 = 20\ 000$ .

Hasilin rəqəmləri sayını müəyyən etmə tapşırıqları yerinə yetirilə bilər.

Şagirdlər iki ikirəqəmli ədədin hasilinin ən azı üçrəqəmli, ən çoxu isə dördrəqəmli olduğunu

misallar üzərində araşdırırlar. Ən böyük və ən kiçik ikirəqəmli ədədlər üzərində bu fikri yoxlayırlar:  $10 \cdot 10 = 100$ ,  $99 \cdot 99 = 100 \cdot 99 - 99 = 9801$ .

Hansı halda iki yuvarlaq ədədin hasili dörd rəqəmli olar? (iki vuruğun hasilindən alınan ədədin rəqəmlərinin sayı vuruqların rəqəmlərinin ümumi sayına və ya ondan bir vahid kiçik olan ədədə bərabərdir). Şagirdlər müxtəlif misallar üzərində araşdırmalar aparmaqla fikirlərini təqdim edirlər.

**Qruplarla iş.** Qruplara müxtəlif sayda yuvarlaq ədədlər verilir. Qruplar bu ədədləri iki yuvarlaq ədədin hasili şəklində ifadə edirlər.

Məsələn, 48 000, 120 000, 24 000, 360 000 ədədlərini iki müxtəlif vuruqlarına ayırın:  $60 \cdot 800$ ,  $80 \cdot 600$ ,  $8 \cdot 6000$ ,  $6 \cdot 8000$ ,  $1200 \cdot 40$ ,  $1200 \cdot 40$ ,  $12 \cdot 400$ ,  $120 \cdot 4000$ ,  $24 \cdot 2000$ , ...

Qrup üzvləri ədədləri öz aralarında bölür, onların hər biri daha çox variant yazmağa çalışırlar. Qrup işi ümumi olaraq qiymətləndirilir. Həmçinin hər bir qrup öz üzvlərini qiymətləndirir. Seçdiyi ədədi daha çox variantda iki vuruğun hasili kimi ifadə etməklə yanaşı, digər yoldaşlarına kömək etmiş, onlarla əməkdaşlıq etmiş şagird ən yaxşı qrup üzvü sayılır.

**2-ci saat. Dərslik səh. 111. D.4.** tapşırığında verilən məsələlər bir inəyin verdiyi südün, eləcə də bir filin bir həftədə və bir ildə içdiyi suyun miqdarı ilə bağlı verilən təxmini məlumatlar üzərində qurulmuş məsələlərdir. Şagirdlər bir ağacın verdiyi məhsulun, bir ailənin işlətdiyi ərzaq məhsullarının miqdarı və s. təxmini məlumatlara aid nümunələr fikirləşir və məsələlər qururlar.

**Əlavə məsələ.** Ölçüləri  $70 \text{ m} \times 30 \text{ m}$  olan düzbucaqlı formalı bağın həm enini, həm də uzunluğunu  $10 \text{ m}$  artırırsalar, bağın sahəsi neçə kvadrat metr olar?

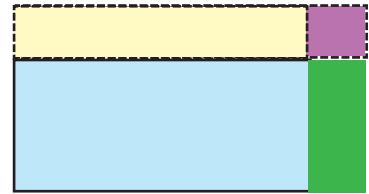
Müəllim məsələnin həllinə səhv fikir ortaya atmaqla başlaya bilər. “Bağın uzunluğu və eni  $10 \text{ m}$  artmışsa, bağın sahəsi  $100 \text{ kv m}$  artmışdır. Siz mənimlə razısınız?” “Şagirdlərin fikirləri dinlənir. Bağın ilkin ölçülərinə uyğun şərti şəkli çəkilir, sonra artırılmış ölçülər şəkil üzərində qeyd edilir. Həmin hissələr lövhədə müxtəlif cür ştrixlənir (və ya kompüterdə rənglənərək proyektor vasitəsilə göstərilir). Bağın yalnız eni  $10 \text{ m}$  artırılısaydı, bağın sahəsi:  $70 \cdot 40 = 2800 \text{ (m}^2\text{)}$  olardı. Yəni bağın enini  $10 \text{ m}$  artırmaqla onun sahəsi ilkin sahəsi ( $70 \cdot 30 = 2100 \text{ m}^2$ ) ilə müqayisədə  $700 \text{ m}^2$  (sarı rəngli hissəyə uyğun) artır. Sahə  $70 \cdot 10$  ölçülərinə görə dəyişir. Bağın eni dəyişməsə, yalnız uzunluğu  $10 \text{ m}$  artsa, onda bağın sahəsi yaşıl hissəyə uyğun olaraq  $10 \times 30 = 300 \text{ m}^2$  artardı. Lakin məsələnin şərtinə görə bağın həm eni, həm də uzunluğu artır. Deməli, bağın sahəsi  $70 \cdot 10$  (sarı),  $10 \cdot 30$  (yaşıl),  $10 \cdot 10$  (bənövşəyi) ölçülərinə uyğun artmışdır.

Məsələni səhv mülahizələrə görə həll edək:

- 1) İlk ölçülərlə sahə:  $70 \cdot 30 = 2100 \text{ m}^2$
- 2) Artırılmış sahə  $10 \times 10 = 100 \text{ m}^2$
- 3) Ümumi sahə  $2100 + 100 = 2200 \text{ m}^2$  olar.

Məsələnin düzgün həlli:

- 1) Bağın əvvəlki ölçüləri:  $70 \times 30$ . Bağın bu ölçülərlə sahəsi:  $70 \times 30 = 2100 \text{ (m}^2\text{)}$
- 2) Bağın yeni ölçüləri:  $80 \times 40$ . Bağın yeni ölçülərlə sahəsi:  $80 \times 40 = 3200 \text{ (m}^2\text{)}$
- 3) Bağın sahəsi  $3200 - 2100 = 1100 \text{ kv. m}$  artmışdır.



Yuxarıda qeyd etdiyimiz  $70 \cdot 10 + 10 \cdot 30 + 10 \cdot 10$  əlavə olunan sahələri toplasaq,  $1100 \text{ kv. m}$  almalıyıq. Yoxlayaq:  $700 + 300 + 100 = 1100 \text{ m}^2$ .

Ümumi sahə:  $2100 + 1100 = 3200 \text{ m}^2$

Məsələnin bu cür araşdırmalarla həll edilməsi şagirdlərdə əlaqələndirmə və mühakimə yürütmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin tapşırıqları yerinə yetirmə, məşğələlərdə iştirakına görə qiymətləndirmə aparılır. Şifahi hesablama, ədədləri yuvarlaqlaşdırma bacarıqları diqqət mərkəzində saxlanılır.

## Dərs 96-98. İkirəqəmli ədədi ikirəqəmli ədədə vurma. 3 saat

### Dərslik səh.112-114 (əlavə resurs İş dəftəri səh.98-101)

**Məzmun standartı:** 1.2.1. Hesab əməllərinin xassələrindən hesablamalarda istifadə edir.  
1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.

1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.

1.3.4. Sadə və ən çoxu dördəmelli mürəkkəb məsələləri həll edir.

2.1.2. Münasibətlərin doğruluğunu təmin edən simvolları müəyyənləşdirir.

2.2.2. Sadə tənlikləri həll edir.

#### Şagird bacarıqları:

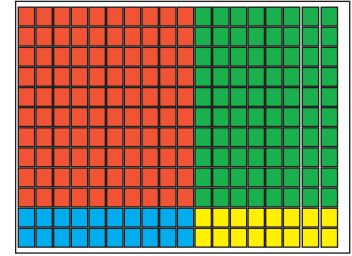
- ikirəqəmli ədədlər üzərində vurma əməlini vurmanın yerdəyişmə, qruplaşdırma, paylama xassələrini tətbiq etməklə yerinə yetirir;
- vurma əməlini düzbucaqlı şəbəkə üzərində modelləşdirir;
- ikirəqəmli ədədlər üzərində vurma alqoritmini yazılı yerinə yetirir;
- sadə tənlikləri müxtəlif üsullarla həll edir
- vurma əməlinin yerinə yetirilməsini tələb edən situasiyaları ayırır;
- məsələnin həllini 4 mərhələdə təqdim edir.

#### 1-ci saat. Dərslik səh.112. Düzbucaqlı modeli.

Mağazada rəngli kağızlar kiçik bağlamalarda olmaqla üst-üstə 12 cərgədə yığılmışdır. Hər cərgədə 18 bağlama rəngli kağız var. Mağazada cəmi neçə bağlama kağız var?

Öyrənmə tapşırığı araşdırılır. İkirəqəmli ədədlərin hasili sətirlərin və sütunların sayına görə modelləşdirilir. Vurmanın paylama xassəsindən istifadə edərək ümumi hasil hesablanır.

Xanaların ümumi sayına ( $12 \cdot 18$ ) uyğun kvadratlardan 10 sətir və 10 sütun ayrılaraq (100-lüklər) qırmızı rəngdə,  $8 \cdot 10$  sayda kvadratlar (10-luqlar) yaşıl, qalan xanaları isə  $2 \cdot 10$  sayda (10-luqları) mavi,  $2 \cdot 8$  sayda (təklilər) sarı rəngdə rənglənmişdir. Ümumi xanaların sayı rəngli xanaların sayları cəminə bərabərdir. Şagirdlər hər bir aralıq hasilin hansı rəngli hissədəki xanaların sayına uyğun gəldiyini başa düşürlər.



$$12 \cdot (10 + 8) = 12 \cdot 10 + 12 \cdot 8 = (10 + 2) \cdot 10 + (10 + 2) \cdot 8 = 10 \cdot 10 + 2 \cdot 10 + 10 \cdot 8 + 2 \cdot 8 = 216$$

Şagirdlər sütunla vurmada da ümumi hasili aralıq hasillərin toplanması kimi yerinə yetirirlər. Şəbəkə modeli isə ikirəqəmli ədədləri vurma əməlini əyani təsəvvür etmək və mahiyyətini başa düşmək üçün bir vasitədir. Bu problemin həllinə alternativ yanaşma üsulu olmaqla bərabər şagirddə şifahi hesablama bacarıqlarını inkişaf etdirir, vurma əməlinin paylama, qruplaşdırma, yerdəyişmə kimi xassələrinin mahiyyətini dərk etməyə kömək edir.

**D.1 və D.2** tapşırıqları vurma əməlinin paylama xassəsindən istifadə etməklə hasili aralıq hasillərin cəmi şəklində göstərmə və tam hasili hesablama bacarıqları üzərində qurulmuşdur. Şagirdlər bu tipli misallardan nə qədər çox həll etsələr, yazılı vurmanı bir o qədər rahat yerinə yetirirlər.

**D.3** tapşırığında şagirdlər ifadələri və modelləri verilən şərtə görə qarşılaşdırır, ekvivalent yazılışları cüt-cüt ayırırlar. Şagirdlər seçimlərini hesablamalar və izahlarla əsaslandırirlar.



Hasilin təxmini qiymətinin tapılması, onların intervallara görə qruplaşdırılması, ədəd oxu üzərində qeyd olunması kimi məşğələlərə də yer vermək tövsiyə olunur.



Məsələn,  $24 \cdot 36 = 864$  hasilinin qiymətinə uyğun iki yuvarlaq ədəd müəyyən olunur və ədəd oxunun 800 və 900 intervalı çəkilir. Bu intervalda bir işarə qoyulur. Hasilin qiyməti bu intervala düşən hər misal üçün bir işarə (ulduz, dairə, plus işarəsi və s.) qoyulur. Bu cür tapşırıqlar qruplarla iş kimi də yerinə yetirilə bilər.

**Qruplarla iş.** Hər bir qrupa vurma əməlinə aid misalların yazıldığı A4 ölçüdə bir vərəq və hasillərin yerləşdiyi intervalların qeyd olunduğu kiçik bir vərəq verilir. Şagirdlər verilən intervallara uyğun misalları seçib yerinə yetirirlər. İşlərini təqdim edirlər. Qrup liderləri bütün işlərin nəticəsinə görə həll edilməmiş misalların qalmadığını bildirirlər. Hər qrup verilən intervala görə misalları seçdiyi üçün artıq misal qalmamalıdır. Bu halda hər bir qrupun işi ümumi işin ayrı-ayrı hissələri olur. Şagirdlər son nəticənin onların hər birinin işindən və əməkdaşlığından asılı olduğunu başa düşür və bunun üçün məsuliyyət hiss edirlər.

### 2-ci-3-cü saat saat. Dərslik səh.113-114. Sütunla vurma.

Öyrənmə tapşırığı nəzərdən keçirilir. Sütunla vurma qaydaları öyrədilir. Onluqları vurarkən 45 ədədinin 2 onluğa, yəni 20-yə vurulduğu və uyğun hasilin 90 deyil, 900 olduğu izah edilir. 10-luqlara vurmada alınan hasilin təklilər mərtəbəsində həmişə 0 olduğu və bunun cəmə təsir etmədiyi, bu səbəbdən də bu mərtəbə boş buraxıldığı şagirdlərin nəzərinə çatdırılır.

$\begin{array}{r} 25 \\ \times 47 \\ \hline + 175 \\ \hline 1000 \\ \hline 1175 \end{array}$	$\begin{array}{r} 25 \\ \times 47 \\ \hline + 1000 \\ \hline 175 \\ \hline 1175 \end{array}$	<p>rilməsi aralıq hasillərin müxtəlif ardıcılıqlarla hesablanması və toplanması kimi öyrədilir. Məsələn, vurmaya həm ən böyük mərtəbədə, həm də ən kiçik mərtəbədə başlamaq olar. <math>25 \cdot 47</math> misalını hər iki yazılışla göstərək:</p>
--	--	---

Şagird müxtəlif yazılışları təqdim etməklə ədədin strukturunu və rəqəmin mərtəbə qiymətini, hasilin qiymətinin hesablanma qaydasını daha aydın təsəvvür edir. Bu cür yanaşmalar həmçinin şagirdlərdə problemi alternativ üsullarla həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Şagirdlərin mühakiməyürütmə və isbat etmə bacarıqları üzərində qurulmuş aşağıdakı kimi ümumsınıf müzakirəsi aparmaq olar.  $23 \cdot 65$  hasili böyükdür, yoxsa  $26 \cdot 63$  hasili? Biz hasili hesablamaqdan, vurma əməlinin xassələrinə əsasən bunu isbat edə bilərik.

Hasilləri  $23 \cdot (63 + 2) = 23 \cdot 63 + 23 \cdot 2$  və  $26 \cdot 63 = (23 + 3) \cdot 63 = 23 \cdot 63 + 3 \cdot 63$  şəkildə yazmaqla hansının böyük olduğunu müəyyən etmək olar. Göründüyü kimi hər iki hasili göstərən ifadədə  $23 \cdot 63$  hasili var. Lakin  $3 \cdot 63$  hasili  $23 \cdot 2 = 2 \cdot 23$  hasillindən böyük olduğundan  $26 \cdot 63$  hasili də  $23 \cdot 65$  hasilindən böyükdür. Vaxtaşırı bu cür müqayisələri daha kiçik hasillər üzərində aparmaq lazımdır.

Təbii ki, bu cür muhakimələri bütün şagirdlər eyni səviyyədə apara bilmirlər. Riyazi təfəkkürlü şagirdlər tapşırığı asanlıqla yerinə yetirir, digərləri isə çətinlik çəkirlər. Lakin məhiyyəti başa düşdükdən sonra bütün şagirdlər bu cür müzakirələrdə iştirak etməklə riyazi təfəkkürlərini, analitik düşüncə qabiliyyətlərini genişləndirə bilərlər. Müzakirədən sonra **D.4** tapşırığı yerinə yetirilir (və ya ev tapşırığı kimi verilir. Şagird nümunə tapşırığa və sinifdəki müzakirə əsasında tapşırığı müstəqil yerinə yetirə bilər. Şagirdlərin tapşırığı yerinə yetirmə səviyyələrinə görə formativ qiymətləndirmə aparılır.

**D.114-2. Hesablayın. Hər sütundakı misalların əvvəlinə və sonuna uyğun bir misal da siz əlavə edin.**

$$37 \cdot 3 = 111$$

$$37 \cdot 6 = 222$$

$$37 \cdot 9 = 333$$

$$37 \cdot 12 = 444$$

$$37 \cdot 15 = 555$$

$$37 \cdot 18 = 666$$

$$37 \cdot 21 = 777$$

$$37 \cdot 24 = 888$$

$$37 \cdot 27 = 999$$

$$91 \cdot 99 = 9009$$

$$91 \cdot 88 = 8008$$

$$91 \cdot 77 = 7007$$

$$91 \cdot 66 = 6006$$

$$91 \cdot 55 = 5005$$

$$91 \cdot 44 = 4004$$

$$91 \cdot 33 = 3003$$

$$91 \cdot 22 = 2002$$

$$91 \cdot 11 = 1001$$

Əvvəlcə verilən hasillərin “maraqlı” ardıcılığı hesablanıb yazılır. Sonra şagirdlər vuruqların hansı qayda ilə dəyişdiyini araşdırırlar. 1-ci misal qrupunda 37 vuruğu dəyişmiş, həmişə eyni qalır, 2-ci vuruq isə 3 vahid artan sıra ilə dəyişir. Bu hasillər ardıcılığının əvvəlinə  $37 \cdot 6 = 222$ , sonuna isə  $37 \cdot 24$ , hasillərini əlavə etmək olar.

$37 \cdot 3 = 111$ , sonuna isə  $37 \cdot 24$ ,  $37 \cdot 27$  hasilləri də bu ardıcılığa aiddir. Lakin  $37 \cdot 31$  hasili artıq dörd rəqəmlidir və bu “maraqlı ardıcılıq” ödənmir.

Analoji qayda ilə 2-ci qrup hasillər ardıcılığı hesablanır bu ardıcılığın əvvəlinə  $91 \cdot 88$  sonuna isə  $91 \cdot 22$  hasillərini əlavə etmək olar.  $91 \cdot 99$  və  $91 \cdot 11$  hasilləri də bu ardıcılığa uyğundur. Bunu şagirdlər “kəşf edirlər”.

Şagirdlər həşmçinin birinci qrup misallarda hasilin bütün rəqəmləri eyni olan üç rəqəmli ədəd olduğunu, həmçinin 2-ci qrup misallarda isə daha “maraqlı hasillərin alındığını” müşahidə edirlər. Hasil rəqəmləri eyni olan ikinci vuruğun rəqəmləri arasında iki sıfırın yazıldığı ədədə bərabər olur.

**D.114-6. Vurma əməli işarəsini 50 265 ədədinin rəqəmləri arasında elə yazın ki, iki ədədin hasili 13 250-yə bərabər olsun. Həlli izah edin.**

Şagird vurma əməli işarəsini müxtəlif rəqəmlərin arasında qoymaqla  $50 \cdot 265$ ,  $502 \cdot 65$ ,  $5026 \cdot 5$  kimi hasilləri yazır. Hasilləri təxmini hesablamaqla hansının 13 250-yə yaxın olduğunu müəyyən edir və bu hasilin dəqiq qiymətini hesablamaqla seçiminin doğru olduğunu yoxlayır.  $50 \cdot 300 = 15000$ ,  $500 \cdot 70 = 35000$ ,  $5000 \cdot 5 = 25000$  hasillərindən 13250 ədədinə ən yaxın hasil  $50 \cdot 300$ , yəni  $50 \cdot 265$  hasilidir.  $50 \cdot 265 = 13250$

Bənzər tapşırıqları şagirdlər özləri tərtib etmək şərtilə qruplarla, cütlərlə iş kimi yerinə yetirə bilirlər. Bu onların hesablama və tədqiqatçılıq vərdişlərini artırır.

**D.7** məsələnin şərtinə uyğun əməllər ardıcılığını müəyyən etmə, uyğun riyazi ifadəni yazma bacarıqları üzərində qurulmuşdur.

Məsələyə uyğun riyazi ifadə:  $(15 \cdot 12 + 13 \cdot 10 + 1 \cdot 15) : 3$ .

**Əlavə resurs (İ.d. 100-3).** 3, 4, 5, 8 rəqəmlərini boş xanalara elə yazın ki, tələb olunan şərtlər ödənilsin.

hasil ən böyük olsun:

$$\begin{array}{r} \times \begin{array}{|c|c|} \hline 5 & 4 \\ \hline 8 & 3 \\ \hline \end{array} \\ \hline \end{array}$$

hasil ən kiçik olsun:

$$\begin{array}{r} \times \begin{array}{|c|c|} \hline 3 & 5 \\ \hline 4 & 8 \\ \hline \end{array} \\ \hline \end{array}$$

Bu tapşırıqda da həllin düzgün olduğunu yoxlamaq üçün şagirdlər sonda kalkulyatordan istifadə edə bilirlər. Lakin burada əsas diqqətin vurma əməlinin mahiyyətini anlamağa yönəldilməsi vacibdir.

Şagirdlər ən böyük hasilə tapmaq üçün vuruqların onluqlar mərtəbəsində 5 və 8 rəqəmlərinin yazılmalı olduğunu başa düşürlər. Lakin onlar 3 və 4 rəqəmlərini hansı vuruğun təklik mərtəbəsinə yazmaq lazım gəldiyi haqqında da düşünməlidirlər. Çünki bundan asılı olaraq hasil  $53 \cdot 84$  və ya  $54 \cdot 83$  olar. Bu hasilləri müqayisə etməklə şagirdlər ən böyük hasilə seçir və rəqəmləri uyğun xanalara yazırlar. Şagirdlərin rəqəmləri düzgün seçməsi, yürütdükləri mülahizələr dəstəklənməli və onların məsələyə hər bir yanaşma tərzini müzakirə edilməlidir. Çünki hər şagird şifahi hesablama üçün öz üsulunu fikirləşə və tətbiq edə bilər. Ona görə də bu tapşırıq sinfə əvvəlcə müstəqil yerinə yetirilmək üçün fərdi tapşırıq kimi verilə bilər. Təklif olunan üsullar araşdırılır və ümumiləşdirmələr aparılır.

Tapşırığı genişləndirərək bütün mümkün hasilləri yazmaq və onların arasından ən böyük və ən kiçik hasilə müqayisələr yolu ilə seçmək olar. Şagirdlər bu zaman verilən məlumatlar əsasında mümkün variantları yazma və şifahi hesablama fəaliyyətlərini yerinə yetirirlər. Şagirdlər əşya qrupu və qrupdakı əşya sayı anlayışlarını bir daha təkrar edirlər.

Bu rəqəmlərdən bir dəfə istifadə etməklə mümkün hasillər yazılır:

$$34 \cdot 58, 34 \cdot 85, 35 \cdot 84, 35 \cdot 48, 38 \cdot 45, 38 \cdot 54$$

$$43 \cdot 58, 43 \cdot 85, 45 \cdot 38, 45 \cdot 83, 48 \cdot 35, 48 \cdot 53$$

$$53 \cdot 48, 53 \cdot 84, 54 \cdot 38, 54 \cdot 83, 58 \cdot 34, 58 \cdot 43$$

Hər qrupdan ən böyük hasil seçilir.  $34 \cdot 85$  və  $35 \cdot 84$  hasillərindən ən böyüyü hansıdır?

$1 \cdot 84$  və  $1 \cdot 34$  hasilləri müqayisə olunur. Deməli,  $35 \cdot 84$  bu qrupun ən böyük hasilidir.

2-ci qrupun ən böyük hasilə:  $43 \cdot 85$  və  $45 \cdot 83$  hasillərinə görə  $43 \cdot 2$  və  $2 \cdot 83$  müqayisə olunur.  $45 \cdot 83$  hasilə böyükdür. 3-cü qrupun ən böyük hasilə:

$$53 \cdot 84 \text{ və } 54 \cdot 83 \text{ hasillərinə görə } 53 \cdot 1 \text{ və } 1 \cdot 83 \text{ hasillərinin müqayisəsinə görə isə}$$

$$54 \cdot 83 \text{ hasilə böyükdür.}$$

$34 \cdot 85, 45 \cdot 83, 54 \cdot 83$  hasilləri arasında isə ən böyüyü  $54 \cdot 83$ -dür. Vuruqlar uyğun xanalara yazılır və hasil hesablanır. Analogi qayda ilə qruplar arasından ən kiçik hasil seçilir:  $35 \cdot 48$ .

**Qiymətləndirmə.** Şagirdlərin tapşırıqları yerinə yetirmə və məşğələlərdə iştirakına görə qiymətləndirmə aparılır. Şifahi hesablama bacarıqları, vurmanın xassələrindən istifadə, modelləşdirmə, əlaqələndirmə və s. kimi bacarıqları qiymətləndirmə meyarları üçün əsas tutulur.

## Dərs 99-100. Üçrəqəmli ədədi ikirəqəmli ədədə vurma. 2 saat

### Dərslik səh. 115-116 (əlavə resurs İş dəftəri səh.101-103)

95-97-ci dərslərdə nəzərdə tutulmuş məzmun standartları üzrə bacarıqların reallaşdırılması nəzərdə tutulur.

#### 1-ci saat. Dərslik səh. 115

**D.3. Mağaza topdansatış qiymətlə 6 stulu 75 manata alır, 92 manata satır. Mağaza 648 stuldan neçə manat qazanc əldə edər?**

648 stul hər birində 6 dənə olmaqla neçə qrup olar?  $648 : 6 = 108$  (qrup).

2) 1 qrup stul 75 manata alınmış, 92 manata satılmışdır. Hər qrup stuldan alınan qazanc  $92 - 75 = 17$  manatdır.

3) 108 qrup stuldan əldə edilən qazanc:

$$108 \cdot 17 = (100 + 8) \cdot 17 = 1700 + 17 \cdot 8 = 1700 + 136 = 1836 \text{ (manat)}$$

**D.4. Cədvələ görə məsələləri həll edin. 1) Futbol komandasının 17 oyunçusu üçün şalvar, sviter və gödəkcə alındı. Alınan geyimlər üçün cəmi neçə manat pul ödəndi?**

2) Azarkeş klubun üzvləri üçün 75 köynək alındı. Mağaza hər 5 köynək alan müştəriyə ümumi məbləğdə 6 manat güzəşt etdi. Bu köynəklərin neçə manat ödənilməsi?

3) Hansına verilən pul daha çoxdur: 15 cüt ayaqqabıya, yoxsa 11 gödəkcəyə?

**2-ci bəndin həlli:** Cədvələ görə bir köynəyin qiyməti 11 manatdır. Mağazada hər 5 köynəyə 6 manat güzəşt var.

1) 75 köynəyin 5 köynəkdən ibarət neçə qrup olduğunu tapmaq.  $75 : 5 = 15$  (qrup).

2) 15 qrup köynəyə olan güzəşt:  $15 \cdot 6 = 90$  (manat).

3) 75 köynəyə güzəştə qismətli verilən pul:  $75 \cdot 11 = 75 \cdot (10 + 1) = 750 + 75 = 825$  manat

4) 75 köynəyə güzəştə verilən pul:  $825 - 90 = 735$  (manat).

**Əlavə resurs (İ.d. 101-1).** 1, 2, 3, 4, 5 rəqəmlərinin hər birindən bir dəfə istifadə etməklə rəqəmləri boş xanalara elə yaz ki, hasil 10 000-dən böyük olmaqla aşağıdakı şərtlərə uyğun olsun.

**tək ədəd olsun**

$$\begin{array}{r} \square \square \square \\ \times \quad \square \square \\ \hline \end{array}$$

**cüt ədəd olsun**

$$\begin{array}{r} \square \square \square \\ \times \quad \square \square \\ \hline \end{array}$$

Şagirdlər hansı ədədlərin hasilinin tək, hansılarının cüt olması barədə mülahizələr yürüdürlər. 1) İki tək ədədin hasil tək ədəddir:  $3 \cdot 9$ ,  $1 \cdot 5$ ,  $5 \cdot 7$ ,  $7 \cdot 7$  və s.

2) Tək ədədlə cüt ədədin hasil cüt ədəddir:  $2 \cdot 5$ ,  $4 \cdot 3$  və s.

3) İki cüt ədədin hasil cüt ədəddir:  $4 \cdot 6$ ,  $10 \cdot 2$  və s.

Bu şərtlərə görə rəqəmlər uyğun xanalara yazılır: məsələn, 1-ci misal üçün  $123 \cdot 45$ ,  $413 \cdot 25$ ,  $345 \cdot 21$  və s. ola bilər.

2)  $534 \cdot 12$ ,  $312 \cdot 54$  və s. ola bilər. Qruplarla iş zamanı “hasil ən böyük olmaqla tək ədəd olsun və ya cüt ədəd olsun” kimi tapşırıqlardan istifadə oluna bilər.

#### 2-ci saat. Dərslik səh.116.

**D.5** məsələsinin mövzusu Karol diaqramının yaradıcısı Lyus Karolun “Alisa möcüzələr ölkəsində” əsərindən götürülmüşdür. Bu əsər uşaqların sevimli macəra əsəridir. Lyus Karol riyaziyyatçı olduğundan bu əsərdə çoxlu məntiqi situasiyalar və bu situasiyalardan Alisanın çıxış yolları təsvirinə yer vermişdir. Eyniadlı əsərin cizgi filminə şagirdlərlə birlikdə baxmaq və müzakirə etmək olar.

Bu əsərdə həm böyükləri, həm də uşaqları düşündürən çoxlu məqamlar var.

“- Zəhmət olmasa deyin görüm, mən hara gedirəm?

- Sən hara getmək istəyirsən? - deyə Pişik soruşdu.

- Mənim üçün fərqi yoxdur.... - Alisa cavab verdi.

- Onda sənin üçün hara getdiyinin nə fərqi var?”

Bu dialoq oxucuya insanın həm həyatda gördüyü işlərdə məqsədinin, həm də danışıq fikri aydın ifadə etməsinin vacib olduğu ismarıcını verir. Başqa bir səhnə:

“Onda sən nə fikirləşdiyini açıq deməlisən”. - deyə Mart Dovşan sözünə davam etdi.

- “Mən elə fikirləşdiyimi deyirəm”, - deyə Alisa tələsik əlavə etdi, hər halda mən nə fikirləşirəm onu da deyirəm, bunlar ikisi də eyni şeydir.”

Ümumiyyətlə, bu əsər həm hadisələrin maraqlı cərəyan etməsinə görə, həm də oxucuya göndərilən düşündürücü ismarıclar baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bu əsər üzərində qurulmuş kompüter oyunları, çoxlu sayda zəka tapşırıqları və s. mövcuddur.

Cizgi filminə internetdən də baxmaq olar (rus, türk və ya ingilis dillərində).

**Əlavə resurs (İ.d. 102-2).**

**$425 \times a$  dəyişənli ifadəsində  $a$  dəyişəninin yerinə elə ikirəqəmli ədəd yazın ki, hasil verilən şərti ödəsin.**

**a) beşrəqəmli tək ədəd olsun**

**b) dördürəqəmli cüt ədəd olsun**

Şagirdin mühakiməyürütmə bacarıqlarına diqqət edilir.

Siz  $a$  ədədinin qiymətini hansı şifahi hesablamalara görə müəyyən edirsiniz?

Şagird 4-ə vurmada (400-) ikinci hasili elə seçməlidir ki, bir halda 10-u aşan (hasilin beşrəqəmli olması üçün), digər halda isə aşmayan (dördürəqəmli olması üçün) olsun. Şagird  $a$  dəyişənini 3 və 3-dən böyük 20-dən kiçik seçərsə, hasil dördürəqəmli, 30-dan böyük seçərsə, hasil beşrəqəmli olacaq.

Daha sonra ikinci şərt araşdırılır. Sonu 5-lə qurtaran ədədin hasili ya sıfırla, ya da 5-lə qurtarır.

a) beşrəqəmli tək ədəd olması üçün  $a$ -nın qiyməti 30-dan böyük tək ədəd olmalıdır. Məsələn, 31, 45, 75, 99 və s.

b) Bu halda hasilin sonuncu rəqəmi 0 olmalıdır. Bunun üçün isə  $a$  dəyişəni cüt ədəd olmalıdır. Deməli 3-dən böyük 20-dən kiçik istənilən tək ədəd  $b$  bəndinin şərtini ödəyir. Məsələn, 4,12,16,18 və s.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin şifahi hesablama, vurma əməlini yazılı yerinə yetirmə, məsələ həllətmə qabiliyyətinə görə qiymətləndirmə aparılır.

## Qruplarla iş üçün tapşırıq nümunələri

1) Şagirdlərə üçrəqəmli ədədlərin rəqəmləri üzərində qurulmuş aşağıdakı kimi araşdırma aparmaq təklif olunur. Üçrəqəmli ədədin hər bir rəqəmi üzərində aşağıdakı kimi hesablamalar aparılsa, yenə üçrəqəmli ədədin özü alınır.

**675** ədədi ilə başla

$$6 \cdot 2 = 12$$

$$12 + 1 = 13$$

$$13 \cdot 5 = 65$$

$$65 + 7 = 72$$

$$72 \cdot 2 = 144$$

$$144 + 1 = 145$$

$$145 \cdot 5 = 725$$

$$725 + 5 = 730$$

$$730 - 55 = \mathbf{675}$$

1) Üçrəqəmli ədədin yüzliklər mərtəbəsindəki ədəd 2-yə vurulur.

2) Alınan ədədin üzərinə 1 əlavə edilir.

3) Alınan ədəd 5-ə vurulur.

4) Alınan hasilin üzərinə onluqlar mərtəbəsindəki ədəd əlavə edilir.

5) Alınan ədəd yenidən 2-yə vurulur, üzərinə 1 əlavə edilir və 5-ə vurulur.

6) Alınan ədədə təklilər mərtəbəsindəki ədəd əlavə edilir.

7) Nəticədən 55 çıxılır.

Bu qaydanı istənilən üçrəqəmli ədəd üzərində şagirdlər yoxlaya bilərlər.

2) Qruplara müəyyən qanunauyğunluqla seçilmiş vuruqların yer aldığı cədvəllər verilir. Qrup üzvləri cədvəldə verilmiş bir hasilə görə digər vuruqların hasilini tapırlar.

Hər sonrakı hasilin vuruqları əvvəlki hasilin vuruqları ilə müqayisə edilməklə cədvəl doldurulur.

Məsələn,  $31 \cdot 32 = 992$  cədvəldə verilmişdir. Bu hasildən istifadə edərək şagirdlər şifahi hesablamalar yolu ilə digər hasilləri hesablayırlar.

$32 \cdot 33$  hasilində vuruqların yerini dəyişək və əvvəlki hasillə fərqi tapaq, yəni vuruqların yerini dəyişməklə həmin hasilə eyni saylı əşyalar qrupunu göstərən hasillər şəklinə gətirək.

$$33 \cdot 32 - 31 \cdot 32 = 2 \cdot 32 = 64$$

$$\text{Deməli, } 32 \cdot 33 = 992 + 64 = 1056$$

$$34 \cdot 33 - 32 \cdot 33 = 2 \cdot 33 = 66$$

$$33 \cdot 34 = 1056 + 66 = 1122 \text{ və s.}$$

hesablamalar aparılmaqla cədvəl doldurulur.

Cədvəl doldurulduqdan sonra qruplar hər bir hasilin özündən əvvəlki hasillə fərqi tapmaqla hasillərin dəyişmə qanunauyğunluğunu təqdim edirlər. Bu cür qrup işlərinin yerinə yetirilməsi bir riyaziyyatçı kimi düşünmə, tədqiqat aparma bacarığının olduğundan xəbər verir. Şagirdlərin bu bacarıqları xüsusi qeyd edilir və bununla da onların riyaziyyata həvəsi stimullaşdırılır.

Vuruq	31	32	33	34	35	36	37	38	39
Vuruq	32	33	34	35	36	37	38	39	40
Hasil	992	1056							

**Dərs 101-102. Çoxrəqəmli ədədi ikirəqəmli ədədə vurma. 2 saat**  
**Dərslik səh. 117-118 (əlavə resurs İş dəftəri səh.104-105)**

**1-ci saat. Dərslik səh.117**

Amerika və Böyük Britaniyada **inç, fit, yard, mil** uzunluq vahidləri, **funt və unsiya** isə kütlə vahidi kimi istifadə olunur.

Azərbaycanda isə qədim zamanlarda **girvənkə, pud** kimi kütlə vahidlərindən istifadə olunmuşdur. Bu dərsdə bu ölçü vahidlərindən bəziləri üzərində qurulmuş məsələlər verilməmişdir.

**D.3. Qədimdə insanlar əşyaların sayını düjünlə ifadə edirdilər. (1 düjün = 12). Mağaza sahibi 1 düjün boşqabı 12 manata alıb bir dənəsini 1 manat 80 qəpiyə satır. 10 düjün boşqab alan mağaza sahibi bu boşqabların satışından nə qədər gəlir əldə edər?**

**1-ci üsul:**

- 1) 1 düjün boşqabın satışından əldə olunan pul:  $12 \cdot 180 = 2160$  (qəpik)
- 2) 1 düjün boşqabın satışından əldə olunan gəlir:  $21 \text{ manat } 60 \text{ qəpik} - 12 \text{ manat} = 9 \text{ manat } 60 \text{ qəpik}$
- 3) 10 düjün boşqabdan əldə olunan gəlir:  $10 \cdot 960 = 9600$  (qəpik) = 96 (manat)

**2-ci üsul:**

- 1) 1 düjün boşqab 12 manata alınmışdır. Mağaza sahibi boşqabları düjünlə almış, dənə ilə, yəni bir-bir satır. 10 düjün boşqaba verilən pul  $10 \cdot 12 = 120$  manat olur.
- 2) Boşqabların satışından əldə edilən pulu tapmalıyıq. Bunun üçün boşqabların ümumi sayını tapmaq lazımdır.  $10 \cdot 12 = 120$  (boşqab).
- 3) Alınan boşqabın hər biri 1 manat 80 qəpiyə satılır. 120 boşqabdan əldə edilən pul:  $180 \cdot 120 = 21600$  qəpik = 216 (manat)
- 4) 10 düjün boşqabın satışından əldə edilən gəlir:  $216 - 120 = 96$  (manat)

**D.5. Girvənkə qədim zamanlarda Azərbaycan ərazisində istifadə olunan kütlə vahididir. 1 girvənkə təxminən 400 q-a bərabərdir. Mirzə Fətəli Axundzadə əsərlərinin birində yazırdı. “Girvənkəsi 1 manata alınan qənd burada 1 manat yarım göydə gedir.” Bu məlumata görə a) 40 girvənkə; b) 20 kq qənd satan tacir nə qədər pul qazanırdı? Mirzə Fətəli Axundzadə haqqında qısa məlumat verilir. O, 1812-ci ildə Şəkiddə anadan olmuş, Tiflisdə yaşamışdır. “Hacı Qara”, “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah” və s. əsərlərin müəllifidir. Şagirdlər Azərbaycan dili dərslərində Hacı Qara pyesindən kiçik bir parçanı səhnələşdirə də bilirlər.**

- a) Tacir 40 girvənkə qəndə 40 manat vermişdir. 40 girvənkə qəndin satışından isə  $40 \cdot 1 \text{ man } 50 \text{ qəpik} = 6000$  qəpik = 60 manat əldə etmişdir. Qazandığı pul:  $60 - 40 = 20$  manat.**

**Əlavə sual vermək olar. O vaxtlar qəndin 1 kq-nı neçəyə alıb, neçəyə satırdılar?**

Girvənkə ilə kiloqram arasında əlaqə yaradılır:  $400 \text{ q} + 400 \text{ q} + 200 \text{ q} = 1 \text{ kq}$  iki girvənkə yarım 1 kq-dır. O vaxtlar qəndin kiloqramı 2 manat 50 qəpik imiş.

**Əlavə tapşırıq. İş dəftəri 105-5. Tamamlayın. 2406 ədədi 2 onluğun birinci vuruqla hasilini göstərir.**

- (və ya 24060 ədədi 20-nin 1-ci vuruqla hasilidir).  
 $2406 : 2 = 1203$  ədədi 1-ci vuruqdur. 1203 ədədini uyğun xanalara yazmaqla şagird vurma əməlini tamamlayır.

$$\begin{array}{r}
 \boxed{1} \boxed{2} \boxed{0} \boxed{3} \\
 \times \quad \quad \quad 2 \quad 4 \\
 \hline
 + \quad \boxed{\phantom{0}} \boxed{\phantom{0}} \boxed{\phantom{0}} \boxed{\phantom{0}} \\
 2 \quad 4 \quad 0 \quad 6 \\
 \hline
 \boxed{\phantom{0}} \boxed{\phantom{0}} \boxed{\phantom{0}} \boxed{\phantom{0}}
 \end{array}$$

**2-ci saat. Dərslik səh.118. D.4** tapşırığında şagird vurmanın qruplaşdırma xassəsini tətbiq edir.  $7 \cdot 2 \cdot 5 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 5$  hasilini  $7 \cdot (3 \cdot 3) \cdot (2 \cdot 2) \cdot (5 \cdot 5) = (7 \cdot 9) \cdot (4 \cdot 25) = 63 \cdot 100 = 6300$  kimi yazaraq hesablamalar aparmağı bacarmalıdır.

**D.5-də** ifadələrin qiymətlərinin tapılması eyni saylı qruplar üzərində toplama-çıkma əməlləri kimi yerinə yetirilir.  $40 \cdot 41 - 39 \cdot 40 = 40 \cdot (41 - 39) = 40 \cdot 2 = 80$

Yuxarıdakı ifadə hər birində 40 sayda əşya olan 41 qrupdan 39 qrupun çıxılması de-

**D.6** məsələsini həll edərkən şagirdlərin məsələnin həllində istifadə edilən məlumatları və həll planını şifahi olaraq təqdim etmələrinə şərait yaradılır.

1) Restoranda hər uşağa 2 şar hədiyyə verilir.

2) İyun ayı üçün hər birində 25 şar olan 45 bağlama şar gətirilmişdir.

3) Ayın sonunda 51 şar qalmışdır.

4) Restoranda bu müddət ərzində neçə uşağın nahar etdiyini tapmalıyıq.

**Həll planı nümunəsi:** Paylanılan şarların sayını tapıb 2-yə bölsəm, uşaqların sayını tapa bilərəm.

Bunun üçün 25-i 45-ə vurub alınan hasildən 51-i çıxmalıyam. Nəticəni 2-yə bölüb qisməti tapmaqla məsələni həll etmiş oluram.

Bu cür təqdimatlar şagirdin şifahi nitq qabiliyyətlərini inkişaf etdirməklə yanaşı yarıdıcı təfəkkürün də formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

**Əlavə məsələ 1 (İ.d. 105-1-2).** Üçrəqəmli ən böyük ədədlə ikirəqəmli ən böyük ədədin hasili 100 000-dən nə qədər kiçikdir? Bu vurma əməlini  $1000 \cdot 99$  hasilindən istifadə etməklə yerinə yetirin.

1)  $999 \cdot 99 = 1000 \cdot 99 - 99 = 99000 - 99 = 98901$ , 2)  $100\ 000 - 98901 = 1099$

**Əlavə məsələ 2 (İ.d. 105-2).** 1 q qızılın qiyməti 32 manatdır. 1) 250 mq qızılın qiyməti neçə manatdır? 2) 5 q 250 mq qızılın qiyməti neçə manatdır?

1) 1 q qızılı milliqramlarla ifadə edək: 1 q = 1000 mq, 1000 mq-da neçə 250 mq olduğunu hesablayaq:  $250 + 250 + 250 + 250 = 1000$  (mq),  $4 \cdot 250 = 1000$ . Bunu hissələrlə də izah etmək olar. 250 mq 1000 mq-ın dördüdə bir hissəsidir.

2) 250 mq qızılın qiyməti  $32 : 4 = 8$  manatdır. 5 q 250 mq qızılın qiyməti:  $5 \cdot 32 + 8 = 168$  manat olar.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin şifahi hesablama, vurma əməlini yazılı yerinə yetirmə, məsələ həlletmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

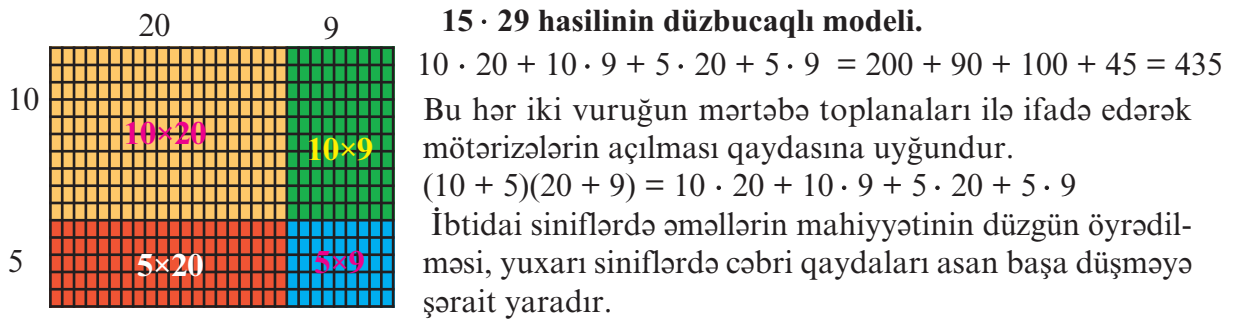


**Dərs 103. Ümumiləşdirici tapşırıqlar**  
**Dərslik səh. 119 (əlavə resurs İş dəftəri səh.106)**

**D.3** tapşırığında şagird vurmanın paylama xassəsini model və riyazi yazılışla təqdim edir.  $15 \cdot 29$  hasilini  $15(20+9)$ ,  $29(10+5)$  kimi yazmağın mümkün olduğunu, həmçinin  $15 \cdot 29$  hasilinin 4 aralıq hasilin cəmindən ibarət olduğunu başa düşür (Bax. aşağıda  $15 \cdot 29$  hasilinin düzbucaqlı modelinə).

. Şagird  $(10+5)(20+9)$  yazılışı ilə tanış deyil. Lakin real həyatda bu cür “əşyalar, ərzaqlar yığılmış “paletlərlə”, modellərlə qarşılaşırıq.

Vurma əməlinin sahə modelləri ilə təqdim edilməsi çox əhəmiyyətlidir. Damalı dəftərdə  $15 \cdot 29$  hasilini modelləşdirərkən şagird üfüqi olaraq  $10 + 5$  sayda, şaquli olaraq isə  $20+9$  sayda dama ayırır və haşiyəyə alır. 4 hissə alınır ki, hər hissədəki damaları sətir və sütunlarının hasili ilə ifadə etmək olar. Damaların ümumi sayı isə bu hasilin cəminə bərabərdir.



**D.7-də** ağ və yaşıl altıbucaqlılar ardıcılığında onların bir tərəfi üzərində çəkilmiş üçbucaq saat əqrəbi istiqamətində yerini tərəflər üzərində növbə ilə dəyişdirir. **Cavab: c) bəndi**

Formativ qiymətləndirmə meyarları.

**Qeyd. Bu cədvəl 103-cü dərsdən sonra istifadə olunur.**

№	Meyarlar	Müəllimin qeydi
1.	İkirəqəmli ədədlərə vurma əməlini yuvarlaq ədədlər üzərində yerinə yetirir.	
2.	Vuruqları yuvarlaqlaşdırmaqla hasili təxmin edir.	
3.	İkirəqəmli ədədlərə vurma alqoritmini yazılı yerinə yetirir.	
4.	Çoxrəqəmli yuvarlaq ədədləri ikirəqəmli, üçrəqəmli yuvarlaq ədədlərə bölmə əməlini yerinə yetirir.	
5.	Bölünənə ən yaxın qalıqsız bölünəni tapmaqla və böləni onluqlara qədər yuvarlaqlaşdırmaqla qisməti təxmini müəyyən edir.	
6.	Təxmini qismətdən dəqiq qisməti müəyyən etmək üçün istifadə edir.	
7.	İkirəqəmli ədədlərə bölmə alqoritmini yazılı olaraq yerinə yetirir.	
8.	Vurma və bölməyə aid müxtəlif məsələləri həll edir.	

## Dərs . 104 Çoxrəqəmli ədədlərə bölmə

### Yuvarlaq ədədlərlə bölmə. Dərslik səh. 120 (əlavə resurs İş dəftəri səh.107)

**Məzmun standartı:** 1.2.1. Hesab əməllərinin xassələrindən hesablamalarda istifadə edir.

1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.

1.3.4. Sadə və ən çoxu dördəməlli mürəkkəb məsələləri həll edir.

1.3.5. 1000000 dairəsində ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır.

1.3.6. Hesab əməllərinin nəticələrini təxmini müəyyən edir.

2.2.2. Sadə tənlikləri həll edir.

#### Şagird bacarıqları:

- yuvarlaq ədədlər bölmə əməlini yerinə yetirir;
- bölünən və böləndəki sıfırların sayını qismətdə düzgün nəzərə alır;
- yuvarlaq ədədlərin bölünməsi üzərində qurulmuş məsələləri həll edir.
- çoxrəqəmli yuvarlaq ədədləri bölmə üzərində qurulmuş sadə tənlikləri həll edir

$$\text{Lövheyə} \quad 12 : 3 = 4$$

$$120 : 30 = 4$$

$$1200 : 30 = 40$$

$$12000 : 30 = 400$$

$$1200 : 300 = 4$$

$$12\ 000 : 300 = 40$$

$$120000 : 300 = 400$$

$$\begin{array}{r} 120 : 30 = 4 \\ 120 : 10 = 12 \\ 12 : 3 = 4 \end{array}$$

$120000 : 30 = 4000$  kimi misallar ardıcılığı yazılır. Yuvarlaq bölən  $10 \times 3$  kimi vuruqlara ayrılır. Şagird  $120 : 30$  bölmə əməlini  $120 : 10$  qismətinin 3-ə bölünməsi kimi başa düşür. Yəni ikirəqəmli, üçrəqəmli və s. yuvarlaq ədədə bölmə, 10-a, 100-ə, 1000-ə bölməyə, daha sonra isə cədvəllə bölməyə gətirilir.

Əvvəlcə 30-a bölmə ardıcılığında qismətdə sıfırların dəyişmə ardıcılığı nəzərdən keçirilir. Bu dəyişmələrin səbəbləri araşdırılır. Qanunauyğunluqlar müəyyən olunur. Eyni müzakirələr 300-ə bölməyə aid misallar üzərində də təkrar edilir. Şagirdlər bölənin sıfırlarının dəyişmədiyi, lakin hər sonrakı bölmə əməlinə bölünən bir sıfırın çox olduğunu qeyd edirlər. Deməli, hər bir sonrakı bölünən əvvəlkindən 10 dəfə çoxdur. Bölünən neçə dəfə artırsa, qismət də bir o qədər artmalıdır. Ona görə də hər sonrakı qismət özündən əvvəlki qismətdən 10 dəfə böyükdür.

Yuvarlaq ədədlər üzərində bölmə əməllərini yerinə yetirmə məşğələləri böyük ədədlər üzərində bölmə əməllərini yerinə yetirmək üçün hazırlıq rolunu oynayır.

Bölmə əməlinin mahiyyətinin izahına vaxtaşırı qayıtmaq tövsiyə olunur. Belə ki, şagird qrupların sayı, hər qrupdakı əşya sayı, əşyaların ümumi sayı anlayışlarını konkret bölmə əməli üzərində izah etməlidir. Məsələn,  $300 : 30 = 10$  misalını şagird 300 manatın 30 yerə bölünərək hərəyə 10 manat düşməsi kimi, həmçinin 300 manatın hərəyə 30 manat olmaqla 10 yerə bölünməsi kimi təqdim etməyi və modelləşdirməyi bacarmalıdır. Şagird verilmiş eyni bölmə əməlinə uyğun iki müxtəlif məsələni qurmağı bacarmalıdır: 1) bir qrupdakı əşya sayını tapmağa aid; 2) qrupların sayını tapmağa aid. **D.3** tapşırığını yerinə yetirərkən şagirdlərin şifahi hesablama bacarıqları diqqətdə saxlanılır. Onlara cədvələ daha 2-3 sətir əlavə etmələri tövsiyə edilir.

**İ,d-2** tapşırığına uyğun olaraq şagirdlərə bölmə əməlinin mahiyyətini əks etdirən robot lahiyələndirmək təklif edilə bilər. Robotun bir girişi və müxtəlif sayda çıxışları ola bilər. Məsələn, 4 çıxışlı robot girişdə verilən bir ədədi 4 bərabər hissəyə - qrupa bölür.

**Qiymətləndirmə.** İkirəqəmli, üçrəqəmli yuvarlaq ədədə bölmə əməlini şifahi və yazılı yerinə yetirmə, eləcə də mühakiməyürütmə, riyazi mülahizə (bölünənin və bölənin artması nəyi dəyişdirir) bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

## Dərs 105. İkirəqəmli ədədə bölmə. Qisməti təqribi hesablamə

Dərslik səh. 121 (əlavə resurs İş dəftəri səh.108)

### Məzmun standartı:

- 1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır.
- 1.3.5. 1000000 dairəsində ədədləri tələb olunan mərtəbələrə qədər yuvarlaqlaşdırır.
- 1.3.6. Hesab əməllərinin nəticələrini təxmini müəyyən edir.

### Şagird bacarıqları:

- ikirəqəmli ədədə bölmə əməllərini yerinə yetirmə bacarıqlarını nümayiş etdirir;
- böləni onluqlara qədər yuvarlaqlaşdırmaqla;
- bölünənə ən yaxın olan qalıqsız bölünəni müəyyən etməklə;
- təxmini qisməti müəyyən etməklə;
- qismətin rəqəmlərinin sayını müəyyən etməklə.

44 : 22, 84 : 20, 57 : 25, 346 : 22 kimi misallar lövhəyə yazılır. Şagirdlər misallara uyğun olaraq qisməti təxmini müəyyən edirlər. Qisməti təxmin etmə qaydaları təkrar olunur. Şagirdlər qismətin rəqəmlərinin sayını müəyyən etmə yolları haqqında fikirlərini söyləyirlər. İlk bölmə addımının hansı mərtəbə vahidlərinin sayı üzərində yerinə yetiril-diyindən asılı olaraq qismətin rəqəmlərinin sayı müəyyənləşdirilir. Məsələn, birinci bölmə yüzlüklər üzərində yerinə yetirilsə, qismət üçrəqəmli olacaq.

**D.2**-də verilmiş cədvəldəki hər bir xərc 22 nəfər turist üçün hesablanmışdır.

1) 22 nəfərin ümumi xərci:  $820 + 790 + 118 = 1728$

2) Bir nəfərə düşən xərc:  $1728 : 22$ . Təxmini xərc:  $1800 : 20 = 80$  manat

Bir turistin payına düşən xərc qrup rəhbərinin nəzərdə tutduğu ən çox xərcdən 10 manat çox olmuşdur. Qrup rəhbəri öz təxminində bir qədər yanılmışdır.

Ayrı-ayrı xidmətlər üzrə bir turistin payına düşən xərc:  $820 : 22$ ,  $790 : 22$ ,  $118 : 22$  qismətlərini hesablaməqla tapılır. Təxmini qisməti hesablayarkən dəqiq qismətin intervalını müəyyən etmək olar. Məsələn,  $100 : 20 = 5$  və  $120 : 20 = 6$  qismətlərinə görə  $118 : 22$  qismətinin 5-dən böyük, 6-dan kiçik və ya 5-lə 6 arasında olduğunu demək olar.

Qismətin təxmini hesablanmasına bu cür yanaşma şagirdlərin şifahi hesablamə bacarıqlarını daha da möhkəmləndirir.

**D.4** -də hər bir bənddə verilən fikirlərə uyğun dəyişənli ifadələr yazılır.

1)  $625 : (10 \cdot n)$       2)  $(500 : n) \cdot 4$       3)  $(42 \cdot n) : 30$

**Əlavə məsələ (İ.d. 108-4).** Mağaza Yeni il qabağı elektrik mallarının qiymətini ucuzlaşdırdı. Tozsoranın qiyməti 75 manatdan 60 manata endi. Kampaniyanın ilk günündə tozsoran satışından 1800 manat pul daxil olub. Tozsoranlar ucuzlaşmadan əvvəlki qiymətinə satılsaydı, kassaya nə qədər pul daxil olardı?

1) Tozsoranın qiyməti 75 manatdan 60 manata enmişdir. Bir tozsoran 60 manata satılmış və bir günlük satışdan kassaya 1800 manat daxil olmuşdur. Buradan neçə tozsoran satıldığını tapmaq olar:  $1800 : 60 = 30$  (tozsoran).

2) Bu tozsoranlar ucuzlaşmadan əvvəlki qiymətinə satılsaydı, kassaya nə qədər pul daxil olardı?  $30 \cdot 75 = 2250$  (manat). Sual: Qiymətlər fərqiindən istifadə edərək biz bu suala cavab verə bilərikmi? Şagirdlərin fikirləri dinlənilir.

Tozsoran 15 manat ucuzlaşmışdır. Şagird bu cümləni yazmışsa, onun  $75 - 60 = 15$  çıxma əməlini yazmasına ehtiyac yoxdur. 30 tozsoran satışından kassaya  $30 \cdot 15 = 450$  manat az pul daxil olmuşdur. Tozsoranlar əvvəlki qiymətlə satılsaydı:  $1800 + 450 = 2250$  manat daxil olardı.

**Dərs 106-108. İkirəqəmli ədədə bölmə. 3 saat.**  
**Dərslik səh. 122-124 (əlavə resurs İş dəftəri səh.109-111)**

**Məzmun standartı:** 1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.

1.3.2. Hesablamaların nəticəsinin yoxlanılmasında əməllər arasındakı qarşılıqlı əlaqədən istifadə edir.

**Şagird bacarıqları:**

- bölünəni ən yaxın qalıqsız bölünənə, böləni isə ən yaxın onluqlara qədər yuvarlaqlaşdırmaqla qisməti təxmini müəyyən edir;

-təxmini qismətdən dəqiq qisməti müəyyən etmək üçün istifadə edir.

**1-ci saat. Qisməti dəqiq hesablama. Dərslik səh.122.** Bu dərsdə  $144 : 36$  tipli bölmə əməllərinin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur. Yəni qismətin birrəqəmli olduğu hallar üzərində məşğələlər aparılır.

Həmçinin ikirəqəmli ədədə bölmə dərslərində qalıqlı bölmə ayrıca nəzərdən keçirilmişdir. Şagirdlər bölmə əməlinin qalıqlı və ya qalıqsız olduğunu əməli yerinə yetirməklə müəyyən edirlər.

Lövhəyə  $126 : 18$ ,  $214 : 34$ ,  $392 : 56$  misalları yazılır. Bu misallarda qismət neçə rəqəmlidir? Şagirdlərin təxminləri və izahları dinlənir. Nə üçün bu misallarda qismət birrəqəmlidir?

Şagirdlər bölmə əməlinə bölünənin hər bir mərtəbə vahidinin sayının bölündüyünü başa düşdüklerini öz izahları ilə nümayiş etdirirlər. Şagird:  $126 : 18$  qisməti birrəqəmlidir. 1 yüzlüyü 18-ə bölməliyik, lakin 1 yüzlüyü 18 yerə elə bölmək mümkün deyil ki. qismətdə yüzlük alınsın. Ona görə də 1 yüzlük 10 onluq olaraq 2 onluqla birlikdə 18 yerə bölünməlidir. Lakin 12 onluq da 18-ə onluq şəklində bölünür. 12 onluq 120 təklik olaraq 6 təkliklə birlikdə 18-ə bölünür. Deməli, qismət birrəqəmlidir.  $126 : 18 = 7$ . Bu misal pullar üzərində modelləşdirmək olar. 1 yüzmanatlıq, 2 onmanatlıq və 6 birmanatlıq 18 yerə bölünməlidir. Şagirdlər bölmə addımlarını kağız pullar üzərində təqdim edirlər.

Çoxrəqəmli ədədi ikirəqəmli ədədə bölmədə həmişə iki ən yaxın qalıqsız bölünənin müəyyən olunmasının vacib olduğu vurğulanır. Məsələn,  $792 : 24$  misalında  $600 : 20 = 30$  və  $800 : 20 = 40$  qismətlərindən istifadə etmək olar. İlk baxışda  $800 : 20 = 40$  qismətindən istifadə etmək daha məntiqli görünür (79 ədədi 80-ə daha yaxındır), lakin  $4 \cdot 24 = 96$ ,  $96 > 79$  olduğundan bu qismət uyğun deyil, qismətdə 1 vahid kiçik ədədi 3-ü yoxlamalıyıq, bu isə  $600 : 20 = 30$  qismətinə uyğundur.  $3 \cdot 24 = 72$ ,  $79 - 72 = 7$  qalıq böləndən kiçikdir, bölmə əməlini davam etdirmək olar.  $72 : 24 = 3$ ,  $792 : 24 = 33$

**D.2-də** verilmiş modelə uyğun bölmə əməli yazmaq üçün şagird modeli nəzərdən keçirməlidir. Modeldə eynisaylı 4 qrup kub və kubların sayı az olan 5-ci qrup var. 4 qrupun hər birində 27 kub, 5-ci qrupda isə 12 kub var. Kubların ümumi sayı:  $4 \cdot 27 + 12 = 120$ -dir. Modelə uyğun bölmə əməli  $120 : 27 = 4q12$  kimi yazılmalıdır.

Şagirdlərə belə bir sual vermək olar: Bəlkə bu model  $120 : 4$  və ya  $120 : 5$  bölmə əməllərinin modelləridir? Bunu necə yoxlamaq olar? Şagirdlər bunu, təbii ki, 120-nin 4-ə, eləcə də 5-ə qalıqsız bölündüyü fikrini söyləməklə izah edirlər. Lakin bunu heç bir hesablama aparmadan modelə görə də söyləmək olar. Çünki 4-ə və 5-ə bölmədə qalıq 12 ola bilməz. Deməli, bu model 4-ə və 5-ə bölməni əks etdirmir.

Bölmə əməllərinin modelləşdirilməsinə aid tapşırıqlar şagirdlərə fərdi iş kimi verilə bilər və şagirdin portfoliosunda yer ala bilər.

**D.5. 64 şagird sambo güləşi üzrə dərnəyə yazılmaq istəyir. Hər qrupda şagirdlərin sayı cüt olmaqla ən az 10 nəfər, ən çox isə 14 nəfər ola bilər. Hər qrupda məşğul olan şagirdlərin sayını elə seçin ki, qrupların sayı ən az olsun.**

1) Qruplardakı şagirdlərin sayı artdıqca qrupların sayı azalır. Hər qrupda 14 nəfər, yəni ən çox şagird məşğul olan halı nəzərdən keçirək.

$64 : 14 = 4 \text{ Q } 8$ . Deməli, 4 qrup şagird alınır və 5-ci qrupda 8 nəfər olur. Lakin şərtə görə hər qrupda ən azı 10 nəfər olmalı və iştirakçıların sayı cüt olmalıdır. Ona görə də 8 nəfərlik qrupa digər qruplardan şagirdlər keçməlidir. Mümkün variantlar yazılır:

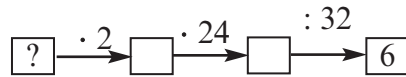
- 1) 12, 12, 12, 14, 14      2) 10, 12, 14, 14, 14

**Əlavə məsələ 1. Bölünən 48, qismət 4 və qalıq 5-dən kiçik olan bölmə əməlini yazın.**

48 hər hansı ədədə bölünmüş və qismət 4-ə bərabər olmuşdur. Bu halda ən kiçik və ən böyük böləni müəyyən edək. Bölən 10-dan böyük ədəddir. Çünki bölən 10-a bərabər olsa,  $4 \cdot 10 = 40$  olardı. Qalıq isə 5-dən kiçik ədəd olduğundan, bölünən ən çoxu 44 ola bilərdi. Bu isə şərtə ziddir. Tutaq ki, bölən 12-dir.  $12 \cdot 4 = 48$ , qalıq isə yoxdur. Şərt ödənilmişdir. Deməli, bölən 11-dir.  $48 : 11 = 4 \text{ Q } 4$ . Bu tapşırıq “Seçin, hesablayın, yoxlayın” məsələ tipinə aiddir.

**Əlavə məsələ 2. Fikrimdə bir ədəd tutmuşam. Bu ədədin ikiqatını 24-ə vurub alınan hasil 32-yə bölsəniz, qismət 6 olar. Fikrimdə hansı ədədi tutmuşam?**

Şagird əməllər ardıcılığının sxemini qurur və sondakı məlumatdan başlamaqla əməlləri tərsinə çevirərək tələb olunan ədədi tapır.



**2-ci saat. Qismət neçə rəqəmlidir? Dərslik səh. 123.**

$846 : 36$ ,  $244 : 36$  kimi misallar müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Hər bir misalda qismətin rəqəmlərinin sayı və təxmini qismət haqqında fikir yürüdülmür.  $846 : 36$  misalında bölmə addımlarını müəyyənləşdirməklə də qismətin neçə rəqəmli olduğunu müəyyən etmək olar. Bu addımların sayı qismətdəki rəqəmlərin sayını göstərir. Bu misalda ilk olaraq 84 onluğu 36-ya bölməliyik. Yəni qismətin ilk rəqəmi onluqların bölünməsindən alınır və qismətin onluqlar mərtəbəsinə yazılır. Bu, qismətin ikirəqəmli olduğunu göstərir.

$$\begin{array}{r} \overset{\cdot}{8}\overset{\cdot}{4}\overset{\cdot}{6} \overline{)36} \\ \underline{72} \phantom{00} \\ 126 \phantom{00} \\ \underline{108} \phantom{00} \\ 18 \phantom{00} \end{array}$$

Təxmini qismət  $800 : 40 = 20$ . 1) 84 onluq bölünür;  $84 : 36$ ,  $80 : 40 = 2$  -dən istifadə olunur, qalıq hesablanır:  $2 \cdot 36 = 72$ ;  $84 - 72 = 12$  onluq.

- 2) 12 onluq, yəni 120 təklik 6 təkliklə birlikdə bölünür;  $126 : 36$ ,  $120 : 40 = 3$ -dən istifadə edilir.

**D.4. Şamil əmi traktoruna qoşduğu kotanla bir saatda şumladığı 540 m<sup>2</sup> sahədən 240 kq kartof çıxardı. Şamil əmi bu sürətlə hər 15 dəqiqədə nə qədər sahəni şumlayar? Məsələdəki artıq məlumatı müəyyənləşdirin.**

Məsələnin həlli barədə şagirdlər planlarını təqdim edirlər. Məsələni iki üsulla həll etmək olar.

1. Bir dəqiqədə şumlanan yeri tapıb 15-ə vurmaqla. Bunun üçün  $540 : 60 = 9 \text{ (m}^2\text{)}$

$$9 \cdot 15 = 135 \text{ (m}^2\text{)}$$

2. 15 dəqiqə saatın dördüdə biridir. bir saatda şumlanan sahəni 4-ə bölsək, məsələni həll etmiş olarıq.  $540 : 4 = 135 \text{ (m}^2\text{)}$

**3-cü saat. Dərslik səh.124.** Bu dərsdə çoxrəqəmli ədədlərin ikirəqəmli ədədlərə bölünməsi əməlinə aid tapşırıqlar yerinə yetirilir. Bölmə əməlini yerinə yetirərkən şagird qisməti

təxmin etmə bacarıqlarını nümayiş etdirir. Bu bacarıqlar dəqiq hasili tapmaq və qismətin ilk rəqəminin müəyyənləşdirilməsi üçün də əhəmiyyətlidir.

Şagird 64 350 : 18 bölmə əməlinə qismətin 64 : 18 kimi ilk bölmə əməlinin (60 : 20) nəticəsinə görə qismətin hər bir rəqəminin uyğun olaraq 64 350 ədədinin minliklərinin, yüzliklərinin, onluqlarının, təklirlərinin bölünməsindən alındığını başa düşür.

Şagirdlər dəqiq qisməti hesablayarkən qismətin hər bir rəqəminin hansı mərtəbə vahidlərinin sayının bölünməsindən alındığı və hər bir addımda bölmə əməlini yerinə yetirməyə kömək edən yuvarlaq ədədlər üzərində fikirləşməlidirlər.

Qiymətləndirmə sualları:

1) 64 532 : 36 qismətinin rəqəmləri sayı hansı mərtəbə vahidlərinin bölünməsindən alınır?

2) Hər hansı beşrəqəmli ədədi 28-ə bölərkən qismətin dörd rəqəmli olması üçün onminliklər mərtəbəsindəki ədəd ən azı neçə olmalıdır?

3) Beşrəqəmli ədəd 34-ə bölünmüş və qismət üçrəqəmlidir. Bölünənin mərtəbə vahidlərinin sayı haqqında nə demək olar?

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin tapşırıqları yerinə yetirmə, fikirlərini izah etmə, təxmin etmə bacarıqlarına, müzakirələrdə iştirakına görə qiymətləndirmə aparılır.

## **Dərs 109. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.**

### **Dərslik səh.125 (əlavə resurs İş dəftəri səh.112)**

**D.2-də** şagirdlərə Yer in süni peyki haqqında məlumat verilir. Süni peyklər müxtəlif məqsədlərlə kosmosa buraxılır. Peyk müəyyən radiusla (orbitlə) digər bir obyektin ətrafında dövrə vuran obyektidir. O cümlədən Yer Günəş ətrafında fırlanır. Deməli, Yer Günəşin peykidir. İnsanların kosmosa buraxdıqları süni peyklər isə Yer ətrafında sabit məsafədə, yəni müəyyən orbitdə fırlanır. Ona görə bu qurğular Yer in süni peyki adlanır və müxtəlif funksiyaları yerinə yetirirlər. Məsələn, hava haqqında məlumat verən meteoroloji peyklər, televizor görüntülərini, telefon, internet əlaqələrini yerinə yetirən rəqəmsal peyklər və s. İndi kosmosda dünyanın müxtəlif ölkələri tərəfindən buraxılmış 100-dən çox rəqəmsal peyki var. Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il 25 sentyabr tarixində sayca 3-cü olan süni peyki, Azerspace -2 telekommunikasiya peyki orbitə buraxılmışdır. Bundan əvvəl isə 2013-cü ildə Azerspace -1 telekommunikasiya peyki və 2014-cü ildə kiçikorbitli Azersky peyki orbitə buraxılmışdı. Azerspace -1, Azerspace -2 Fransız Qvineyasının (Cənubi Amerika) Kuru kosmodromundan orbitə buraxılmışdır.

Peyklər yer ətrafında sabit sürətlə hərəkət edirlər.

**D.3-də** şagird BYTECOMP (*baytkomp* kimi oxunur, şirkətlərin adı ingiliscə yazılmışdır) və ELCOMP (*elkomp*) firmalarının göndərdiyi təklifləri nəzərdən keçirməlidir. Hər iki şirkətin təklifi hər bir kompüter hissəsinin 15 ədədi üçün göndərilmişdir. Şagird kompüterin hansı hissələrdən təşkil olunduğunu sadalayır. "Hansı firmanın təklifində bir kompüterin qiyməti daha ucuz başa gəlir?" sualına cavab axtarır.

Bunun üçün hər bir şirkətin təklifinə görə bir kompüterin qiyməti hesablanmalıdır.

**BYTECOMP şirkətinin təklifinə görə 1 kompüterin qiyməti:**

Processor: 6 525 : 15 = 435 (manat)

Monitor: 2 790 : 15 = 186 (manat)

**17 düym Klaviatura:** 405 : 15 = 27 (manat)

Siçan 120 : 15 = 8 (manat)

1 kompüterin qiyməti: 435 + 186 + 27 + 8 = 656 (manat)

**ELCOMP şirkətinin təklifinə görə 1 kompüterin qiyməti:**

Processor: 6645 : 15 = 443 (manat)

Monitor:  $2175 : 15 = 145$  (manat)

17 düym Klaviatura:  $420 : 15 = 28$  (manat)

Siçan  $105 : 15 = 7$  (manat)

1 kompüterin qiyməti:  $443 + 145 + 28 + 7 = 623$  (manat)

**BYTECOMP şirkətinin təklifi ELCOMP şirkətinin təklifinə görə**

$656 - 623 = 33$  manat bahadır.

2) 13 kompüter almaq istəyən müştəri cəmi  $13 \cdot 623 = 8\,099$  manat pul ödəməlidir.

## **Dərs 110-111. Üçrəqəmli ədədə vurma. 2 saat** **Dərslik səh. 126-127 (əlavə resurs İş dəftəri səh.113-114)**

**Məzmun standartı:** 1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədləri yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.

1.3.2. Hesablamaların nəticəsinin yoxlanılmasında əməllər arasındakı qarşılıqlı əlaqədən istifadə edir.

### **Şagird bacarıqları:**

- yuvarlaq ədədlər üzərində vurma və bölmə əməllərini yerinə yetirir;
- hasili təxmin edir;
- çoxrəqəmli ədədlərin üçrəqəmli ədədlərə vurulmasını yazılı olaraq yerinə yetirir;
- hesablamalarda vurma və bölmə əməllərinin qarşılıqlı əlaqəsindən istifadə edir.

**1-ci saat. Dərslik səh.126.** Şagirdlər çoxrəqəmli yuvarlaq ədədlərin vurulması və bölünməsinə aid yazılı və şifahi tapşırıqları yerinə yetirirlər.  $60 \cdot 30$ ,  $600 \cdot 30$ ,  $600 \cdot 300$ ,  $120\,000 : 400$ ,  $12\,000 : 400$

Yuvarlaq ədədlər üzərində vurma və bölmə əməllərinin yerinə yetirilməsi üçün hansı bilik və bacarıqlarından istifadə etdiklərini izah edirlər. Şagirdlər  $600 \cdot 300$ ,  $120\,000 : 400$  və ya çoxrəqəmli yuvarlaq ədədlər üzərində qurulmuş başqa vurma və bölmə əməllərinə aid misalları asanlıqla həll edə bilirlər. Lakin bu əməllərin çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi olaraq yerinə yetirilməsi vaxt itkisinə səbəb ola bilər. Şagirdlər hər bir vuruğu fikirlərində canlandırmaqla hasili düzgün söyləməkdə çətinlik çəkə bilirlər. Lakin bu məşğələlər onlarda əməllərin gedişini fikirdə təsvir etmə və canlandırma bacarıqları ilə yanaşı, şifahi hesablama bacarıqlarını da inkişaf etdirir. Hansı şagirdin bu misalları daha asan yerinə yetirdiyinə fikir vermək olar. Ola bilər ki, riyaziyyatı yaxşı bilən şagird deyil, yaxşı rəsm çəkən şagird bu suallara daha tez cavab versin. Bu misalların həlli üzərində yarış keçirmək olar. 1 dəqiqə ərzində daha çox misala düzgün cavab verən şagird günün lideri elan olunur. Bu cür yarışlar şagirdlərdə riyaziyyatı öyrənməyə stimül yarada bilər.

Şagirdlər üçrəqəmli ədədlərə vurmanı sütunla yazmaqla yerinə yetirməyə keçməmişdən əvvəl vurmanın paylama xassəsindən istifadə etməklə misallar həll edir,  $123 \cdot 121$  hasilinin  $123 \cdot 100$ ,  $123 \cdot 20$ ,  $123 \cdot 1$  hasillərinin cəmindən alındığını dərk edirlər.

$$123 \cdot 121 = 123 \cdot 100 + 123 \cdot 20 + 123 \cdot 1 = 12300 + 2460 + 123 = 14883$$

Bu prinsipi başa düşən şagirdlər vurma əməlini sütunla müxtəlif cür yazmaqda çətinlik çəkməməlidirlər. Alternativ yollarla problemin həlli şagirdlərdə özünə inamı artırmaqla yeni araşdırmalar aparmaq həvəsini də artırır.

Təbii ki, eyni vaxtda müxtəlif yazılışların təqdim olunması daha zəif şagirdlərin fikirlərində qarışıqlıq yarada bilər. Ona görə də ilk olaraq müəllimin seçdiyi və ya ənənəvi forma bütün siniflə birgə yerinə yetirilə bilər. Digər iki üsul isə şagirdlər tərəfindən müstəqil araşdırılır və sinfə təqdim olunur. Sonrakı dərslərdə də şagirdlərin hesablama üsulunu sərbəst seçməsinə şərait yaratmaq lazımdır. Şagirdlərin digərlərindən fərqlən-

mək üçün və ya özünün daha qabiliyyətli olduğunu sübut etmək üçün göstərdiyi səylər dəstəklənməlidir. Bu onların liderlik həvəsini, karyerayaratma, riskətmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

**D.5** məsələsini həll edərkən şagirdlərə qədim yunan əsəti və əfsanələrini oxumaq məsləhət görülür. Şagirdlərlə Promotey, Zevs, Herakl, Hörmüz, Afrodita və s. kimi qəhrəmanlar haqqında söhbət aparılır.

Qədim yunan əsətiirlərinin əsas qəhrəmanları allahlar (Zevs, Mars, Merkuri, Yupiter, Neptun, Olimp və s.), ilahələr (Venera, Avrorra, Afrodita, Afina, Diana və s.), döyüşçülər, sərkərdələr (Herakl, Axilles, Odissey, Persey və s.) idilər. Şəkildə Troya müharibəsindən səhnə (Troya atı) təsvir olunmuşdur.

1) Döyüşçülərin sayı cəmi:  $12000 + 8000 = 20000$  (nəfər)

2) Bir gəmidəki döyüşçülərin sayı:  $20000 : 400 = 50$  (nəfər)

3) Odissey:  $12000 : 50 = 240$  (gəmi)

4) Axilles:  $8000 : 50 = 160$  (gəmi)

Cavab: Odissey 240 gəmi, Axilles isə 160 gəmi döyüşçü ilə gəlmişdi.

**2-ci saat. Dərslik səh.127.** 2-ci saatda daha çox hasilə təxminətmə bacarıqları üzərində qurulmuş tapşırıqlar verilmişdir. Şagirdlər vurma əməllərini yazılı olaraq yerinə yetirməzdən əvvəl tələb olunan intervallara görə müxtəlif seçmələr, qruplaşdırmalar aparmalıdırlar. Bu qruplaşdırmanı onlar təxmini hasilə görə aparırlar

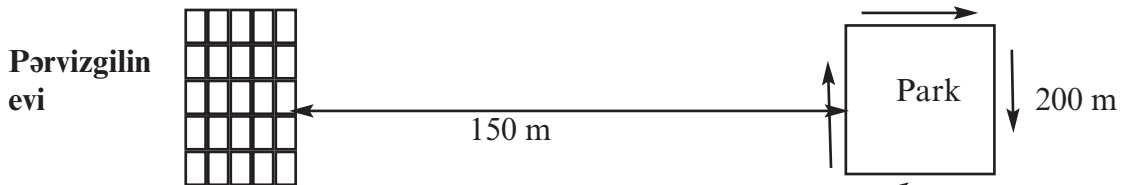
**D.6** tapşırığını yerinə yetirərkən şagird 11:30-dan 13:30-a qədər olan vaxtı 30 dəqiqə intervalı ilə və işlədilən su miqdarını yaza bilərlər. Məsələn, 11:30 -12:00 - 125 l, 12:00 - 12:30 - 250 l, 12:30 - 13:00 - 375 l, 13:00-13:30 - 400 l. Bu cür yazılışlar şagirdin məsələnin şərtini düzgün başa düşdüyünü göstərir.

**Əlavə məsələ (İ.d. 114-5).** Tərəfinin uzunluğu 200 m olan kvadratşəkilli parkla Pərvizgilin evi arasındakı məsafə 150 m-dir. Pərviz hər səhər parka gəlir və parkın ətrafında 4 dövrə gəzir və evə qayıdır.

1) Pərviz hər səhər nə qədər məsafə qət edir?

2) Pərviz 1 həftədə səhərlər nə qədər məsafə qət edir?

Məsələnin şərtinə uyğun aşağıdakı kimi sxematik təsvir çəkmək olar.



Şagirdlərin məsələnin şərtinə uyğun sxematik təsvir çəkmə bacarığına xüsusi fikir verilməlidir. Sxematik təsviri çəkəndən sonra məsələ asanlıqla həll edilir. Şagirdlər Pərvizin hər səhər getdiyi yolu müxtəlif üsullarla tapa bilərlər. Həllin əvvəlcə şifahi hesablamalarla təqdim edilməsi tövsiyə edilir. Bu cür təqdimatlar daha dinamik düşüncə tərzini formalaşdırmağa imkan verir. Şagird Pərvizin hər səhər getdiyi yolu ifadə yazmaqda da təqdim edə bilər:  $2 \cdot 150 + 4 \cdot 200 \cdot 4 = 3500$  və  $7 \cdot 3500 = 24500$  m

Həll addımlarını aşağıdakı kimi də təqdim etmək olar: Parkın perimetri Pərvizin 1 dövrdə getdiyi yolun uzunluğuna bərabərdir:  $4 \cdot 200$  m = 800 m

Onun 4 dövrəyə getdiyi yol:  $4 \cdot 800$  m = 3200 m

Pərvizin hər səhər getdiyi ümumi yol:  $150$  m +  $150$  m +  $3200$  m = 3500 m

Pərvizin 1 həftədə getdiyi yol:  $7 \cdot 3500$  m = 24500 m = 24 km 500 m

**Qiymətləndirmə.** Şagirdlərin tapşırıqları yerinə yetirmə bacarıqlarına, məşğələ və müzakirələrdə iştirakına görə qiymətləndirmə aparılır.



**Dərs 112-113. Üçrəqəmli ədədə bölmə. 2 saat**  
**Dərslik səh. 128-129 (əlavə resurs İş dəftəri səh.115-117)**

**Məzmun standartı:** 1.2.3. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmə alqoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.

1.3.2. Hesablamaların nəticəsinin yoxlanılmasında əməllər arasındakı qarşılıqlı əlaqədən istifadə edir.

2.1.3. Ədədlərdən, dəyişənlərdən və simvollarından istifadə edərək hesab əməllərinin köməyi ilə müxtəlif riyazi ifadələr tərtib edir.

**Şagird bacarıqları:**

- yuvarlaq ədədlər üzərində vurma və bölmə əməllərini yerinə yetirir;
- üçrəqəmli ədədlərə bölmə əməlini yerinə yetirərkən təxmin etmə bacarıqlarından düzgün istifadə edir;
- -ən yaxın qalıqsız yuvarlaq bölmə halından istifadə edir;
- çoxrəqəmli ədədləri üçrəqəmli ədədlərə bölmə əməlini yazılı olaraq yerinə yetirir;
- hesablamalar zamanı vurma və bölmənin qarşılıqlı əlaqəsindən istifadə edir.

**1-ci saat. Dərslik səh.128.** Yuvarlaq ədədlər üzərində bölmə əməlinin yerinə yetirilməsinə aid misallar şifahi və yazılı olaraq yerinə yetirilir. Sonu sıfırla bitən ədədlər üzərində bölmə əməllərinin yerinə yetirilməsi qaydaları təkrar edilir.

Öyrənmə tapşırığındakı nümunə araşdırılır. Şagirdlərin yadda saxlamalı olduqları məqamlar müzakirə edilir. Qismətin təxmini qiyməti 120 ilə 140 arasındadır.

1) Qismətin ilk rəqəminin mərtəbə yeri müəyyən olunur. Bu halda 268 yüzlik bölünür və qismətin ilk rəqəmi qismətin yüzliklər mərtəbəsinə yazılır. Deməli, qismət üçrəqəmli olacaq.

2) Təxmini qismətdən istifadə etməklə qismətin ilk rəqəmi müəyyən edilir. Bölünənin qalan mərtəbə vahidlərinin hər birinin bölünməsinin nəticəsi olaraq (əvvəlki mərtəbələrdən yaranan qalıq nəzərə alınmaqla) qismətə bir rəqəm yazılır.

Qismətin rəqəmləri sayını, onun qiymətini təxmini müəyyən etmə bacarıqları şagirdlərin mühakiməyürütmə, isbat etmə bacarıqlarını artırır, onlar tərəfindən bölmə əməlinin alqoritminin hər bir addımının başa düşülərək yerinə yetirilməsini təmin edir. Bu isə şagirdlərdə gördükləri işdən zövq almaq, özünə inam kimi vacib xüsusiyyətlərin yaranmasına şərait yaradır.

**Əlavə məsələ (İ.d. 115-3). AB750 : 342 misalında A və B hərflərinin yerindəki rəqəmlər elə seçilməlidir ki, qismət ikirəqəmli olsun.** Şagirdlər araşdırmaları aşağıdakı addımlarla yerinə yetirməyi bacarmalıdırlar:

1) A-nın yerindəki rəqəm 3-dən böyük olarsa, qismət üçrəqəmli, 3-dən kiçik olarsa, ikirəqəmli olacaq. Bu zaman B-nin yerinə istənilən ədədi yazmaq olar.

Məsələn,  $42750 : 342 = 125$ , B-nin və ya A-nın yerindəki rəqəmdən asılı olaraq bölmə qalıqlı və qalıqsız ola bilər.  $12750 : 342$  misalında isə qismət ikirəqəmli olacaq, çünki ilk bölmədə bölünənin 4 rəqəmin göstərdiyi ədəd, yəni onluqlar 342-yə bölünür və daha bir rəqəm təkliklər mərtəbəsinin bölünməsindən alınır. Üçrəqəmli ədədləri vurma və bölmə əməllərini yazılı hesablamalara çox vaxt sərf olunur. Bu dərslərdə əsas diqqət şagirdin hesablama bacarıqları ilə yanaşı riyazi məntiqinin inkişafına yönəldilməlidir. Odur ki, bəzi hallarda şagirdlərə kalkulyatordan istifadə etməyə icazə vermək olar. Qənaət olunan vaxtı isə mühakimə xarakterli tapşırıqların izahını yazılı və şifahi təqdim etmə bacarıqlarının formalaşdırılmasına yönəltmək olar.

2) A hərfinin yerindəki rəqəm 3 olarsa, B hərfinin yerindəki rəqəmin araşdırılmasına ehtiyac var. Yəni B-nin yerindəki rəqəm 4 yə 4-dən böyük olarsa, qismət yenə üçrəqəmli, əks halda isə ikirəqəmli olacaq. Məsələn,  $34750 : 342$  qisməti üçrəqəmli,  $33750 : 342$  qisməti isə ikirəqəmli-dir.

**D.4.** Şagirdlər tam-hissə modelini addım-addım müzakirələrlə yenidən dəftərlərində çəkirlər.

1) 2-ci növ alma əla növ almadan neçə yeşik çoxdur?

$347 - 132 = 215$  yeşik 2) 3 t 870 kq 2-ci növ artıq alma 215 yeşikdəki almadır.

Bir yeşikdə  $3870 : 215 = 18$  kq 3) Əla növ alma:  $132 \cdot 18 = 2376$  kq

4) İkinci növ alma:  $347 \cdot 18 = 6246$  kq

**2-ci saat. Dərslik səh.129.**

**D.2.** Şəkildə yataq otağı  $2 \times 3$  sm, qonaq otağı isə  $3 \times 3$  sm-dir. Şəkil hər 1 sm-in 200 sm-ə bərabər götürülməklə çəkildiyindən yataq otağının real ölçüsü :

$2 \times 200 = 400$  (sm) = 4 m və  $3 \times 200 = 600$  (sm) = 6 m -dir.

1) Yəni yataq otağının sahəsi:  $4 \text{ m} \times 6 \text{ m} = 24 \text{ kv m}$

2) Qonaq otağının sahəsi:  $6 \times 6 = 36 \text{ m}^2$ . 3)  $36 - 24 = 12 \text{ kv m}^2$ .

## **Dərs 114-116. Hərəkətə aid məsələlər. 3 saat** **Dərslik səh. 130-132 (əlavə resurs İş dəftəri səh.118-121)**

**Məzmun standartı:** 2.3.1. Asılı dəyişənlərdən birinin dəyişməsinin digərinə necə təsir etdiyini şərh edir.

2.3.2. Sadə funksional asılılıqları həyati məsələlərlə əlaqələndirir.

2.3.3. Müxtəlif kəmiyyətlər (qiymət, miqdar, dəyər, sürət, zaman, gedilən yol, əmək məhsuldarlığı, işin müddəti, işin həcmi) arasındakı funksional asılılıqları şərh edir.

**Şagird bacarıqları:**

- sürət, zaman və məsafə arasındakı asılılığı başa düşür;
- sürət, zaman və məsafəyə aid sadə məsələləri həll edir;
- sürətlər fərqi üzərində qurulmuş müxtəlif məsələləri həll edir.

**1-ci saat. Dərslik səh. 130. Motivasiya.** Şagirdlərə aşağıdakı məzmunlarda müxtəlif məsələlər təqdim olunur.

1) Dərzi 3 saata 30 köynək tikir. Dərzi 1 saata orta hesabla neçə köynək tikir?

2) Dərzi 1 saata orta hesabla 10 köynək tikir. Dərzi 3 saata neçə köynək tikər?

3) Kamil eyni sözü bir dəqiqədə 15 dəfə, Könül isə 18 dəfə yazır. Kim sürətlə yazır?

4) Elçin 100 m məsafəni 18 saniyəyə, Sənan 14 saniyəyə qaçır, kim daha sürətlə qaçır? Sürət anlayışını şagirdlər bu cür misallar üzərində müzakirə edirlər.

Şagirdlərə sürət və zaman üzərində qurulmuş və gedilən yolun tapılmasını tələb edən hesablamaları şifahi yerinə yetirmək təklif olunur.

Orta sürəti saatda 80 km olan avtomobil 2 saata neçə kilometr yol gedər? Bu məsələ yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz məsələlərdən hansı ilə oxşardır?

2 saata 120 km yol gedən avtomobilin bir saatdakı orta sürətini necə tapmaq olar?

Bu məsələlər yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz məsələlərdən hansına bənzəyir? Şagirdlər bu məsələlərdə axtarılanları və verilənləri təhlil etməklə yuxarıda baxılan "dərzi məsələləri" ilə müqayisə edirlər.

Gedilən yolun ölçü vahidləri üzərində sual-cavab aparılır. Avtomobilin 1 saatda getdiyi yolu hansı uzunluq vahidi ilə ölçmək olar? Bu mm, sm, dm ola bilərmi?

Piyadanın, qarışqanın, tısbağanın 1 dəqiqədə getdiyi yol hansı uzunluq vahidi ilə ölçülə bilər?

Eyni mühakimələr zaman vahidləri üzərində də aparılır.

100 m məsafəni avtomobil nə qədər vaxta gedər? Şagirdlərin fikirləri dinlənir.

Onlar əvvəlcə 1 km məsafəni nümunələr üzərində necə təsəvvür etdiklərini izah edirlər. Bu nümunələr məktəbdən, evlərindən hər hansı bir obyektə qədər olan məsafə ola bilər. Daha sonra bu məsafəni qət etmək üçün avtomobilin sərf etdiyi vaxtın hansı zaman vahidi ilə ölçüldüyü haqqında fikirlərini söyləyirlər. Bu vahidin hər hansı daha kiçik və

ya daha böyük zaman vahidi ilə ifadəsi nəzərdə tutulmur, yəni hər hansı çevirmələrin aparılması nəzərdə tutulmur.

Eyni məsafəyə piyadanın sərf etdiyi vaxt hansı vahidlərlə ölçülə bilər?

Şagirdlərə hər gün məktəbə gələrkən sərf etdikləri vaxta və qət etdikləri məsafəyə diqqət yetirmələri tapşırılır.

Məsələlərdə belə fikirlər yer alır ki, avtomobil saatda 70 km sürətlə hərəkət edərək A məntəqəsindən B məntəqəsinə 5 saata çatdı. Lakin avtomobilin 5 saat ərzində eyni sürətlə hərəkət etməsi mümkün deyil, çünki işıqforların və sürət məhdudiyətlərinin olması, yolun vəziyyəti, sürücünün əhvali-ruhiyyəsi ilə bağlı 5 saatın hər saatında gedilən yolun uzunluğu dəyişir. Buna görə də “Avtomobil saatda 70 km sürətlə hərəkət edir” dedikdə onun müəyyən müddət ərzindəki orta sürəti nəzərdə tutulur.

Məsələn, **tutaq ki, avtomobilin 4 saat ərzində sürəti aşağıdakı kimi olmuşdur:**

**75 km/saat, 78 km/saat, 75 km/saat, 72 km/saat. Avtomobilin bu müddət ərzindəki orta sürətini tapın.**

Bunun üçün hər saatda gedilən məsafələr toplanır, saatların (toplananların) sayına bölünür.  $75 + 78 + 75 + 72 = 300$  orta sürət:  $300 : 4 = 75$  km/saat

Lakin məsələlərdə “orta sürət” ifadəsi yerinə qısaca olaraq “sürət” sözü işlədilmişdir.

Sürət məsələlərini həll edərkən əsas bacarıqlardan biri məsələnin həllini sxematik təsvir etmək bacarığıdır.

**2-ci saat. Dərslik səh. 131.** Bu dərstdə əsas diqqəti sürətin, zaman və gedilən yolun qarşılıqlı olaraq dəyişmələrinə diqqət edilir. Bu dəyişmələri müxtəlif nəqliyyat növləri üzərində araşdırmaq və cədvəllə təqdim etmək əlverişlidir. Əvvəlcə kiçik müzakirə aparılır. Biz yaxın məsafələri piyada qət edirik, çünki bu məsafələri qət etmək üçün az zaman sərf edilir. Lakin məsafələr artdıqca onları qət etmək üçün biz nəqliyyatlardan istifadə edirik. Velosiped, avtomobil, qatar, gəmi, təyyarə uzaq məsafələri qət etmək üçün istifadə edilən nəqliyyatlardır. Şagirdlərin təxmin etmə bacarıqlarını yoxlamaq üçün aşağıdakı kimi suallar verilə bilər.

100 km məsafəni siz necə təsəvvür edirsiniz? Nümunə söyləyə bilərsinizmi?

Bəs 1000 km məsafəni?

Sizcə avtomobil 1 saata nə qədər yol gedər? Bəs siz özünüz 1 saata nə qədər yol getdiyiniz haqda bir fikriniz varmı? Bunu neçə müəyyən etmək olar?

Biz bunu sinif şəraitində müəyyən edə bilərikmi? Fikirlər dinlənilir.

Şagirdlərlə birlikdə məktəb həyatında bunu müəyyən etmək olar. 3 şagird seçilir. 1 dəqiqədə ən iti yerləşlə getdikləri məsafə ölçülür və 60-a vurulur. Deməli biz 1 saatda getdiyimiz yolu 1 dəqiqədə getdiyimiz yola görə təxmin edə bilərik.

Nəqliyyatlarda quraşdırılmış spidometr adlanan cihaz isə onların sürətini, getdiyi yolu göstərir. **D.1** tapşırığını yerinə yetirməklə şagirdlər müxtəlif nəqliyyat növləri və onların sürəti haqqında məlumat almış olurlar.

Uzunmüddətli tapşırığın yerinə yetirilməsinə diqqət edilir. İndi artıq hər biq nəqliyyat növünün vaxta maksimum qənaət edən daha komfortlu modelləri yaradılmaqdadır.

**3-cü saat. Dərslik səh. 132.** Bu dərstdə vahidləri üzərində çevirmələri nəzərdə tutan hərəkət məsələləri həll edilir.

1. Şagird 1 saatdakı sürətə görə 30 dəqiqədə, 15 dəqiqədə, 10 dəqiqədə gedilən yolu hesablayır. Hesablama üsulları dinlənilir. Əgər avtomobil 1 saatda 100 km yol qət etmişsə, onun 30 dəqiqədə getdiyi yolu neçə tapmaq olar? Şagird yarım saat anlayışını başa düşür və gedilən yolu 2-yə bölməli olduğunu söyləyir. 15 dəqiqə isə 30 dəqiqənin yarısıdır. başqa sözlə desək, 15 dəqiqə  $60 : 2 : 2 = 60 : 4$  deməkdir.

## Dərs 117-119. Məsələ həlli. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.

### Summativ qiymətləndirmə. 3 saat.

#### Dərslik səh. 133-136 (əlavə resurs İş dəftəri səh.122-126)

**1-ci saat. Dərslik səh. 133. Məsələ həlli.** 7 məsələnin hər birinin verilən üsullardan birini seçməklə həll edilməsi tələb edilir. Hansı məsələnin hansı üsulla həll edilməsinin əlverişli olduğunu qruplarla iş və ya ümümsınıf müzakirəsi ilə müəyyən etmək olar.

#### **D.1. Gepard (ov pələngi) dəqiqədə 1500 m, dovşan isə 60 m qaçır. Gepardın 3 dəqiqədə qaçdığı yolu dovşan neçə dəqiqədə qaçar?**

Məsələ gepard və dovşanın sürəti üzərində qurulmuşdur. **Məsələni əməlləri seçməklə həll etmək olar.**

**Oxuyub anlama. Nə məlumdur?** Gepard dəqiqədə 1500 m, dovşan 60 m qaçır.

**Nəyi tapmalıyam?** Gepardın 3 dəqiqədə qaçdığı məsafəni dovşan nə qədər vaxta qaçar?

**Plan.** Gepardın 3 dəqiqədə qaçdığı məsafəni tapmaq üçün zamanı (3 dəq.) onun 1 dəqiqədəki sürətinə (1500 m) vurmalyam.

Dovşanın bu məsafəni hansı vaxtda qaçdığını isə məsafəni dovşanın sürətinə bölməklə tapa bilərəm.

**Həlli:** 1. Gepardın 3 dəqiqədə qaçdığı məsafə:  $3 \cdot 1500 = 4500$  m

2. Dovşanın gepardın qaçdığı 4500 m yola sərf etdiyi vaxt:

$$4500 : 60 = 75 \text{ dəqiqə}$$

**Yoxlama.** Gepard 4500 məsafəyə qaçmışdır, gepardın sürəti dəqiqədə 1500 m-dir.  $4500 : 1500 = 3$  dəq həll doğrudur.

Dovşan bu məsafəni 75 dəqiqəyə qaça bilər. dovşanın sürəti dəqiqədə 60 m-dir.

$$75 \cdot 60 = 4500, \text{ həll doğrudur.}$$

Göründüyü kimi gepard çox sürətli heyvandır. Onun sürəti saatda 90 km deməkdir. Bu da avtomobil sürəti deməkdir. Lakin heyvanlar iti sürətlə fasiləsiz olaraq qaça bilmirlər.

Məsələni, gepard bu sürətlə bir dəqiqədən az müddətdə qaça bilər.

#### **D.2. Sevda bir neçə ensiklopediya və nağıl kitabı aldı. Bir ensiklopediyanın qiyməti 7 manat, bir nağıl kitabının qiyməti isə 4 manatdır. Sevda kitablar üçün cəmi 30 manat ödədi. O, hər kitabdan neçə dənə aldı?**

Məsələdə birinin qiyməti və ümumi pul məbləği verilmişdir. Hər bir kitabdan neçə dənə olduğu verilmədiyindən məsələni **seçib yoxlamaqla** həll etmək əlverişlidir.

**Oxuyub anlama. Nə məlumdur?** Bir ensiklopediyanın qiyməti 7 manat, nağıl kitabının qiyməti 4 manatdır. Cəmi ödənen pul 30 manatdır.

**Nəyi tapmalıyam?** Sevdanın aldığı ensiklopediya və nağıl kitablarının sayını.

**Plan.** Birinin qiyməti və ümumi məbləğ məlumdur. Hər birinin sayını seçib, birinin qiymətinə vurub alınan hasiləri toplayıb 30 manat şərtini yoxlamalyam.

**Həlli:** 1-ci seçim:  $3 \cdot 7 + 3 \cdot 4 = 21 + 12 = 33$  çoxdur

$$2\text{-ci seçim: } 2 \cdot 7 + 4 \cdot 4 = 14 + 16 = 30 \text{ doğrudur}$$

Sevda 2 ensiklopediya 4 nağıl kitabı almışdır.

**Yoxlama:** Məsələnin şərtində verilmiş ədədi məlumatların düzgün nəzərə alındığı bir daha nəzərdən keçirilir.

**D. 3. Fidangilin, nənəsigilin evləri, həmçinin bank və məktəb binaları göstərilən ardıcılıqla küçənin eyni tərəfində yerləşir. Fidangilin evləri bankdan 4 km, nənəsigilin evi isə bankdan 2 km, məktəbdən isə 3 km uzaqdadır. Fidangildən məktəbə qədər yol neçə kilometrdir?**

Məsələni **şəkil çəkməklə** həll etmək əlverişlidir.

**Oxuyub anlama. Nə məlumdur?** Müxtəlif obyektlər arasındakı məsafə verilmişdir

Fidangilin evləri - məktəb 6 km;

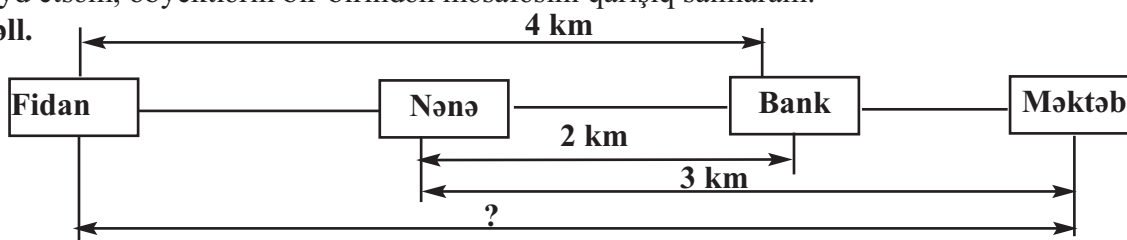
Fidangilin evləri - bank 4 km;

Fidannın nənəsigil - məktəb 3 km

**Nəyi tapmalıyam?** Fidangilin evindən nənəsigilə qədər olan məsafəni

**Plan.** Məsələni şəkil çəkməklə həll etsəm, daha yaxşıdır. Hər bir məlumatı şəkil üzərində qeyd etsəm, obyektlərin bir-birindən məsafəsini qarışıq salmaram.

**Həll.**



Fidangildən nənəsigilə olan yolu sxemə görə asanlıqla hesablamaq olar.

1) Bankdan məktəbə qədər olan yolu tapaq:  $3 \text{ km} - 2 \text{ km} = 1 \text{ km}$

2) Fidangildən məktəbə qədər yol:  $4 \text{ km} + 1 \text{ km} = 5 \text{ km}$  olacaq.

**Yoxlama:** Məsələdə verilən məlumatların şəkildə düzgün qeyd edildiyini bir daha yoxlanılır.

**D. 4. Pəri, Məryəm, Aytən ikili ipdən tullanma oyunu oynayırlar. Bu oyunda iki nəfər ipi fırladır, bir nəfər hoppanır. Onlar bu oyunu neçə mümkün variantda təşkil edə bilirlər? Oyuna Səbinə də qoşulsa, mümkün variantların sayı neçə olar?**

Məsələni **siyahı tutmaqla** həll etmək əlverişlidir.

**Oxuyub anlama. Nə məlumdur?** Pəri, Məryəm, Aytən ipdən tullanma oyunu oynayırlar.

Bu oyunda iki nəfər ipi tutur, bir nəfər hoppanır.

**Nəyi tapmalıyam?** Onlar bu oyunu neçə mümkün variantda təşkil edə bilirlər?

**Plan.** Məsələni siyahı tutmaqla həll etsəm, bütün mümkün variantları tapa bilərəm.

**Həll.** Oyunda 3 nəfər iştirak edir.

1. Pəri və Məryəm tutur, Aytən hoppanır.
2. Pəri və Aytən tutur, Məryəm hoppanır.
3. Məryəm və Aytən tutur, Pəri hoppanır.

Burada cəmi 3 variant var.

Məsələnin ikinci hissəsi cütlərlə, qruplarla iş kimi yerinə yetirilə bilər. Şagirdlər bir nəfərin əlavə edilməsi ilə mümkün variantların sayının 4 dəfə artdığını aşkar edirlər.

**İpi tuturlar**

**Hoppanır**

- |                     |          |
|---------------------|----------|
| 1. Pəri və Məryəm   | Aytən    |
| 2. Pəri və Məryəm   | Səbinə   |
| 3. Pəri və Aytən    | Məryəm   |
| 4. Pəri və Aytən    | Səbinə . |
| 5. Pəri və Səbinə   | Məryəm   |
| 6. Pəri və Səbinə   | Aytən    |
| 7. Məryəm və Səbinə | Pəri     |
| 8. Məryəm və Səbinə | Aytən    |
| 9. Məryəm və Aytən  | Pəri     |
| 10. Məryəm və Aytən | Səbinə   |
| 11. Aytən və Səbinə | Pəri     |
| 12. Aytən və Səbinə | Məryəm   |

**D.5. Seyid və Kərəm almaları qablaşdırmağa 35 dəqiqə, armudları qablaşdırmağa 1 saat 10 dəqiqə vaxt sərf etdilər. Onlar qablaşdırma işini saat 12:30-da qurtardılar. Seyid və Kərəm işə saat neçədə başlamışdılar?**

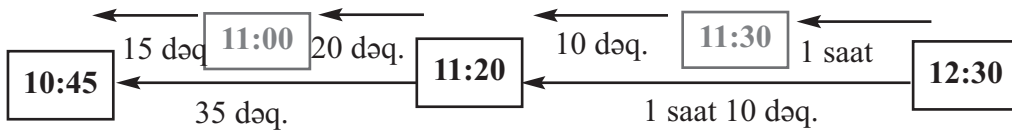
Məsələni sonuncu məlumatdan başlamaqla həll etmək əlverişlidir.

**Oxuyub anlama. Nə məlumdur?** Seyid və Kərəm qablaşdırma işini saat 12:30-da qurtarmışlar. almaları qablaşdırmağa 35 dəqiqə, armudları qablaşdırmağa 1 saat 10 dəqiqə vaxt sərf etmişlər.

**Nəyi tapmalıyam?** Seyid və Kərəmin işə saat neçədə başladıklarını

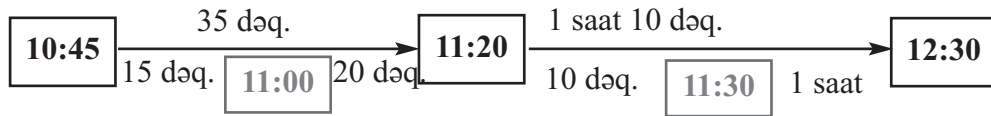
**Plan.** Sonuncu məlumat onların işi 12:30-da qurtardıklarını bildirir. Bu vaxtdan verilən vaxtları saat üzərində geriye saysam, onların işə başladıkları vaxtı tapa bilərəm.

**Həll.**



Seyid və Kərəm işə saat 10:45-də, yəni səhər saat 10-a 15 dəqiqə qalmış başlamışlar.

**Yoxlama:** 10:45-dən işlərin vaxtlarına görə irəliyə saysam 12:30 vaxtını almalıyam.



Məsələ düzgün həll edilmişdir.

**D. 6.** Cizgi filminin qəhrəmanları osminoq, cücə və itdir. Onların adları Flik, Çlik və Glikdir. Flikin ayaqlarının sayı ən çoxdur. Çlikin ayaqlarının sayı Glikin ayaqları sayından azdır. Hər bir qəhrəmanın adını tapın.

Verilən açar məlumata görə məntiqi seşmə ilə məsələni həll etmək əlverişlidir. .

**Oxuyub anlama. Nə məlumdur?** Cizgi filminin qəhrəmanları osminoq, cücə və itdir. Onların adları Flik, Çlik və Glikdir. Flikin ayaqlarının sayı ən çoxdur.

**Nəyi tapmalıyam?** Hər bir qəhrəmanın adını

**Plan.** 3 qəhrəmanın adını tapmalıyam. Bunun üçün sətir və sütunlarının sayı 3 olan cədvəl çəkməliyəm. Bir sütun da ümumi adı yazmaq üçün lazımdır. İlk olaraq verilən açar məlumatı cədvəldə yerləşdirsəm, verilən digər məlumatlara görə qalan iki qəhrəmanın adını tapa bilərəm.

**Həll.**

Adlar/Ayaqların sayı	Cücə /2 ayaq	İt /4 ayaq	Ahtapot /8 ayaq
Flik	Yox	Yox	Bəli
Çlik	Bəli	Yox	Yox
Glik	Yox	Bəli	Yox

Cədvəldən görüldüyü kimi osminoqun adı Flik, itin adı Glik, cücənin adı Çlikdir.

**D. 7. Ayangilin sinfində həftə sonu “Hara gəzməyə gedək?” sualına 10 şagirdin cavabı belə oldu: akuapark, zoopark, lunapark, akuapark, akuapark, zoopark, lunapark, zoopark, akuapark, lunapark. Ayangilin həftə sonu gəzintilərinin hara olacağını düşünürsünüz?**

Məsələni şərtində verilən məlumatı cədvəllə təqdim etsək, qoyulan sualın cavabı aydın olar. Cədvəldən görünür ki, zoopark və lunaparka eyni sayda səs verilmişdir. Akuaparka səs verənlərin sayı 1 nəfər çoxdur. Qərar səsvermənin nəticəsinə görə qəbul edilsə, Ayangilin sinfinin həftə sonu akuaparka getmələri gözləniləndir.

Gediləcək yerlər	Uşaqların sayı
Akuapark	4
Zoopark	3
Lunapark	3

**2-ci saat. Dərslik səh. 134-136.** Ümumiləşdirici tapşırıqlar çoxrəqəmli ədədlərin bir-rəqəmli və ikirəqəmli ədədlərə vurma və bölmə əməllərinə aiddir. Seçmə, interval müəyyənətmə, tez hesablama kimi bacarıqları əhatə edir. İkirəqəmli və üçrəqəmli ədədlərə vurma və bölmə əməllərini yerinə yetirmə, məsələ həlletmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır. Summativ qiymətləndirmədən öncə son mövzular ətrafında aşağıdakı meyarlar üzrə formativ qiymətləndirmə aparılması və nəticələrə görə əlavə tapşırıqlar verilməsi məqsədəuyğundur.

**D.134-2.** Şagirdlər verilən vuruğa və hasilin yerləşdiyi intervala görə ikinci vuruğu seçməlidirlər. Şagirdlər verilən intervala görə axtarılan vuruğun ən böyük və ən kiçik qiyməti haqqında fikir yürüdürlər. Məsələn,  $48 \cdot a$  hasilini 500-600 intervalında olmalıdır. 48-i təxminən 50 qəbul etsək, hasilin 500-dən böyük olması üçün  $a$ -nın qiyməti 10-dan böyük olmalıdır.

Məsələn,  $50 \cdot 11 = 550$ ,  $48 \cdot 11 = 528$ . Bəs,  $1215 \cdot a$  hasilinin 50 000 - 60 000 intervalında olması üçün  $a$  vuruğu neçə ola bilər? 1215-i təxminən 1200 qəbul etsək, 2-ci vuruq 40-dan böyük və 50-dən kiçik olmalıdır. Bu intervaldan ədədlər seçilməklə şərt yoxlanılır. Bu tapşırıqların yerinə yetirilməsində müəyyən məqamlarda kalkulyatordan istifadə etmək olar. Bölmə əməllərinə aid misallar da analoji mühakimələr aparılmaqla yerinə yetirilir.

**D.136-6. Eyni hərflər eyni rəqəmləri göstərir. Yazılışlardan hansı doğrudur? Fikrini ədədlər üzərində nümunələr göstərməklə əsaslandırın.**

a)  $ABAB : AB = 1001$       b)  $ABAB : AB = 101$       c)  $ABAB : AB = 111$

Şagird bölünəni, böləni və qisməti nəzərdən keçirməklə fikrini təqdim edir. Bölünənin rəqəmləri növbəli olaraq təkrarlanır. Bölmə əməlinə yüzlüklərin bölünməsi ilə başlanılır. Deməli, qismət üçrəqəmlidir.

Cavablar arasında iki üçrəqəmli ədəd var. Bunlardan hansını seçməliyik? b) bəndi doğru cavab ola bilərmi? Göründüyü kimi qismətin birinci rəqəmi  $AB : AB = 1$  qismətindən alınmışdır, qalıq sıfırdır. İkinci addımda  $A$  birrəqəmli ədəddir və  $AB$ -yə bölünür, ona görə də qismətə 0 yazılmalıdır. 3-cü addımda yenidən  $AB : AB$  qisməti 1-ə bərabərdir və nəticə 101 olur. Deməli, doğru cavab **b) bəndidir**. Şagirdlər ümumi yazılışın doğru olduğunu misallar üzərində də izah edirlər.

$$\begin{array}{r|l}
 \overset{\cdot}{A}\overset{\cdot}{B}AB & AB \\
 -AB & 101 \\
 \hline
 -AB & \\
 -AB & \\
 \hline
 0 & 
 \end{array}$$

**Əlavə məsələ 1 (İ.d.123-3).** İnsan ürəyi bədəndə hər 5 dəqiqə ərzində təxminən 25 l qanı dövr etdirir. 1 gün (24 saat) ərzində insan bədəninə neçə litr qan dövr edər? Şa-girdlərə insan ürəyinin necə çalışdığı barədə aşağıdakı kimi məlumat vermək olar. “İnsan ürəyi iş prinsipinə görə çox dəqiq işləyən su nasosunu xatırladır. Bu nasos gecə-cüdüz, insanın bütün vücudu yatdığı zaman belə işləyir. Ürəyin işini sağ və sol hissələrdə yerləşən iki növ nasos - bir böyük və bir kiçik nasos təmin edir. Bunlardan biri - sol tərəfdəki böyük (mədəcik) və kiçik (qulaqcıq) nasoslar təmiz qanla işləyir, yəni sol tərəfdəki nasos təmiz qanı bədənin hüceyrələrinə ötürür

Ürəyin sağ tərəfindəki böyük və kiçik nasosların işi isə çirklənmiş qanı ağciyəyə göndərməkdir. Ağciyərdə oksigenlə zənginləşmiş qan yenidən sol tərəfdə yerləşən kiçik (qulaqcıq) və böyük (mədəcik) nasosların köməyi ilə ürəyə vurulur. Ürək bir tərəfdən təmiz qanı bədənə vurur, digər tərəfdən isə çirklənmiş qanı ağciyərdə təmizlənməyə göndərir. Bu işin ardıcılığını ürək çox böyük dəqiqliklə yerinə yetirir. İnsan ürəyi dəqiqədə orta hesabla 70-75 dəfə vurur. Kiçik yaşlarda bədəndə 100 000 km uzunluğunda olan qan damarları, yeniyetmə çağında 186000 kilometrə çatır.”

**Əlavə məsələ 2 (İ.d.123-4).** Mobil telefon danışqları xidməti göstərən şirkət hər 5 dəqiqə üçün 50 qəpik danışq haqqı müəyyən etmişdir. Şirkət həmçinin müştəriyə hər 40 dəqiqə üçün 10 dəqiqə pulsuz danışq haqqı verir. Mobil telefonla 1 saat 30 dəqiqə danışmış müştəri bu şirkətə nə qədər pul ödəməlidir?

1) Müştərinin 1 saat 30 dəqiqəlik danışq müddətinin neçə dəqiqəsinin pulsuz olduğunu hesablayaq. Şagird hesablama yollarını təqdim edir.

1 saat 30 dəqiqə = 90 dəqiqə. Ardıcıl sayma ilə (40, 80) iki 10 dəqiqəlik pulsuz danışqın olduğu müəyyən edilə bilər.

Deməli, müştərinin  $2 \cdot 10 = 20$  dəqiqə pulsuz danışq haqqı var.

2) Müştəri neçə dəqiqənin pulunu ödəməlidir?

$$90 - 20 = 70 \text{ (dəqiqə)}$$

3) Müştəri 70 dəqiqə üçün nə qədər pul ödəməlidir? Bu suala cavab vermək üçün məsələnin şərtini yenidən oxuyuruq: müştəri hər 5 dəqiqə üçün 50 qəpik ödəyir.

$$\text{Müştərinin ödədiyi məbləğ: } 70 : 5 = 14 \text{ (qrup)}$$

$$14 \cdot 50 = 700 \text{ qəpik} = 7 \text{ manat}$$

Cavab: Müştəri 90 dəqiqəlik danışq üçün 7 manat ödəməlidir.

**Əlavə məsələ (İ.d.124-4).** Verilmiş hasillərdən ən kiçiyi 825, ən böyüyü isə 837-dir. Vurma əməllərini yazılı yerinə yetirmədən 833-ə ən yaxın hasil müəyyən edin.

a)  $27 \cdot 31$

b)  $25 \cdot 33$

c)  $26 \cdot 32$

d)  $23 \cdot 36$

Məsələnin şərtini şagirdlər diqqətlə araşdırırlar. Verilən ədədlərin hansı hasilə uyğun olduğunu müəyyənləşdirirlər. 1) 825 ədədi təklilər mərtəbələrindəki ədədlərin hasilini 5-lə qurtaran hasilidir. Bu,  $25 \cdot 33$  hasilidir. 2) Yalnız  $27 \cdot 31$  hasilinə uyğun ədədin təklilər mərtəbəsindəki rəqəm 7-dir. Deməli,  $27 \cdot 31 = 837$ . 3) Burada 833-ə yaxın ola bilən 2 hasil qaldı:  $26 \cdot 32$ ,  $23 \cdot 36$ . Bu hasillərdən  $27 \cdot 31$  hasilinə daha yaxın olan hasil seçməliyik. Çünki 833 ədədi 837 ədədinə daha yaxındır, nəinki 825 ədədinə.



1)  $27 \cdot 31$  hasili ilə  $26 \cdot 32$  hasilini müqayisə edək: Bu hasillərin fərqi:  $1 \cdot 31 = 31$  və  $26 \cdot 1 = 26$ ;  $31 - 26 = 5$  fərq böyükdür: 5 vahid. Yəni  $26 \cdot 32 = 837 - 5 = 832$ , bu hasil 833-ə ən yaxındır.

Digər hasili də müqayisə etməklə bu cavabın doğru olduğunu qəti söyləmək olar.

2)  $27 \cdot 31$  və  $23 \cdot 36$  hasillərini müqayisə edək. Bu iki hasilin fərqi belədir:  $4 \cdot 31 = 124$  və  $23 \cdot 5 = 115$ ; buradan  $124 - 115 = 9$ . Yəni  $23 \cdot 36 = 837 - 9 = 828$

828 və 832 ədədlərindən 833-ə ən yaxın olanı, təbii ki, 832-dir.

Deməli, cavab c) bəndidir.

**Əlavə məsələ.**  $ETE \times EE = EEEE$  yazılışında hərflərin yerində hansı rəqəmlər olmalıdır?

Sual: E hərfinin yerində hansı ədədin olduğunu necə müəyyən etmək olar?

İkinci vuruğun təklilər mərtəbəsinin hasilində  $E \times E = E$  olduğu görünür. Hansı ədədi öz-özünə vurduqda dəyişmir? Bu misalda E yalnız 1 ola bilər.

Cavab:  $E = 1$   $T = 0$ .

$$\begin{array}{r} 1T1 \\ \times 11 \\ \hline 1T1 \\ +1T1 \\ \hline 1111 \end{array}$$

**Qiymətləndirmə.** İkirəqəmli və üçrəqəmli ədədlər üzərində vurma-bölmə əməlini yerinə yetirərkən qisməti təxmin etmə, mühakiməyürütmə, məlumatı araşdırma bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır. Vurma və bölmə əməlinin alqoritmini yerinə yetirmə bacarıqları diqqət mərkəzində saxlanılır. Lakin şagirdləri mexaniki, mürəkkəb hesablamalarla yormağa ehtiyac yoxdur.

Bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə cədvəli 5S

№	Meyarlar	Müəllimin qeydi
1.	İkirəqəmli yuvarlaq ədədlər üzərində vurma əməlini yerinə yetirir.	
2.	Vuruqları yuvarlaqlaşdırmaqla təxmini hasili tapır.	
3.	İkirəqəmli ədədlərə vurmanı yazılı yerinə yetirir.	
4.	Çoxrəqəmli yuvarlaq ədədləri ikirəqəmli, üçrəqəmli yuvarlaq ədədlərə bölmə əməlini yerinə yetirir.	
5.	Bölünəni ən yaxın qalıqsız bölünənə, böləni isə ən yaxın onluqlara qədər yuvarlaqlaşdırmaqla qisməti təxmini müəyyən edir.	
6.	Təxmini qismətdən dəqiq qisməti müəyyən etmək üçün istifadə edir.	
7.	Üçrəqəmli yuvarlaq ədədlər üzərində vurma və bölmə əməllərini yerinə yetirir.	
8.	Çoxrəqəmli ədədi üçrəqəmli ədədə vurma əməlini yazılı olaraq yerinə yetirir.	
9.	Üçrəqəmli ədədlərə bölmə əməlini yerinə yetirərkən təxmin etmə bacarıqlarından istifadə edir.	
10.	Çoxrəqəmli ədədləri üçrəqəmli ədədlərə bölməni yazılı olaraq yerinə yetirir.	
11.	Hesablamalarda vurma və bölmə əməllərinin qarşılıqlı əlaqəsindən istifadə edir.	
12.	Vurma və bölmə əməllərinə aid məsələlər həll edir.	
13.	Sürət, zaman, gedilən yol anlayışlarını nümunələrlə təqdim edir. Hərəkətə aid müxtəlif məsələləri həll edir.	

### 5-ci bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə

- 1)  $11 \cdot 13$  hasilinin hesablanmasına aid fikirlərdən hansı doğrudur?  
a)  $11 \cdot 10$  və  $10 \cdot 3$  hasilini hesablayıb sonra onların cəmini tapmaq olar  
b)  $11 \cdot 10$  və  $11 \cdot 3$  hasilini hesablayıb sonra onların cəmini tapmaq olar  
c)  $11 \cdot 100$  və  $11 \cdot 3$  hasilini hesablayıb sonra onların cəmini tapmaq olar
- 2)  $3 - 3 : 3 - 1$  ifadəsinin qiyməti hansı cavabda düzgün verilmişdir?  
a) 3                      b) 2                      c) 1
- 3) Səməd hər gün işə avtobusla gedir. Gediş haqqı 15 qəpik olan avtobusla Səməd 24 gün işə gedib qayıtmaq üçün nə qədər gediş haqqı ödəməlidir?
- 
- 4) Dayanacaqda 500 avtomobil var, minik avtomobillərinin sayı yük avtomobillərinin sayından 24 dəfə çoxdur. Dayanacaqda neçə minik avtomobili var?  
a) 480                      b) 20                      c) 400
- 5) Hansı hasilin qiyməti 5 000 ilə 8 000 arasındadır?  
a)  $225 \cdot 12$                       b)  $356 \cdot 22$                       c)  $654 \cdot 45$
- 6)  $499 \cdot 65$  hasilini tez hesablama üsulunu yazıb göstərin.
- 
- 7) Toğrulun 465 manat pulu var idi. O, 280 manata palto və birinin qiyməti 35 manat olmaqla bir neçə kıynək aldı. Onun 50 manat pulu qaldı. Toğrul neçə köynək aldı ?  
a) 5                                      b) 4                                      c) 3
- 8)  $A8900 : 265$  ifadəsində A hərfinin yerinə elə rəqəm yazın ki, qiismət üçrəqəmli olsun.
- 
- 9)  $45 \cdot 18$  hasilinin qiyməti hansı ifadənin qiymətindən fərqlidir?  
a)  $9 \cdot 5 \cdot 2 \cdot 9$                       b)  $18(40 + 5)$                       c)  $45 \cdot 10 \cdot 8$
- 10)  $4536 : x = 324$  tənliyini həll edin. \_\_\_\_\_
- 
- 11) Uzunluğu 2 km olan qaçış zolağının üzərində hər 200 m-dən bir işarə çəkilmişdir. Finişdəki işarə neçəncidir?  
a) 10                                      b) 11                                      c) 9
- 12) 1 t 950 kq meyvə hər birində eyni miqdarda olmaqla maşınlara yükləndi. Bir maşına 650 kq meyvə yüklənərsə, neçə maşın lazımdır?  
a) 5                                      b) 4                                      c) 3
- 13)  $\begin{array}{r} \blacksquare \\ 39 \\ \hline 14 \end{array}$  Verilənlərə görə qalıqlı bölmə əməlinə bölünən ən çoxu neçə ola bilər?  
a) 560                                      b) 584                                      c) 546
- 14) Sürəti saatda 80 km olan avtobus və sürəti saatda 50 km olan yük maşını eyni yerdən eyni vaxtda yola düşdülər. 3 saatdan sonra avtobus yük maşınından neçə kilometr irəlində olacaq?  
a) 90 km                                      b) 110 km                                      c) 80 km
- 15) Sürəti saatda 80 km olan avtobus saat 09:00-da A şəhərdən yola düşdü və saat 13:00-da digər şəhərə çatdı. Bu iki şəhər arasındakı məsafə neçə kilometrdir?  
a) 300 km                                      b) 320 km                                      c) 340 km

6-cı bölmə üzrə dərslər bölgüsü cədvəli - 17 saat

	№	Dərslər	Dərslük səh.	Dərs-saati
<p>5.1.1. Müxtəlif üsullarla topladığı məlumatları şərh edir.</p> <p>5.1.2. Məlumatlar əsasında, mühakimə yürüdür.</p> <p>5.2. Proqnozlar verməklə ehtimal anlayışını başa düşdüyünü nümayiş etdirir.</p> <p>5.2.1. Ehtimalın doğruluğuna inanmaq üçün təcrübələr aparır.</p> <p>5.2.2. Hadisənin baş vermə ehtimalı haqqında mühakimələr yürüdür.</p> <p>4.2.3. Vaxtı saat, dəqiqə və saniyə dəqiqliyi ilə təyin edir.</p> <p>4.2.4. Pul vahidlərindən məsələ həllində istifadə edir.</p> <p>4.2.5. Uzunluq, kütlə, tutum, perimetr, sahə, bucaq ölçmələrinə dair məsələlər həll edir.</p>	Dərs 120	Ədədi orta	138	1
	Dərs 121-123	Məlumatı araşdırın və təqdim edin	139-143	3
	Dərs 124-125	Düşünün, fikir yürüdün	144-145	2
	Dərs 126	Ümumiləşdirici tapşırıqlar	146	1
	Dərs 127	Koordinat şəbəkəsi.	147	1
	Dərs 128-129	Saat, dəqiqə	148-149	2
	Dərs 130-132	Pulun hesablanması. Summativ qiymətləndirmə	150-151	3
	Dərs 133-136	Ümumiləşdirici tapşırıqlar. İllik summativ qiymətləndirmə	152-167	4
		Cəmi		

**Dərs 120. Ədədi orta. Dərslik səh.138**  
**(əlavə resurs İş dəftəri səh.126)**

**Məzmun standartı:**

5.1.1. Müxtəlif üsullarla topladığı məlumatları şərh edir.

5.1.2. Məlumatlar əsasında, mühakimə yürüdür.

**Şagird bacarıqları:**

- ədədi ortanı hesablama qaydasını bilir;
- ədədi orta üzərində qurulmuş məsələləri həll edir;
- ədədi ortanı real situasiyalara uyğunlaşdırır.

**Motivasiya.** Öyrənmə tapşırığında verilmiş problem-məsələ nəzərdən keçirilir. Həsən və Elman kiçik taxta parçasını uzaq məsafəyə atmaqda yarışirlar. Şagirdlər Həsənin və Elmanın nəticələrinə münasibətlərini bildirirlər. İki nəfər Həsən və Elman rollarında çıxış edirlər.

Şagirdlər müzakirə yolu ilə qərara gəlirlər: Əgər yarışın nəticəsi yalnız 2-ci atışa görə müəyyənləşsəydi, Elman qalib olardı. Nəticələr taxta parçasının 10 m-dən uzaq məsafəyə düşdüyü halların sayı ilə müəyyən olunsaydı, bu halda da Elman qalib olardı. Lakin bu yarışın nəticəsi 5 cəhddə göstərilən nəticələrin orta qiyməti ilə də müəyyən oluna bilər.

Bu halda hər biri üçün nəticələr toplanmalı və cəhdlərin sayına bölünməlidir. Bu ədəd Həsən və Elmanın göstərdiyi nəticələrin orta qiymətini göstərir. Orta nəticəsi yüksək olan şagird qalib sayılır. Orta nəticəyə görə yarışın qalibi Həsəndir. Şagirdlərlə ədədi ortanın tətbiqinə dair başqa situasiyalar nəzərdən keçirilir:

Məsələn, məktəb kollektivi şagirdlərin təhlükəsizliyi üçün məktəbin qarşısından keçən yola işıqfor qoyulması barədə şəhər nəqliyyatının təşkili üzrə departamentə yazılı müraciət göndərir. Departament orta hesabla 1 dəqiqə ərzində məktəbin qarşısından keçən maşınların sayı haqqında məlumat tələb edir. Bu məlumatı gün ərzində məktəbin qarşısından keçən maşınların orta hesabla sayını tapmaq müəyyən etmək olar.

Həmçinin müəyyən nisbətlərlə qarışdırılmış ərzaqların qiyməti və s. üzərində qurulmuş məsələlərin həllində də ədədi ortanın tapılmasına ehtiyac olur.

**Öyrənmə.** Dərslik və əlavə resurs İş dəftərində verilmiş məsələlərə nəzər salaq:

**D.5.** Rəhilə xala kiloqramı 11 manat olan 1 kq çayı, kiloqramı 8 manat olan 2 kq çayla qarışdırdı. Alınan qarışıqın kiloqramı neçə manatdır?

1) Qarışıq çay 3 kq-dır. Bundan 2 kq-ı 8 manatlıq çaydır. Ona görə də 2 kq çaya verilən pul müəyyən olunmalıdır:  $2 \cdot 8 = 16$  (manat)

2) 3 kq çaya verilən pul:  $11 + 16 = 27$  (manat)

3) 1 kq qarışıq çayın qiyməti:  $27 : 3 = 9$  (manat)

Cavab: 1 kq qarışıq çayın qiyməti 9 manat olar.

**Məsələ.** Riyaziyyat üzrə olimpiadada 3 seçmə mərhələdə orta balı ən azı 100 olan şagirdlər iştirak edəcəklər. Səbinənin 2 mərhələdə topladığı ballar 85 və 100-dür. O, olimpiadada iştirak etmək üçün üçüncü mərhələdə ən azı neçə bal toplamalıdır?

1) Orta balın 100 olması üçün, 3 gündə toplanan balların cəmi 300-dən az olmamalıdır.

2) Səbinənin iki mərhələdə topladığı bal:  $85 + 100 = 185$  (bal)

3) Üçüncü mərhələdə topladığı bal:  $300 - 185 = 115$  (bal)

Yoxlama:  $85 + 100 + 115 = 300$ ;  $300 : 3 = 100$  (bal)

**Tətbiq.** İş dəftərində verilmiş tapşırıqlar yerinə yetirilir. Şagirdlərlə ədədi orta qiym-

məti tapmaq üzərində sual-cavab aparılır. Əgər ədədi orta qiymət verilmişsə, müvafiq kəmiyyətlərin cəmini necə tapa bilərik?

Tətbiq mərhələsində aşağıdakı kimi əlavə tapşırıqlardan istifadə etmək olar.

**Əlavə məsələ 1.** Dörd dostun boyu orta hesabla 154 sm-dir. Onların boylarının hündürlüklərinin cəmi nə qədərdir?

Ədədi ortanı - 154-ü dostların sayına - 4-ə vursaq, onların boylarının cəminə uyğun ədədi alarıq. Ədədi ortanın tərifinə görə ümumiləşmiş qayda yazmaqla, məsələnin şərtinə uyğun istənilən məchulu tapmaq olar.

Axtarılan cəmi C, kəmiyyətlərin sayını N, ədədi orta qiyməti O hərfi ilə işarə edək:

$O = C : N$ . Bu bərabərliyə görə məsələnin şərtində nəyin məlum, nəyin məchul olduğunu araşdıraq. Ədədi orta qiymət - 154, kəmiyyətlərin sayı - 4, cəm isə məchuldur. Bərabərliyə görə cəm məchul bölünəndir. Bölünəni tapmaq üçün qisməti bölənə vurmaq lazımdır:  $154 \times 4 = 616$  sm. Cavab: 616 sm.

Məsələləri müxtəlif yollarla həll etmək problem hələtmə bacarığının əsas göstəricisidir. Həmçinin məsələnin şərtini hərflərin köməyi ilə ümumiləşdirərək ifadə etmək, vəziyyətə uyğun qayda, düstur yazmaq bacarığı riyazi təfəkkürün göstəricisidir.

**Əlavə məsələ 2 (İ.d. 126-4).** Üç gün ərzində kitab mağazasında gündə orta hesabla 75 kitab satıldı. Dördüncü gün 83 kitab satılarsa, bir gündə satılan kitabların sayının orta qiyməti necə dəyişər?

Məsələnin şərti və sualı diqqətlə oxunur. Sualda 1 gündə satılan kitabların orta sayı soruşulur. Bunun üçün 4 gün ərzində satılan kitabların ümumi sayını tapıb 4 -ə bölməliyik. Müzakirə üçün ortaya səhv həlli atmaq olar:  $(75 + 83) : 4$  ifadəsi ilə bu məsələni həll etmək olarmı? Şagirdlərin fikirləri dinlənilir.

1) Üç gün ərzində satılan kitabların sayını tapmalıyıq: bunun üçün ədədi orta qiyməti günlərin sayına vurmalıyıq:  $3 \cdot 75 = 225$  (kitab)

2) Biz 4 gün ərzində gündəlik satılan kitabların orta sayını tapmalıyıq. Bunun üçün 4 gündə cəmi neçə kitab satıldığını tapmalıyıq:  $225 + 83 = 308$  (kitab)

3) 4 gün ərzində gündəlik satılan kitabların orta sayı  $308 : 4 = 77$  (kitab)

4) Gündəlik satılan kitabların orta sayı  $77 - 75 = 2$  kitab artar

**Əlavə məsələ 3.** Yeməxanada litri 8 manata olan 4 l zeytun yağı ilə litri 4 manata olan 4 l qarğıdalı yağı qarışdırılır. Alınan yağdan salat hazırlamaq üçün istifadə olunur. Salat üçün istifadə olunan yağın 1 l-i neçə manata başa gəlir?

1) Kiloqramı 8 manat olan zeytun yağına verilən pul:  $4 \cdot 8 = 32$  (manat)

2) Kiloqramı 4 manat olan qarğıdalı yağına verilən pul:  $4 \cdot 4 = 16$  (manat)

3) Alınan yağın ümumi kütləsi və ona verilən pul:  $4 + 4 = 8$  l,  $32 + 16 = 48$  (manat) və ya 1-ci, 2-ci və 3-cü hesablamaları bir addımda birləşdirək:

$$4 \cdot (8 + 4) = 4 \cdot 12 = 48 \text{ (manat)}$$

4) Qarışıq yağın bir litrinin qiyməti:  $48 : 8 = 6$  (manat)

**Dərs 121-123. Məlumatı araşdırın və təqdim edin. 3 saat**  
**Dərslik səh. 139-143 (əlavə resurs İş dəftəri səh.127-129)**

**Məzmun standartı:**

5.1.1. Müxtəlif üsullarla topladığı məlumatları şərh edir.

5.1.2. Məlumatlar əsasında, mühakimə yürüdür.

**Şagird bacarıqları:**

- müxtəlif yollarla məlumat toplayır (müşahidə, sorğu, yazılı mənbələr, televiziya, radio, internet və s.);

- topladığı məlumatları cədvəl və qrafik formalarda təqdim edir;

- qrafik formalarda verilmiş statistik məlumatı oxuyur;

- yazılı mətnlə verilmiş statistik məlumatı cədvəl və qrafik formalarda təqdim edir;

- statistik məlumatı barqraf, telqraf, piktoqram formalarında təqdim edir;

- bir qrafik formada verilmiş məlumatı tələb olunan qrafik formaya çevirir;

- müəyyən statistik məlumata uyğun *orta nəticə, ən çox rast gəlinən nəticə,*

*ən böyük fərq, orta statistik nəticə* anlayışlarını başa düşür;

- məlumatları

göstəricilərinə görə təhlil edir;

- sadə situasiyalarda təhlil etdiyi məlumatlara görə proqnoz verir.

**1-ci saat. Dərslik səh.139-140. Motivasiya.** Respublikamızda əhalinin ümumi sayı, o cümlədən kişilərin, qadınların və uşaqların sayı, yaşları, əhalinin ayrı-ayrı rayonlar üzrə sıxlığı və s. haqqında verilən məlumatlar statistik məlumatlardır. Statistik məlumatların təhlili əsasında hər hansı bir prosesin gedişi haqqında əvvəlcədən proqnozlar verir və bu proqnozları cari və prespektiv fəaliyyətdə əsas götürürlər. Bəs məlumatları toplamağın hansı üsulları var? Məsələn, siz məktəbinizdə oxuyan şagirdlər arasında bir sorğu keçirmək istəsəniz, bunu necə təşkil edərdiniz? Şagirdlərin fikirləri dinlənilir: şəxsi müsahibə, sorğular, yazılı suallar, telefon zəngləri, müşahidə, e-mail, facebook və s. kimi

Sual: Toplanmış məlumatları hansı qrafik formalarda təqdim etmək olar? Şagirdlərin fikirləri dinlənilir: cədvəl, telqraf, barqraf, piktoqram formalarında.

**Öyrənmə.** Məlumatların toplanması və təqdimi ilə yanaşı toplanmış məlumatların təhlili də vacibdir. Məlumatın təhlili adamlara işlərini planlaşdırmaqda, hadisələrin baş verməsi haqqında düzgün proqnoz verməkdə kömək edir. Hansı göstəricilər məlumatı təhlil etmək və qiymətləndirmək üçün mühümdür? Bunlar **ən böyük fərq, ən çox təkrarlanan (rast gələn) nəticə, ədədi orta (orta nəticə).**

Öyrənmə tapşırığı araşdırılır. Cədvəldə 5 nəfər şagirdin 100 m məsafəyə qaçışının nəticələri verilmişdir. (Yüksək nəticə dedikdə məsafəni ən az müddətə qaçmaq nəzərdə tutulur). Cədvələ görə əsas məlumatları təqdim edin.

Nəticələr: 19, 17, 21, 24, 19

**1) Ən böyük fərq:** ən yüksək nəticə ilə ən aşağı nəticə arasındakı fərqi göstərir.

Ən yüksək nəticə: 24 saniyə

Ən aşağı nəticə: 17 saniyə

Ən böyük fərq:  $24 - 17 = 7$  saniyə

**2) Ən çox təkrarlanan nəticə:** 19 saniyə.

3) Ədədi orta:

$(19 + 17 + 21 + 24 + 19) : 5 = 100 : 5 = 20$

Şagirdlərin adı	Nəticə (saniyə)
Elmir	19
Günay	17
Sərvər	21
Kamal	24
Zərifə	19

**D.1.** Cədvəldə şagirdlərin 20 test tapşırığı üzrə düzgün cavablarının sayı verilmişdir. Cədvələ görə əsas məlumatları təqdim edin.

- a) Ədədi ortanı;
- b) Ən böyük fərq;
- c) Ən çox təkrarlanan nəticəni;
- d) Ədədi orta ilə ən çox təkrarlanan nəticəni müqayisə edin.

Bu məlumatlara görə ən yüksək nəticəni 17 suala cavab verməklə Aliyə göstərmişdir. Ən aşağı nəticə 6 suala cavab verən Talehə məxsusdur.

Adı	Düzgün cavablar	Adı	Düzgün cavablar
Adil	9	Dilarə	11
Aliyə	17	Fərhad	11
Bahadır	11	Sənan	13
Bahar	16	Səbirə	11
Cəmilə	15	Taleh	6

**a) Orta nəticəni** tapmaq üçün bütün nəticələr toplayıb və nəticələrin sayına bölmək lazımdır:  $(9 + 17 + 11 + 16 + 15 + 11 + 11 + 13 + 11 + 6) : 10 = 120 : 10 = 12$

**b) Ən böyük fərq:**  $17 - 6 = 11$

**c) Ən çox təkrarlanan nəticə 11-dir.** 10 nəfərdən 4 nəfəri 11 suala cavab yazmışdır.

**d) Ədədi orta ilə ən çox təkrarlanan nəticə bir-öirine çox yaxındır:** 12 və 11

Bütün bu təhlilə görə yerinə yetirilmiş test yoxlaması haqqında nə söyləmək olar? Buradan hansı nəticələri çıxarmaq olar? Şagirdlərin fikirləri dinlənilir.

Həç kim 20 sualın hamısına cavab verə bilməyib. Orta nəticə şagirdlərin ancaq sualların yarısına cavab verə bildiyini göstərir. Ən çox təkrarlanan nəticə də orta nəticəni təsdiq edir.

Deməli, ya testlər çox çətindir, ya da şagirdlər mövzunu pis qavramışlar. Əvvəlcə testlər yoxlanılmalı, bir daha nəzərdən keçirilməlidir. Bu fikir tam olaraq təsdiqlənmirsə, mövzu üzrə yenidən məşğələlər aparılmalıdır. Şagirdlər başa düşürlər ki, hər bir statistik məlumat bu sahədə işləyən insanlara işlərini düzgün qurmağa, gələcək üçün proqnozlar verməyə imkan verir. Ona görə də məlumatı toplama və təhlil etmə, nəticələr çıxarma bacarıqları insana ömrü boyu vacib olan bacarıqlardandır.

Şagirdlər məlumatın hansı qrafik formada təqdim olunmasından asılı olmayaraq məlumatı xarakterizə edən göstəriciləri müəyyən etməyi bacarmalıdırlar.

**Əlavə məsələ 3 (İ.d. 127-2).** Şagirdlərdən həftənin günlərinə görə dəyişən göstəricilərə dair cədvəllə verilmiş məlumatı xətti qrafik şəklində ifadə etmək tələb edilir. Şagird uyğun məlumatı koordinat şəbəkəsi üzərində hər həftəyə uyğun olaraq nöqtələrlə qeyd edir və bu nöqtələri birləşdirir. Alınan qrafik sürücünün bir həftə ərzində hazır yeməyi paylamaq üçün apardığı ünvanların sayını göstərir. Ən böyük fərq sürücünün ən çox ünvanı yemək apardığı gündə ən az ünvanı yemək apardığı gündəki ünvanların sayının fərqini göstərir.

Ən böyük fərq:  $9 - 3 = 6$

Ən çox rast gələn nəticə 8-dir.

Orta nəticə:  $(9 + 8 + 8 + 8 + 7 + 3 + 3) : 7 = 46 : 7 = 6 \text{ Q } 4$ . Orta nəticəni təxminən 7 qəbul etmək olar.

Bu göstəricilərdən biz hansı nəticələri söyləyə bilərik? Orta nəticə 7-dir və bu həm ən çox təkrarlanan ədədə çox yaxındır. Yəni, bu ədəd ümumi vəziyyət haqqında düzgün məlumat verir. Ən böyük fərq isə 6-dır. Bu göstəricilər ümumi məlumatların mənzərəsində mühümdür və həftə sonu daha az hazır yeməkdən istifadə olunduğu haqqında məlumat verir. Bu daha çox adamların istirahət günlərində evdə olması, özlərinə yemək



bişirmək imkanlarının olması, həmçinin iş yerlərindən gələn sifarişlərin olmaması ilə bağlı ola bilər. Şagirdlər məlumatı təhlil etdikdən sonra müstəqil olaraq ümumiləşmiş fikirlər və proqnozlar söyləyirlər. Zavod və fabriklərin, xidmət sahələrinin, təhsil və səhiyyə təşkilatlarının işini təşkil etmək, təbiətdə baş verən hadisələri (ekologiya, təbiət hadisələri) öyrənmək üçün statistik məlumatların vacib olduğunu başa düşürlər.

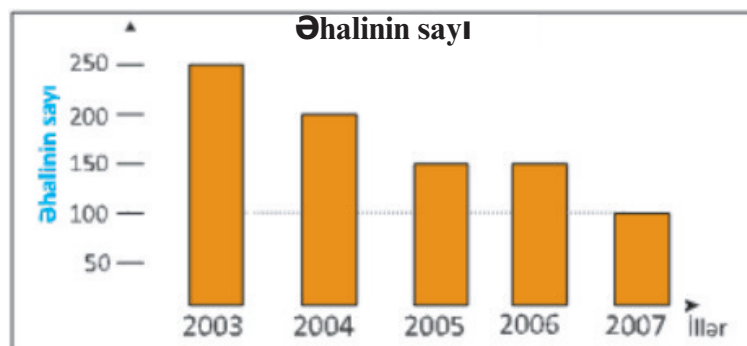
Ən böyük fərq, ən çox təkrarlanan nəticə, orta nəticəyə aid dərslikdə verilmiş tapşırıqlar yerinə yetirilir.

**2-ci saat. Dərslik səh.140.** Bu dərsdə daha çox barqraf üzərində məşğələlər yerinə yetirilir. Yalnız birsütunlu deyil, ikisütunlu barqrafları da oxuma, təhlil etmə, nəticələri ümumiləşdirmə tapşırıqları yerinə yetirilir. **D.1**-də iki sütunlu barqrafı şagirdlər araşdırırlar. İndiyə qədər öyrəndikləri barqrafdan nə ilə fərqləndiyini müəyyən edirlər. Barqrafda 3 seansda kinoteatra gələn qadın və kişi tamaşaçıların sayı haqqında məlumat verilmişdir. Mavi sütun hər seansda kişilərin, qırmızı rəngli sütun isə qadınların sayını göstərir. Məlumatın 2 ayrı barqraf əvəzinə (kişilərin sayına görə, qadınların sayına görə barqraf) bir barqrafda təqdim edilməsi müqayisəli şəkildə araşdırmalar aparmağa imkan verir. İkisütunlu barqrafda müxtəlif rəngli sütunlar müxtəlif kateqoriyaya aid məlumatı təsvir edir. Hər rəngin hansı məlumatı ifadə etdiyi kənarında verilməlidir. Barqrafın ümumi adı, üfüqi və şaquli ox üzərində hansı məlumatların verilməsi şagirdlərin nəzərinə bir daha çatdırılır.

## **D.2. Barqrafda 5 il ərzində bir kənddəki əhalinin sayı illər üzrə verilmişdir. Barqrafı görə təqdimat hazırlayın. Məlumatı cədvəllə təqdim edin.**

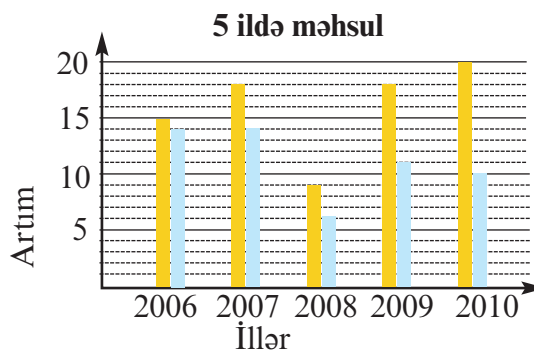
Şagirdlər həm şaquli, həm də üfüqi formada çəkilən barqrafları oxumağı və qurmağı bacarmalıdırlar. Barqrafı üfüqi formaya keçirdikdə illəri göstərən ədədlər şaquli, əhalinin sayı isə üfüqi ox üzərində olacaq. Şagirdlər əhalinin sayına görə bu kəndin kiçik olduğunu başa düşür illərə görə müqayisə aparırlar.

Məlumatların təhlili kənddə əhalinin getdikcə azaldığını göstərir. Ən böyük fərq əhali sayının 5 il əvvəlkinə nəzərən çox aşağı düşdüyünü göstərir. Şagirdlər bunun səbəbləri barədə fikirlərini söyləyirlər. Bu, kənddəki bir sıra mövcud məişət, sosial, iqtisadi, mədəni problemlərlə bağlı ola bilər. Şagirdlər yaşadıkları yerdə əhalinin sayına uyğun bu cür araşdırmalar aparırlar. Məlumatları yaşadıkları rayonun bələdiyyə orqanlarına telefon açmaqla və ya şəxsi görüşlərlə öyrənə bilirlər. Bu, bütün dünyada ən çox istifadə olunan layihə xarakterli tapşırıqlardır. Bu tapşırıqlar şagirdlərin sosial aktivliyini, nitqini, məlumat toplama mənbələrinə müəyyən etmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək baxımından əlverişlidir.



**D.3** tapşırığında şagird ikisütunlu barqraf qurmalıdır. Barqraf 5 ildə fermerin yığdığı iki növ məhsulun miqdarını əks etdirməlidir.

İllər	Buğda	Arpa
2006	15	14
2007	18	14
2008	9	6
2009	18	11
2010	20	10



Sütunlardan biri buğda, digəri isə arpa məhsulunun miqdarını göstərir. Şagirdlər məhsulun miqdarını müqayisə edən təhlillər aparırlar. Buğda məhsulunun bütün illər üzrə arpa məhsulundan çox olduğu, həmçinin artımın da buğda məhsulu üzrə daha çox olduğu qrafikdən görünür.

Ən böyük fərq, orta məhsuldarlıq, orta statistik məhsulu göstərən ədəd kimi göstəricilər üzrə sual-cavab aparılır. Şagirdlər barqrafı damalı dəftərdə çəkirlər. Ona görə də barqrafda üfüqi istiqamətdə qırıq-qırıq xətlər çəkməyə ehtiyac yoxdur. Bu damalara bölünməmiş kağızlarda çəkərkən və ya kompüterdə hazırlayarkən lazım olur.

Ədədi ortanı taparkən (orta nəticə) toplananların sayı çox olduğu üçün hesablamaları kalkulyatorla aparmaq daha düzgündür. Şagirdlər həm də kalkulyatorun hansı hallarda istifadə üçün yararlı olduğunu başa düşürlər. Həmçinin şagirdlər kalkulyatorun müxtəlif funksiyalarından: yaddaşa əlavə etmə M+, yaddaşdakı ədəddən çıxma M-, Yaddaşı oxuma MR (Memory Read), yaddaşı pozma MC (Memory Clean) kimi düymələrdən də istifadə etməyi öyrənməlidirlər.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdlərin verilən məlumatlara görə mühüm göstəriciləri (ən böyük fərq, orta nəticə, statistik orta ədəd, ən çox təkrarlanan nəticə) müəyyən etmə, fikiryürütmə bacarığı, həmçinin onların ikisütunlu barqrafı oxuma və qurma bacarıqları qiymətləndirilir.

**2-ci saat. Dərslik səh. 141.** Şagirdin bir qrafik formada verilmiş məlumatı başqa qrafik formalara keçirmə bacarığı mühüm bacarıqlardandır.

Sınıq xətti qrafik, piktoqram, barqraf, cədvəl oxuma və təqdim etmə, onları qurma, həmçinin bir qrafik formada verilmiş məlumatı başqa qrafik formaya keçirmə kimi tapşırıqlar yerinə yetirilir. Sınıq xətti qrafiklərdən ən çox məlumatın zamana görə dəyişməsinə təqdim etmək üçün istifadə edilir. Üfüqi ox üzərində zamanın - saat, həftənin günləri, ay, il göstərildiyi şagirdlərin nəzərinə çatdırılır. Şagirdlər orta qiymət, ən çox təkrarlanan ədəd, ən böyük fərq üzərində müxtəlif məsələlər həll edə bilirlər.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdlərin müxtəlif qrafik formalarda verilmiş məlumatı oxuma, ikisütunlu barqrafları oxuma və qurma, xətti qrafik formada verilmiş məlumatları oxuma və xətti qrafikləri qurma, cədvəllə verilmiş statistik məlumatı barqraf, xətti qrafik və s. qrafik formalara dəyişmə bacarığına görə qiymətləndirmə aparılır.

**3-cü saat. Dərslik səh. 142-143.** Venn diaqramı iki və ya daha çox məlumat qrupunu ortaq xassələrinə görə təqdim etmək üçün istifadə edilən qrafik formalardan biridir. Öyrənmə tapşırığı birlikdə araşdırılır. Venn diaqramını qurarkən əvvəlcə verilən məlumata görə ortaq xüsusiyyətli məlumatın sayını və ya adlarını müəyyən etmək tövsiyə edilir. Daha sonra yalnız verilən çoxluqlara aid elementlərin müəyyən edilməsi tövsiyə edilir.

**Dərs 124-125. Düşünün, fikir yürüdün. 2 saat**  
**Dərslik səh. 144-145 (əlavə resurs İş dəftəri səh.130-131)**

**Məzmun standartı:**

5.2.1. Ehtimalın doğruluğuna inanmaq üçün təcrübə aparır.

5.2.2. Hadisənin baş vermə ehtimalı haqqında mühakimələr yürüdür.

**Şagird bacarıqları:**

- konkret hadisələrin baş verməsi haqqında *ola bilər, ola bilməz, əlbəttə, yəqin ki* ifadələrinin köməyi ilə fikir yürüdür.

- apardığı real təcrübələrin nəticələrini müxtəlif qrafik formalarda təqdim edir;

- statistik nəticələrə görə hər bir sonrakı hadisə haqqında fikir yürüdür.

**Əyani vəsait.** rəngli şarlar, kublar, həndəsi fiqurların şəkilləri, torba, qutu.

**1-ci saat. Dərslik səh.144** Şagirdlər ehtimalın hadisənin baş vermə mümkünlüyünü ifadə etdiyini başa düşürlər. Hər gün həyatda gözlənilən və gözlənilməyən hadisələr baş verir. İnsanlar hadisələrin baş verməsi haqqında əvvəlcədən fikir yürüdə bilirlərmi? Bunun üçün hansı məlumatları əldə etməlidirlər? Hadisələrin ümumi sayı ilə baş verməsi arzu olunan hadisələrin sayı arasında nə kimi əlaqə var? Bütün bunları araşdırmaq üçün şagirdlər hadisələri təcrübi (empirik) yerinə yetirməli, statistik məlumatlar toplamalı, nəticələr çıxarmalı, proqnozlar verməlidirlər. Hər bir şagirdin rəngli şarları, həndəsi fiqur şəkilləri, muncuqlar olan torbaları, üzərində əllə fırladıla bilən çərxi-fələk taxtası və zərfləri olmalıdır. Şagirdlər hansı halda baş verəcək hadisə haqqında fikir yürütməyin asan olduğu, hansı halda çətin olduğu barədə fikirlərini söyləyirlər. Məsələn, bir zəri atdıqda onun hansı üzünün düşəcəyini əvvəlcədən söyləmək çətindir. Çünki hər bir üzün düşmə ehtimalı eynidir. Hansı üzün düşəcəyi haqqında yürüdülmə ehtimal nə qədər özünü doğrulda bilər?

4 torbaya yığılmış fiqur şəkilləri göstərilmişdir. Torbanın içinə baxmadan bir şəkil çıxarsan, ulduz şəklində çıxacağı ehtimalını necə ifadə etmək olar? Ehtimallar kəsrlərlə ifadə olunur. Ən böyük nəticə 1-dir və hadisənin “mütləq” baş verəcəyini ifadə edir. Bu isə bütün fiqur şəkillərinin ulduz olması halında mümkündür. Torbada ulduz şəkillərinin sayının dəyişməsi ilə ehtimalların dəyişməsini araşdırmaq.

**1. Şəkillər sayılır - 10:** 10 ulduz şəklində. Ulduz şəklində torbadan çıxma ehtimalı 10-dan 10-dur -  $\frac{10}{10}$ , yəni 1-dir (əlbəttə).

**2. Şəkillər sayılır -10:** 7 ulduz şəklində, 3 başqa şəkil. Ulduz şəklində çıxma ehtimalı 10-dan 7-dir -  $\frac{7}{10}$  (şansı çoxdur, yəqin ki).

**3. Şəkillər sayılır - 10:** 2 ulduz şəklində, 8 başqa şəkil. Ulduz şəklində çıxma ehtimalı 10-dan 2-dir -  $\frac{2}{10}$  (mümkündür, ola bilər)

**4. Şəkillər sayılır - 10:** ulduz şəklində yoxdur. Ulduz şəklində torbadan çıxma ehtimalı 0-dır.  $0 : 10 = 0$ . (mümkün deyil, ola bilməz)

Deməli, ehtimalın ədədlə ifadəsi 0-la 1 arasında dəyişir. Bu ədədlər kəsr ədədlərdir. Torbadakı ulduz şəkillərinin sayı azaldıqca torbaya baxmadan bir şəkil çıxarsan, ulduz şəklində çıxacağı ehtimalı da azalır. Ehtimal arzu olunan hadisələrin mümkün sayının (ulduz şəklində sayı) hadisələrin ümumi sayına olan nisbətidir (bütün fiqur şəkillərinin sayı).

1-ci torbada



2-ci torbada



3-cü torbada



4-cü torbada



**D.1** tapşırığında 20 rəngli kub var. Şagird kubların ümumi sayını və ayrı-ayrı rənglər üzrə kubların sayını müəyyən edir. Qırmızı rəngli kubun çıxma ehtimalı sarı və yaşıl rəngli kubların çıxma ehtimalına görə çox yüksəkdir. Çünki 20 kubdan 12-si qırmızı, 6-sı yaşıl, 2-si isə sarı rəngdədir. Qırmızı rəngli kubların çıxma ehtimalı 20-də 12-dir, yəni  $\frac{12}{20}$ , yaşıl rəngli kubların çıxma ehtimalı 20-də 6-dır, yəni  $\frac{6}{20}$ , sarı rəngli kubların çıxma ehtimalı 20-də 2-dir, yəni  $\frac{2}{20}$ -dir. Bu kəsrlərin müqayisəsi də qırmızı rəngli kubların torbadan çıxma ehtimalının böyük olduğunu göstərir. Bunu necə yoxlamaq olar. Şagirdlər öz torbalarına deyilən rənglərə uyğun kublar qoyurlar. (Bu əyani vəsaitlər satışda var, ehtimala aid dərslər mütləq təcrübələr üzərində qurulmalıdır). Torbaya baxmadan bir kub çıxarırlar. Çıxan kubun rənginə görə ya bir xətt çəkə və ya dama üzərində “x” işarəsi qoya bilərlər. Hər dəfə çıxarılan kubu yenidən torbaya qaytarmaqla hadisəni 30 və ya 60 dəfə yoxlaya bilərlər. Sınaqların (təcrübələrin) sayı nə qədər çox olarsa, bir o qədər də ehtimala yaxın nəticəni müşahidə etmək olar.

**D.2-də** dairədə yaşıl rəngli hissə böyüdükcə oxun bu hissədə dayanma ehtimalı da artır.

1) Dairə 8 bərabər hissəyə bölünmüşdür, bu hissələrdən 2-si yaşıl, 6-sı ağ rəngdədir. Oxun yaşıl hissədə dayanma ehtimalı  $\frac{2}{8}$ -dir (ola bilər).

2) Ehtimal  $\frac{4}{4} = 1$ -dir. Yəni dairə 4 hissəyə bölünmüşdür, bütün hissələr də yaşıl rənglidir. Deməli, ox mütləq yaşıl rəngli hissədə dayanacaq. Bu ehtimalın ən yüksək qiymətidir (mütləq).
















3) Dairə 8 bərabər hissəyə bölünmüşdür, bu hissələrdən 5-i yaşıl, 3-ü ağ rəngdədir. Oxun yaşıl hissədə dayanma ehtimalı  $\frac{5}{8}$ -dir. Bu “yəqin ki” fikri ilə ifadə oluna bilər.

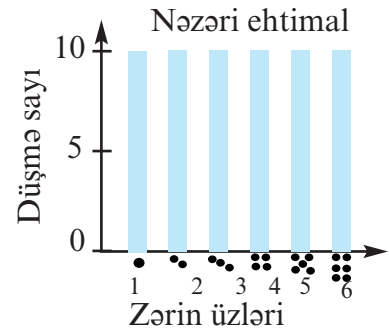
4) Dairə 6 bərabər hissəyə bölünmüş və yaşıl rəngli hissə yoxdur. Oxun yaşıl hissədə dayanma ehtimalı sıfırdır (ola bilməz).

Şagirdlər “ola bilər”, “ola bilməz”, “yəqin ki”, “mütləq” fikirləri ilə ifadə oluna bilən hadisələr üzərində bir-birinə suallar verirlər. Bu suallar şagirdlərin xəyal gücünün, fantaziyasının inkişafına xidmət edir.

Şagirdlərə suallar verilir: Torbada 12 yaşıl, 2 qırmızı, 5 ağ rəngdə şar var. Ağ şarların torbadan çıxma ehtimalını hansı kəsrlə ifadə etmək olar? Bunu hansı sözlərlə ifadə etmək olar? Həmçinin çərxi-fələk taxtası üzərində oyunun ədalətli olub-olmamasına dair suallar verilir. Şagirdlər hadisələrin baş verməsinin başlanğıc şərtlərdən asılı olduğunu başa düşürlər. Məsələn, çərxi-fələk taxtası, yəni bir dairənin daha çox hissəsi yaşıl, qalan hissəsi sarı rənglidirsə, yaşıl rənglə oynayan oyunçunun qalib gələcəyini ehtimal etmək olar, yəni onun udma şansı daha böyükdür.

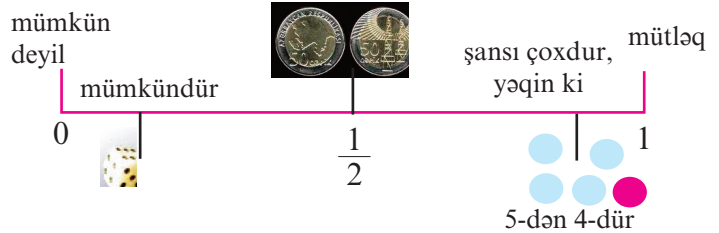
**2-ci saat. Dərslik səh.145.** Şagirdlər söylənilən ehtimalların nəzəri ehtimallar olduğunu başa düşürlər. Nəticə isə nəzəri ehtimallardan çox fərqli ola bilər. Lakin sınaq, təcrübə çox sayda yerinə yetirilsə, (məsələn 1000 dəfə zər atılsa) nəzəri ehtimalların doğru olduğu ortaya çıxar. Məsələn, zərin istənilən üzünün düşmə ehtimalı  $\frac{1}{6}$ -dir. Bu o deməkdir ki, 60 dəfə zər atılsa, 10 dəfə 1, 10 dəfə 2, 10 dəfə 3 və s. kimi nəticələr düşə bilər. Nəticələri barqrafla göstərmək olar. Bu, nəzəri ehtimalı göstərir, lakin 60 dəfə zər atdıqda real nəticə bundan fərqli ola bilər. Lakin təcrübəni 1000 dəfə və ya daha çox təkrar etmək mümkün olsa, nəzəri nəticəyə yaxın nəticəni müşahidə etmək olar. Şagirdlər sınaqların nəticələrinə görə, sonrakı hadisə haqqında fikir yürüdürlər.

					19
					8
					3



**D.1.** 30 dəfə sınaq aparılmış və bunlardan 26 dəfə torbadan romb, 4 dəfə isə üçbucaq çıxmışdır. Bu nəticələrə görə 31-ci dəfə hansı fiqurun çıxacağı haqqında nə demək olar? Bu dəfə də rombun çıxma ehtimalı böyükdür, çünki təcrübələr torbada romb şəkillərinin üçbucaq şəkillərindən daha çox olduğunu göstərir. Torbadakı şəkillərin sayı haqqında hansı fikirləri yürütmək daha doğru olar? Əgər torbada 20 şəkil varsa, onlardan 15-nin romb, 5-nin üçbucaq olduğunu demək olar. Həmçinin 16 romb və 4 üçbucaq, 17 romb və 3 üçbucaq, 18 romb və 2 üçbucaq da əqləbatan ehtimallardır. Burada dəqiq nəticələrin söylənməsi qeyri-mümkündür. Bu proqnozlar da vəziyyəti təhlil etməklə ehtimallar üzərində qurulur.

**D.3** tapşırığında ehtimal parçası (vahid parça) üzərində 0- “mümkün deyil”, 1- “mütləq”  $\frac{1}{2}$  - “şansları bərabərdir” nöqtələri qeyd olunmuşdur. Bu parça üzərində hadisənin baş verməsinə uyğun olaraq “ola bilər” və “yəqin ki” hissələri qeyd edilmişdir. Hadisələr baş vermə ehtimalına görə  $\frac{1}{2}$  kəsrindən əvvəl və ya sonraya yerləşdirilir. Məsələn, “Sabah Günəş şərqdən çıxacaq” fikrinə uyğun hadisənin baş vermə ehtimalı mütləqdir- yəni 1-dir. 2) “Əli 4-cü sinifdə oxuyur. O, həndəsi fiqurları tanıyır” fikrinin doğruluğu və ya hadisəsinin mümkünlüyü  $\frac{1}{2}$  -dən böyükdür. Çünki şagirdlər həndəsi fiqurlarla artıq 1-ci sinifdən tanışdırlar. Bu hadisəyə uyğun nöqtəni 1 rəqəminə yaxın yerdə yerləşdirmək olar.



3) Əhməd böyüyəndə şahmat üzrə dünya çempionu olacaq” fikrinə ifadə olunan hadisəsinin baş verməsi çətindir, amma ola bilər. Ona görə bu hadisəyə uyğun nöqtə 0 rəqəminə yaxın hissədə yerləşdirilir. Bu mərhələdə şagirdlərin hadisələri *mümkündür* və ya *yəqin ki* sözləri ilə ifadə olunan hissələrdə yerləşdirməsi yetərlidir. **D.3** tapşırığının yerinə yetirilməsi dərslikdə verilmiş zər və torbadakı kartlar üzərində qurulmuş nümunələrlə davam etdirilir.

**Qiymətləndirmə.** Hadisələrin baş verməsini sözlərlə və ədədlərlə ifadə etmə, statistik məlumatlara görə fikiryürütmə, məlumatı müxtəlif qrafik formalarda təqdim etmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır. Qiymətləndirmə dərs boyu müşahidə yolu ilə aparılmaqla, müşahidə altında olan şagirdlər haqqında qeydlər aparılır.

## Dərs 126. Ümumiləşdirici tapşırıqlar.

### Dərslik səh. 146 (əlavə resurs İş dəftəri səh.132)

**D.1** tapşırığında çərxi- fələk taxtasının şəklini çəkmək tələb olunur. Hər bir hissənin hansı böyüklükdə olduğunu ehtimal etmək üçün nəticələri gözdən keçirmək lazımdır. Deməli, qırmızı rəngli hissə dairənin yarısını və ya bir qədər də çox hissəsini əhatə edə bilər, çünki ox daha çox bu hissədə dayanmışdır. Dairənin qalan hissəsi isə digər üç rəng arasında bölüşdürülür. Burada dəqiq cavab tələb olunmur. Çərxi-fələk taxtası da ehtimallara görə çəkilir.



Ümumiləşdirici dərslərdə orta nəticəni, statistik orta ədədi, ən çox təkrarlanan nəticəni, ən böyük fərqi tapmağa aid tapşırıqlar yerinə yetirmək olar.

## Dərs 127. Koordinat şəbəkəsi.

Dərslik səh. 147 (əlavə resurs İş dəftəri səh.133)

### Məzmun standartı:

3.1. İstiqamət və məsafə anlayışları ilə bağlı sadə məsələləri sxematik təsvir əsasında həll edir və şərhlər verir.

### Şagird bacarıqları:

- koordinat şəbəkəsi üzərində istiqamətləri düzgün müəyyənləşdirir;
- koordinat şəbəkəsi üzərində müxtəlif nöqtələri koordinatlarına görə yerləşdirir;
- koordinat şəbəkəsi üzərində verilmiş koordinatlara görə şəkillər çəkir;
- koordinat şəbəkəsi üzərində obyektləri yerləşmə vəziyyətlərinə görə müqayisə edir.

**Motivasiya.** Koordinat şəbəkəsi üzərində evlərin yerləşməsinə görə biz uşaqları qonşu, uzaq və yaxın yaşayanlar kimi qruplaşdırmaq istəsək, koordinat şəbəkəsi bizə necə kömək edə bilər?

**D.1** tapşırığı üzərində biz bu qruplaşdırmanı necə apara bilərik?

D.1 tapşırığı araşdırılır. Tutaq ki, (0,0) koordinatı məktəbin yerini göstərir. Kim məktəbdən çox uzaqda yaşayır? Kim məktəbə daha yaxın yaşayır? Kim bir-birilə qonşudur? Şagirdlər koordinatlara görə fikirlərini söyləyirlər.

Koordinat şəbəkəsinə dair məşğələləri 5-ci bənddə verilmiş sual üzərində bir qədər genişləndirmək olar.

5) Məktəb (0; 0) koordinatında olarsa, Sabir və Malikgilin evlərinin yeri haqqında nə demək olar?

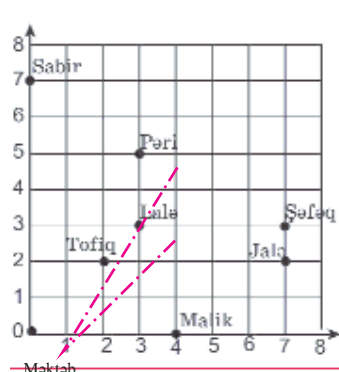
Şagird Sabir və Malikin yaşadığı evin məktəblə bir düz xətt üzərində yerləşdiyini deyə bilər. Onların evi bir-birinə perpendikulyar küçələr üzərində yerləşir. Məktəb isə bu küçələrin kəsişməsində yerləşir. Yəni Sabirgilin evi, məktəb və Malikgilin evi 90 dərəcəli bucaq əmələ gətirir.

Pərigilin evi, məktəb və Laləgilin evinin əmələ gətirdiyi bucaq neçə dərəcəlidir? Bu məşğələləri cəhətləri müəyyənləşdirmə bacarıqları üçün istifadə etmək olar. (4-cü sinifdə koordinat şəbəkəsinin yalnız 1-ci rübü üzərində qurulmuş tapşırıqlar yerinə yetirildiyindən yalnız şərq, şimal və şimal-şərq istiqamətləri haqqında danışmaq olar. (Lakin xarici ölkə dərsliklərində istiqamət və məsafə məzmun standartı üzrə məşğələlər 4 cəhəti nəzərə almaqla koordinat şəbəkəsinin 4 rübü üzərində verilir.). Şagird  $x$  oxunun şərq,  $y$  oxunun isə şimalı göstərdiyini başa düşür. Pəri, Lalə, Tofiq, Şəfəq və Jalənin evinin məktəbdən şimal-şərq, Sabirin evinin şimal, Malikin evinin isə şərqdə yerləşdiyini başa düşür. Bu tapşırıqlar üzərində internetdə 2-ci sinif səviyyəsindən başlayaraq müxtəlif oyunlar var.

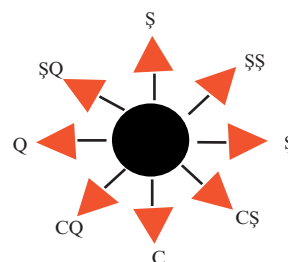
[http://www.bbc.co.uk/schools/ks2bitesize/maths/shape\\_space/grids/play.shtml](http://www.bbc.co.uk/schools/ks2bitesize/maths/shape_space/grids/play.shtml)

Göstərilən saytdakı oyunları informatika dərində müəllimin köməyiylə oynamaq olar. Oyunun menyusunun ingilis dilində verilməsinə baxmayaraq, oyun qaydasını ekranda verilən işarələrə görə şagirdlər asanlıqla aşkar edirlər.

**Qiymətləndirmə.** Çalışmaları yerinə yetirməsinə və müzakirələrdə iştirakına görə qoyulan məqsədlər əsas götürülməklə şagird bacarıqları qiymətləndirilir.



Şəkil 127.1. Malikgilin evlərinin



**Dərs 128-129. Saat, dəqiqə. 2 saat**  
**Dərslik səh.148-149 (əlavə resurs İş dəftəri səh.134-135)**

**Məzmun standartı:**

4.2.4. Vaxtı saat, dəqiqə və saniyə dəqiqliyi ilə təyin edir, vaxt aralığını müəyyənləşdirir və şərtlər verir.

**Şagird bacarıqları:**

- vaxtı dəqiqə dəqiqliyi ilə müəyyən edir;
- vaxtı günün vaxtına uyğun sözlə və rəqəmlərlə yazır və oxuyur;
- zaman vahidləri arasındakı qarşılıqlı çevirmələri düzgün yerinə yetirir;
- vaxt aralığını hesablayır;
- vaxt aralığı üzərində qurulmuş müxtəlif məsələləri həll edir.

**1-ci saat. Dərslik səh.148.** Şagirdlərə elektron saatın göstərdiyi vaxtı əqrəbli saatın və əksinə, əqrəbli saatın göstərdiyi vaxtı elektron saatın üzərində göstərməyə aid suallar verilir. Şagirdlər gündüz 3-ə 15 dəqiqə qalmış vaxtı 14:45 kimi ifadə edirlər.

Şagirdlər zaman vahidlərinin qarşılıqlı çevirmələri üzərində tapşırıqlar yerinə yetirirlər.

2 dəq. 15 san. + 1 dəq. 55 san. = 3 dəq. 70 san. = 4 dəq. 10 san. kimi hesablamalar aparılır. 255 dəqiqə aşağıdakı kimi ifadə olunur:

$$255 = 240 + 15 \quad 240 : 60 = 4 \text{ saat} \quad 255 \text{ dəqiqə} = 4 \text{ saat } 15 \text{ dəqiqə.}$$

Şagirdlər dəqiqələri 60-a qalıqsız bölünən ən böyük hissəni ayırır, bu dəqiqələri saatlar, qalanlarını isə (60 dəqiqədən az hissə) isə dəqiqələr kimi yazırlar. Eyni qaydadan saniyələri dəqiqələrə çevirmə zamanı da istifadə olunur. Lövhəyə dəqiqələri və saniyələri göstərən müxtəlif ədədlər yazılır: 324 dəq., 215 dəq., 178 san. və s. Şagirdlər bu ədədlərdən 60-a qalıqsız bölünən hissəni ayırma yollarını təqdim edirlər. Məsələn: 324-dən kiçik və ona ən yaxın, 60-a qalıqsız bölünən ədəd 300-dür.  $300 + 24$   $300 : 60 = 5$  (saat)  $324 = 5$  saat 24 dəqiqə.

Səhv həll üzərində şagirdlərin mühakimələri dinlənilir:  $240 + 84 = 4$  saat 84 dəqiqə yazmaq olarmı? Bu 324 dəqiqənin saat və dəqiqələrlə ən yaxşı ifadəsi hesab oluna bilərmi?

Həmçinin şagirdlərə dünyanın 24 saat qurşağına bölündüyü haqqında məlumat verilir. Dərslik 137-də verilmiş məlumatları şagirdlər oxuyur və təqdim edirlər. Yer öz oxu ətrafında bir dəfə tam dövr etdikdə (360 dərəcə döndükdə) 1 gün tamam olur. Yer öz oxu ətrafında 24 saata dönür, yəni hər bir saatda 15 dərəcə dönür ( $360 : 24$ ). Qlobus üzərində hər 15<sup>0</sup>-dən bir çəkilmiş xəyalı xətlər meridian adlanır. Sıfır meridianı olaraq London yaxınlığında Qrinviç şəhərciyindən keçən meridian qəbul edilmişdir. Qrinviç meridianından sağa - şərqə getdikcə hər 15 dərəcədən bir saatın göstəricisi bir saat artır. Qrinviçdən sola - qərbə getdikcə vaxt bir saat azalır. Bakı Qrinviçdən şərqə doğru 4-cü saat meridianında yerləşir və Qrinviç vaxtına görə 4 saat irəlidir. Bu meridiaana düşən ölkələrdə saatlar eyni vaxtı göstərir. Bakı, Tibilisi eyni saat qurşağında yerləşir.

**2-ci saat. Dərslik səh.149** Vaxt müddətinə, aralığına aid müxtəlif məsələlər həll edilir.

**D.5.** 1-ci idmançının göstərdiyi nəticə –1 saat 7 dəqiqə 30 saniyə ilə müqayisədə 20-ci idmançının 17 dəqiqə 2 saniyə aşağı nəticə göstərməsi onun eyni məsafəyə daha çox vaxt sərf etməsi deməkdir. Yəni o, 1 saat 35 dəqiqə 45 saniyə + 17 dəqiqə 2 saniyə nəticə göstərmişdir. Bu isə 1 saat 52 dəqiqə 4 saniyədir.

**D.6.** Əsədin saati bir saatda 3 dəqiqə geri qalırsa, 24 saatda  $24 \cdot 3 = 72$  dəqiqə geri qalacaq. Oktyabrın 5-i gündüz saat 12-də qurulan saat oktyabrın 6-sı saat 12-də 1 saat 12 dəqiqə geri vaxtı, yəni 10:48-i göstərəcək. Şagirdlərin məsələnin həllini hesablamalarla deyil, saat üzərində göstərməsi daha məqsədəuyğundur.

**Qiymətləndirmə.** Şagirdin saati oxuma və yazma, vaxt müddətini müəyyən etmə bacarıqlarına görə qiymətləndirmə aparılır.

**Dərs 130-131. Pulun hesablanması. 2 saat.**  
**Dərslik səh. 150-151 (əlavə resurs İş dəftəri səh.136)**

Manat və qəpik pulların hesablanmasına aid tapşırıqlar yerinə yetirilir.

24 manat 75 qəpik +3 manat 45 qəpik tipli hesablamaları yerinə yetirərkən şagird manatları ayrı, qəpikləri ayrı hesablamalı olduğunu başa düşür. Qəpiklərin toplanmasından alınan manatların nəzərə alınması şagirdlərə xatırladılır. Pul üzərində qurulmuş məsələlər real situasiyaları əks etdirdikdə daha maraqlı olur. Məsələn, alqı-satqı, maya dəyəri və gəlir, topdansatış və pərakəndə satış qiyməti, bankın müştəriyə verdiyi dividendlər (gəlirlər), mobil danışıq operatorlarının qiymət təklifləri və s. kimi real həyat nümunələri üzərində qurulmuş məsələlər şagirdlərin diqqətini daha çox cəlb edir.

**Dərs 132 . Summativ qiymətləndirmə.**

Metodiki vəsaitdə verilmiş tapşırıqlarla summativ qiymətləndirmə aparılır.

Summativ qiymətləndirmə cədvəli 6S

№	Meyarlar	Müəllimin qeydi
1.	Məlumatı cədvəl, barqraf, telqraf, piktoqram formalarında təqdim edir.	
2.	Statistik məlumata məxsus <i>orta nəticə, ən çox rast gələn nəticə, ən böyük fərq, orta statistik nəticə</i> göstəricilərini müəyyən edir.	
3.	Söylənilən konkret hadisələrin baş verməsi haqqında <i>ola bilər, ola bilməz, əlbəttə, yəqin ki</i> ifadələrinin köməyi ilə fikir yürüdür.	
4.	Statistik nəticələrə görə hər bir sonrakı hadisə haqqında fikir yürüdür, apardığı sınaqlara uyğun nəticələrin statistikasını aparır və təqdim edir.	
5.	Saatı günün vaxtına uyğun sözlə və rəqəmlərlə yazır və oxuyur.	
6.	Zaman vahidləri arasındakı qarşılıqlı çevirmələri yerinə yetirir.	
7.	Vaxt müddətini hesablayır.	
8.	Müxtəlif tipli məsələləri həll edir.	



### 6-cı bölmə üzrə summativ qiymətləndirmə

1) Fidan kağızdan rəngli fiqurlar - 9 kvadrat, 12 düzbucaqlı və 2 romb kəsib torbaya qoydu. Torbaya baxmadan 1 fiqur çıxarsa, rombun çıxma ehtimalına hansı ifadə daha çox uyğundur?

- a) mütləq      b) ola bilməz      c) ola bilər

2) Cədvələ görə uşaqların boyları arasında ən böyük fərq nə qədərdir? \_\_\_\_\_

3) Cədvələ görə uşaqların boyunun ən çox təkrarlanan ölçüsü hansıdır? \_\_\_\_\_

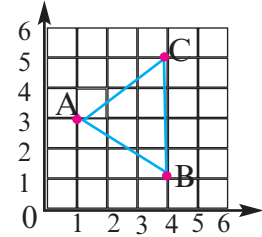
4) Cədvələ görə şagirdlərin orta boyu təqribən nə qədərdir?  
\_\_\_\_\_

Şagirdlərin adı	Şagirdlərin boyu
Şamil	125 sm
Nadir	132 sm
Elvin	132 sm
Samir	142 sm
Aydan	132 sm
Fidan	117 sm

5) Xumarın sınaq imtahanlarından topladığı nəticə 594, 603, 594, 652, 672-dir. Xumarın nəticəsi orta hesabla neçədir?

- a) 623      b) 622      c) 616

6) Gülnar il ərzində özünün, bacıları Lalə və Könülün oxuduğu kitabları piktoqramla təqdim etmişdir. O, piktoqramda 3 kitabı 1 şəkillə göstərmişdir. Piktoqramdan Gülnarın 27, Lalənin 12, Könülün 24 kitab oxuduğu məlum olur. Bu piktoqramı siz də çəkin.



7) ABC üçbucağının A təpəsinə uyğun koordinat cütü hansıdır?

- a) A (2, 3)      b) A (1, 3)      c) A (5, 1)

8) Bağlamadakı dəftərlərin hər birinin üzərində ulduz şəklində var.

Səbuhi bir dəftər götürsə, onun ulduz şəkilli olma və olmama ehtimalını sözlə və ədədlə ifadə edin.

9) Torbada 3 qırmızı, 4 yaşıl, 2 sarı rəngli dairə var. Sarı dairənin torbadan çıxma ehtimalını aşağıdakı kəsrlərdən hansı düzgün ifadə edir?

- a)  $\frac{6}{9}$       b)  $\frac{2}{9}$       c)  $\frac{4}{9}$

10) Həyətdə cəmi 12 toyuq və quzu var. Onların ayaqlarının birlikdə sayı 30-dur. Həyətdə neçə toyuq, neçə quzu var?

- a) 7 toyuq 5 quzu      b) 9 toyuq 3 quzu      c) 10 toyuq 2 quzu

11) Saat 14:25-dir. 1 saat 35 dəqiqədən sonra saat neçə olacaq?

- a) 15:00      b) 16:00      c) 15:55

12) Saat 12:00-da başlayan iclasda 20 dəqiqəlik məruzədən sonra hər biri 8 dəqiqə olmaqla 5 nəfər çıxış etdi. İclasın sədri 10 dəqiqəlik yekun sözü söylədikdən sonra iclas başa çatdı. İclas saat neçədə qurtardı?

- a) 13:00      b) 13:10      c) 14:10

13) Avtomobil 2 saat 90 km/saat, 3 saat isə 70 km/saat sürətlə gedərsə, bu avtomobilin orta sürəti saatda neçə kilometr olar?

- a) 80 km/saat      b) 85 km/saat      c) 78 km/saat

14) 254 200, 254 150, 254 100 . . . ədədlər ardıcılığında növbəti ədəd neçə olmalıdır?

- a) 254 120      b) 254 050      c) 254 000

15) 1 kq pendir 4 manat 80 qəpik, 1 kq yağ isə 7 manat 60 qəpikdir. Sevda xala yarım kiloqram pendir və yarım kiloqram yağ üçün cəmi nə qədər pul ödəməlidir?

- a) 6 manat 10 qəp      b) 6 manat 20 qəpik      c) 6 manat 30 qəp

**Dərs 133-136. Ümumiləşdirici tapşırıqlar. 4 saat**  
**Dərslik səh. 152-167 (əlavə resurs İş dəftəri səh.137-144)**

Ümumiləşdirici tapşırıqlar 4-cü sinif Riyaziyyat proqramının 5 məzmun xətti üzrə alt standartları əhatə edir. Dərs ili sonunda ikihəftəlik dərs saatları verilən tapşırıqları şagirdlərin müstəqil yerinə yetirmə səviyyələrini aşkar etmək, zəif bacarıqlara daha çox diqqət yetirilməsi üçün əlverişlidir.

Bəzi tapşırıqların həlli və ya həlli göstərişləri, həmçinin yerinə yetirilməsi üçün metodik tövsiyələr verilir.

**D.152-1-1 Cədvəldə gül mağazasında satılan güllərin 1 ədədinin qiyməti verilmişdir. Alıcı hər güldən bərabər və tək sayda olmaqla bağlanmış buketə 45 manat verdi. Buketdə hər güldən ən çoxu neçə dənə ola bilər?**

Şagird cədvəldə verilmiş məlumatla məsələnin şərtində verilmiş məlumatları əlaqələndirərək məsələni seçib yoxlamaqla həll edir.

Açar məlumat güllərin sayıdır: tək sayda olmaqla sayları bərabərdir.

Bu şərtə görə seçmə aparılır.

Yoxlama şərti: güllərə 45 manat ödənməmişdir.

astra - 4 manat, qərənfil –2 manat, zanbaq –3 manat.

1-ci yoxlama: tutaq ki, buketdə hər güldən 3 dənə var:

$3 \cdot (4 + 2 + 3) = 27$  manat çox azdır.

2-ci yoxlama: tutaq ki, hər güldən 5 dənə var:

$5 \cdot (4 + 2 + 3) = 5 \cdot 9 = 45$  manat

Cavab: buketdə hər güldən 5 dənə olmaqla cəmi 15 gül var.

Güllər	Qiyməti (manat)
Astra	4
Qərənfil	2
Zanbaq	3

**D.152.1- 3. Mağazada satılan limon şitilinin hündürlüyü 17 sm, Çin qızılgülünün hündürlüyü isə 12 sm-dir. Satıcının dediyinə görə, bitkilərə düzgün qulluq edilsə, limon ağacı həftədə 3 sm, Çin qızılgülü isə 4 sm boy atmalıdır. Neçə həftədən sonra onların boyları bərabər olacaq?**

Şagirdlərə cədvəli qurarkən bitkilərin ilkin boyunu rənglə ayırmaq və ya sıfır kimi işarələmək tapşırılır. Başlanğıc boyun bir həftəyə uyğun nömrələnməsi səhv cavaba gətirə bilər.

Həftələr	0	1	2	3	4	5
Limon ağacı	17	20	23	26	29	32
Qızılgül	12	16	20	24	28	32

Cədvəldən məsələnin sualına uyğun cavabı tapmaq olar. 5 həftədən sonra limon ağacı ilə qızılgül kolunun hündürlüyü bərabər ola bilər.

**D.4** tapşırığında şagirdin hesablamaları və kiloqram və qram kütlə vahidləri arasında qarşılıqlı çevirmələri düzgün yerinə yetirmə bacarıqlarına diqqət edilir. Məsələnin şərti yuvarlaq ədədlər üzərində qurulduğundan çevirmələri şagird asanlıqla yerinə yetirməyi bacarmalıdır.

**D.153-5** qruplarla işə başamazdan əvvəl müəllim bir bloklu 9 mərtəbəli evin şəklini çəkməklə blokların və evlərin nömrələnməsi barədə uşaqlara məlumat verir. Bu daha çox kənd yerində yaşayan və çoxmərtəbəli binalarla yaxından tanışlığı olmayan şagirdlər üçün vacibdir.

Bu binanın mənzillərinin 1-dən 36-ya qədər nömrələndiyi aydınlaşdırılır. Daha sonra qruplar Rəşadın ev ünvanını tapmaq üçün suallarını müəyyənləşdirirlər. Qrup üzvlərindən biri Rəşad rolunda çıxış edir, digər qrup üzvləri isə suallar verirlər. Hər bir qrup 3 dəqiqə ərzində “sual-cavab səhnəsini” hazırlayır.

Sual-cavab nümunəsi:

1) Mənziliniz 4-cü mərtəbədən yuxarıdadır? Yox (Aşağıdadır və onun mənzil nömrəsi 1 və 16 arasında olan ədədlərdən biridir).

2) Mənziliniz 2-ci mərtəbədən yuxarıdadır? Bəli (Mənzilin nömrəsi 9-la 16 arasındadır)

3) Mənzilinizin nömrəsi cüt ədəddir? Xeyr (Mənzilin nömrəsi 9, 11, 13, 15 ola bilər).

4) Mənzilin nömrəsi 11-dən böyükdür? Bəli.

5) Mənzilin nömrəsi 13-dür? Xeyr.

Rəşadgil 15 nömrəli mənzildə yaşayır.

Bütün qruplar işini təqdim etdikdən sonra ümumiləşdirmələr aparılır. Evin nömrəsini tez müəyyən etmək üçün suallar necə seçilməlidir? İlk verilən sual nəyi təyin edir? Hər bir sual hansı dəqiqləşdirmələrə xidmət edir?

Mənzilin nömrəsini daha az sualla müəyyən etmiş qrup qalib sayılır.

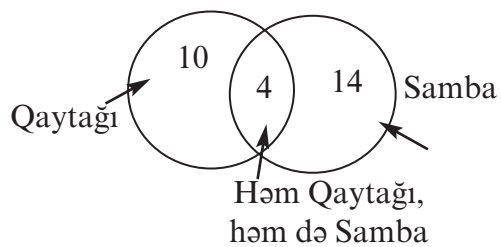
Burada iki yol araşdırılır. Birincisi, məntiqi ardıcılıqla verilmiş suallar əsasında müəyyən etmə. İkincisi, təsadüfən seçilmiş suallar əsasında müəyyən etmə. Şagird mənzil nömrələrinin 1-36 arasında dəyişdiyini bilir və təsadüfi seçmə ilə bir sual verir. Məsələn, Rəşadın mənzil nömrəsi 15-dirsə, şagirdin ilk sualı təsadüfi seçmə ilə ola bilər: 1) Sənin mənzil nömrən 20-dən kiçikdir? - Bəli. Şagird ilk sualla mənzil nömrəsini daha kiçik intervalda müəyyən etdi: 2) Sənin mənzil nömrən 7-dən kiçikdir? - Xeyr. 3) Tək ədəddir? - Bəli. 4) 13-dən böyükdür? - Bəli.

Sənin mənzil nömrən 15-dir.

Lakin mənzil nömrəsi 15-dən böyük olsa idi, bu suallar daha çox uzana bilərdi. İkinci üsul ehtimala əsaslanır və mümkün üsul sayılır. Burada risk etmə var, ancaq qalib olduğu üçün təqdirəlayiqdir.

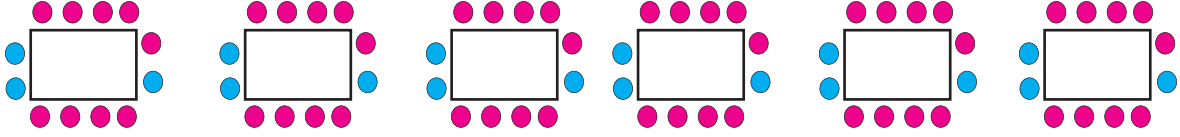
Şagirdlərin riyazi düşüncə tərakkürünü inkişaf etdirmək üçün real situasiyalarda riyazi bacarıqlarını tətbiq etmək, situasiyanın riyazi modelini yaratmaq kimi məşğələlərdən vaxtaşırı istifadə etmək lazımdır. Bu məşğələlər onlarda gündəlik həyatda rast gəldikləri problem situasiyaları düzgün təhlil etmək və qiymətləndirmək bacarıqları yaradır

**D. 154-1.** İki rəqsdə iştirak edən şagirdlərin sayı  $18 + 14 = 32$  nəfərdir. Şagirdlərin ümumi sayı 28 nəfər olduğundan hər iki rəqsdə iştirak edən şagirdlərin sayı  $32 - 28 = 4$  nəfərdir. Deməli, Venn diaqramının hər iki dairəyə aid olan hissəsində 4 nəfər var. Yalnız “Qaytağı” rəqsində oynayanların sayı:  $14 - 4 = 10$  nəfər. Yalnız “Samba” rəqsində iştirak edənlərin sayı isə:  $18 - 4 = 14$ . Bu saylar da Venn diaqramının uyğun dairələrində yerləşdirilir.



**D. 154-2.** Masa 12 nəfərlik olduğundan hər masada  $12 - 9 = 3$  yeniyetmə (●) əyləşməlidir.

Bir masa ətrafında 9 nəfər azyaşlı (●) oturduğu məlum olduğundan 54 nəfər azyaşlının  $54 : 9 = 6$  masa arxasında əyləşdiyi tapılır.



Hər masa arxasındakı azyaşlı uşaqların və yeniyetmələrin sayını rəngli dairələrlə qeyd etməklə məsələni əyaniləşdirilmək olar. Masaların sayı tapıldıqdan sonra məsələnin həlli çox asan olur. Vizual görünüş həlli daha da asanlaşdırır.

Deməli, 6 masada  $6 \cdot 3 = 18$  yeniyetmə əyləşmişdir.

Uşaq evindən gələn qonaqların sayı:

$$18 + 54 = 72 \text{ nəfər.}$$

**D. 157-1.** 15-lə 20 arasındakı ədədlər 16, 17, 18, 19-dur. Bu ədədlər arasında hər iki şərti ödəyən ədəd 19-dur:  $19 : 4 = 4 \text{ Q } 3$      $19 : 5 = 3 \text{ Q } 4$ . Deməli, cücelərin sayı 19-dur.

**D.157-3.** Şagirdlər məsələdə verilən məlumatlara uyğun olaraq neçə sətirli və neçə sütunlu cədvəl qurmalı olduqlarını müəyyən edirlər. Məsələdə 2 məlumtdan söhbət gedir. Minayənin yaşı və hər ad günündə qoyulan pul. Daha bir sətir isə hər sonrakı ildə qoyulan pulla əvvəlki ildəki pulun cəmini göstərmək üçün lazımdır (illərə görə pul məbləği). Deməli, cədvəlin 3 sətiri olmalıdır. Cədvəldə 10 yaşa uyğun olaraq 10 sütun ayrılmalıdır. Daha bir sütun isə məlumatın ümumi adını yazmaq üçün lazımdır. Cədvəlin 2-ci sətirində verilmiş məbləğləri toplamaqla Minayənin 10 yaşı olanda bankda onun adına olan pulun məbləğini tapmaq olar.

Minayənin yaşı	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Banka hər il qoyulan pul	100	200	300	400	500	600	700	800	900	1000
Cəmi	100	300	600	1000	1500	2100	2800	3600	4500	5500

Minayənin 10 yaşı olanda bankda onun adına 5500 manat pul olacaq (bank faizi nəzərə alınmır).

**D.157-4.**

Müəlliminin yazmalı olduğu ədədlər:  $\begin{array}{r} 9096 \\ - 9646 \\ \hline \end{array}$      $\begin{array}{r} 8999 \\ - 2596 \\ \hline \end{array}$

Müəlliminin yazdığı ədədlər:  $\begin{array}{r} 6069 \\ - 6949 \\ \hline \end{array}$      $\begin{array}{r} 8666 \\ - 2569 \\ \hline \end{array}$

Fərq:  $\begin{array}{r} 3027 \\ 2697 \\ 333 \\ 27 \end{array}$

**D. 158-2.** Nazim 1 karandaş, 1 flomaster artıq aldı.

1) Nazim Rasimdən nə qədər artıq pul verdi?  $165 - 130 = 35$  (qəpik)

2) 1 karandaş və 1 flomaster neçəyədir? 35 (qəpik)

Cavab: Aliyə 1 karandaş və 1 flomasterə 35 qəpik pul ödəməlidir.

**Çətinlik dərəcəsi bir qədər yüksək olan məsələləri istedadlı uşaqlarla iş, olimpiyadaya hazırlıq üçün istifadə etmək olar.**

**Əlavə məsələ (İ.d. 140-1).** Sənan küçədə satdığı hər 3 qəzet üçün 5 qəpik və əlavə olaraq satdığı hər 15 qəzet üçün 10 qəpik alır. 1) Sənan 15 qəzetin satışından nə qədər pul qazanır? 2) Sənan 45 qəzetin satışından nə qədər pul qazanır?

Sənanın 15 qəzet satışından aldığı pul:

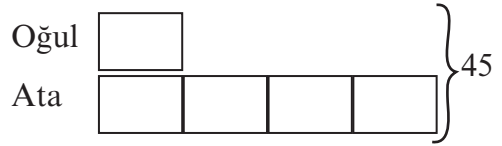
$15 : 3 = 5$  qrup,  $5 \cdot 5 = 25$  qəpik. Hər 15 qəzet üçün isə 10 qəpik alarsa, onda  $25 + 10 = 35$  qəpik qazanar. Deməli, Sənan 15 qəzetin satışından 35 qəpik qazanar.

Sənan 45 qəzetin satışından isə 1 manat 5 qəpik qazanar:

$45 : 15 = 3$  qrup,  $3 \cdot 35 = 105$  qəpik = 1 manat 5 qəpik

**Əlavə məsələ 1 (İ.d. 141-2).** 2002-ci ildə ata ilə oğulun yaşları cəmi 45-dir və ata oğlundan 4 dəfə böyükdür. Atanın doğum tarixi neçənci ildir?

Oğulun yaşı 1 hissə, atanın yaşı 4 hissə: cəmi 5 hissə. Oğulun yaşı  $45 : 5 = 9$ -dur. Atanın yaşı 4 dəfə çox, yəni  $4 \cdot 9 = 36$ . Atanın doğum tarixi isə  $2002 - 36 = 1966$ -cı il olar.



**Əlavə məsələ 2 (İ.d. 141-4).** Fatimə və Leyli parçadan tərəflərinin uzunluğu 30 sm olan kvadratşəkilli dəsmallar kəsirlər. Parçanın uzunluğu 2 m 40 sm, eni isə 2 dəsmal enindədir. Bu parçadan ən çoxu neçə dəsmal çıxar?

Parçanın uzunluğu 2 m 40 sm, eni isə  $2 \times 30$  sm = 60 sm olar.

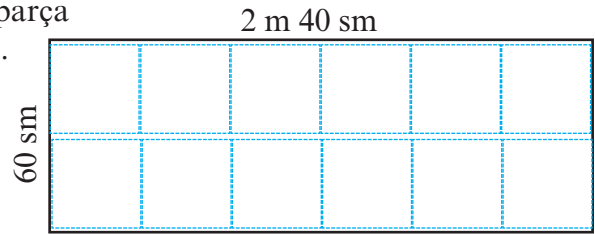
Düzbucaqlı formalı 2 m 40 × 60 sm ölçülü parça üzərində 30×30 ölçülü kvadratı yerləşdirək.

Eni boyu 2 dəsmal,

Uzununa isə:

$2 \text{ m } 40 \text{ sm} : 30 \text{ sm} = 8$  dəsmal yerləşir.

Dəsmalların ümumi sayı:  $2 \cdot 8 = 16$



**Əlavə məsələ (İ.d. 143-2).** Elvin, Nərgiz və Çingiz yelləncəkdə yellənirlər. Elvinin yelləncəyi 3 saniyədə 4 dəfə, Nərgizin yelləncəyi 6 saniyədə 5 dəfə, Çingizin yelləncəyi isə 4 saniyədə 4 dəfə yellənir. Kimin yelləncəyi daha sürətlə hərəkət edir?

Məsələ uşaqların yelləncəyinin sürətini müqayisə etməklə yerinə yetirilir.

1) Elvinin yelləncəyi 3 saniyədə 4 dəfə yellənir, yəni **bir saniyədə bir dəfədən çox** yellənir.

2) Nərgizin yelləncəyi 6 saniyədə 5 dəfə yellənir, yəni **bir saniyədə 1 dəfədən az** yellənir.

3) Çingizin yelləncəyi 4 saniyədə 4 dəfə yellənir, yəni **bir saniyədə 1 dəfə** yellənir.

Göründüyü kimi Elvinin yelləncəyi daha sürətlə yellənir.

## İllik summativ qiymətləndirmə tapşırıqları

1) Verilən bərabərlikdə ötürülmüş ədədi yazın

$$20\ 550 = 20000 + \underline{\quad} + 50$$

2) Yuvarlaq ədədlər üzərində çıxma əməllərini yerinə yetirin.

$$2000 - 1$$

$$30000 - 200$$

$$100\ 000 - 4\ 000$$

3)  $476\ 708 + 24\ 392 + 563$  cəmini tapın. Cəmi minliklərə qədər yuvarlaqlaşdırdıqda hansı ədəd alınar?

a) 501 000

b) 510 000

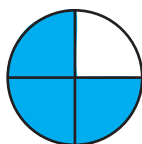
c) 502 000

4) İki növ kalkulyatorun qiyməti cədvəldə göstərilmişdir. B markalı kalkulyator A markalı kalkulyatordan nə qədər bahadır?

Markası	Qiyməti
A	32 manat 45 qəpik
B	36 manat 25 qəpik

5) Hansı şəkil  $\frac{3}{4}$  kəsrini göstərir?

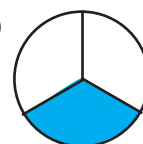
a)



b)



c)



6) Bir gün (24 saat) neçə dəqiqədir?

7) Tərəfi 3 m 65 sm olan kvadratşəkilli sahənin perimetrini tapın.

a) 15 m

b) 14 m 50 sm

c) 14 m 60 sm

8) Sədi tokar işləyir. Onun iş vaxtı səhər saat 07:00 -də başlayır, 15:30-da bitir. Sədi bu müddət ərzində 20 dəqiqəlik çay fasiləsi, 50 dəqiqəlik nahar fasiləsi edir. Hansı Sədinin gün ərzində işlədiyi vaxtı göstərir?

a) 8 saat 30 dəqiqə

b) 7 saat 30 dəqiqə

c) 7 saat 20 dəqiqə

9) Şəkildəki lentin uzunluğunu 1 sm dəqiqliklə ölçün.

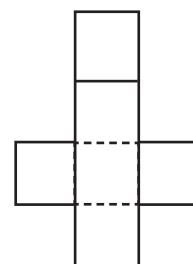


10) Verilən şəkli qatlayıb yapışdırmaqla hansı fiquru almaq olar?

a) piramida

b) kub

c) silindr



11) Gülnar 288 səhifəlik kitabın 75 səhifəsini artıq oxumuşdur. Gülnar hələ neçə səhifə oxumalıdır? Gülnarın oxuyacağı səhifə sayını dəyişənlə işarələməklə məsələni tənlik qurmaqla həll edin.

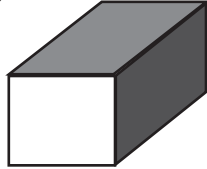
12) 3574 ədədindəki 5 rəqəminin qiyməti 7359 ədədindəki 5 rəqəminin qiymətindən neçə dəfə böyükdür?

a) 10

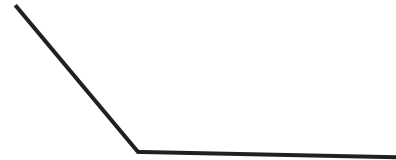
b) 5

c) 100

13) Düzbucaqlı prizmanın neçə tili, neçə təpəsi var?



14) Bucağı ölçün və dərəcə ölçüsünü yazın



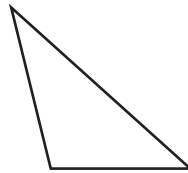
15) Hər bir üçbucağın tərəfinə görə növünü göstərən adının yanında üçbucağın işarələndiyi hərfi yazın.

A.



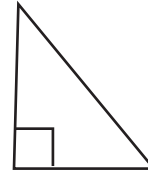
\_\_\_ Müxtəlif tərəfli

B.



\_\_\_ Düzbucaqlı

C.



\_\_\_ Bərabəryanlı

16) Cəlal parkda hər gün 5 km 250 m qaçır. Cəlal 5 gün ərzində nə qədər məsafə qaçmış olar?

a) 25 km 750 m

b) 26 km 250 m

c) 27 km 250 m

17) Sərvinaz su ilə dolu 2 l-lik butulkadan 350 ml su içdi. Qabda nə qədər su qaldı?

a) 1 l 750 ml

b) 1 l 250 ml

c) 1 l 650 ml

18) Bir-birinə perpendikulyar olan iki düz xətt çəkin.

19) Ekskursiyaya yola düşən 38 şagird üçün 11 yerlik neçə avtobus ayrılmalıdır?

a) 3

b) 4

c) 5

20) Sahəsi 200 kv m olan düzbucaqlı şəkildə sahənin eni 10 m-dir. Sahənin uzunluğu neçə metrdir?

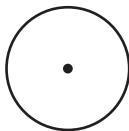
a) 10

b) 20

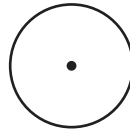
c) 2

21) Tapşırıqları yerinə yetirin.

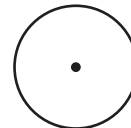
a) Çevrənin radiusunu çəkin



b) Çevrənin diametrini çəkin



c) Çevrənin vətərini çəkin



22)  $14568 : 348$  qisməti hansı cavabda düzgün verilmişdir?

a) 41 (q100)

b) 42 (q252)

c) 40 (q448)

23) Əvvəlcə hasili təxmin edin. Sonra dəqiqi hesablayın:  $386 \times 54$   
Təxminim:  
Dəqiq cavabım: \_\_\_\_\_

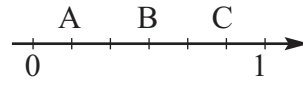
24) Əvvəlcə qisməti təxmin edin. Sonra dəqiqi hesablayın:  $2080 : 6$   
Təxminim:  
Dəqiq cavabım: \_\_\_\_\_

25) Kərəm 289 manat pulunun  $\frac{5}{6}$  hissəsinə kamera aldı. Kameranın qiyməti neçə manatdır? \_\_\_\_\_

26) L Hərfinin güzgü əksini çəkin.



27) Ədəd oxu üzərində hansı hərf  $\frac{5}{6}$  kəsrini göstərir?



a) A                      b) B                      c) C

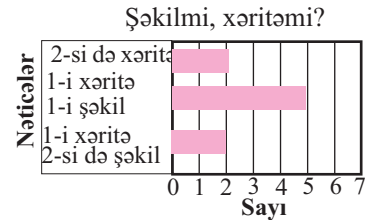
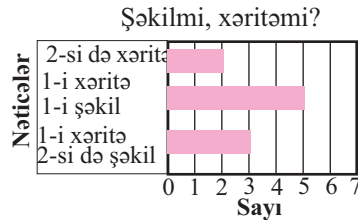
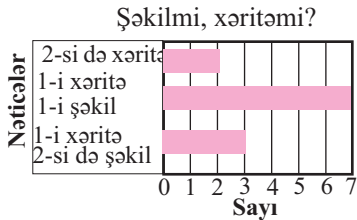
28) Torbada 7 qırmızı, 18 ağ, 6 qara rəngli şar var. Torbanın içinə baxmadan bir şar çıxarsanız onun hansı rəngdə olma ehtimalı daha çoxdur?

a) qırmızı                      b) ağ                      c) qara

29) İlahə iki onqəpiklik pulu ataraq hər ikisinin şəkil, hər ikisinin xəritə, birinin şəkil, digərinin xəritə üzünün düşməsini tel cədvəlində qeyd etdi. Hansı barqraf tel cədvəlinə uyğun qurulmuşdur?

	//
	###
	///

a)                                      b)                                      c)



30) Fərid üç qiymətləndirmədən topladığı bal 87, 92, 82, 91 kimidir. Fəridin topladığı bal orta hesabla neçədir?

a) 90                                      b) 88                                      c) 89



## **Buraxılış məlumatı**

### **RİYAZİYYAT 4**

Ümumtəhsil məktəblərinin 4-cü sinfi üçün  
Riyaziyyat fənni üzrə dərsləyin  
**metodik vəsaiti**

#### **Tərtibçi heyət:**

Müəlliflər **Nayma Mustafa qızı Qəhrəmanova**  
**Cəmilə Səlim qızı Əsgərova**

Elmi redaktor **Aynur Həsənova**

Dil redaktoru **Asəf Həsənov**

Kompüter tərtibatı **Mustafa Qəhrəmanov**

Korrektor **Tərlan Qəhrəmanova**

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (qrif nömrəsi: 2019 - 027)

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Format 57×82 1\8, Fiziki ç.v. 11. Səhifə sayı 168  
Tiraj: 8642. Pulsuz. Bakı 2019

---

Radius MMC mətbəəsi  
Bakı şəhəri, Binəqədi şossesi, 53



# PULSUZ

